

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav pro dějiny umění

Obecná teorie a dějiny umění a kultury

Mgr. Roman Lavička

**Jihočeská sakrální architektura pozdní gotiky 1450 – 1550
na rožmberském panství**

**South Bohemian sacral architecture of the late Gothic 1450 – 1550
in the Rosenberg domain**

Rigorózní práce

vedoucí práce - prof. PhDr. Jiří Kuthan, DrSc., Dr.h.c.

2014

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci vypracoval samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Kamenný Újezd, 19. března 2014

Na tuto práci se vztahuje autorskoprávní ochrana podle zákona č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon). V souladu s tímto zákonem je dílo duševním vlastnictvím autora a jeho užití, kopírování nebo vydání (včetně fotodokumentace) je možné jen s autorovým svolením. Při citování díla je povinné uvedení autora a názvu díla.

PODĚKOVÁNÍ

Při studijních cestách během více jak deseti let jsem mohl poznat nejen výjimečná pozdně gotická díla kamenických mistrů, velkolepé stavby a stopy víry našich předků, ale s každým z jihočeských kostelů mne váže mnoho vzpomínek na řadu vpravdě výjimečných osob duchovních, kostelníků či správců, kteří mi ochotně a laskavě zpřístupňovali interiéry a mnohdy se podělili o své postřehy, získané časem a starostí o svěřené dědictví. Některým z nich bohužel už poděkovat nelze, neboť skončili svou pouť po této zemi, přesto však s vděčností zůstávají v našich myslích.

Během služebních cest a organizaci restaurátorských prací v Národním památkovém ústavu v Českých Budějovicích jsem mohl řadu staveb poznat lépe, než kdokoliv jiný, anebo jsem byl jako první u nálezů často nečekaných stop a skutečností zásadních pro poznání a interpretaci stavebního vývoje nebo datace středověké architektury. Z hlediska jednoho krátkého lidského života se mi již naskytlo několik neopakovatelných příležitostí, kdy jsem si mohl díky lešení někdy i po století od poslední opravy z blízka prohlédnout a sáhnout na neuvěřitelné dílo našich zručných, leč bezejmenných kamenických mistrů. Proto je na místě poděkovat nejen zaměstnavateli, ale i mnohým kolegům za upozornění na někdy jen krátkodobé nálezové situace, za nezištné předání rad, zkušeností a poznatků, které nashromáždili letitou praxí.

Rád bych poděkoval především panu Prof. Jiřímu Kuthanovi za dlouhodobý zájem, vedení mého studia, podnětnou diskuzi nad společným tématem a laskavá upozornění i poskytnutí odborné literatury, kterou by bylo v mnoha případech velice těžké získat.

Velké poděkování patří rovněž PhDr. Robertu Šimůnkovi, s kterým se mi dobře spolupracovalo na několika „jihočeských“ tématech z období středověku. Děkuji za korekturu a uvedení uměnovědných předpokladů a hypotéz do patřičného historického rámce, který mohl vytvořit právě on díky své erudici a znalosti archivních pramenů.

Nemálo děků patří především mé rodině a přátelům za pomoc, pochopení a trpělivost s mým neustálým pracovním vytížením.

Roman Lavička

Kamenný Újezd, 19. března 2014

OBSAH

Úvod	
Stav bádání	10-12
I. ROŽMBERKOVÉ a jejich panství	
I. 1. Vymezení studované oblasti	13-14
I. 2. Vymezení časového úseku	14-17
I. 3. Situace na rožmberské panství 1450-1550	
I. 3. 1. Finanční problémy	17-19
I. 3. 2. Vývoj majetkové držby	19-20
I. 3. 3. Rožmberští vladaři (1467-1532) 1	20-22
I. 4. Rožmberské a jagellonské erby v kostelech	22-25
I. 5. Financování staveb	
I. 5. 1. Rožmberkové	26-27
I. 5. 2. Čechy	27-32
I. 5. 3. Města	33-34
I. 5. 4. Jednotlivci	34
I. 5. 5. Duchovní, církevní instituce	35-36
I. 6. Světící biskupové na jihu Čech	35-36
I. 6.1 Světící biskup Benedikt z Valdštejna na jihu Čech, 1491 a 1493	38-41
I. 6.2 Světící biskup Jan Simbalienský na jihu Čech, 1498	41
II. KAMENÍCI A KAMENICKÁ HUŤ	
II. 1. Kamenické značky na rožmberských kostelech	42
II. 1. 1. Co lze vyčíst z kamenické značky?	42-47
II. 1. 2. Kamenická značka jako řešení	46
II. 2. Rožmberská kamenická huť	48-49
II. 2. 1. Cech kameníků na rožmberském panství	49-51
II. 2. 2. Umělecký projev	51-54
II. 2. 3. Zvláštnosti v pozdně gotické architektuře na rožmberském panství	54
II. 3. Kameníci na jihu Čech	55-57
II. 3. 1. Mistr hořického presbytáře († cca 1495)	57-60
II. 3. 2. Hans Getzinger z Haslachu (přip. 1497 - † před 1526)	61-68
II. 3. 3. Michal Rubik († 1517/1518) a jeho rodina	68-72
II. 3. 4. Mistr Jan z Trhových Svinů	72-73
III. KOSTEL	
III. 1. Kde se stavělo a proč?	73-75
III. 2. Jak vzniká stavba	75-90
III. 3. Sakristie – kaple	90-98
III. 4. Kostnice	98-100
III. 5. Kněžiště	100-104
III. 5. 1. Oltáře	105
III. 5. 2. Sedile	106
III. 5. 3. Křtitelnice	107-108
III. 5. 4. Sanktuář	110-112
III. 5. 5. Boží hrob	113
III. 6. Loď	114
III. 6. 1. Technologie klenební konstrukce	114-118
III. 6. 2. Typologie klenebních schémat	119
III. 6. 3. Klenba	119-120
III. 6. 4. Portály	120-127

III. 6. 5.	Typologie portálu	127-129
III. 6. 6.	Kružbová okna	129-130
III. 6. 7.	Kruchty	130-132
III. 6. 8.	Schodiště	132-133
III. 6. 9.	Kazatelny	133-134
III. 6. 10.	Almužní sloupky	134-135
III. 6. 11.	Kropenky	135
III. 6. 12.	Sluneční hodiny	136-137
III. 7.	Dvoulodní kostely na rožmberském panství	138-147
III. 8.	Kroužené klenby Hanse Getzingera	148-149
III. 8. 1.	Jádro díla – Haslach, Chvalšiny a Rožmberk nad Vltavou	149-155
III. 8. 2.	Klenby ovlivněné dílem Hanse Getzingera	154-160
III. 8. 3.	Charakteristika kroužených kleneb	160
III. 9.	Kroužené klenby neznámého mistra	160-164
III. 10.	Sklípkové klenby	164-165
III. 11.	Věž a její funkce	166-169
III. 12.	Mimoliturgické užívání církevních staveb	
III. 12. 1	Kostel jako pevnost	169-179
III. 12. 2.	Kostel jako úřad nebo penězokazecká dílna	176-177
III. 13.	Depozitáře	177-179
III. 14.	Iluzivní architektura	179-186
III. 15.	Nýtování žeber	187-188
III. 16.	Astwerk	188-189
III. 17.	Totenleuchter	190
III. 18.	Boží muka	191-196
IV. Pozdně gotická sakrální architektura na rožmberském panství – vývojový přehled		
IV. 1.	Úvod	196-197
IV. 2.	Kájov a počátky pozdní gotiky v sedmdesátých letech 15. století	197-199
IV. 3.	Mistr hořického presbytáře a náhlý stavební ruch v osmdesátých letech 15. století	199-203
IV. 4.	Vrchní kameník Hanns Getzinger a architektura devadesátých let 15. století	203-215
IV. 5.	Dokončování velkých staveb na počátku 16. století	212-219
IV. 6.	Kroužené klenby v letech 1510–1520	219-225
IV. 7.	Kostel ve Frymburku a dohasínání jihočeské pozdní gotiky	225-228
IV. 8.	Nástup renesance a reminiscence gotiky po polovině 16. století	229-231
V. ZÁVĚR		231-232
VI. PŘÍLOHY		
VI. 1.	Zachované letopočty a zprávy na kostelech	235-235
VI. 1. 2.	Zachované rožmberské erby na kostelech	236-238
VI. 1. 3.	Zachované smlouvy	238
VI. 1. 4.	Listiny k dějinám cechů	239-243
Literatura a prameny		244-266

South Bohemian sacral architecture of the late Gothic 1450 – 1550 in the Rosenberg domain

Mgr. Roman Lavička

A group of late-Gothic churches, which keeps attracting our attention, was built in the Rosenberg domain during the reign of the Jagiellon dynasty. Limited archival material, results of dendrochronologic analyses and preserved buildings suggest that it was mainly building maintenance that was in progress in the Rosenberg domain in the second half of the 15th century. In the early 1480s the building of the new pilgrimage church in Kájov (1471/1474-1485) was coming to its end. And it was only then that big town parish churches in Trhové Sviny, Dolní Dvořiště, Hořice na Šumavě, Chvalšiny and Nové Hrady started being rebuilt or constructed anew almost simultaneously. Around 1485 almost twenty religious buildings were being built in the Rosenberg domain. They reflect the increasing economic prosperity and self-confidence of the town and village municipalities, corporations as well as individuals manifesting their wealth, success and strength. From a formal and ideological point of view it is possible to trace down a group of related buildings directly in this initial phase. They were probably designed by a single architect who is referred to as Master of Hořice presbytery. However, around 1495 we can notice an obvious twist and new morphology in several buildings proving that the above mentioned Master had either died or for some reason left the Rosenberg domain. His position was taken over by the chief Rosenberg stonemason Hanns Getzinger of Haslach who stayed in this job for the following three decades.

Between 1490 and 1500 a remarkably intensive building activity was in progress in the Rosenberg domain; 40 churches and their parts, a quarter of which were big and really important projects, were built simultaneously. The layout with two naves started to occur again in Krumlov and Kaplice regions under the influence of Kájov church. Also, parsonages were remodeled, town houses were reconstructed and extended, town fortifications were reinforced. By the end of the 15th century costly reconstruction of large farmsteads can be found in the country. This only proves the truthfulness of the words of the monarch Petr IV of Rosenberg from 1497: “... *in our domain in monasteries, churches, castles as well as cities and towns many buildings are erected every day...*”. Getzinger tried to establish an independent stonemasons' guild with the monarch's permission in the residential town of Český Krumlov in 1497. The guild followed the tradition and rules of the builders

fellowship with St. Stephan's Cathedral in Passau. The Rubik family of stonemasons from Český Krumlov, who worked at the South Bohemian building sites, originally came from the town of Haslach, which then belonged to the Rosenberg domain, and it may well be that this is where more stonemasons came from than we can reliably prove today. These brief reports and the morphology of the buildings confirm that the vast majority of the stonemasons, who are nameless to us today, trained probably directly at the cathedral guild, came to our country from the Passau area in particular at the end of the 15th century.

Around 1500 settlements as well as the countryside changed dramatically. Not only were churches and houses modernized, not only became the churches incredibly tall and huge, but mostly an unusual element spread – high towers for new bells which could not be hung in flèches or log belfries in the church roof truss any more. Until the last quarter of the 15th century a brick church tower could be found only in the churches in Bavorov, Cetviny, Český Krumlov, Horní Stropnice, Miličín, Trhové Sviny, Soběslav, Třeboň. The face of the church with two towers remained unfinished in Prachatice. From the end of the 15th century new bell towers started rising by the village churches and so new vertical elements and prominent landmarks, which the medieval man in the Rosenberg domain had been encountering very rarely (Blansko, Boršov nad Vltavou, Český Krumlov – Minorite Monastery, Dubné, Frymburk, Horní Planá, Chvalšiny, Kájov, Kaplice, Ktiš, Malonty, Mladošovice, Nové Hrady, Přední Výtoň, Rychnov n. Malší, Soběslav, Velešín, Vimperk, Záblatí), appeared in the countryside.

In the first decade of the 16th century the intensity of the building activity subsides. Big church buildings were finished while new projects were launched only occasionally. The related morphology of the portals and the vaults proves that an unknown stonemason was in charge of the rebuilding of a group of churches (Dolní Dvořiště, Rožmberk nad Vltavou, Horní Dvořiště a Horní Stropnice) in that period. These churches were under the auspices of the Cistercian Monastery in Vyšší Brod.

In the second decade of the 16th century we can see the realization of the flying ribs of Hanns Getzinger (Chvalšiny, Rožmberk) and buildings inspired by his work and designed at the turn of the century (Zátoň, Staré Město pod Landštejnem, Sv. Tomáš, Rychnov nad Malší, St. Martin im Mühlkreis, Rychnov nad Malší). Apart from these progressive vault constructions we encounter a retrospective use of Parlěj net vaults. Building activity had practically ceased at most churches in the central part of the domain in those days and rare new projects were likely to be seen in the high-lying areas of the Šumava.

Just as the church in Kájov dominates the imaginary beginning of the varied late-Gothic building activity in the Rosenberg domain the church in Frymburk (around 1500) heads its very end. From the morphological point of view the church in St. Veit im Mühlkreis in Upper Austria is a close analogy. A lot of resemblance can be found in the two-nave church in the village of Schenkenfelden. The stonemason signs in Frymburk may prove the presence of the stonemasons who worked at the building sites of the Krumlov region churches for many decades, but the range of shapes applied differs from the churches in the other parts of the Rosenberg domain significantly (the early Renaissance shaping of the base, which can also be seen in the monastery church in Schlägl, can serve as an example). The subsidiary linkage of the Frymburk church with Schlägl suggests that the monastery as a sponsor played a key role when the stonemason master was chosen. It was probably this master who led the renovation of the Premonstratensian Monastery church at the beginning of the 16th century and later worked at the building of several other churches nearby. In the 1520 he came to Frymburk to handle the building of the new parish church where the local stonemasons worked according to his original patterns, but also with the use of the “family” morphology.

In the second half of the 16th century only slight alterations to vestibules took place in the churches in the Rosenberg domain. Alternatively the insertion of groin vaults in the neighbouring spaces was carried out. Late-Gothic building tradition was subsiding in the Rosenberg south at the end of the 16th century. After almost ninety years from the launch in 1583 the Rosenberg citizens had the three naves of the Rožmberk nad Vltavou church vaulted. The completion of the church of Peter and Paul in Nové Hradky in 1590 was the very last execution of a building with Gothic reminiscences. The barrel vault construction in the nave was covered with a seemingly medieval net with star shaped figures, the stone ribs of which protrude from the vault supporting pillars born by consoles decorated with purely renaissance masks.

Úvod

Stav bádání

Zájem o pozdně gotickou církevní architekturu na jihu Čech trvá s různou mírou intenzity více jak jedno století. Za první kroky lze bezpochyby považovat práce o dějinách umění z pera Bernharda Gruebera (1879) a Josefa Neuwirtha (1898), které se rovněž věnují architektuře na jihu Čech.¹ Z hlediska dokumentace a poznání zmizelých částí nebo dokonce již zaniklých staveb jsou velmi významné práce uveřejněné koncem 19. století v odborných časopisech *Mittheilungen*² a *Památky archeologické a místopisné*,³ které přinášejí především popis zachovaných staveb, ale do jisté míry se zde začíná objevovat i jejich hodnocení (J. Braniš, B. Grueber, A. Ilg, J. E. Vocel). Kolem přelomu 19. a 20. století nejvíce přispěl k poznání jihočeské církevní architektury Josef Braniš vydáním několika samostatných studií⁴ a dvoudílných *Dějin středověkého umění v Čechách* (1892-93).⁵ Velký posun v poznání pozdně gotického architektonického dědictví pak znamenalo vydání a někdy i příprava jednotlivých dílů *Soupisů památek* v první čtvrtině 20. století, kde je v různé míře shromážděna nejen dokumentace k jednotlivým stavbám a popis dnes již zaniklých situací, nálezů a v několika případech i celých staveb (vysídlené pohraničí, zátopová oblast Lipna).⁶ Od 30. let 20. století se objevují syntézy dějin umění v Čechách a nechybí v nich ani kapitola věnovaná jihočeské pozdně gotické architektuře.⁷ Skutečně přelomovou událost v poznání představoval monumentální výstavní projekt *Jihočeská pozdní gotika 1450–1530*, realizovaný spolu s výstavním katalogem roku 1965 v Alšově jihočeské galerii v Hluboké nad Vltavou. Zde je zásadní především syntetická stať o jihočeské pozdně gotické architektuře od Viktora Kotrby⁸ a katalogová hesla vybraných staveb od Jiřiny Hořejší.⁹ Ve stejné době se v hornorakouském klášteře svatého Floriána a v Zámeckém muzeu v Linci uskutečnila

¹ GRUEBER 1879; NEUWIRTH 1898.

² *Mittheilungen der k. k. Central-Commission*. Wien, dále již jen jako MCC.

³ *Památky archeologické a místopisné*, dále již jen jako PA.

⁴ BRANIŠ 1889; BRANIŠ 1890, s. 164–171; BRANIŠ 1896–1897, s. 37–44, 207–214; BRANIŠ 1907 (+ dodatky, ČSPSČ 19, 1911, s. 1–4); BRANIŠ 1909.

⁵ BRANIŠ 1892; BRANIŠ 1893.

⁶ *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém*: – BRANIŠ 1900; MAREŠ – SEDLÁČEK 1900; NOVÁK 1901; MAREŠ – SEDLÁČEK 1913; MAREŠ – SEDLÁČEK 1915 – rukopis; MAREŠ – SEDLÁČEK 1918; CECHNER 1921; CECHNER 1929.

⁷ WIRTH 1931, LÍBAL 1948, DENKSTEIN 1953.

⁸ KOTRBA 1965.

⁹ HOŘEJŠÍ 1965.

tématicky srovnatelná výstava pod názvem Die Kunst der Donauschule 1490–1540 a do publikací na dané téma přispělo i několik českých autorů.¹⁰ Ještě téhož roku dokončil Viktor Kotrba svou disertaci (1965) na téma jihočeské pozdně gotické architektury, která byla dlouhá léta považována za ztracenou, avšak podařilo se dohledat alespoň její strojopis.¹¹ V 60. letech se problematice rožmberské stavební huti věnoval rovněž Götz Fehr.¹² Na konci 70. let 20. století vychází souborná práce o pozdně gotickém umění, kde toto téma shrnul Václav Mencl,¹³ a roku 1984 pak druhý díl Dějin českého výtvarného umění, kde své poznatky o pozdně gotické architektuře na jihu Čech shromáždila Jiřina Hořejší.¹⁴ Na přelomu 70.–80. let se především problematikou kroužených kleneb zabýval Jan Muk¹⁵ a Benno Ulm.¹⁶ Zároveň vyšly čtyřdílné Umělecké památky Čech, které u některých objektů doplnily poznání o stavební historii a přinesly aktualizované půdorysy několika staveb.¹⁷ V 90. letech 20. století se objevily převážně materiálové studie k jednotlivým památkám,¹⁸ a tak o to více vynikla kniha Milady a Oldřicha Radových na téma sklípkových kleneb.¹⁹ Na počátku nového tisíciletí se pozdněgotické architektuře, včetně stavební produkce na jihu Čech systematicky a intenzivně věnovali Jiří Kuthan²⁰ a Klára Benešovská²¹ ve svých obsahově bohatých a přínosných syntetických pohledech na danou problematiku.

Po roce 2003 se objevuje několik souborných studií i detailních sond od Romana Lavičky²² a Hynka Látala.²³ Do diskuze na téma výzkumu jihočeské pozdně gotické architektury vstoupil roku 2005 také Jan Sommer prostřednictvím svých webových stránek.²⁴ Roku 2009 se tématu jihočeských kroužených kleneb v patřičném kontextu věnoval Pavel Kalina.²⁵ Na přelomu prvního a druhého desetiletí vznikly detailní studie věnované vybraným pozdně gotickým

¹⁰ WUTZEL 1965; WUTZEL – HOLTER 1967.

¹¹ KOTRBA 1965a, LÁTAL 2007.

¹² FEHR 1961, FEHR 1969.

¹³ MENCL 1978, s. 149–150.

¹⁴ HOŘEJŠÍ s. 498, 515–525.

¹⁵ MUK 1977, MUK 1985.

¹⁶ ULM 1971, ULM – FEUCHTMÜLLER 1983, ULM 1983, ULM 1988, ULM 1988a–1988c.

¹⁷ UPČ 1-4, Praha 1977–1982.

¹⁸ SOMMER 1992; SOMMER 1997.

¹⁹ RADOVI 1998.

²⁰ KUTHAN 2000; KUTHAN 2002; KUTHAN 2000; KUTHAN 2003; KUTHAN 2010.

²¹ BENEŠOVSKÁ 2001; BENEŠOVSKÁ 2009.

²² LAVIČKA 2003a, 2003b; LAVIČKA 2004; LAVIČKA 2005, 2005a, 2005b; LAVIČKA 2007a; LAVIČKA 2009, 2009a, 2009b; LAVIČKA 2010, 2010a; LAVIČKA 2011, 2011a; LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010.

²³ LÁTAL 2004; LÁTAL 2006; LÁTAL 2007; LÁTAL 2008.

²⁴ SOMMER 2005.

²⁵ KALINA 2009, s. 63–69.

památkám na jihu Čech založené na kombinovaném pohledu historika a historika umění od Romana Lavičky a Roberta Šimůnka.²⁶

Celé jedno století a zvláště pak poslední desetiletí přineslo obrovský posun v poznání jihočeské pozdně gotické architektury, nejen kvůli nezměrnému úsilí badatelů, ale i díky rozvoji nových vědních oborů (dendrochronologie), informačních technologií (internet a digitální fotografie) a novým poznatkům učiněným při obnově staveb především v 90. letech 20. století, které zpřístupnily během posledních dvaceti let dosud neznámé informace o stavebních technologiích a vývoji jednotlivých objektů. Velkou úlohu zde nepochybně hrál rozvoj dokumentačních a informačních technologií, které dovolují sdílet a vyhledávat informace doslova z celého světa v reálném čase, což opět napomáhá celkovému poznání jakéhokoliv tématu tak, jako nikdy v minulosti. S vědomím našich obrovských možností cestovat, poznávat a vyhledávat informace se musíme o to více obdivovat a ocenit neúnavnou práci předchozích generací, která definovala a připravila základnu pro dnešní stav bádání a poznání s daleko skromnějšími možnostmi.

²⁶ LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009; LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2010; LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2011; ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011.

I. ROŽMBERKOVÉ a jejich panství

I. 1. Vymezení studované oblasti

Významným úkolem zůstává geografické vymezení oblasti, kde se nacházejí stavby spojené s tvorbou tzv. Rožmberské huti. Je sice pravdou, že Rožmberkové měli na konci středověku výjimečně ucelené dominium,²⁷ a tak je potřeba hledat především v místech, která jim v jagellonské době náležela. Ovšem skupiny stavebníků nebo huť zřejmě nebyla striktně vázána hranicemi panství, takže určující byly především objednávky a schopnost objednavatelů či donátorů platit. Jelikož téměř neexistují soudobé písemné prameny, které by osvětlily vazby a vývoj jednotlivých staveb, zbývá jako jediná možná cesta důkladný formální a stylový rozbor.

Ačkoliv jádro uvedeného souboru leží na rožmberském panství, zejména v oblasti na jih od Českého Krumlova, je třeba předpokládat, že rožmberská huť zasáhla i mimo něj, a tak lze čekat ještě další objevy a doplňující zjištění. I když bylo pro studium problematiky nutné alespoň základní vymezení počtu staveb na základě rozsahu rožmberského dominia v době kolem roku 1500, je třeba nadále pokládat tento výčet za ne zcela uzavřený a s možností menších korektur. Jelikož výběr kameníků pro realizaci ovlivňovala nejen města, ale u kostelů především kněží a případně kláštery, zjišťujeme několik, s jihočeskou tvorbou souvisejících staveb, v sousední oblasti Horního Rakouska, kde je společným jmenovatelem Rožmberky podporovaný klášter Schlägl a jeho patronátní právo, jak ke kostelům ve Frymburku a Světlíku, tak i k několika hornorakouským statkům. Kontakt s rožmberskými kameníky zprostředkovávala nepochybně také šlechta, což dokládají kamenické značky krumlovského mistra Michala Rubika na kapli Panny Marie, malých arkádách a starém paláci zámku v Jindřichově Hradci, budovaných mezi lety 1490–1500 pro Jindřicha IV. z Hradce (†1507) a rovněž velká malovaná Rubikova značka v kapli sv. Anny v hornorakouském Steinbruchu (1509–1514), zamýšlené jako místo posledního odpočinku pro Hedviku z Rožmberka (†1520) a jejího třetího muže Gregora ze Starhemberka (†1515). Jen úzké kontakty mezi šlechtickými rody vysvětlují, proč relativně vzdálený kostel ve Starém Městě pod Landštejnem (cca 1500–1514, kněžiště a klenba trojlodí) na panství Krajířů z Krajku vykazuje tolik společných znaků

²⁷ JIREČEK 1875, s. 343–350. Edice vkladu do zemských desek r. 1541; JIREČEK 1871–1873, s. 702–718; MÍKA 1970.

s pozdně gotickými kostely na Krumlovsku, což navíc podporují zjištěné kamenické značky mistrů pracujících před tím na rožmberském panství.

I. 2. Vymezení časového úseku

Založení augustiniánského kláštera v Borovanech Petrem z Lindy roku 1455 bývá v převážné míře považováno za začátek rozkvětu pozdně gotické architektury na jihu Čech.²⁸ Pravdou však zůstává, že se skutečným rozvojem, respektive jeho počátkem se můžeme na rožmberském panství setkat teprve na přelomu 70.–80. let 15. století a borovanský klášter je spíše ojedinělým příkladem, u jehož zrodu stál pohnutý osud donátora a jeho rodiny. Ze zachovaných archivních zpráv totiž vyplývá, že se Petr z Lindy († před 1473) s pomocí nashromážděného majetku pokoušel vytvořit nový rod erbovních měšťanů se sídlem v Hluboké u Borovan.²⁹ Když však náhle zemřel jeho jediný syn Mert (†22. června 1452), zhroutil se tento plán a jako jediné východisko z těžké životní situace a nový smysl nashromážděného jmění viděl v založení kláštera v Borovanech, kde by spočinuly ostatky jeho rodiny a byl spravován majetek, který by se jinak po jeho smrti nenávratně rozplynul. Útržkovitě zachované písemné zprávy a výsledky dendrochronologických analýz krovů a jiných dřevěných konstrukcí však ve třetí čtvrtině 15. století hovoří spíše o stavební údržbě a rekonstrukci starších budov, nikoliv o velkých projektech či přímo o novostavbách velkých pozdně gotických kostelů, se kterými se setkáváme až na počátku 80. let 15. století v Kájově, Dolním Dvořišti, Hořicích, Chvalšínách a Trhových Svinech.

Husitské války musely zákonitě přinést útlum hospodářství a přesun priorit na hodnotovém žebříčku, takže nelze ani předpokládat masivní rozvoj architektury, která je ve své podstatě vždy odrazem a výsledkem hospodářské prosperity, požadavků a kulturní úrovně dané epochy. Navíc se počet kostelů zvyšoval od druhé poloviny 14. století jen velmi pomalu, a jen nepatrnou část z nich představovaly farní kostely nebo kláštery (minorité a klarisky v Českém Krumlově v 50. letech, augustiniáni v Třeboni v 60. letech a pauláni na Výtoni v 80.

²⁸ HOŘEJŠÍ 1984, s. 515.

²⁹ PEXA 1986, s. s. 49–63

letech 14. století).³⁰ Nelze sice oprávněně předpokládat, že by husitské války naprosto zastavily jakoukoliv činnost, jak ve výtvarném umění, tak na poli architektury, ale mimo rekonstrukcí poškozených nebo z hlediska údržby zanedbaných objektů,³¹ nelze však ani hypoteticky usuzovat na nějaký systematický vývoj a tomu dobře odpovídají i zachované zprávy především o obstarávání stavebního materiálu – dříví,³² vápna.³³

Konsolidace hospodářských a společenských poměrů v druhé polovině 15. století společně se vzrůstajícím zahraničním obchodem mezi jihem Čech a oblastí Podunají (Bavorsko, Rakousko) umožnily nejen vytvořit ekonomický potenciál pro budování nových pozdně gotických kostelů, ale dovolily rovněž získat potřebné tvůrčí síly, které se rodily právě v oblasti Podunají, školily převážně v Pasově a odtud pak přicházely na panství Rožmberků, kam přinášely své znalosti, výtvarný názor a realizovaly řadu staveb. Teprve výnosy a volné prostředky z výroby, prodeje a obchodu mohly být směřovány do budování církevních staveb, které byly sice primárně určeny k bohoslužbě, ale jejich výstavba se stala prestižní záležitostí bohatých jednotlivců, významných cechů a městských obcí. I na jihu Čech je možné pozorovat příklady, kdy spolu s hospodářským růstem města, mnohdy podpořeným udělením hospodářských privilegií, vznikl plán na velkolepou přestavbu či novostavbu kostela, která pak někdy nebyla dokončena nebo s velkými obtížemi a změnami až po delší době.

Síť kostelů byla v 15. století již dostačující, a tak byly nové budovány jen výjimečně. Fenomémem pozdního 15. století se staly kostely a kaple budované při poustevnách – sv. Barbora u Branné na Třeboňsku a sv. Barbora u Mnichu na Jindřichohradecku, a přibližně ve stejné době založená dvojice paulánských konventů - rožmberský Kuklov a krajířovský Klášter u Nové Bystřice.³⁴ Mimo uvedený okruh klášterů a pousteven se nové sakrální stavby objevily na rožmberském panství pozdního středověku naprosto ojediněle – příkladem může být kostel sv. Floriána v Kaplici, na terénní hraně kostelního okrsku (snad na místě původního karneru) vystavěný na konci 15. století (vysvěcen 1491).³⁵ Z tohoto zjištění vyplývá, že naprostá většina realizovaných projektů v jagellonské době na panství Rožmberků znamenala

³⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 144.

³¹ Na to upozornil již BRANIŠ 1890, s. 164.

³² AČ 21, s. 302, č. 49 – Vyšebrodský opat psal roku 1448 Oldřichovi z Rožmberka, že mu budou téhož dne splavena prkna v množství, jaké jen bude možné; LOR 1, zvl. s. 91 – 92: Zajímavý je dopis Zikmunda II. Oldřichovi z Rožmberka z 21. srpna 1448, v němž prohlašuje, že mu rád obstará prkna a dále pokračuje: „*Pokud jsem Vaši milost v něčem rozzlobil, prosím Vaši milost, abyste mi to milostivě prominul, neboť to už, Bůh to ví, nikdy neudělám.*“

³³ AČ 21, s. 303, č. 52; ke sporu o právo těžby vápence i s. 304–305, č. 53–56; s. 309, č. 62. Purkrabí na Helfenburku psal roku 1450 do Krumlova Janu Rúsovi z Čemín, že Vodňanští těží „*kámen vápenný*“ ve vesnicích, které náležejí k Bavorovu.

³⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 144.

³⁵ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 144.

prestavbu nebo novostavbu kostela na místě starší svatyně, což zvláště při ponechání nějaké starší části ovlivnilo půdorysnou a hmotovou skladbu kostela.

Vrchol stavební činnosti pozorujeme kolem roku 1500, což opět souhlasí s všeobecnou konjunkturou hospodářství, společenských poměrů a umění v celém království. Zdrojem uměleckých podnětů však na rozdíl od 14. století již nebyla Praha, ale především obchodní a s tím i související umělecké vlivy z Bavorska a Rakouska. Stavební činnost na rožmberském dominiu pak ustává převážně na konci první třetiny 16. století a dále pokračují jen drobné úpravy. Poté už nejsou zahajovány žádné nové velké stavby a již rozestavěné projekty byly dokončovány na konci 16. století a to i s delší pauzou představující třeba i několik desetiletí.

Z hlediska stylu otevírá cestu pozdní gotice na jihu Čech monumentální stavba trojlodí kostela sv. Víta v Českém Krumlově budovaná v letech 1390–1410 a svěcená ještě roku 1439. Naopak posledním markantním projevem gotiky je klenba trojlodí kostela původně sv. Mikuláše v Rožmberku nad Vltavou uzavřená v roce 1583. Klenba lodi kostela sv. Petra a Pavla na Nových Hradech dokončená roku 1590 je již kombinací valené klenby se sítí žeber, která na stěnách vybíhá z konzol zdobených renesančními maskarony. Zároveň však lze ve studované oblasti nalézt krátce po roce 1500 první projevy renesance. Do roku 1508 je například řazen vznik sanktuaria v kostele sv. Jakuba Většího v Prachaticích.³⁶ Oba slohy spojuje také křtitelnice z červeného mramoru v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Kájově. Renesanční profilaci okenních ostění nalézáme mezi let 1514–1518 na stavbě českokrumlovské kaplanky a jejím hlavním jižním vstupu z roku 1520. Rokem 1525 je datována kamenná goticko-renesanční křtitelnice v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci. Je tedy potřeba sledovat podstatně větší časové úsek, než jen dobu vrcholu kolem roku 1500 a je téměř jisté, že výsledkem nemůže být jasný a kontrastní obraz vývoje pozdně gotické architektury, jak by se mohlo na první pohled zdát.

Otázka chronologie se netýká jen období výskytu a užívání pozdně gotických forem, ale i určení doby vzniku jednotlivých staveb nebo jejich částí. Ze sledovaného období se zachovalo několik autentických datací přímo na kostelech a několik středověkých nebo mladších zpráv o svěcení či odkazech na stavbu. Někdy však paradoxně působí spíše komplikace, než aby pomohly při řešení problematiky. Podle zachovaného letopočtu totiž bývá některými badateli datována celá stavba, i když formální znaky hovoří zcela jinak. Komplexní prostudování celého fondu jihočeské pozdně gotické architektury a zjištění vzájemných vazeb mezi stavbami umožnilo zpřesnit a v některých případech zásadně změnit

³⁶ SOJKA 2001–2002, s. 45–60.

datací několika objektů. Z provedeného výzkumu je zřejmé, že dosud uváděné časové určení je u několika staveb neudržitelné. Výmluvným příkladem je zdánlivě naprosto složitá a komplikovaná situace kolem datace dvou stavebních etap presbytáře kostela v Rožmberku nad Vltavou, nebo řazení stavby věže kostela v Žumberku na základě přímo nesouvisející archivní zprávy již do roku 1455. Výjimečný nález opisu středověkého účtu nám naopak dovoluje přesně datovat dokončení klenby lodi kostela v Černici u Zlaté Koruny do roku 1515, stejně jako v případě odhaleného letopočtu 1513 a jména kameníka Jana z Trhových Svinů nad vítězným obloukem kostela v Žumberku při obnově interiéru koncem února 2012.

I. 3. Situace na rožmberské panství 1450–1550

I. 3. 1. Finanční problémy

O rostoucích finančních problémech rožmberské pokladny vypovídají odprodeje, datující se od 50. let 15. století. Vývoj byl sice relativně pozvolný, ale vcelku nepřetržitý. Svou roli tu sehrál i přístup Jana z Rožmberka, který namísto razantních odprodejů s vidinou rychlé sanace rodových financí naopak vyplácel staré zástavy učiněné před desítkami let jeho otcem pánům z Wallsee, což se mu podařilo vypořádat v průběhu 50. a 60. let 15. století. Roku 1456 vyplatil Rožmberk a Vyšší Brod, a v polovině 60. let se do rukou pánů z Rožmberka navrátilo panství Vítkův Kámen a prakticky i Haslach (1464–1465), přičemž v mezidobí vykoupil Jan ze zástavy i klenoty rodové a několika církevních institucí.³⁷

Znovunabývání movitých i nemovitých statků bylo zcela nutně provázeno současnými odprodeji a zástavami (v tomto případě i celých rozsáhlých panství) – jejich rozsah do značné míry odráží zápis v proslulých rožmberských *Libri obligationum* (s těžištěm v letech 1457–1481). Z průběhu 50. a 60. let jsou toho doklady především na panstvích Choustník a Třeboň, stejně jako i na panství Velešín. Na západním okraji rožmberského dominia došlo k zásadní ztrátě také ještě v 50. letech, když roku 1457 finanční situace přiměla Oldřicha a jeho syna Jana z Rožmberka postoupit zápisné listy na někdejší kapitulní majetky, včetně měst Prachatic a Volar, bratřím Prokopovi a Janovi z Rabštejna.³⁸ Důsledkem specifického

³⁷ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 34.

³⁸LOR 4, s. 398–399, č. 578.

politického vývoje v 60. letech byla, z právního hlediska dodnes ne zcela vyjasněná, zástava či propůjčení Choustníka a Soběslavi Zdeňkovi ze Šternberka. Ačkoli původně měla šternberská držba trvat jen po dobu války (a tudíž nejspíše na počátku 70. let se mělo panství vrátit do rukou Rožmberků), nestalo se tak – ba dokonce šternberská držba Soběslavi byla nově zakotvena smlouvou z roku 1479.³⁹

Mezi příjemci rožmberských zástav figurují v 50.–70. letech opakovaně páni z Lobkovic. Roku 1458 Jan z Rožmberka odprodal Janovi z Lobkovic (na pět let s právem zpětného výkupu) hrad a panství Helfenburk; roku 1462 však Rožmberk zboží vyplatil nazpět, když již dříve byla práva k Helfenburku převedena na rožmberského úředníka Mikuláše Příška z Čestic. Krátce poté však opět Lobkovic přijímá rožmberskou zástavu – bylo to roku 1464, kdy se teprve nedávno vyplacený hrad a panství Rožmberk stal předmětem zástavy Janu Popelovi z Lobkovic a jeho synu Děpoltovi. Do vývoje událostí se promítly dobové mocenské boje – roku 1469 hrad dobyl Zdeněk ze Šternberka a Lobkovic (stoupence krále Jiřího) předal do vězení Janovi z Rožmberka; z hlediska vývoje majetkových práv je podstatný následný spor o nároky na Rožmberk, případně o adekvátní náhradu. Případ prošel řadou peripetií, do věci se vkládala i královna–vdova Johana z Rožmitálu, a teprve zprostředkováním Bohuslava ze Švamberka došlo k uzavření celé kauzy, přičemž součástí bylo i majetkové vypořádání s Děpoltem, dosud stále právoplatným zástavním držitelem hradu a panství. Zástava dluhu, zapsaného původně na Rožmberku, byla přenesena na zboží Sedlčany, jehož význam byl pro Rožmberky ve srovnání s Rožmberkem druhořadý.⁴⁰ Necháme-li stranou průběžné drobné majetkové transakce, potom za zmínku stojí toliko znovuzískání domény někdy kapituly vyšehradské, tj. zboží Prachatice s Volary. Roku 1501 postoupil Václav z Roupova tehdy listy a všechna svá práva k prachatickému zboží bratřím Vokovi, Petrovi a Oldřichovi z Rožmberka. Petr z Rožmberka však hodlal někdejší kapitulní statek, mající stále statut zástavy, převést do dědičné držby (alodizovat). Se souhlasem papeže Alexandra VI. i papežského nuncia kardinála Petra nabídnul kapitule ke směně zboží Sedlčany (právo výplaty od Lobkoviců bylo převedeno z Rožmberků na kapitulu). Směna byla vložena do desk zemských (intabulována) roku 1503, přičemž rozdíl odhadních⁴¹ cen

³⁹Listinou ze 17. května 1479 bratři Jaroslav a Zdeslav ze Šternberka postoupili (se souhlasem bratří Voka a Petra ze Rožmberka) město Soběslav svému strýci Petrovi ze Šternberka (SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 1A^{alfa} Nr. 47b; SČPLL I.2/1, s. 653, č. 2802); k postoupení Soběslavi list z 25. května 1479 AČ 10, s. 27–28, č. 990.

⁴⁰ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 35–36.

⁴¹ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 36.

vypořádal Petr do konce roku 1513.⁴² Podobně postupoval i v případě některých dalších zástavních statků, jež z hlediska rodové majetkové držby pokládal za klíčové a přikročil k jejich alodizaci – příkladem může být zboží Netolice, po staletí městečko a rychta náležející do obvodu klášterství Zlatá Koruna (1513).⁴³

I. 3. 2 Vývoj majetkové držby

Stabilní jádro rožmberské državy bylo vytvořeno již ve 14. století. Z urbáře z doby kolem roku 1380 je zřetelně patrné, že jádro dominia leželo v oblasti nejjižnějších Čech a jejich přilehlé jihovýchodní části, přičemž centrální úloha připadla panstvím Český Krumlov, Třeboň, Nové Hrady a Rožmberk. Tuto čtveřici panství příznačně o století později zmiňoval ve své závěti Jan z Rožmberka (1472) s přáním, aby od rožmberské domény nebyla zcizována („*ne illa distrahand, sed pro heredibus meis reservent*“). Zatímco ve 14. století lze hovořit o územní expanzi a počátcích cílevědomé scelování dominia, pro 15. století jsou příznačné silné centralizační snahy. Z hlediska jihočeské domény odlehlá a tudíž obtížně spravovatelná zboží Oldřich II. neváhal prodat či výhodně směnit (Strašice, Zbiroh, Hradištko, díl panství velhartického). Zástavy panství Rožmberk, Vítkův Kámen, Haslach a klášterství vyšebrodského byly diktovány momentální finanční situací a zajisté rovněž zájmy pánů z Wallsee. Z hlediska centrální rožmberské domény je pro Oldřicha charakteristická snaha o vzájemné propojení jednotlivých rodových zboží (zde především panství Helfenburk, od jádra rodové državy odděleného majetky církevních institucí). Ovládnutí církevních majetků v oblasti mezi Krumlovem a Prachaticemi (Zlatá Koruna, kapitula vyšehradská), stejně jako drobných církevních statků mezi Krumlovem a Rožmberkem se z uvedeného hlediska stalo nezbytnou podmínkou.

Základní tendence směřující k budování kompaktní rodové domény na jihu Čech charakterizují i další vývoj. Nic na tomto konstatování nemění skutečnost, že „ofenzivní“ období Oldřicha II., který rodovou doménu dovedl z hlediska rozsahu majetkové držby k vrcholu, ale který ji svým nástupcům předával současně silně zadluženou, střídají desetiletí takřkajíc „defenzivní“. Jejich cílem bylo vyprostit rodový majetek ze sevření dluhů, a to cestou co možná nejméně bolestnou. Model Jana z Rožmberka založený na eliminaci výdajů a snaze zcizovat majetky jen v případech skutečně nezbytných se ukázal jako dlouhodobě neudržitelný. V 70. letech přistupuje Bohuslav ze Švamberka k sanaci rodových financí

⁴² KUBÍKOVÁ 1996, zvl. s. 90–93, č. 14–21. Vývoj majetkové držby vyplývá z Březanova soupisu listin na panství Prachatic a Hus; KUBÍKOVÁ 2005, s. 157; k otázce směny Prachatic za panství Sedlčany srov. též AČ 21, s. 441, č. 316, 317.

⁴³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 37.

razantní, ale pochopitelně ve svém důsledku účinnou cestou poměrně rozsáhlých odprodejů. Z hlediska „budování dominia“ je příznačné, že klíčové majetky, pokud došlo k jejich zástavě, Rožmberkové vyplácejí zpět, ať již šlo o krátkodobé zástavy Rožmberka či Helfenburka, anebo o dlouhodobou zástavu statku Prachatice, jehož znovuzískání spojil Petr IV. se změnou právního statutu držby.⁴⁴

I. 3. 3 Rožmberští vladaři (1467-1532)

Pět desetiletí následujících po smrti **Jošt II. z Rožmberka (†1467)** představuje v rožmberských dějinách na jedné straně dobu útlumu, kdy územní rozsah domény nejen stagnuje, ale v počátečním období razantně klesá, a ani role Rožmberků v dobové politice nepřesahuje rovinu příležitostných a krátkodobých angažmá, a na straně druhé dobou nebývalého kulturního rozmachu. Horečné stavební aktivity městských i venkovských obcí, stejně jako jednotlivců, spolu s řadou hodnotných děl výtvarného umění vydávají svědectví o době nejen umělecky plodné, ale i zcela nezbytně svým způsobem blahobytné.

V další generaci osobnost typu Janova či jeho bratří chyběla, ba dokonce se tu projevilo určité mentální zatížení, ať již šlo o duševně nemocného Jindřicha V., anebo labilního Voka II., který po krátké epizodě postoupil správu domu poručníkovi Bohuslavovi ze Švamberka a posléze, když se vladařství ujal sám, předčasně rezignoval ve prospěch svého bratra Petra IV. Ten přežil všechny své sourozence a svým kšaftem, směsicí pokání ve vztahu k Bohu a nevraživosti ve vztahu k vlastním příbuzným, přivedl rodovou doménu na pokraj katastrofy.⁴⁵

Po smrti svého otce se vladařství nakrátko ujal **Jindřich V. z Rožmberka (†1489)**, ovšem pouze do roku 1475, kdy začíná poručnická vláda Bohuslava ze Švamberka (†1490). Manžel Ludmily, dcery Oldřicha II. a tedy strýc potomků Jana II., vytěžil z příbuzenství s Rožmberky mnohé. Za podezřele nízkou cenu na sebe převedl zástavu Zvíkova, zahrnutou do série odprodejů, jimiž na počátku 70. let bez ohledu na oficiální vladařskou funkci Jindřicha V. sanoval rožmberské finance. Ač jeho formální role trvala ve druhé polovině 70. let jen krátce, neformální vliv si podržel i napříště (svědectvím může být rožmbersko-švamberská dědická smlouva, uzavřená roku 1484, kde Rožmberkové vystupovali spíše jako pasivní účastníci než smluvní partneři). V té době byl již rožmberským vladařem **Vok II. z Rožmberka (†1505)**, jenž se správy ujal roku 1479 v době Švamberkova pobytu v Korvínově vězení, a posléze zastával i funkci zemského hejtmana.

⁴⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 37–38.

⁴⁵ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 25–26.

Zlom ve Vokově životě přichází na sklonku roku 1493, kdy vladařství rožmberského domu postoupil svému bratru **Petrovi IV. z Rožmberka** (†1523). Zbývajících dvanáct let života strávil Vok II. na Třeboni, kde bylo období okolo roku 1500 ve znamení zvelebování panství (především rybníkářství) a představuje významnou etapu pozdně středověkých dějin druhého rožmberského rezidenčního města. Rožmberské vladařství převzal na dlouhá tři desetiletí Petr IV. (po Vokovi převzal i úřad zemského hejtmana; roku 1499 sice na tuto funkci rezignoval, ještě před tím se však zasloužil o právní kodifikaci prioritního postavení rožmberských vladařů v rámci české stavovské obce).⁴⁶

Jako jediný ze synů Jana II. měl Vok II. potomky a tedy pokračovatele rodu: syny Jana III. (†1532), Jindřicha VI. (†1494), Jošta III. (†1539), Petra V. (†1545), Jindřicha VII. (†1526), a dceru Sidonii. Pro další osudy rožmberské domény se staly do značné míry určující vztahy Vokových synů s jejich strýcem Petrem IV.

Prvorozený **Jan III. z Rožmberka** (†1532) byl třetím a posledním příslušníkem svého rodu, který se vydal na dráhu duchovního, v letech 1510/1511–1532 byl generálním převorem johanitského řádu, a jeho aktivity se dělily mezi sféru duchovní a světskou, tedy správu rodové domény. K tomu ovšem došlo až na počátku 20. let, po smrti Petra IV., resp. v důsledku jeho kšaftu.

O obsahu Petrovy poslední vůle sepsané roku 1521 se Vokovi synové dozvěděli až po smrti svého strýce roku 1523, a jejího obsahu se právem zděsili. Uvedení kšaftu v život by znamenalo faktický rozpad rodové domény (církevní zástavy měly připadnout původním držitelům a ostatek byl rozdělen mezi několik rodů s Rožmberky příbuzných, samotným Rožmberkům zůstala jen menší část někdejších majetků). Tomu hodlali za každou cenu zabránit. Celá záležitost se neobešla bez sporů mezi bratry (což bylo zjevně Petrovým záměrem, neboť evidentně protežoval Jana III., jehož také ustanovil svým zástupcem a postoupil mu k doživotnímu užívání velký díl rodové domény). Díky energickému **Jindřichovi VII. z Rožmberka** (†1526) se podařilo prvotní nebezpečí zažehnat a záležitost Petrova kšaftu převést do podoby soudního sporu, který skýtal alespoň určité naděje. Tzv. boj o rožmberské dědictví záhy přerostl do roviny mocenského soupeření mezi stranou rožmberskou a rožmitálskou (příjemcem největšího dílu dědictví měl být nejvyšší pražský purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu) a jako takový procházel četnými peripetemi. Nakonec Rožmberkové své dědictví po předcích skutečně uhájili, ovšem za cenu značných finančních obětí, s nimiž se rodová pokladna vyrovnávala až do počátku 40. let. 16. století. Jindřich VII.

⁴⁶ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 26.

nemohl své dílo dovést ke zdárnému konci, zemřel roku 1526 cestou k Moháči, a jeho smrt, jak už to bývá, rožmberské bratry stmelila ke společnému postupu, korunovanému nakonec úspěchem.

Záchrana rodové domény představuje výrazný mezník rožmberských dějin. Je jen shodou okolností, že tento mezník spadá do doby zásadních mocenskopolitických změn ve střední Evropě, ale z hlediska dějin rodu je momentem příznačným. Nástupem Habsburků pozvolna, a zpočátku i „nenápadně“ končí jedna etapa dějinné cesty české šlechty, k jejímž špičkám Rožmberkové patřili kontinuálně od 13. století. Tak „nenápadně“, že její nemalá část zpočátku ani nepostřehla, jak hluboké a nevratné změny habsburský mocenský model přináší. Co platilo dříve, se nyní ocitlo na vedlejší koleji – stavovské svobody a generacemi zakotvený sociální statut tu začal ztrácet ve srovnání s dravými „dvořany“. Nikoli zemská a stavovská fóra, ale dvůr se stává skutečným nositelem moci, a blízkostí ke dvoru se napříště měří a od ní se odvíjí i moc a vliv jednotlivce.⁴⁷

Když roku 1532 umíral Jan III., byli naživu ještě dva jeho bratři, Jošt III. a Petr V., avšak nikdo další. Pokračování rodu zajistil teprve v průběhu 30. let Jošt, otec „posledních Rožmberků“ Viléma (1535–1592) a Petra Voka (1539–1611). Vilémem, který vládu převzal z rukou poručníků roku 1551, vstoupila na pole středoevropské politiky další výrazná osobnost z rodu Rožmberků. Z hlediska rodových dějin je s ním spjato období závěrečného vzepětí, jež následoval pozvolný ústup ze slávy a zánik.

I. 4 Rožmberské a jagellonské erby v kostelech

Prakticky ve všech kostelech na rožmberském panství nalezneme rožmberský erb ve formě reliéfu vytesaného do kamene, nebo v malované podobě na stěnách a klenebních prvcích. Buď se setkáváme jen s pětilistou růží, která však může být v prostoru kostela interpretována také jako mariánský symbol, nebo je pětilistá růže provedena na erbovním štítku, a pak se bezpochyby jedná o prezentaci, respektive připomenutí rodu Rožmberků.⁴⁸

⁴⁷ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 27–28.

⁴⁸ Seznam výskytu rožmberských pětilistých růží viz příloha na v závěru práce .

V naprosté většině případů byly a mají být rožmberské erby chápány jako zástupní symbol vrchnosti a patrona, který se na stavbě kostela většinou finančně vůbec nepodílel. Hold vládnoucímu rodu vzdávali rovněž měšťané, kteří rožmberské erby umisťovaly na své domy⁴⁹ nebo je dokonce nechali vymalovat v interiérech svých příbytků. Rožmberský a gutštejnský erb se zachovaly v prvním patře domu čp. 22 na rohu Panské a Radniční ulice v Českém Krumlově. Doprovázejí zde pozdně středověkou malířskou výzdobu interiéru, jejíž pozůstatky byly v domě odkryty a restaurovány roku 1999, a současně ji relativně přesně datují nejspíše do rozmezí let 1482–1493. Erby se totiž evidentně vztahují k manželskému svazku Voka II. z Rožmberka a Markéty z Gutštejna, uzavřenému roku 1482. Datem ante quem vzniku maleb je patrně rok 1493, kdy Vok rezignoval na rožmberské vladařství a stáhnul se do ústraní na Třeboň.⁵⁰

Jen v několika málo případech zjišťujeme v církevních stavbách zachycení erbů konkrétního vladařského páru. Erby Petra IV. z Rožmberka (†1523) a jeho ženy Elišky z Kravař (†1500) se objevují jak na klenbě trojlodí v Trhových Svinech, tak na arkýři čtvrtého hradního nádvoří v Českém Krumlově. Erby na klenbách bočních lodí trhosvinenského kostela lze zařadit vzhledem ke stáří zachovaného krovu trojlodí do doby po roce 1497, kdy bylo skáceno dřevo na jeho stavbu. Krumlovský arkýř není datován a jeho vročení je nutně jen přibližné a hypotetické. Jelikož Eliška zemřela roku 1500, mohou být erby manželského páru datovány buď do období 1493–1500, kdy probíhala přestavba hradu, anebo přijmeme, že se jednalo o retrospektivní naznačení příbuzenské vazby a lze tedy připustit i dataci pozdější (např. datace 1513 je odvozena z chronologie postupu stavebních prací). Obojí je možné, minimálně z toho důvodu, že Petr IV. se již znovu neoženil.⁵¹

Na jižní fasádě trojlodí kostela v Rožmberku nad Vltavou, vlevo od záklenku velkého trojdílného okna se zachovaly alianční erby krále Vladislava Jagellonského a jeho manželky Anny z Foix a Candale (1484–1506). Na základě erbu panovnice, která byla korunována roku 1502 a zemřela roku 1506, lze úpravu fasády a vznik erbů klást do tohoto krátkého období.⁵²

Na kroužené klenbě kněžiště kostela v Rožmberku nad Vltavou dokončené roku 1525 se zachoval soubor čtyř malovaných erbů. V levé polovině nacházíme český a uherský znak jako poukaz na vládnoucí Jagellonce. Na opačné straně se nalézají dva erby s pětistou růží.

⁴⁹ Řadu tesaných i malovaných rožmberských erbů dodnes spatřujeme na fasádách domů zejména v Českém Krumlově, ale několik příkladů nalezneme i v Prachaticích a Třeboni.

⁵⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 62; KUBÍKOVÁ 1997; PAVELEC 2010, s. 417, 419.

⁵¹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 62. Trhové Sviny LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2010, s. 77, pozn. 42, s. 91, obr. 10. – Český Krumlov – rok 1483, odvozený od data sňatku, uvádí VOREL 1999, s. 77, datum 1513 v kontextu stavebního vývoje KUBÍKOVÁ 2005, s. 157–158, nejnověji LAVIČKA 2007a.

⁵² PAVELEC 2011, s. 431.

Červená růže ve stříbrném poli určuje jako nositele Rožmberky, avšak poněkud záhadně působí druhý znak s inverzní barevností, tedy stříbrná růže v červeném poli, kterou nelze smysluplně přiřadit počátkem 16. století žádnému členu početného rozrodu pánů z Růže. Klíčem k pochopení znakové galerie je právě rok 1525, kdy lze český a uherský znak vyložit jako hold českému a uherskému králi Ludvíku Jagellonskému (†1526). V té době vládli na dominiu Jindřich VII. z Rožmberka (†1526)³¹ se svou druhou manželkou Annou z Hradce (†1570).³² Jelikož ke sňatku obou došlo roku 1522, v roce 1524 předal Jan III. z Rožmberka vládu nad panstvím Jindřichovi VII. a roku 1526 byl mrtev nejen Jindřich VII. z Rožmberka, ale i král, zjišťujeme, že uvedený soubor znaků mohl být takto vedle sebe použit jen ve velmi krátkém období od roku 1522, respektive 1524 až do roku 1526, což zcela odpovídá zachované dataci 1525 v závěru kněžiště. Poslední erb by tedy měl náležet Anně z Hradce a pak by měl mít podobu žluté pětilisté růže na modrém poli, tedy znak pánů z Hradce. Dnešní netypickou barevnost stříbrné růže v červeném poli lze prozatím vysvětlit jako zřejmé zkomolení při následných restauracích interiéru, kdy se již vytratilo povědomí o významu erbů a došlo k přemalování hradeckého znaku do podoby inverzního pandánu k rožmberskému erbu. Také dnešní neumělá podoba dvouocasého lva na českém znaku nás nenechává na pochybách, že případná restaurace interiéru odhalí předpokládanou středověkou podobu přemalovaných erbů.⁵³

Šternberská hvězda a rožmberská růže upomínají na Petra Holického ze Šternberka (†1514) a jeho manželku Kateřinu z Rožmberka (†1521) v kostele sv. Jiljí při augustiniánském klášteře v Třeboni. Již v 80. letech 15. století založili při kostele kapli sv. Barbory, kterou od počátku zjevně zamýšleli jako svou nekropoli. Jedná se o prostor dodnes ve své hmotě intaktně dochovaný. Kaple sv. Barbory (někdy zvaná též Šternberská) byla vysvěcena kaminským biskupem Benediktem z Valdštejna roku 1491, jak o tom svědčí pamětní nápis. Její interiér je sklenut do dvou polí, přičemž erby stavebníků se objevují na klenebních svornících, dále po stranách kamenného raně renesančního portálu, jenž byl samostatným vchodem do kaple a na krakorcích nesoucích zděnou stříšku, která je v průčelí doplněna letopočtem 1569.⁵⁴

Poslední známý doklad prezentace konkrétního vladařského rožmberského páru v prostoru sakrální stavby nalézáme v jižní předsíni kostela v Trhových Svinech.⁵⁵ Renesanční křtitelnice z roku 1569, dílo [kameníka] Josefa stojí v rohu jižní předsíň, napravo od vstupního

⁵³ LAVIČKA 2007a, s. 148.

⁵⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 63. Popis a vyobrazení obojího MAREŠ – SEDLÁČEK 1900, s. 64–66.

⁵⁵ LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2011, s. 92–94.

portálu kostela.⁵⁶ Sloupek má rozšířenou spodní část pokrytou reliéfními akantovými listy a při horním okraji vystupuje štítek s vykrajovaným lemem a nápisovým polem s fragmentem (zhruba pravá polovina) třířádkového nápisu: „[1] ... JOSEF // [2] ... FEC(IT) // [3] ... 1569“.⁵⁷ Na vnějšku lavabo zdobí plastické listy a po obvodu vystupují tři okřídlené andělské hlavy. Při horním okraji jsou mezi nimi pravidelně rozmístěny tři plastické rolverkové kartuše – první s polepšeným rožmberským erbem Viléma z Rožmberka (1535–1592), tedy v horní polovině s pětilistou rožmberskou růží v kombinaci s ursiniovským erbem v dolní části, druhá kartuše lemují půlený erb jeho druhé ženy Žofie Braniborské (1541–1564), kde je v horní části umístěna orlice markrabat braniborských a v dolní hohenzollernská šachovnice, a konečně třetí rolverkový štít nese svinenský městský znak s typickou hradební věží, tak jak jej spatřujeme na průčelí jižní předsíně. Městský znak, obrácený do kouta předsíně, zůstával až dosud kvůli své těžko přístupné poloze opomíjen. Na základě uvedeného můžeme se značnou měrou pravděpodobnosti považovat za objednavatele křtitelnice městskou obec, jež se prezentovala erby vladařského páru, tedy Viléma z Rožmberka a jeho tehdy již zemřelé druhé manželky Žofie Braniborské. (Vilém byl vdovcem plných 14 let, až do roku 1578, kdy se oženil s Annou Marií Bádenskou.) V případě jednotlivého komponentu kostelního vybavení máme před sebou týž princip, s nímž se o zhruba tři čtvrtě století dříve setkáváme v podobě erbovních znamení Petra IV. z Rožmberka a jeho manželky Alžběty z Kravař na klenbě bočních lodí trhosvinenského kostela, tedy že hlavním stavebníkem byla obec, prezentující se erby patronátní vrchnosti.⁵⁸

⁵⁶ Křtitelnice dnes slouží jako nádoba na svěcenou vodu, jako kropenka při vstupu do kostela a na nynější místo byla přesunuta zřejmě v souvislosti s pořízením pozdně barokní křtitelnice, která převzala její funkci v křestní kapli.

⁵⁷ BRANIŠ 1889, s. 19, při popisu uvádí: „... vně vroubkovanou mísu zdobí dva štíty, na jednom jest erb rožmberský, na druhém orlice nad třemi kostkami stojící, mezi nimi jsou okřídlené hlavy andělků.“; TÝŽ 1890, s. 170, zmiňuje v popisu křtitelnice již jen jeden erb, a to rožmberský (stejně tak TÝŽ 1900, s. 129; KURKA 1936, s. 120). Oba autoři udávají jako letopočet vytesaný na noze křtitelnice rok 1559, ačkoliv dosud je při bližším pohledu zřejmé, že se jedná o rok 1569 (nemožnost datace 1559 ostatně dokumentuje již erb s orlicí a šachovnicí – s Žofií Braniborskou se Vilém oženil roku 1561). Správně četl až KOLDA 1986, s. 153, ovšem to, co pokládá za „I“ na konci slova „JOSEF“, je podle našeho soudu jen ornament (podobně jako o řádek níže); jméno v genitivním tvaru navíc neodpovídá obvyklé deklaraci autorství „XY fecit“, kde osobní jméno je v nominativu.

⁵⁸ Bezprostřední analogii – křtitelnicí v městském farním kostele se znakem městské obce a erby vladařského páru – nacházíme v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci, viz: NOVÁK 1901, s. 232–233, křtitelnice s datací 1525 je vsazena do niky v jižní boční lodi.

I. 5. Financování staveb

I. 5. 1. Rožmberkové

Dlouhou dobu se všeobecně přijímalo, že hlavní podíl na financování staveb jihočeských pozdně gotických kostelů nesli Rožmberkové, což se ukazuje jako nereálné hned z několika důvodů.⁵⁹ Několik desítek chrámů přestavovaných na přelomu 15. a 16. století by i pro Rožmberky představovalo neúnosnou finanční zátěž, která by pro ně postrádala smysl zvláště když řešili vlastní značné zadlužení a dlouho trvala i konsolidace a rozvoj hospodářství rozvráceného po husitských válkách.⁶⁰ I s vědomím značné útržkovitosti zachovaných písemných pramenů, lze oprávněně předpokládat přímou podporu ze strany Rožmberků především u staveb, na kterých měli osobní a trvalý zájem. Mezi takové můžeme počítat jimi založené kláštery ve Vyšším Brodu, Českém Krumlově a Třeboni, což byly v některých případech zároveň jejich rodové nekropole. Páni z růže nepochybně s ohledem na vlastní reprezentaci přispívali na stavbu a údržbu hradních kaplí a kostelů ve svých rezidenčních městech, což lze pro 13. století předpokládat v Rožmberku nad Vltavou, pro dobu kolem roku 1400 zejména u kostela sv. Víta v Českém Krumlově a samozřejmě i v Třeboni. Případně můžeme soudit na iniciaci ze strany Rožmberků při založení některých kostelů a kaplí.⁶¹ Ve studované oblasti převažuje skupina městských či venkovských farních kostelů, ke kterým měli Rožmberkové mnohdy patronátní právo, což však nezakládalo povinnost a ani jistotu financování výstavby svatyní z jejich strany. Z hlediska počtu patronátních práv (60) stáli Rožmberkové v předhusitských Čechách na prvním místě (kategorie 51 a více patronátů), teprve za nimi bylo pražské arcibiskupství (skupina 41–50 patronátů), všechny šlechtické rody (z jihočeských např. páni z Hradce figurují v kategorii 6–10 a páni ze Strakonice a páni z Landštejna 3–5 patronátů), stejně jako kláštery (z jihočeských Zlatá Koruna 11–15 a Vyšší Brod 6–10 patronátů).⁶² Rožmberkové jistě přispívali dnes blíže nezjistitelnou mírou na stavbu chrámů ve svém dominiu, ale výskyt jejich erbu na stavbách v naprosté většině případů neznamena, že je přímo financovali. Jejich hlavní přínos pro vznik pozdně gotických kostelů na jihu Čech lze bezpochyby spatřovat především v udělování hospodářských

⁵⁹ K tomu viz: LAVIČKA 2005, s. 395–396; LAVIČKA 2005a, s. 78–79.

⁶⁰ PELIKÁN 1953; KAVKA 1993, s. 29–30.

⁶¹ PANGERL 1865, s. 385–386; Rožmberská kronika Jakuba z Hradů – Petr I. z Rožmberka (†1347) založil: Č. Krumlov – kaple sv. Václava, hradní kaple sv. Jiří; Přiběnice – kaple sv. Vojtěcha a sv. Jiří; Brloh, sv. M. Magdalena; Žiželice, sv. Prokop; Vítkův Kámen, Boží Tělo; Jistebnice, kaple sv. M. Magdaleny.

⁶² ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 146.

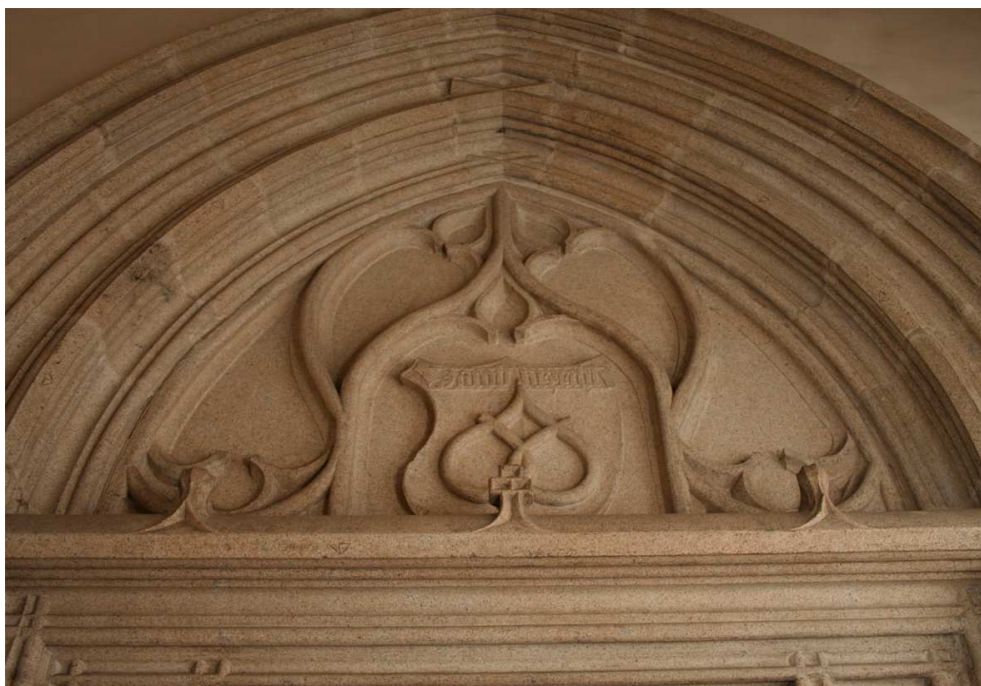
privilegií městům a městečkům, které pak obcím umožnily vytvořit a shromáždit prostředky potřebné pro realizaci staveb. Tyto podmínky byly splněny právě až v poslední čtvrtině 15. století, kdy zjišťujeme významný nárůst stavební aktivity na rožmberském panství.⁶³

Rozbor archivních pramenů, nemnoha dochovaných hmotných artefaktů a především srovnání se soudobou situací v Podunají nám dokládá, že hlavní podíl na financování stavby zajišťovaly městské a venkovské komunity, nemalým dílem přispívaly cechovní organizace, které si zde zřizovaly své kaple nebo alespoň oltáře. Místně velmi proměnným zdrojem příjmů pak zůstávaly odkazy jednotlivců k danému kostelu, nebo výnosy získané díky udělení odpustkových listin. Stejně významným, jako někde i zanedbatelným zdrojem peněz na stavbu mohl být osobní dar duchovního správce, jakým byl například kájovský farář Michael Pils (†1503). Dalším zdrojem byly votivní dary jednotlivců převážně v místech proslavených osobitým kultem, či ve vyhlášených poutních místech, jakým byl ve sledované době především kostel Panny Marie v Kájově.

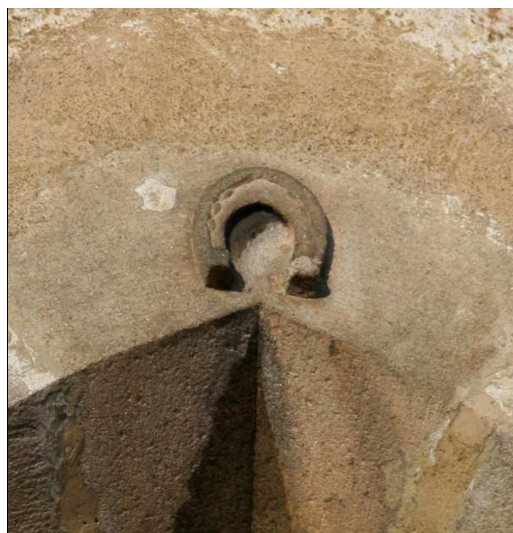
I. 5. 2 Cechy

Zcela obvyklou praxi financování církevních staveb z prostředků cechů můžeme na jihu Čech doložit jen na několika málo konkrétních příkladech. Cech kovářů a podkovářů ve Chvalšínách hradil náklady na výstavbu nového kněžiště a sakristie městského kostela, což dokládá pamětní deska s rožmberským erbem a letopočtem 1489 doprovázeným po stranách reliéfními podkovami. Druhý doklad účasti kovářů se v podobě drobného reliéfu podkovy zachoval na záklenku jižního okna na exteriéru kněžiště (před rokem 1494). Před rokem 1500 převzal hlavní úlohu při stavbě chvalšinského městského kostela cech pekařů. Pravděpodobně

⁶³ LAVIČKA 2005a, s. 79.

Chvalšiny, sv. M. Magdalena – cechovní znamení. Nahoře – jižní portál, znak se jménem Jakob Krzechl (před 1499).

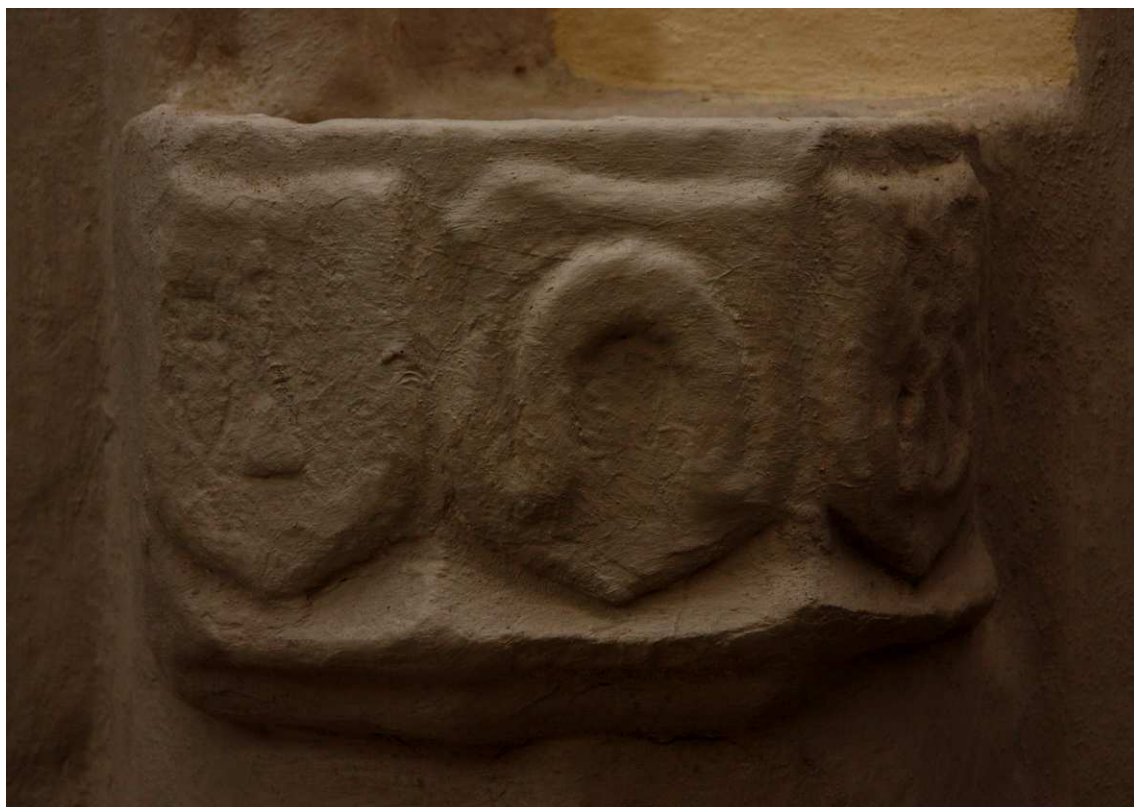

Chvalšiny, sv. M. Magdalena – vlevo pamětní deska cechu kovářů (dat. 1489), vpravo reliéf podkovy v záklenku jižního okna kněžiště (před 1494).

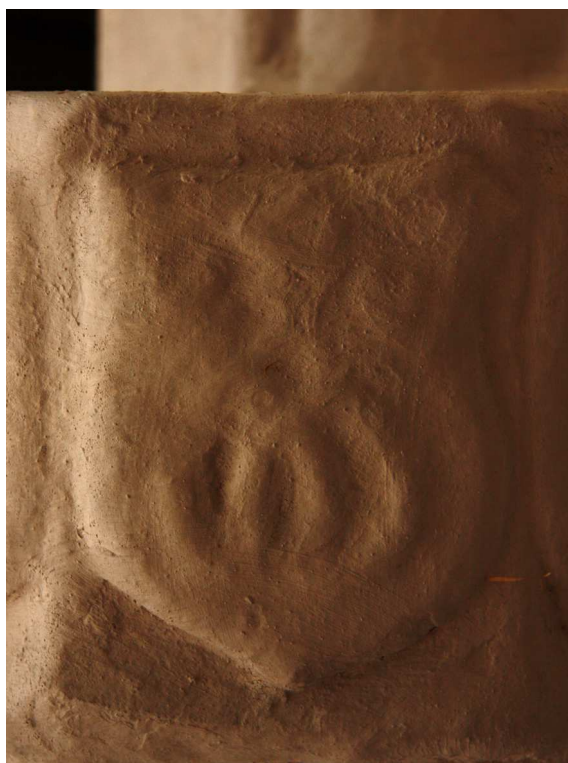

Chvalšiny, sv. M. Magdalena – malba Posledního soudu nad vítězným obloukem, pohled z lodi zlomek nápisu se jménem Jakuba pekaře, datací 1514 a zlomkem cechovního znaku – zlatého preclíku v modrém poli.

přímo představený, nebo jinak významný člen cechu Jakub Krzechl hradil výstavbu jižního reprezentativního portálu, kde nechal doprostřed tympanonu umístit symbol svého cechu, velký preclík na kolčím štítku, na jehož horní okraj pak dal „skromně a pokorně“ vytesat své jméno na oči všem příchozím. Roku 1514 pak zřejmě tentýž pekař Jakub nechal na své náklady zhotovit velkou nástěnnou malbu Posledního soudu nad vítězným obloukem chvalšinského kostela, jak opět svědčí znak pekařského cechu a zbytek jména pekaře Jakuba. V roce 1523 se pekařský cech podílel v neznámém rozsahu na přestavbě kostela Povýšení sv. Kříže ve Veselí nad Lužnicí, o čemž svědčí reliéf preclíku vytesaný v nadpraží sedlového portálu dnes v prvním patře severní věže. Jako poslední zachovaný jihočeský příklad účasti cechů na stavbě kostela lze uvést drobnou a dosud opomíjenou kropenku v kněžišti kostela v Hořicích, kde lze na bocích kalichu pod vrstvami nátěrů bezpečně rozeznat pouze symbol preclíku, podkovy a zbývající znamení zůstává prozatím záhadou.

Hořice na Šumavě, sv. Kateřina – kněžiště při vstupu do severní kaple, kropenka s cechovními znameními podkovy a preclíku (kolem 1500).

Kostel Proměnění Páně v Táboře sklenul 27. září 1512 kameník Staňek (z pražské Malé Strany) a z té doby pochází sedm svorníků se šesti reliéfními znaky tábořských cechů, které se podílely na stavbě, sedmý je zjednodušený znak města⁶⁴

Z několika málo písemných zpráv jsme obeznámeni, že se při kostelech a kaplích sdružovala cechovní bratrstva a cechy, které měly v kostele přinejmenším vlastní oltář, nebo i kapli.⁶⁵ Relativně dostatek zpráv o cechovních oltářích máme pro první polovinu 15. století, ale i ze závěru 15. století z kostela sv. Víta v Českém Krumlově, kde měl svůj oltář od roku 1497 také nově zřízený cech kameníků.⁶⁶ U řady kostelů na rožmberském panství pak existenci takových oltářů můžeme z logiky věci předpokládat jen na základě písemných zpráv o existenci cechů v daném městě.⁶⁷ Z rekonstrukce cechovních bratrstev na rožmberské doméně v pozdním středověku vyplývá, že existence bratrstva nebyla jevem ojedinělým, přičemž liturgickou složku jako nedílnou součást řady cechovních funkcí té doby lze alespoň v určité podobě předpokládat i všude tam, kde se nezachovaly přímé zmínky. Příslušné pasáže artykulí jsou ve věci liturgické složky cechovních aktivit poměrně stereotypní, v totožném základním rámci (liturgie v kostele, záduší a pohřby) se navzájem liší pouze místními zvláštnostmi (klíčové svátky, počty svící apod.).

Intenzivní liturgický život zaznamenáváme pochopitelně především v Českém Krumlově, kde jsou zmínky uvedeného typu k dispozici od 60. let 15. století, ať již šlo o soukenickou votivní mši ve farním kostele (1468), ševcovský cech⁶⁸ u tamějšího oltáře sv. Kateřiny (1481/1492), o cech sv. Barbory sdružující kovodělná řemesla při oltáři sv. Barbory a sv. Eligia (1516), či o cech tesařský při oltáři sv. Linharta (1518). Je nepochybně pozoruhodné, že kultovním středem části řemeslníků, a zvláště pak tovaryšů (např. kovářských, či ševcovských) byl minoritský klášter, kde cech hrnčírů užíval kapli sv. Wolfganga (1538). V ostatních lokalitách jsou naše znalosti podstatně skromnější – tak jako i realita cechovních aktivit a liturgického života zde byla na jiné úrovni než v rezidenčním městě. Registrovat můžeme např. soukenický cechovní oltář Panny Marie v kostele v Kaplici (1481), tkalcovský cech ke cti sv. Václava v Rožmberku nad Vltavou (1506)

⁶⁴ TECL 2003–2004.

⁶⁵ PÁTKOVÁ 2000, s. 123–124, - nejvyšší počty cechovních oltářů v obvodu rožmberské domény nepochybně vykazoval kostel sv. Víta v Českém Krumlově: v pozdním středověku je doložen ševcovský cech u oltáře sv. Kateřiny, krejčích u oltáře sv. Václava, kovářů u oltáře sv. Jana, kovodělných řemesel a zlatníků u oltáře sv. Barbory a Eligia, tesařů u oltáře sv. Linharta, kožešníků u oltáře sv. Michala a sladovníků u oltáře sv. Vavřince; PÁTKOVÁ 2000, passim, - analogicky i v dalších městech, přirozeně i v sousedství rožmberského dominia (dle jednotlivých lokalit

⁶⁶ MAREŠ, PA 16, 1893–1895, s. 300–301.

⁶⁷ ANTL 1900–1901; GROSS 1900–1901; GROSS 1900–1901a; ČECHURA 1989; PÁTKOVÁ 1998; PÁTKOVÁ 2000; PÁREZ 2000.

⁶⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 162.

a cech téhož řemesla ke cti sv. Kateřiny v Benešově nad Černou (1519). Společný cech tkalců z Lomnice nad Lužnicí, Třeboně a Veselí nad Lužnicí zajišťoval liturgický provoz před oltářem sv. Barbory v kostele v Lomnici (1519). Ve vší své zlomkovitosti je předchozí výčet přece jednou věcí pozoruhodný i jako celek, neboť je nápadné, jak výrazný podíl v rámci souboru zmínek o cechovních oltářích a liturgii připadá na textilní řemesla – soukeníky a tkalce. Nakolik to bylo specifikum rožmberské domény a nakolik se tato řemesla obecně mohla vyznačovat vyšší měrou cechovní zbožnosti, je nutné bez detailnějšího rozboru ponechat otevřené. Ostatních případů, kdy jsme schopni konkrétněji zachytit liturgické aktivity cechů na rožmberském dominiu, jsou relativně nepočtené – ať již máme na mysli soběslavské pekaře, kteří snad opatrovali oltář sv. Petra ve farním kostele (1513), anebo řezníky v Trhových Svinech, kteří zde založili cech ke cti sv. Václava, přičemž cechovní pobožnosti sloužili před oltářem sv. Mikuláše (1520). Zde jde o dvojici potravinářských řemesel – liturgické aktivity pekařů a příp. sladovníků lze zachytit na sekularizovaném klášterství korunském (Chvalšiny, Netolice).⁶⁹

Účast cechů je výslovně zmiňována v souvislosti s krumlovskými božítělovými procesími a naprosto odpovídá dobovému zvyku, že liturgické svátky spojené s procesími byly jednou z příležitostí k zobrazení sociálních hierarchií. Tedy nejen připomenutí úlohy a místa cechů v rámci městské komunity, ale i váhy a prestiže jednotlivých cechů. Klíčem byla zpravidla vzdálenost od *sacra*. Je zřejmé, že elementární mechanismus, v souladu s nímž bylo místo v procesí věcí nikoli nahodilou, ale pevně danou, platil i v Krumlově, jakkoli konkrétní doklady jsou k dispozici jen zcela ojediněle. Jedním z nich může být pořádek cechu sladovníků (1516), dle něhož chodili v procesí o Božím Těle hned před svátostí, naproti cechu sv. Barbory (cech kovodělných řemesel) a cechovní svíce se nesly nejbliže Božímu Tělu.⁷⁰

⁶⁹ Všechny údaje zde vycházejí z detailního katalogu PÁTKOVÁ 2000, s. 121–140.

⁷⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 163.

I. 5. 3. Města

Především v případě velkých měst hrály značnou roli městské obce a cechy, které si na své náklady budovaly v rámci kostela vlastní oddělené a zabezpečené prostory pro uložení archiválií, cenností a dalších movitých věcí. Kostel jako největší a nejnápadnější stavba byla chápána jako jeden ze symbolů městské obce a proto bylo také dbáno o její údržbu, případné rozšíření a přestavbu. Zachovalo se nám jen velmi málo písemných zpráv, závětí a jiných zmínek, které hovoří o odkazech na stavbu a opravu kostelů pořízených měšťany. Městský erb s datací 1485 na jižní předsíni kostela v Trhových Svinech zřetelně hovoří o přímé finanční účasti města na stavbě kostela. Hrdí měšťané, respektive městská obec si roku 1485 nad hlavní vstup do kostela nepochybně jako hlavní stavebník umístila svůj znak s nápisem: „*sigilum . comunitatis . civium . svinensium . anno . domini . millesimo . 4 . 8 . quinto*“. Vzhledem k výjimečnosti prezentace městské obce na stavbách prostřednictvím „kamenné pečeti“ je potřeba připomenout o sto let mladší analogii z Dačic, kde je na jižní straně věže kostela sv. Vavřince zasazena reliéfní znaková deska s tímto textem: „*PECZET MIESTA DACZICZ // LETHA PANE 1592*“. Ojedinelá písemná zpráva potvrzuje, že měšťané nechali zaklenout loď „svého“ kostela v Nových Hradech.⁷¹

Nezanedbatelnou roli hrála hospodářská privilegia, neboť na udělení mílového práva, výročních trhů a jiných obchodních výsad často v nevelkém odstupu navazovala přestavba nebo rozšíření kostela. Tedy, pokud zmíněná privilegia přinesla předpokládaný finanční výnos, odrazilo se to v zápětí na ochotě obce a jejích obyvatel věnovat část zisku na kostel (evidentní je to např. v Trhových Svinech či Nových Hradech). Ještě před zahájením stavby byly peníze cíleně získávány formou odpustkových privilegií, zaručujících těm, kteří přispějí finančně nebo jiným způsobem na budování kostela, že získají určité množství odpustků. Ovšem stejně jako v případě udělených hospodářských privilegií, lze i u odpustků bezpečně soudit jen na přibližnou dobu zahájení stavby nebo alespoň na záměr realizovat projekt. Mnohdy však pro nedostatek konkrétních písemných zpráv dnes již nedokážeme zjistit, zda byl očekávaný výnos z obchodu nebo odpustků dostatečný na to, aby došlo k vybudování svatyně nebo alespoň zahájení stavebních prací. V některých případech totiž opakované získávání odpustkových privilegií nebo dokonce prodeje majetku napovídají, že peněz se na

⁷¹ PÁNEK 1985/2 s. 496: „...hejtman novohradský takto panu vladařovi napsal: *Oznamuji Vaší Milosti, že již Novohradští dali kostel svůj do konce dohotoviti a zadní kůr bez pilířů dali sklenouti...*“

stavbu nesešlo potřebné množství, a proto stavitelé pokračovali v úsilí zajistit prostředky na stavbu.⁷²

I. 5. 4. Jednotlivci

Někdy hlavní podíl uhradil majitel panství často s právem podacím, který kostel budoval nejen pro potřeby farnosti, ale i jako prostor pro sebe prezentaci a zároveň jako místo posledního odpočinku pro sebe a svou rodinu. Nezanedbatelný podíl mohly představovat prostředky shromážděné postupně z jednotlivých odkazů – poslední vůle, obdarování penězi nebo nemovitým majetkem z něhož plynuly roční výnosy, dary na stavbu⁷³ a její vybavení, pocházejících nejen od jednotlivců ve farnosti, ale často i ze vzdálených míst, z nichž měli dárce osobní nebo jiné vazby ke konkrétní lokalitě. V případě poutních míst představovaly významný zdroj prostředků votivní dary jako prosby nebo poděkování za zázračné uzdravení, doplněné prodejem svatých obrázků, případně dotýkaných kopií milostných obrazů a soch.

Mnoho peněz na zřízení a vybavení oltářů v českokrumlovském kostele sv. Víta a pak především na stavbu krumlovské kaplanky (1514–1520) věnoval rožmberský kancléř Václav z Rovného (†1531). Rožmberský písař Silvestr Perger (†1530) se nepochybně finančně podílel na přestavbě kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni v prvním desetiletí 16. století, o čemž svědčí dvě zachované vitráže z roku 1517 zobrazující donátora v kleče se sv. Ondřejem za zády a v druhé pak výjev Stětí sv. Jana Křtitele, tedy zasvěcení kostela.

Nemenší význam pak připadl pospolitosti věřících, jejíž jednotliví členové se podle svých možností, schopností a samozřejmě také individuálních vlastností účastnili na společném díle ve smyslu stavebním, uměleckém i duchovním. Finančními prostředky, vlastní prací na stavbě či příspěvkem na vnitřní vybavení hleděli všichni bez rozdílu, bohatí i chudí, napomoci spásu své duše a zachovat svou světlou památku.⁷⁴ Nesmazatelnou stopou po nevelkých osobních darech je rovněž několik almužních sloupků v interiérech kostelů (Dolní Dvořiště, Prachatice, Trhové Sviny).

⁷² Před rokem 1481 prodal farář Pils některé klenoty z inventáře kostela v Kájově, aby získal prostředky na pokračování stavby. SCHMIDT – PICHA 1906, s. 181 - z 21. srpna 1525 pocházejí dvě zprávy o prodeji klenotů z kostela sv. Kateřiny ve Freistadtu, aby mohl být dokončen chór (ULM 1988, s. 51–55).

⁷³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 214.

⁷⁴ K uvedené problematice obecně ŠIMŮNEK 2009, na příkladu konkrétních kostelů LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009 (Zátoň), LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2010 (Trhové Sviny), ŠIMŮNEK 2010 (Český Krumlov), a v prostředí řádu minoritů – františkánů ŠIMŮNEK 2011b.

I. 5. 5. Duchovní, církevní instituce

Je velmi pravděpodobné, že samotní kněží často věnovali také osobní finanční prostředky na stavbu nebo vybavení kostela, který spravovali. Jedním z nejvýznamnějších donátorů, z řad duchovních, byl farář Michael Pils († 1503), který daroval na stavbu a vybavení kostela nepochybně i osobní finanční prostředky.⁷⁵ Mnohem významnější však byla role kněží jako stavebníků, neboť určovali výslednou podobu kostela⁷⁶ a mnohdy spolu s obcemi ovlivnili výběr kamenického mistra, což ve svém výsledku určilo i tvarosloví stavby. To potvrzuje například pohled na obsazení krumlovské i okolních far a původ duchovních v době stavby hudební kruchty kostela sv. Víta v Českém Krumlově na konci 15. století.⁷⁷ Mezi lety 1471–1489 byl krumlovským farářem mistr Jan z Hořic († 15. února 1489) a po něm v letech 1489–1496 doktor Alexandr z Krumlova († 6. října 1496), pak následoval kněz Martin Mareš z Krumlova († 14. února 1499), který se roku 1498 vzdal úřadu ve prospěch kněze Václava Picetina působícího zde do roku 1524.⁷⁸ Od roku 1461 až do své smrti 16. dubna 1503 spravoval faru s kostelem Panny Marie v nedalekém Kájově farář Michael Pils, syn rychtáře Petra Pilse z Chvalšín.⁷⁹ Kněz krátce před svou smrtí věnoval krumlovskému faráři Václavovi Picetinovi a rožmberskému kancléři Václavovi z Rovného roční plat jedné kopy míšeňských grošů na lidech ve vsi Mezipotočí.⁸⁰ Již v tomto stručném přehledu se nám objevují lokality – Chvalšiny, Hořice, Kájov, kde byly tou dobou budovány významné pozdně gotické kostely vykazující zřetelné souvislosti s krumlovskou kruchtou. Je zřejmé, že podobně jako měšťané a nobilitovaní šlechtici, vytvářeli také kněží skupiny propojené těsnými osobními vazbami,⁸¹ což dokládají odkazy a svědečné řady na listinách. To vedlo nepochybně k výměně informací, doporučení a ovlivňování například při výběru projektů a kamenických mistrů pro zamýšlené přestavby kostelů, což v našem případě potvrzují nejen zjištěné formální souvislosti, ale také výskyt stejných kamenických značek na uvedených objektech.

V roli stavebníka, který určoval výběr kamenických mistrů, vystupoval v pozdním středověku nepochybně cisterciácký klášter ve Vyšším Brodu. To vysvětluje, proč po roce 1500 nalézáme velmi příbuzné tvarosloví kamenických článků na kostelech v Dolním Dvořišti, Horním Dvořišti, Rožmberku nad Vltavou a zároveň v relativně vzdáleném kostele

⁷⁵ ŠIMŮNEK 2008.

⁷⁶ LAVIČKA 2007.

⁷⁷ LAVIČKA 2009, s. 94–95.

⁷⁸ HEJNIC 1973, s. 220–222, 234–235.

⁷⁹ SCHMIDT – PICHA 1906 s. 180–186; naposledy k osobě Michaela Pilse viz ŠIMŮNEK 2008, zejména s. 113–114.

⁸⁰ SOKA Č. Krumlov, Prelátský farní úřad Č. Krumlov, F-1, listina sign. I/132 – „[list] jest dán na Krumlově ve středu po Květné neděli. Léta od narození Syna božského tisícého pětistého třetího.“ (12. dubna 1503)

⁸¹ Na to upozornil LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009 s. 111–112.

v Horní Stropnici. K uvedeným kostelům měl vyšebrodský klášter od 13. století patronátní právo, které zjevně velmi svědomitě vykonával.⁸² Podobnou roli zřejmě sehrál premonstrátský klášter ve Schläglu v Horních Rakousích, který nejpozději od počátku 14. století⁸³ vykonával duchovní správu v kostelech ve Frymburku a Světlíku, kde opět v první čtvrtině 16. století nalézáme stejné tvarosloví kamenických prvků, které vychází z architektury mateřského kláštera a několika kostelů v Horním Rakousku.⁸⁴

I. 6. Světící biskupové na jihu Čech

Při studiu jihočeské pozdně gotické sakrální architektury nacházíme zmínky o konsekraci kostelů světícími biskupy, přičemž uvedené letopočty byly v řadě případů mylně vykládány jako rok dokončení stavby nebo alespoň jejich části. Shromáždění všech dostupných údajů a studium problematiky v celistvosti ukazuje, že tyto biskupové přijížděli na pozvání a světili za úplatu celou řadu kostelů, kaplí a oltářů, v převážné míře bez přímého vztahu ke stavebním placem.

Ve třetí čtvrtině 15. století zavítal na jih Čech rodák z Rožmberku nad Vltavou a v letech 1426–1442 vyšebrodský opat **Zikmund Pirchan** (*1389 – †1472), který byl 13. listopadu 1441 jmenován titulárním biskupem ze Salony.⁸⁵ Během svého působení vysvětil roku 1442 čtyři oltáře ve farním kostele v Heidershofenu a jeden oltář ve filiálním kostele v Maria-Burg, roku 1445 znovu vysvětil konvent a křížovou chodbu kláštera ve Schläglu, 1446 konsekroval nově vystavěný chór klášterního kostela v Baumgartenbergu, roku 1447 vysvětil oltáře v kostele Panny Marie v Reichersbergu a zřejmě jeho posledním aktem bylo vysvěcení kaple Božího těla v kostele sv. Kateřiny ve Freistadtu roku 1471.⁸⁶ Při návštěvě Vyššího Brodu biskup Zikmund Pirchan vysvětil v klášterním kostele 28. října 1465 oltář ke

⁸² PANGERL 1865, list. XXVI., s. 31–32, list. XXVII., s. 32–33; TRAJER 1862, s. 269, 274 – uvádí filiální vazbu kostela v Dolním Dvořišti ke kostelu v Rožmberku na základě listiny z roku 1279, která se ve skutečnosti týká kostela v Horním Dvořišti – „...ecclesiam in Rosenberch cum filia in Mericha“ jak dokázala KUBÍKOVÁ 1989, s. 210–211; Dolní Dvořiště – PANGERL 1865, s. 31–33, list. XXVI.-XXVII.; Horní Stropnice – s. 38–42, list. XXXIII. – XXXVII.

⁸³ TRAJER 1862, s. 261, 247; PRÖLL 1877 s. 40, 26–27; PICHLER 2003, list 14, s. 34–35, list. 62–63, s. 79–81; – Vítek z Krumlova věnoval klášteru kostel ve Světlíku, což 16. června 1258 potvrdil biskup Jan III. z Dražic; – Jindřich z Rožmberka předal kostel sv. Bartoloměje ve Frymburku klášteru 29. května 1305.

⁸⁴ Podrobně k tomu viz: LAVIČKA 2011a, s. 407 – 408.

⁸⁵ EBNER 2004, s. 469–470.

⁸⁶ EBNER 2004, s. 471.

cti svatého apoštola Ondřeje. Následující neděli, 3. listopadu 1465 navštívil rodný Rožmberk nad Vltavou, kde zasvětil ve farním kostele hlavní a postranní oltář ke cti sv. Barbory a Šebestiána. Ve stejný den zde také znovu konsekroval hřbitov.⁸⁷

V první čtvrtině 16. století zavítal nejméně dvakrát na rožmberské panství světící pasovský biskup **Bernhard Meurl (1496 - †1526)** titulární biskup Libanenský.⁸⁸ Ten vysvětil v roce 1501 kapli sv. Víta v křížové chodbě a dva oltáře v klášterním kostele ve Schläglu, ve stejném roce pak posvětil nově postavenou kapli v Mühlholzu u Rohrbachu,⁸⁹ roku 1505 konsekroval dva oltáře v kapli sv. Jiří na Hollerbergu, roku 1508 světil kapli v Pilchwangu a udělil jí odpustky, ve stejném roce znovu vysvětil klášterní kostel ve Sv. Floriánu a udělil mu odpustky, roku 1509 konsekroval v klášterním kostele ve Sv. Floriánu oltář sv. Šebestiána a udělil mu odpustky, dále vysvětil přenosný oltář (altare portatile), v roce 1510 konsekroval kapli sv. Ducha ve Wösendorfu a udělil jí odpustky, v roce 1514 vysvětil špitální kapli kláštera Sv. Florián a udělil jí odpustky, ve stejném roce společně s pasovským biskupem Wiguleusem vysvětil kapli sv. Anny ve Steinbruchu,⁹⁰ v roce 1514 vysvětil ve Schläglu opravený klášterní kostel a v něm pět oltářů.⁹¹ Na jihu Čech se s pasovským světícím biskupem Bernhardem setkáváme 11. července 1507, kdy konsekroval zřejmě již z větší části dokončený trojlodní kostel sv. Jiljí v Dolním Dvořišti.⁹² Ve dnech 3. a 4. května 1523 pobýval pasovský světící biskup Bernhard v klášteře v Přední Výtoni. První den vysvětil hlavní oltář ke cti Nejsvětější Trojice a sv. Antonína, druhý den pak konsekroval v lodi šest bočních oltářů.⁹³ Ve stejném roce ještě konsekroval upravený hřbitov kolem kostela sv. Víta v České Krumlově.⁹⁴

Bezpochyby nejrozsáhlejší a nejvýznamnější světící cesty na jihu Čech podnikl v letech 1491 a 1493 biskup Benedikt z Valdštejna a roku 1498 biskup Jan Simbalienský, jejichž činnost poskytuje řadu cenných informací při studiu pozdně gotické architektury na jihu Čech.

⁸⁷ KAINDL 2008, s. 41.

⁸⁸ ZAUNER 1974, s.188, pozn. 1 – na svých listinách a pečetích se uváděl jako „episcopus Libanen(sis)“

⁸⁹ PICHLER 2003, s. 624–326, list z 28. srpna 1501, 31. srpna 1501.

⁹⁰ ZAUNER 1974, s.187–188, list 124; s. 188–189, list 125; s. 189–190, list 126; s. 191–193, list 127; s. 193, list 128; s. 193–194, list 129; s. 209–210, list 137; s. 212–214, list 139;

⁹¹ PICHLER 2003, s. 641–642, list z 27. října 1514.

⁹² SCHMIDT 1900, s. 91; KAINDL 2008, s. 45.

⁹³ PANGERL 1871, s. 18.

⁹⁴ MAREŠ – SEDLÁČEK 1915, s. 34, pozn. 43.

I. 6.1 Světící biskup Benedikt z Valdštejna na jihu Čech, 1491 a 1493

Nejnámějšími světícími biskupy v pohusitských Čechách byli bezesporu Augustin Luciani a Filip de Villa Nova – snad i proto, že své osudy na půdě českého království⁹⁵ spojili se dvěma nejvýznamnějšími městy, Prahou a Kutnou Horou.⁹⁶ V obecném měřítku méně známou, ale jako představitel typu „biskupa na cestách“ neméně pozoruhodnou postavou byl **Benedikt z Valdštejna** (†1505). V jižních Čechách pobýval dvakrát, roku 1491 a 1493, a to vždy několik měsíců, během nichž posvětil celou řadu kostelů, kaplí i oltářů a nebo jim udělil odpustky.

Dne 2. prosince 1485 dosadil papež Innocenc VIII. Benedikta z Valdštejna na biskupský stolec v Kamminu (dnes Kamień Pomorski v Polsku), kde působil v letech 1485/1486–1498. Právě do období Benediktova kamminského pontifikátu spadají i dvě jeho „jihočeské“ cesty.⁹⁷ Dosud vlastně nevíme, kdo jeho cesty inicioval, ať do Čech anebo speciálně do jižních Čech. Paušálně bychom mohli pomýšlet na Rožmberky, snad Petra IV. anebo tehdejšího vladaře Voka II. (bezprostřední kontakty mezi nimi a biskupem sice doloženy nejsou, těžko však předpokládat, že by neexistovaly, zvláště když v září 1491 biskup několik dní pobýval přímo v Krumlově), vyloučena není ani zprostředkovatelská role rožmberského rodového kláštera augustiniánů v Třeboni, k němuž měl Benedikt těsné vazby. Dokladem je latinský brevír, dle zápisu z roku 1493 Benediktem klášteru věnovaný.⁹⁸

Itinerář Benediktových jihočeských cest můžeme, na danou dobu, rekonstruovat poměrně přesně. Na základě kombinace výpovědi památek písemných (především odpustkové listiny) a epigrafických (pamětní záznamy o svěceních)⁹⁹ lze Benediktův pohyb zmapovat pro období 7. srpen – 19. září 1491 a 8. červen – 5. červenec 1493. K jednotlivým údajům, pro přehlednost prezentovaným formou tabulky, lze připojit následující komentář: zachyceny jsou Benediktovy pobyty jak ve městech tak na vesnicích, jakkoli je zřejmé, že i v takových případech nocleh a ostatní zajištění odpovídající biskupově statutu bylo nutné hledat v městském a klášterním prostředí (zatímco při svěceních je zřejmé, že v příslušném místě skutečně byl, odpustky vydával i distančně). Města a městečka figurují v Benediktově

⁹⁵ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 177.

⁹⁶ MACEK 2001, s. 118–138.

⁹⁷ ROUBIC 1992 (o pobytech v Čechách v letech 1491 a 1493 s. 51–52), PETERSOHN – KARP 1996.

⁹⁸ NK Praha, VI G 6; o bohatě iluminovaném rukopisu vzniklém v několika etapách v průběhu 15. století STEJSKAL – VOIT 1990, s. 43–44, č. 13 (s bibliografií) – jak autoři podotýkají, výzdoba kodexu naznačuje, že klášteru náležel již původně; ROUBIC 1992, s. 52, uvádí, že Benedikt rukopis zdědil po svém učiteli Mikuláši z Ledče. – O Valdštejnových kontaktech s Rožmberky není nic bližšího známo, a ani hypoteticky nelze proto vyslovit předpoklad o eventuálním diplomatickém podtextu biskupovy mise, jak učinil HLAVÁČEK 2006 v souvislosti s Benediktovou přítomností v Kadani, kde 12. března 1493 vysvětil oltář 14 sv. Pomocníků v tamějším františkánském klášteře.

⁹⁹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 178.

itineráři častěji roku 1491, a to Třeboň, Jindřichův Hradec, Velešín, Soběslav a Český Krumlov, v září 1491 je potom doložen jeho pobyt ve zlatokorunském klášteře.¹⁰⁰ Snad nejčastěji v rámci jižních Čech ovšem pobýval v Českých Budějovicích, nepochybně s ohledem na centrální polohu města, a to roku 1491 i 1493. Jeho tehdejší pouť má větší geografický rozptyl, sahá od Soběslavska a Třeboňska přes Kaplicko až po Rožmitál na jihu a Ktiš na jihozápadě, odkud se Benedikt opět vrací na Třeboňsko. 30. června 1493 světil v Ktiši a o pět dní později v Suchdole nad Lužnicí (5. července). Snad můžeme v pozadí tušit jeho vazby k třeboňskému klášteři, kde eventuelně mohl strávit i nějaký čas. Každopádně listina suchdolská z 5. července je poslední, jíž ve vztahu k Benediktovi disponujeme.¹⁰¹

Cesty Benedikta z Valdštejna 1491 a 1493 (jihočeská oblast)			
datum	místo	kostel / kaple	úkon
1. cesta, srpen – září 1491			
1491, 7. srpen	Třeboň	sv. Jiljí, klášterní kostel	kaple sv. Barbory – vysvěcení
1491, 9. srpen	Jindřichův Hradec	sv. Kateřina	vysvěcení
1491, 21. srpen	Velešín	sv. Václav	vysvěcení
1491, 30. srpen	Soběslav	sv. Petr a Pavel	40-denní odpustky
1491, 6. září	Český Krumlov	fara, Horní ulice, č. p. 155	vysvěcení přenosného oltáře
1491, 7. září	Velešín	sv. Václav	40-denní odpustky
1491, 12. září	Rychnov (u Nových Hradů)	sv. Jiljí	vysvěcení a odpustky
1491, 16. září	Český Krumlov	minoritský klášter	kaple sv. Wolfganga – vysvěcení
1491, 16. září	Černice (u Zlaté Koruny)	sv. Maří Magdaléna	40-denní odpustky
1491, 17. září	České Budějovice	dominikánský klášter	kaple sv. Barbory – 40-denní odpustky
1491, 17. září	Němčice	sv. Mikuláš	40-denní odpustky
1491, 19. září	Zlatá Koruna	sv. Markéta,	40-denní odpustky

¹⁰⁰ PANGERL 1872, s. 545–547, č. 242, ZAHRADNÍK 2003.

¹⁰¹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 179.

		laický kostel	
1491 (denní datum není známo)	Kaplice	sv. Florián	Vysvěcení
1491 (denní datum není známo)	Kardašova Řečice	sv. Jan Křtitel	vysvěcení
2. cesta, červen – červenec 1493			
1493, 8. červen	České Budějovice	sv. Maří Magdaléna, kaple v domě Kašpara Heide	Vysvěcení
1493, 10. červen	České Budějovice	tamtéž	40-denní odpustky
1493, 10. červen	Střížov	sv. Martin	vysvěcení a odpustky
1493, 12. červen	Bošilec	sv. Martin	vysvěcení kostela a oltářů
1493, 18. červen	Rožmitál (n. Š.)	sv. Šimon a Juda	40-denní odpustky
1493, 20. červen	Frymburk	sv. Bartoloměj	kaple sv. Kateřiny – vysvěcení oltáře 14 sv. pomocníků a 40-denní odpustky
1493, 30. červen	Ktiš	sv. Bartoloměj	vysvěcení oltářů a obvyklé odpustky
1493, 5. červenec	Suchdol (n. Luž.)	sv. Mikuláš	vysvěcení a změna patrocinia

Tolik rekonstrukce Benediktových cest – dochované doklady nedovolují jejich náplň osvětlit plastičtěji než stereotypně dvojicí základních kategorií: svěcení a odpustky, přičemž o svěcení kněží doklady nemáme. Vše ostatní je již záležitostí domýšlení kontextu nikdy nezaznamenaného, ale ve své době „existujícího“, a z hlediska našeho tázání tedy relevantního. Veškeré úkony Benedikt nepochybně činil za úplatu. Je přitom velmi pravděpodobné, že směr, resp. itinerář jeho cesty určovala poptávka. Že se muselo jednat o solventní zájemce, je zřejmé, neboť cestovní vydání všeho druhu (vedle odměny za jednotlivá svěcení a další úkony a vydané listiny) musel někdo hradit, a těžko to byl sám Benedikt. O souvislostech a celém kontextu Benediktova putování, o technické stránce věci (nejen otázka

financování, ale i komunikace jednotlivých zájemců s ním – řada odpustkových listin se vztahuje k místům, jež Benedikt vůbec nenavštívil), jakož i o vlastním průběhu (především jaký byl program jeho městských pobytů) víme ve skutečnosti jen velmi málo. Možnosti naší rekonstrukce nejsou schopny překonat limity pramenné základny velkým dílem statické.¹⁰²

I. 6. 2 Světící biskup Jan Simbalienský na jihu Čech, 1498

Benedikt z Valdštejna rezignoval roku 1498 a toho roku zastihujeme na českém jihu Jana, titulárního biskupa simbalienského (antický Symbalion, později Cembalo, je dnešní ukrajinské město Balaklava na Krymu). Souvislost s Benediktem z Valdštejna vysvětlíme ve chvíli, kdy zjistíme, že od roku 1495 byl Jan světícím (pomocným)¹⁰³ biskupem pro kamminskou diecézi. Janův itinerář i při vší torzovitosti, kterou můžeme oprávněně předpokládat, odráží naprosto analogický mechanismus, který lze postihnout v případě aktivit Valdštejnových, tedy nápadnou kumulaci svěcení a vydávání odpustkových listin. Cesta simbalienského biskupa měla poměrně široký geografický záběr, v rámci jihočeské oblasti byla pak do značné míry teritoriálně analogická jako v případě Benedikta z Valdštejna. Dne 6. srpna vysvětil kapli sv. Barbory v lesích u Branné, 17. srpna je doložen ve Zlaté Koruně, kde vydal odpustkovou listinu pro klášterní patronátní kostel v Boleticích a 27. srpna vysvětil oltář v klášterním patronátním kostele ve Ktiši. Poté se odebral do Prahy, kde 25. září (znovu)vysvětil augustiniánský klášterní kostel sv. Karla Velikého, a na konci roku byl v západních Čechách.¹⁰⁴

¹⁰² ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 181.

¹⁰³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 184.

¹⁰⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 185. O Janu Simbalienském PETERSOHN – KARP 1996, ve vztahu k jižním Čechám KOLÁŘOVÁ – ŠIMŮNEK 2011 (tamtéž i edice notářského instrumentu z roku 1647 týkajícího se vysvěcení kaple sv. Barbory, a evidence pramenů k Janově itineráři).

II. KAMENÍCI A KAMENICKÁ HUŤ

II. 1. Kamenické značky na rožmberských kostelech

Malé grafické symboly – kamenické značky nalézáme na různorodých kamenických prvcích, profilech a žebrech. Jejich umístění nemusí být vždy na pohledově významném místě, pokud se nejedná o mistrovský kus. Při jejich umístění hrálo velkou úlohu praktické hledisko, že snáze lze vytesat značku na rovné a vystupující ploše než v zakřiveném a ustupujícím profilu. Naopak v případě mistrovských kusů nebo na obsahově a pohledově závažných prvcích nacházíme osově umístěné značky, které hovoří nejen o významu, ale také o narůstajícím sebevědomí dnes neznámých kameníků. Tedy, že vedle čistě praktického účelu, označení vlastní práce v rámci skupiny, cechu a nebo hutě lze v některých případech vzhledem k umístění oprávněně uvažovat o snaze prezentovat své výjimečné postavení v rámci skupiny a nebo projektu.

V posledních desetiletích se opět zvýšil zájem o soupis a studium kamenických značek. Jejich dokumentace se v minulosti prováděla buď nahodile během rekonstrukčních prací, nebo pro účely soupisů, ale nalézáme i samostatné studie.¹⁰⁵ Nákresy značek bývaly nezbytnou součástí dokumentace stavby, někdy posloužily jako zajímavá ilustrace k textu, ale málokdy se značky studovaly v patřičných souvislostech, jež by umožnily docenit možný rozsah jejich výpovědi. Dlouhodobé srovnávací studium v jihočeské oblasti (na rožmberském dominiu i přilehlých panstvích církevních i světských) přineslo množství poznatků – jak z hlediska stavebních dějin jednotlivých objektů, tak i z hlediska sociálního profilu a „každodennosti“ kameníků.¹⁰⁶

II. 1. 1. Co lze vyčíst z kamenické značky?

Kamenická značka není sice podpisem a sama o sobě by nebyla více než jen zajímavým grafickým symbolem, stopou ruky neznámého středověkého kameníka. V případě většího souboru, který lze získat prakticky jen dlouhodobým systematickým sběrem, je možné přeci jen stanovit obecnější závěry pro význam kamenické značky. Pravidlem s vědomím

¹⁰⁵ RŽIHA 1881, RŽIHA 1883, RŽIHA 1884. – Řada kamenických značek je zakreslena u příslušných hesel v Soupisech památek a v některých případech zhodnocena v úvodní stati; dnes se dokumentace značek postupně stává standardní součástí průzkumu a dokumentace staveb.

¹⁰⁶ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 209–210.

nezbytných výjimek je, že starší značky bývají vždy větší a postupem doby se spíše zmenšovaly. U pozdně gotických značek v jihočeské oblasti lze říci, že mají výšku přibližně 4-6 cm a jejich stopa, respektive rýha v kamenu bývá subtilnější a mělká než v případě značek ze 14. nebo počátku 15. století. Při zjišťování polohy značky lze vysledovat tendenci umístit ji na dobře viditelné místo, obvykle do středu opracovaného článku, obvykle v nadpraží portálů, na konzolách, římsách a řadě dalších profilů. Pokud uprostřed článku vystupuje reliéf a nebo profilovaný tvar, musel se kameník spokojit s místem v rohu a nebo na jediné rovnější ploše, kam se mohl „podepsat“.

Pokud v rámci jedné stavební etapy nalezneme jednu značku výrazně zvětšenou, jedná se pravděpodobně o hlavního mistra.¹⁰⁷ Skutečnou jistotu máme jen v případě, kdy kamenická značka není složena pouze z jednoduchých linií, ale její provedení je nejnáročnější a vykazuje snahu po reprezentaci například tím, že je umístěna na znakový, obvykle kolčí štítek a pozorujeme snahu naznačit duktus jako v případě psaného znaku s rozlišením tenkých a silných tahů nebo naopak jako reliéfní znak vystupující formou reliéfu z plochy.¹⁰⁸ Na hlavního mistra pak ukazují umístění kamenické značky na svorníku uprostřed klenby, nebo v malované formě například ve spojení s letopočtem, erby patronů a donátorů v pohledově významném místě, obvykle ve vrcholu klenby nad oltářem, nad oknem nebo nad vítězným obloukem,¹⁰⁹ ale nesporně i na sanktuáři. Zcela očividným a nezpochybnitelným příkladem bývá konzola v podobě busty nebo postavy kameníka.¹¹⁰ Vedoucího mistra pak s naprostou jistotou označuje vzácně dochovaná malovaná signatura Hanse Getzingera z Haslachu na klenbě kostela ve Chvalšínách (1507–1514), malovaná značka Michala Rubika na fasádě domu č.p. 32 v českokrumlovské Dlouhé ulici (kolem 1500) a nad vítězným obloukem kostela sv. Anny ve Steinbruchu (1509–1514), či naprosto ojedinělá kombinace obojího, jakým je pamětní nápis se jménem mistra Jana z [Trhových] Svinů i s jeho značkou, namalovaný po zaklenutí čtyřlodí kostela v Žumberku roku 1513.

Při hledání významu a dokumentaci značky není nezbytně nutné sledovat přesný rozměr, neboť tyto znaky byly prováděny s největší pravděpodobností od ruky a bez složitého vyměřování a předkreslování. Rozměr kamenické značky ovlivňovala především velikost

¹⁰⁷ Krumlovský kameník Michal Rubik († před 1518) nechal svou značku namalovat kolem roku 1500 na fasádě českokrumlovského domu č.p. 32 v Dlouhé. K osudům a tvorbě tří generací kameníků z rodu Rubiků LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010.

¹⁰⁸ Na pastoforiu z roku 1518 v kostele v Jemnici – Podolí nalézáme dva kolčí štítky s reliéfní značkou, „zavěšené“ iluzivně pomocí kožených řemínků na skobě. Třetí štítek s mušlemi a poutnickou mošnou je atributem patrona kostela – sv. Jakuba Většího.

¹⁰⁹ Mistr Jan z (Trhových) Svinů nechal namalovat svou značku se jménem a letopočtem o dokončení klenby kostela v Žumberku roku 1513 nad vítězným obloukem.

¹¹⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 210.

vhodné plochy, kam mohla být umístěna, a tak již čelní stezka vyžlabeného žebra a nebo okosená hrana profilu na portálu předurčovala maximální možnou velikost, kterou prostě nebylo možné překročit. Z hlediska vlastní výpovědi je podstatně závažnější tvar samotné značky, u které bychom mohli často určit společný základ – podobně jako v heraldice by zde bylo možno hovořit o společné „heraldické figuře“, která je formou doplňků modifikována v nespočet různých variant. V jihočeské oblasti nalézáme jako značně rozšířenou figuru tvar, který lze zjednodušeně popsat jako velké písmeno YPSILON a druhou nejčastější pak jako ŠIPKU. Různou kombinací, zalamováním úseček a nebo zkracováním pak bylo vytvořeno několik desítek typů s podobným základem. Pravda, na první pohled by se mohlo zdát, že jsou značky jedna jako druhá a objevují se i názory, že se značky opakovaly a nebo dokonce znovu tvořily na té které stavbě v rámci dané skupiny. Částečnou odpověď na tyto pochybnosti dává až rozsáhlý fond srovnávaný s chronologií jednotlivé stavby a souboru jihočeských kostelů navzájem. Z praktických důvodů se zdá být nepravděpodobné, že by se na každé stavbě vytvářely nové kamenické značky. Kameník by brzy ztratil přehled, kterou značku kdy a kde používal, a kterou z nich má své dílo označovat na právě probíhající stavbě. O významu kamenické značky jako velmi závažného osobního symbolu hovoří především náhrobky kameníků zdobené heraldickými štítky s těmito značkami. Jediným zachovaným příkladem z jižních Čech je náhrobní kámen Michala Rubika (†1517/1518) z Českého Krumlova. Mezi špičkové příklady však patří například náhrobek Wolfganga Tenka (†1513) ve farním kostele v rakouském Steyru¹¹¹ nebo náhrobky Hannse Böblingera (†1482) a Mathäuse Böblingera (†1505) ve Frauenkirche v Esslingen.¹¹² Dalším přesvědčivým důkazem je pak busta kameníka opět s kamenickou značkou a případně i s kamenickými nástroji – busta Matyáše z Arrasu a Petra Parlěře v triforiu pražské svatovítské katedrály, busta Hanse Paura s iniciálami „h p“ a nástroji (dat. 1497) na severní stěně v křížové chodbě při dómu Nanebevzetí Panny Marie v Eichstättu,¹¹³ podobizna Hanse Augstaindrejera s kamenickou značkou z roku 1487 na západní stěně severní lodi klášterního kostela v Tübingen¹¹⁴ a další. Proti užívání stejné kamenické značky více členy jedné rodiny zároveň mluví konkrétní příklady rodin Böblingerů z Esslingen (Hanns †1482, Marx †1492, Mathäus †1505, Lux †1502, Nisi †1515/16, Hanns †1511), Roritzerů z Řezna (Conrad †1480, Mathias †1495, Wolfgang †1514) a Ensingerů z Ulmu (Heinrich †1387, Ulrich †1419, Moriz †1478), v nichž

¹¹¹ SCHRAML 1993, s. 221–222, kat. č. 10.

¹¹² HAHN-WOERNLE 1997, s.s. 24–26.

¹¹³ GRUND 2007, s. 12.

¹¹⁴ JANTZEN 1993, s. 36–37.

každý kameník užíval vlastní, osobitou a nezaměnitelnou značku.¹¹⁵ Srovnáváme-li značky v rámci známých kamenických rodů, pak zjistíme, že existovala společná „heraldická figura“, základní znak, který si každý člen rodu upravil, aby se tak odlišil od zbývajících příslušníků.¹¹⁶

Tzv. Admontská hutní kniha přináší mimo jiné soupis jmen a přidělených značek, takže lze předpokládat, že se jednalo o běžnou praxi a kameník získal již během nebo po vyučení jednu značku na celý život.¹¹⁷ V jižních Čechách bohužel nemáme zachován podobný písemný pramen se seznamem kameníků doprovázený jejich značkami, a tak mimo kameníka Michala Rubika (†1517/1518) a Jana z Trhových Svinů (doložen 1513), nejsme na rožmberském panství schopni žádnou z desítek zachovaných značek spojit s několika známými jmény kamenických mistrů. Paradoxně v případě vrchního rožmberského kameníka Hanse Getzingera z Haslachu známe díky jeho signatuře na klenbě kostela ve Chvalšínách a formální analýze tvarosloví sice jeho dílo, ovšem jen v tvůrčí rovině. Tedy můžeme sice relativně konkrétně stanovit rozsah a charakter jeho tvorby, ale pouze v rovině idey, návrhu, koncepce. Jelikož však neznáme jeho značku, nejsme dnes schopni přesvědčivě ukázat na jediný kámen s nezpochybnitelným tvrzením, že jde o vlastnoruční dílo tohoto mistra. Na jedné straně je zřejmé, že Getzinger nemohl být přítomen u provádění veškeré kamenické práce, a naopak se zdá být nepravděpodobnou představa, že od jistého okamžiku byl jen ideovým tvůrcem, vedoucím mistrem nebo architektem, který již nevzal do ruky nástroje, aby vytvořil nějaký kamenický prvek, portál, svorník, tympanon nebo náhrobník. O tom, že Hans Getzinger i nadále pracoval jako kameník zdá se hovořit zpráva z roku 1517, kdy po smrti krumlovského měšťana Václava Sýkory z domu č.p. 6 na náměstí mu manželka Anna nechala zhotovit náhrobek, za který zaplatila: „...za kámen na hrob mistru Hansovi z Hazel 8 kop 12 grošů“.¹¹⁸

A toto zjištění nás staví u řady jihočeských kostelů před dnes již nezodpověditelnou otázkou, kdo byl tvůrcem návrhu, kdo byl jen provádějící kameník a nakolik se tyto pozice případně překrývaly. S jistou dávkou obezřetnosti však lze soudit, že většina kameníků byla v pozici kvalifikované, leč námezdní síly, která tvořila podle nákresů a šablon objednané prvky, aniž by vnášela do díla projev své invence a osobitosti, případně aktuální proměnu

¹¹⁵ RŽIHA 1883, tab. 69.

¹¹⁶ RŽIHA 1881, RŽIHA 1883, RŽIHA 1884.

¹¹⁷ LUSCHIN 1894. – Kniha vedená v letech 1480–1523 je uložena v Zemském archivu ve Štýrském Hradci.

¹¹⁸ KUBÍKOVÁ 1996a s. 8 – 9.

slohu a stylu.¹¹⁹ Tvarosloví určoval vedoucí mistr, který byl mnohdy autorem projektu. Nepřekvapuje tedy zjištění, že na stylově příbuzných objektech nalézáme v mnoha případech stejné osoby a naopak stejnou značku můžeme nalézt na formálně odlišných stavbách. Kameníci pracovali buď v časové nebo úkolové mzdě, přičemž v prvním případě bývala občas problémem produktivita a v druhém pak kvalita provedené práce.¹²⁰

U několika kameníků lze díky výskytu značek rekonstruovat jejich cestu za prací v regionu a tato posloupnost se mnohdy kryje i s časovou návazností výstavby jednotlivých staveb. A naopak někdy nám zachovaná značka pomáhá zařadit tvarově jednoduchý prvek – portál nebo okenní ostění alespoň do konkrétní čtvrtiny nebo třetiny daného století na základě jejího souběžného výskytu na významnějších a nákladnějších stavbách, které mohou být i datované. Téměř nic však nelze na základě výskytu a podoby kamenické značky říci o významu jednotlivého kameníka, neboť dnes pracujeme s do jisté míry torzálním souborem značek, mnohé zvětraly, některé byly odstraněny při restauracích v novověku, řada z nich dosud čeká skryta pod vrstvami vápenných nátěrů a některé nám unikají jen proto, že nemáme vždy k dispozici lešení a ideální světelné podmínky, které by pomohly odhalit každou zachovanou značku.

Porovnáváním tvarosloví staveb, na kterých se vyskytuje stejný typ kamenické značky, někdy ukazuje, že se navzájem liší. To dokládá, že kameník nemusel vždy sledovat a nebo putovat se stejnou pracovní skupinou pod vedením jednoho architekta. Bezpochyby zde měly velký, dnes však těžko rekonstruovatelný vliv osobní důvody běžného života – dostupnost stavby, rodina, mezilidské vztahy, to a ještě řada dalších okolností mohlo ovlivnit rozhodování kameníka, na kterou stavbu se vydá. Zároveň to potvrzuje, že kameník prováděl práci podle zadaných plánů, předkreslených šablon a pravděpodobně se, jako provádějící síla s primárním cílem zajištění obživy, příliš nezabýval formální stránkou tesaných profilů, anebo dokonce celé stavby.

I když nemáme prakticky žádné písemné zprávy, které by nám pomohly věrohodně rekonstruovat situaci a nebo běžnou praxi v životě kameníka, lze vyslovit předpoklad, že většina z nich se soustřeďovala v rezidenčním Českém Krumlově a v dalších městech všeobecně, neboť zde bylo snazší získat práci na stavebních zakázkách v rámci města, anebo alespoň získat informaci o připravovaných či realizovaných zakázkách v regionu. Sociálně slabší a stavebně odlišné prostředí vesnic s dlouho přetrvávající tradicí stavitelství ze dřeva

¹¹⁹ K otázce šablon a vzorníků (a potažmo individuálního a typizovaného v architektuře) z poslední doby LÁTAL 2006 (ve vztahu k Hansi Getzingerovi).

¹²⁰ CONRAD 2009; ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 211.

nepochybně až na výjimky nenabízelo soustavnější a nebo četnější pracovní příležitost pro kameníky. Hlavní příležitostí se tak stávaly stavby nebo úpravy kostelů a přilehlých far, několika klášterů, šlechtických sídel a stavba domů movitějších měšťanů případně obecní zakázky – kašny, pranýře, radnice, opevnění, městské sýpky nebo pivovary.

II. 1. 2 Kamenická značka jako řešení

Ojedinělá kamenická značka nám sama o sobě nic zajímavého neprozradí. Je vždy potřeba sledovat patřičné souvislosti, analyzovat celý soubor z jedné nebo lépe z několika časově i stylově souvisejících staveb. Jedna značka pak dokáže relativně přesně datovat jednoduše profilovaný a stylově neurčitý prvek. Prostě okosené nadpraží vstupu do vrcholně gotické kaple sv. Wolfganga v českokrumlovském minoritském klášteře je díky zachované značce a jejímu výskytu na dalších stavbách možno spolehlivě klást do 90. let 15. století, což nám formální analýza vzhledem k lapidárnímu tvaru nedovoluje.¹²¹ Překvapující výpověď, možnou jen díky soustavnému studiu, přináší kamenická značka na letohrádku Bellarie v českokrumlovské zámecké zahradě, který vznikl koncem 17. století a byl přestavěn mezi lety 1755–1757. Z terasy stoupá do patra dvojité točité schodiště nesené párem kamenných sloupů s polygonálními patkami. Na válcovém dříku (resp. sloupu) pravého (při čelním pohledu, směr severovýchod) z nich nalézáme kamenickou značku, kterou se podařilo zachytit rovněž na několika místech v lodi kostela ve Chvalšínách budované po roce 1494 a zaklenuté mezi lety 1507–1514. Téměř neuvěřitelný výskyt pozdně středověké kamenické značky na barokním letohrádku zřetelně napovídá, že při jeho výstavbě byly druhotně použity pozdně gotické prvky snad původem z blízkého hradu. Což víme právě díky kamenické značce zařazené do odpovídajícího kontextu.¹²²

¹²¹Podrobně k rozboru a dataci portálu kaple sv. Wolfganga LAVIČKA 2010a, s. 468–471 a obr. 16.

¹²²ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 212.

II. 2. Rožmberská kamenická huť

Již přibližně padesát let se v literatuře běžně užívá pojem „rožmberská stavební huť“, a ač byl původně nepochybně použit jako pomocný termín k označení celého souboru stavebních památek, dnes se s ním zachází tak, jako by se jednalo o přesně definovanou a prostudovanou problematiku, avšak opak je pravdou.

Zatímco o organizaci naší největší a nejvýznamnější středověké stavební huti katedrály svatého Víta v Praze jsme celkem spolehlivě informováni na základě řady přímých zpráv nebo studií¹²³ a mnohé vyplývá ze srovnání s provozem na stavbě jiných evropských katedrál, o cechovní organizaci zedníků a kameníků na jihu Čech nemáme téměř žádné zprávy. Zachovalo se nám sice několik marginálních zpráv o jednotlivých kamenících z průběhu 15. století, které nám sice sdělují jména konkrétních mistrů¹²⁴ – „Hanns der Krummenauer, mistr Staněk, mistr Jan, Stephan Krummauer (Kromauer), mistr Andreas, Leonardus de Aldenburg“, ale nevyplývá z nich ani sebemenší náznak o jejich organizaci.

Podmínkou vzniku cechu byl nejen dostatečný počet řemeslníků, ale zároveň taková úroveň výroby, která vyžadovala určitý řád a pravidla. Tam, kde nebyl dostatek mistrů stejného řemesla, vznikaly často sdružené cechy příbuzných profesí zvané většinou „rajcechy“. Nezanedbatelným činitelem byla rovněž snaha usedlých domácích mistrů omezit příliv konkurence a tím si udržet výsadní postavení při získávání výhodných zakázek. Jelikož si brzy uvědomili, že jako jednotlivci nic nezmohou, začali se postupně sdružovat v oborové cechy, jejichž hlas a požadavky měly pochopitelně větší váhu. Soubor pravidel korporace sestavoval obvykle cechmistr s několika staršími. Cechovní statuta pak předkládali v královských městech ke schválení městské radě, v poddanských městech příslušné vrchnosti a zcela výjimečně byl vyžadován panovníkův souhlas. Cechy nezajišťovaly jen dovoz a zpracování surovin a následnou výrobu, zároveň dohlížely na kvalitu a kvantitu produkce, ovlivňovaly délku pracovní doby a výši mzdy, čímž chránily své členy před konkurencí. Svým dohledem a zkouškami nových mistrů, dohledem nad učedníky a tovaryši zajišťovaly nejen patřičnou řemeslnou úroveň výroby, ale zároveň do jisté míry bránily zákazníky před nekvalitní a předraženou produkcí. Postupem doby však převážil ochránářský prvek, který nakonec brzdil rozvoj a zkvalitňování výroby, kladl překážky pro přijímání nových členů a

¹²³ NEUWIRTH 1890; LÍBAL – ZAHRADNÍK 1999; CHOTĚBOR 1999, s. 7–14; BENEŠOVSKÁ 1999, s. 16–20; EBELOVÁ 2001.

¹²⁴ SCHMIDT – PICHA 1908, s. 152 (č. 552), s. 156 (č. 565); SCHMIDT – PICHA 1910, s. 17 (č. 58), s. 61 (č. 216), s. 125 (č. 531), s. 200 (č. 919); MAREŠ 1900–1901 s. 335–340.

nepřispíval ani k nízkým cenám. Cechy spoluvytvářely kulturní prostředí měst, kde se podílely na správě města a udržováním nadací profesních oltářů také na náboženském životě. Zabezpečovaly své členy v krizových životních situacích, v případě úrazu, těžké nemoci či úmrtí. V případě nebezpečí byly řemeslníci někdy povinni podílet se aktivně na obraně města. Zatímco potravinářské, textilní a oděvní cechy máme na našem území doloženy již ve 14. století, vznik stavebních korporací spadá spíše do mladší doby. Cech zedníků a kameníků se objevuje v Praze na Starém městě až po polovině 15. století, na Novém a Menším městě teprve roku 1482. Ve stejné době zjišťujeme stavební cech v Chebu (1470) a v Kutné hoře (1488). Příčinou byly obnova země po husitských válkách, vzrůstající hospodářská prosperita a s ní spojený nástup zděné architektury, která se začala uplatňovat právě na konci středověku. V jižních Čechách zaznamenáváme vznik kamenického cechu roku 1497, jeho existenci ale naopak postrádáme v severozápadních částí země, kde si výsadní postavení pravděpodobně udržela stavba dřevěných a hrázděných domů.¹²⁵

II. 2. 1. Cech kameníků na rožmberském panství

Nejstarší a prakticky jedinou přímou zprávou o cechovní organizaci kameníků na jihu Čech je německy psaný list Petra IV. z Rožmberka vydaný 3. srpna 1497 v Českém Krumlově. Rožmberský vladař v něm ustavuje mistra Hanse Getzingera vrchním kameníkem na svém panství, aby zřídil cech po vzoru pasovské huti.¹²⁶ Listina potvrzuje nejen značnou stavební aktivitu na rožmberském panství, ale také dokládá, že nastal příhodný čas ke sdružení řemeslníků do cechu podle jistých pravidel převzatých po vzoru pasovské huti. Ivana Ebelová¹²⁷ však soudí, že se zde jednalo pravděpodobně jen o dvorní podhuť podřízenou hlavní huti pasovské. Za důkaz o existenci skutečného cechu má teprve listinu o potvrzení společných pravidel stavebních řemesel z roku 1564. V citovaném dopise z roku 1497 se však několikrát výslovně hovoří o „svolení k jejich cechu a bratrstvu“, iniciativu zde nevyvíjel rožmberský vladař, nýbrž kamenický mistr a huť v Pasově je uvedena jen jako vzor organizace a řádu, který byl opsán z její cechovní knihy. Zmíněná huť byl vybrána zřejmě také pro osobní a politické vazby Rožmberků k této oblasti, to však neznamená, že jí musel být jihočeský cech podřízen.

Další list daný 5. července 1513 v Landshutu vypovídá, že bavorský vévoda Vilém půjčuje Petrovi z Rožmberka svého stavitele Ulricha Pösnitzera na dobu jednoho roku, aby mu

¹²⁵ Srov. EBELOVÁ 2001, s. 13–16, 21.

¹²⁶ MAREŠ 1893–1895, s. 300–301.

¹²⁷ Srov. EBELOVÁ 2001, s. 22.

pomohl na jeho stavbách, tedy s přestavbou českokrumlovského hradu.¹²⁸ Novým privilegiem z 8. prosince 1564 potvrdil Vilém z Rožmberka jemu předložená práva cechu kameníků, zedníků a tesařů svých panství a městeček, zvláště Českého Krumlova. Ze stejného roku existuje zpráva ještě o jindřichohradeckém cechu zedníků, který měl snad existovat již roku 1502, ale na základě dochovaných pramenů nelze tuto domněnku potvrdit ani vyvrátit. Další pořádek vydal Petr Vok z Rožmberka roku 1611 cechu zedníků a kameníků v Kaplici. V roce 1614 potvrdil výše zmíněné artikule českokrumlovského cechu samotný panovník, a to v naprosto stejném znění původní listiny z roku 1564. V roce 1630 získala svůj řád cechovní řemesla v Rožmberku nad Vltavou.¹²⁹ Zachované cechovní pořádky¹³⁰ dokazují, že se jednalo o fyzicky velmi náročnou práci. Překvapivě dlouhá byla pracovní doba dosahující až čtrnáct hodin včetně několika málo přestávek na jídlo. V cechovních řádech se setkáváme především s profesními záležitostmi – přijímáním mistrů a tovaryšů, stanovením učební doby, s výší mzdy a odvodů do společné pokladny. Značná pozornost byla věnována kvalitě a hospodárnosti produkce, pamatováno bylo také na řešení sporů mezi členy cechu.

Tyto zlomkové zprávy však nenapovídají nic o tom, zda a jak fungovala tzv. Rožmberská stavební huť na přelomu 15. a 16. století. List z roku 1497 sice přináší jméno mistra a bezpochyby také nejvýznamnějšího kameníka, který nejen mohl, ale byl především schopen z titulu své autority i tvůrčích a řemeslných schopností kolem přelomu století sdružit kameníky v samostatný cech. Zarážející je, že k tomu došlo vlastně velmi pozdě, až téměř po třech desetiletích značné stavební aktivity na rožmberském panství, kterou můžeme sledovat již od počátku sedmdesátých let 15. století. Zároveň se lze domnívat, že teprve v době kolem roku 1500 vyvolala intenzita stavební činnosti a zřejmě i jistá nejednotnost potřebu ustanovení společných pravidel a organizace stavebních skupin v rámci rožmberského panství.

I nadále důležitou zůstává otázka, proč byl kamenický cech na rožmberském panství vlastně zřízen? Cechy měly sice obecně dohlížet na kvalitu prováděné práce a starat se o přijímání nových členů a výchovu tovaryšů, avšak stále v nich sílily především ochránářské tendence. Jelikož lze na základě dochovaných staveb soudit, že u každého velkého městského

¹²⁸ MAREŠ 1893–1899/1–3, s. 401–402: Překlad: „Z boží milosti Vilém falckrabě na Rýnu, vévoda v Horním a Dolním Bavorsku. Urozený, zvláště milý, [přijměte] předem náš přívětivý pozdrav. Uslyšeli jsme obsah Vašeho listu, který [jste] nám nyní poslal kvůli našemu služebníku a měšťanu v Burghausenu Ulrichu Pösnitzerovi, a i když jmenovaného Pösnitzera neradi vidíme odejít kvůli nebezpečným a bouřlivým časům, jak Vy sám můžete uznat, přesto Vám ho chceme milostivě dopřát až do příštího svatého Jakuba [25. července], podle Vašeho přání, aby u Vás zůstal a pomohl Vám zbudovat Vaší stavbu. Chceme se Vám poroučet do Vaší přízně. Datum Landshut 5. den července 1513. Vysoce urozenému, nám obzvláště milému Petru pánu z Rožmberka.“

¹²⁹ EBELOVÁ 2001, s. 26, 27, 34, 37, 80.

¹³⁰ MÁDL 1893–1895, s. 639–654; SPURNÝ 1993 s. 131–133.

kostela na rožmberském panství pracovala kolem roku 1500 víceméně stabilní skupina kameníků, kterou bychom mohli s trochou nadsázky nazvat hutí, lze předpokládat nejen spolupráci, ale spory mezi sebou a někdy i neshody se stavebníkem. Zdá se také, že v této době začala převažovat nabídka řemeslníků nad možnostmi jejich uplatnění. A právě tehdy se Getzingerovi podařilo ustanovením cechu se souhlasem vladaře uzavřít rozsáhlé dominium před přílivem dalších kameníků a zajistit si tak kontrolu nad prováděnými stavbami a tím i snazší možnost obživy a řešení případných sporů, či jiných potřeb všem nadřízenou a společnou organizací. List bavorského vévody Viléma z roku 1513 pravděpodobně potvrzuje již vyslovenou domněnku,¹³¹ že Hans Getzinger se specializoval především na budování rozsáhlého souboru sakrální architektury, a tak si Petr IV. z Rožmberka zajistil na přestavbu reprezentativního sídla mistra působícího tou dobou na hradě Burghausen. Listina z roku 1564, kterou Vilém z Rožmberka potvrzuje privilegia cechu kameníků, zedníků a tesařů, zároveň nijak nevyklučuje možnost vzniku cechu kameníků již roku 1497 a jeho nepřetržité fungování až do poloviny 16. století.¹³² Po více jak šedesáti letech došlo ke sloučení příbuzných řemesel a obnovení jejich práv. V té době byla již naprostá většina kostelů dokončena, nebo se od dalších přestaveb upustilo, a tak lze předpokládat, že význam kamenického cechu po smrti výrazné osobnosti Hanse Getzingera někdy po roce 1526 spolu s útlumem stavební činnosti upadal natolik, že muselo dojít k jeho obnovení a sloučení s cechem zedníků a tesařů již zmíněného roku 1564.¹³³

II. 2. 2. Umělecký projev

Jaký je vlastně umělecký projev tzv. Rožmberské stavební hutí? Byla to organizace, jejímž výsledkem je slohově a formálně jednotný výraz? Již první ohledání ukazuje opak. I přes všeobecně příbuzné znaky na řadě staveb výzkum ukazuje, že lze spolehlivě rozlišit několik samostatných skupin soustředěných obvykle kolem stavby velkého městského kostela, kde působil vedoucí mistr se skupinou provádějících kameníků. Lze tak připomenout okruh staveb Mistra hořického presbytáře, který navrhl a s pomocníky realizoval kněžiště **kostela v Hořicích na Šumavě** (cca 1485–1495), sakristii kostela v Polné na Šumavě (1488), kostel sv. Theoblada (sv. Oldřicha) v Loučovicích (kolem 1489), kněžiště a první etapu lodi kostela ve Chvalšínách (cca 1485–1494, loď před 1500), první etapu kruchty v kostele sv. Víta v Českém Krumlově (1491–před 1500) a kněžiště kostela v Zátoni (cca 1485–1491).

¹³¹ KUBÍKOVÁ 1996a, s. 8–9.

¹³² Tamtéž.

¹³³ Tamtéž.

Další zřetelná skupina staveb se vytvořila kolem trojlodí **kostela v Trhových Svinech** (před 1485–před 1500), které svým tvaroslovím ovlivnilo severní a východní křídlo křížové chodby augustiniánského kláštera v Borovanech (cca 1500–1510) a z části rovněž stavbu čtyřlodí kostela v Žumberku (cca 1505–1513), kde nalézáme klenební konzoly opakující vzor trhosvinenského trojlodí. Stejně tak sedlo jižního portálu kostela v Žumberku vychází z profilace vstupu do sakristie kostela v Trhových Svinech. Osmiboké sloupy se stejně tvarovanými hlavicemi v žumberské čtyřlodí jsou téměř totožné s pilíři v trojlodí kostela v Horní Stropnici (1500–1510). Překřížené výběhy žeber a typ osmibokých sloupů stropnického trojlodí vykazuje základní typologickou souvislost s architekturou trojlodí kostela v Prachaticích (před 1500).

Neznámý mistr budoval na přelomu 80. a 90. let 15. století kněžiště **kostela v Nových Hradech**, jehož klenební přípory trojúhelného průřezu s diamantovanými sokly jsou prakticky identické s klenebními příporami v lodi nevelkého kostela sv. Floriána v Kaplici (svěcen 1491).

Dvoulodí chrámu **Panny Marie v Kájově** (1471/74–1485) patří v poslední čtvrtině 15. století k nejstarším příkladům této dispozice na jihu Čech a na několik desetiletí se stalo inspirací k zaklenutí starších plochostropých lodí kostelů na Českokrumlovsku stejným způsobem. U dvoulodních kostelů v Kaplici – sv. Petr a Pavel (1490–1500), v Malontech (1500–1510) a Velešíně – sv. Václav (1490–1500), nacházíme pilíře o průřezu kvadrilobu, stejně jako v případě kostela v Kájově. Do skupiny staveb dvoulodní dispozice patří ještě kostel v Rychnově nad Malší (1500–1509) a v Hořicích na Šumavě (1510–1520).

Příbuzné tvarosloví vykazují stavby soustředěné kolem trojlodí **kostela v Dolním Dvořišti** (po 1488–1507), jehož mistr navrhl kněžiště kostela v Rožmberku nad Vltavou (1490–1500), z kterého však bylo v první etapě realizováno pouze obvodové zdivo. Klenební výběhy dolnodovořišťského trojlodí se před rokem 1500 objevují v blízkém pojetí formy na klenebních výběžích nedokončené severní kruchtly v trojlodí kostela v Prachaticích. Stejný typ hvězdové konzoly nalézáme před rokem 1500 jak na pavlači depozitáře v Dolním Dvořišti, klenebních výběžích nad kruchtou kostela v Prachaticích, tak v sedili kněžiště v Rožmberku nad Vltavou. Tvarosloví portálu do depozitáře a podoba kazatelny kostela v Dolním Dvořišti (kolem 1500) se projevilo při komponování hlavního jižního vstupu kostela v nedalekém Rychnově nad Malší a křtitelnici tamtéž a ve velmi zjednodušené podobě ještě také na křtitelnici v Malontech. Portál na kruchtě dolnodovořišťského kostela se v redukované podobě vyskytuje rovněž na kruchtě kostela v Horní Stropnici. Hlavní jižní vstup kostela v Horním Dvořišti (1511–1517) s nápadným motivem záclonového oblouku ve vrcholu je formálně

velmi blízký západnímu vstupu kostela v Horní Stropnici (1500–1510). Soklová partie pilířů dvoulodí kostela v Rychnově nad Malší (1500–1509) se v totožném provedení opakuje na pilířích trojlodí v Horní Stropnici (1500–1510) a čtyřlodí v Žumberku (cca 1505–1513) a za společný vzor lze považovat osmiboké pilíře trojlodí kostela v Prachaticích s náročněji členěnými sokly a hlavicemi (1490–1500).

Velmi výraznou skupinu tvoří **dílo Hanse Getzingera z Haslachu** a stavby jeho tvorbou ovlivněné. Bezpochyby osobním tvůrčím počinem vrchního kameníka jsou kroužené klenby lodi kostela ve Chvalšínách (1507–1514) a presbytáře kostela v Rožmberku nad Vltavou (dokončeno 1525). Vzhledem k původu kameníka a příbuznosti konstrukcí, je velmi pravděpodobné, že i klenba lodi kostela v Haslachu (kolem 1500) je Getzingerovým dílem. Tři uvedené špičkové příklady kroužených kleneb ovlivnily zaklenutí lodi kostela v Zátóni (1500–1510), kostela ve Starém Městě pod Landštejnem (cca 1500 – dokončeno 1514), kněžiště kostela ve Sv. Tomáši pod Vítkovým Kamenem (dokončeno 1515), chodeb a kaple v českokrumlovské kaplance (1514–1518), jižní kaple při kostelu v St. Martin im Mühlkreis (kolem 1519) a kněžiště kostela v Rychnově nad Malší (30. léta 16. století). Stejný typ opěrných pilířů s motivem slepé kružby na vrcholu napovídá, že Getzinger navrhl loď kostela v rodném Haslachu (kolem 1500), loď kostela v Nových Hradech (1500–1510) a pravděpodobně se podílel na stavbě lodi kostela v hornorakouském Altenfeldenu (sv. opěrák s kružbou datován 1498). Typ opěrných pilířů druhé, tedy Getzingerovy etapy lodi kostela ve Chvalšínách (1500–1507) potvrzuje účast stejných kameníků při výstavbě kněžiště klášterního kostela v Kuklově (1500–1514). Sedlový portál kuklovského kněžiště se v redukované podobě objevuje v západním průčelí lodi kostela v Zátóni (1500–1510). Zátoňský jižní portál (1500–1510) měl téměř totožné dvojče u kostela v Dolní Vltavici (1500–1510) a velmi podobně tesané ostění se zachovalo na jižní straně filiálního kostela v hornorakouském Hollerbergu (1500–1505). Všechny uvedené příklady pak vycházely z kompozice západního vstupu kostela v Haslachu (kolem 1500) a mají velmi blízko k severnímu portálu lodi kostela v Altenfeldenu (dat. 1495). Síťové klenby a hvězdové konzoly dokládají, že do skupiny prací ovlivněných dílem vrchního rožmberského kameníka patří bezpochyby i kaple sv. Anny v hornorakouském Steinbruchu (1509–1514). Stavbu vznikající jako místo posledního odpočinku pro Hedviku z Rožmberka (†1520) a jejího třetího muže Gregora ze Starhemberka (†1515) realizoval českokrumlovský kameník Michal Rubik, který v kostele zanechal nad vítězným obloukem svou značku.

Tvarosloví **kostela ve Frymburku** (kolem 1530) bylo vzorem pro pozdně gotickou úpravu kostela ve Světlíku, a portál frymburské sakristie má tvarově blízko ke vstupu do

sakristie kostela v Přední Výtoni (1515–1523). Mistr působící ve Frymburku zřejmě budoval i nápadně podobné kněžiště kostela v St. Veit im Mühlkreis (1520–1530), přičemž řadu paralel nalézáme i u dvoulodí kostela v hornorakouské obci Schenkenfelden (1525).

Již jen tento letný přehled naznačuje, že studium tvarosloví dovoluje pozdně gotické církevní stavby na rožmberském panství rozdělit do několika relativně samostatných skupin, které navíc vykazují řadu shodných znaků mezi sebou, což dokládá nejen migraci motivů, ale i pracovních sil. **Při hodnocení kvality** opracování kamenických prvků bývá často zapomínáno, že zdejší kameníci měli k dispozici pouze nepoddajnou žulu na rozdíl od snadno zpracovatelné opuky či pískovce v jiných částech Čech. Tvarová kompozice a bohatost jednotlivých prvků nebyla určována vždy jen zručností a fantazií kameníka. V řadě případů odpovídá zjednodušení tvaru nepochybně přímé úměře mezi poskytnutými prostředky a časem potřebným k provedení zakázky. Potvrzuje to situace, kdy byla zdrojem podnětů stavba velkého městského kostela, která vyvolala poptávku v nedalekých vesnických kostelech, kde však objednavatelé neměli k dispozici stejné množství peněz. Jedním z mnoha příkladů je tvarově bohatá křtitelnice a spodní část kazatelny kostela v Dolním Dvořišti, jejichž formální aparát lze nalézt formou zjednodušené citace na velmi prosté křtitelnici kostela v Malontech s mezistupněm v provedení křtitelnice kostela v Rychnově nad Malší. Obě uvedené křtitelnice jsou prací, respektive návrhem jednoho kamenického mistra, který pouze zjednodušil a upravil náročný vzor z velkého městského kostela.

II. 2. 3. Zvláštnosti v pozdně gotické architektuře na rožmberském panství

V architektuře na rožmberském panství překvapuje **mizivý výskyt sklípkových kleneb** – ambit a záměr zaklenutí klášterního kostela paulánů v Kuklově, klenba dvoulodí kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi a zaklenutí místnosti v přízemí měšťanského domu č.p. 63 v českokrumlovské Kájovské ulici. Vzácný je i **projev naturalismu** ve formě pokroucených větví a bizarních masek – sanktuář kostela sv. Víta v Českém Krumlově, značka na náhrobku kameníka Michaela Rubika tamtéž, výběhy žeber v presbytáři kostela ve Sv. Tomáši pod Vítkovým Kamenem, boží muka ve Štěkři u Zlaté Koruny, stejně jako zobrazení znaku vládnoucích Jagellonců, které nalézáme v malované formě prakticky jen na jižní fasádě trojlodí (1502–1506) a na klenbě presbytáře (1525) kostela v Rožmberku nad Vltavou a na křtitelnici v městském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci (1525).

II. 3. Kameníci na jihu Čech

Hlavní pracovní příležitost pro kameníky nabízely na přelomu 15. a 16. století stavby a přestavby kostelů a přilehlých far, několika klášterů, drobných šlechtických sídel a stavba domů movitějších měšťanů případně obecní zakázky – kašny, pranýře, opevnění, radnice nebo pivovary. Takovéto prostředí umožnilo rozkvět nejen stavebních řemesel, ale i natolik specializované profese jakou byl kameník. Až na pár výjimek nám zůstaly po desítkách řemeslníků neznámých jmen, tváří a osudů jen precizně opracované architektonické prvky se stovkami kamenických značek. I přes sebevětší snahu dnes nejsme a prakticky nikdy nebudeme schopni překročit propast staletí, abychom spojili jméno konkrétního člověka, kamenickou značku a práci jeho rukou v jeden celek. U vrchního rožmberského kameníka Hanse Getzingera z Haslachu známe díky malované signatuře na klenbě chvalšinského kostela, formální analýze¹³⁴ a archivním výzkumů¹³⁵ alespoň rámcově rozsah jeho stavební činnosti, ale dosud se nepodařilo přesvědčivě určit jeho mistrovskou značku, která by spolehlivě odlišila Getzingerovo vlastnoruční dílo od řady pomocníků pracujících podle jeho projektu a pravděpodobně i pod jeho vedením.

Sledujeme-li architektonické a umělecké dědictví v prostoru středověkého rožmberského dominia, přicházejí nám nutně na mysl všichni ti lidé, bez nichž by stavební i umělecké skvosty nikdy nebyly vznikly. Generace stavitelů, řemeslníků i umělců, postav „beze jména“, jejichž stopa ovšem zůstává v krajině jižních Čech nesmazatelná. Nikdy už ani přibližně nezjistíme, kolik osob se během oněch několika desetiletí vystřídalo na stavbách a uměleckých zakázkách všeho druhu. Byly jich nepochybně stovky, ale my dnes známe jen několik jmen. Objevují se nahodile v pramenech, v jedné či několika málo zmínkách, zpravidla jen mimochodem, a zmizí v nepaměti. V drtivé většině případů nejsme schopni se jmény, která máme k dispozici, spojit konkrétní dílo – stavbu, obraz, sochu či například mistrně zhotovený portál či křtitelnicí. Jen zcela ojediněle lze tuto bariéru překonat, jen pár jménům můžeme dodat alespoň mlhavý stín konkrétních lidských osudů.¹³⁶

Několik útržkovitých zpráv dokládá, že zedníci Petr a Prokop opravovali roku 1444 starou věž kostela v Soběslavi.¹³⁷ V roce 1444 požádal rožmberský vladař švagrovou Annu ze Schaunbergu, aby mu poslala svého stavitele Andrese, neboť v Krumlově žádného takového

¹³⁴ LAVIČKA 2007a, s. 141–160; LÁTAL 2006, s. 118–134.

¹³⁵ Detailní biografická data o životě vrchního rožmberského kameníka shromáždila. KUBÍKOVÁ 1996a, s. 8–9.; o Getzingerovi rovněž: MAREŠ 1893–1899/1, s. 300–301; KOTRBA 1965, s. 83; VÍTOVSKÝ 2004 s. 197.

¹³⁶ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 207.

¹³⁷ LINTNER 1898, s. 160.

mistra neměl k dispozici¹³⁸ a hliňáci Baroch a Mníšek z Hořepníku se zavázali roku 1447 omazat¹³⁹ hlinou tamější hradební zeď. V 80. letech 15. století pracovali na stavbě věže kostela v Soběslavi mistr Beneš z Trhových Svinů a Burian z Tábora¹⁴⁰ a mezi lety 1491–1493 sklenul mistr Jakub kněžiště soběslavského kostela.¹⁴¹ Kamenický mistr Hans Getzinger požádal v roce 1497 o možnost zřídit v Krumlově cech kameníků po vzoru kapitulní huti v Pasově, což mu rožmberský vladař povolil.¹⁴² Bavorský vévoda Vilém půjčuje Petrovi z Rožmberka v roce 1513 svého stavitele Ulricha Pösnitzera na dobu jednoho roku, aby mu pomohl na jeho stavbách, tedy s přestavbou českokrumlovského hradu.¹⁴³ Obec Mladošovice uzavřela roku 1499 smlouvu s mistrem Tomášem na stavbu kostelní věže,¹⁴⁴ roku 1513 dokončil mistr Jan z (Trhových) Svinů klenbu čtyřlodí kostela v Žumberku a někdy mezi lety 1516–1517 začal mistr Wendel Roskopf se stavbou kruchtly farního kostela v Soběslavi.¹⁴⁵ Na přelomu 15. a 16. století působily v rožmberském rezidenčním městě tři generace kamenické rodiny Rubiků původem opět z Haslachu, ovšem desítky bezejmenných mistrů jsme dnes schopni identifikovat jen na základě tvarosloví a kamenických značek.¹⁴⁶

Pouze individuální rukopis nám dnes dovoluje nahlédnout do světa středověkých umělců, do světa, v němž jsou osoby v převážné míře anonymní, a k jejichž identifikaci si musíme vypomáhat jinými prostředky než jmény. Je to právě jejich „autorský rukopis“ představující souhrn formálních znaků, jež jako celek charakterizují umělcův styl, jsou pro něho typické a v jistém smyslu nezaměnitelné. Právě ruce – ať již písařské, řemeslnické či umělecké – jsou klíčem k identifikaci osob, jejichž jména neznáme. Uměnověda zavedla systém anonymního umělce identifikovaného za pomoci některého z děl, jež mu na základě rozboru „uměleckého rukopisu“ přisuzujeme. Tak v odborné literatuře figuruje mezi malíři Mistr Vyšebrodského oltáře, Mistr Třeboňského oltáře, a analogicky i sochaři a řezbáři: Mistr Krumlovské madony, Mistr madony ze Žebráku, Mistr Zvíkovského oplakávání nebo Mistr

¹³⁸ MAREŠ 1893–1899/1–3, XVI., 1896, sloupec 145, č. III.- 1; VÍTOVSKÝ 2004, s. 24.

¹³⁹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 208.

¹⁴⁰ LINTNER 1898, s. 162–163

¹⁴¹ SVĚTECKÝ 1759–1761/1, pag. 570; edice MAREŠ 1893–1899/1, s. 145, č. 6, LINTNER 1898, s. 163.

¹⁴² MAREŠ 1893–1899/1–3, s. 300–301.

¹⁴³ MAREŠ 1893–1899/1–3, s. 401–402.

¹⁴⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{alfa} Nr. 56x, edice listiny: MAREŠ 1893–1899/1–3, s. 302.

¹⁴⁵ KOTRBA 1968.

¹⁴⁶ Baroch a Mníšek - LOR 3, s. 174, č. 238; Beneš z Trhových Svinů a Burian z Tábora - MAREŠ 1893–1899/I, s. 143, č. 1; s. 145, č. 1; s. 146, č. 2; s. 144, č. 4; mistr Jakub - LINTNER 1898, s. 163; o Getzingerovi ve vztahu k jeho jihočeskému působení - KUBÍKOVÁ 1996a; Pösnitzer - MAREŠ 1893–1899/I s. 401–402; mistr Tomáš - MAREŠ 1893–1899/I, s. 300–302, č. XIX, XX; Wendel Roskopf - KOTRBA 1968, s. 111, 116–117, s. 124, pozn. 11; Rubikové LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010. – Připomenout je třeba i kompendium VLČEK & kol. 2004.

Žebráckého oplakávání či monogramisté – mistr IP, mistr IW nebo u grafických listů mistr ES a ještě řada dalších.¹⁴⁷

II. 3. 1. Mistr hořického presbytáře († cca 1495)

Mistr hořického presbytáře je jedním z prvních anonymních umělců, jehož existence byla odvozena na základě specifického tvarosloví skupiny pozdně gotických kostelů budovaných na přelomu 80. a 90. let 15. století v okolí Českého Krumlova. Badatelé tomuto mistru dosud připisovali pouze presbytáře kostelů v Hořicích na Šumavě, ve Chvalšínách a v Dolním Dvořišti, přičemž poslední uvedená stavba bezpochyby nebyla jeho dílem, jak dokládá důkladná formální analýza.¹⁴⁸

Pokud se budeme pohybovat pouze v rovině klenebních obrazců, pak lze souhlasit s vzájemnou podobností hvězdových kleneb, avšak tvarosloví staveb zčásti vyvrací tvrzení o společném mistru. Zatímco lze nalézt zřetelné shody mezi členěním a římsami opěráků kněžiště v Hořicích a klenebními příporami ve chvalšínském presbytáři, nápadnou příbuznost mezi konzolkami vynášejícími klenební žebra a v neposlední řadě shodné tvarování soklů klenebních přípor u obou staveb, v případě kněžiště v Dolním Dvořišti zjišťujeme naprostou odlišnost jak ve zcela lapidárních půlválcových klenebních příporách, tak i v přímých výběžích žeber bez nasazení na konzolu. Stejný výsledek lze získat srovnáním profilace vnějších soklů budov, která je opět velmi blízká u hořického i u chvalšínského presbytáře oproti jednoduše skosenému soklu kněžiště v Dolním Dvořišti. Z detailnějšího srovnání těchto tří staveb vyplývá, že Mistr hořického presbytáře budoval od poloviny osmdesátých let do počátku devadesátých let 15. století téměř současně kněžiště kostelů v Hořicích a ve Chvalšínách, které tvoří jádro díla a klíč k poznání celé skupiny. Relativně přesné datování jeho díla umožňuje několik autentických letopočtů¹⁴⁹ na obou stavbách z rozmezí let 1487–1494. Ovšem dolnodvořištský presbytář byl dokončen již roku 1488,¹⁵⁰ tedy v době, kdy se teprve započalo se stavbou zbylých dvou kostelů. Proto neudiví zjištění, že je dílem naprosto odlišného kameníka,

¹⁴⁷ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 209.

¹⁴⁸ BIRNBAUM 1931, s. 150; HOŘEJŠÍ 1965, s. 105; HOŘEJŠÍ 1984, s. 519; s otazníkem pak BENEŠOVSKÁ – uvedli na základě blízké příbuznosti klenebních schémat presbytářů kostelů v Dolním Dvořišti, Hořicích a Chvalšínách, že je budoval stejný mistr.

¹⁴⁹ Kostel sv. Kateřiny v Hořicích – v tympanonu sanktuáře je vytesán letopočet 1487; kostel sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách – na donátorské desce nad portálem do sakristie lze nalézt mezi dvěmi podkovami vytesané datum 1489 a v závěru klenby byla v roce 1996 odkryta původní malovaná kartuše s rokem 1494.

¹⁵⁰ Malovaná kartuše v závěru klenby presbytáře.

jehož tvorba se obrací zpět a vychází ještě z architektury přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 15. století.¹⁵¹

Z formálního a ideového hlediska lze na přelomu 80. a 90. let 15. století vysledovat širší skupinu příbuzných staveb, které zřejmě navrhl jeden architekt označovaný jako Mistr hořického presbytáře. Na základě velmi blízké profilace soklů, klenebních přípor, konzol s výběhy žeber, sanktuářů, portálů a opěrných pilířů mu lze připsat části několika pozdně gotických kostelů – Hořice, (kněžiště, 1483+, sanktuář dat. 1487, zaklenuto krátce po roce 1490), Chvalšiny, (započato 1485+, portál sakristie dat. 1489, klenba dat. 1494, hlavní portál v jižní předsíni dat. 1499, spodní část obvodového zdiva lodi 1494+), Zátoň, (kolem 1485, klenba kněžiště dat. 1491), Loučovice, sv. Oldřich (pův. sv. Theobald, kněžiště kolem a po 1489),¹⁵² Polná na Šumavě, (sakristie s kostnicí, sanktuář dat. 1488), Český Krumlov, sv. Vít (zpěvácká tribuna – I. etapa 1491+).¹⁵³ Někdy kolem roku 1495 však pozorujeme na několika uvedených stavbách zřetelný předěl a nové tvarosloví, což dokládá, že zmíněný mistr buď zemřel a nebo z nějakého důvodu opustil rožmberské panství. Jeho místo pak na tři desetiletí zaujal Hans Getzinger z Haslachu.¹⁵⁴

Kolem roku 1483¹⁵⁵ došlo k položení základního kamene nového presbytáře kostela v Hořicích na Šumavě, kde byl v roce 1487 vsazen do severní stěny sanktuář¹⁵⁶ a celý prostor uzavřen někdy před rokem 1495 síťovou hvězdovou klenbou. Kolem roku 1485 se za rozhodující finanční podpory kovářského cechu¹⁵⁷ začalo se stavbou východní části kostela ve Chvalšínách. Sakristie s kostnicí v suterénu byla dokončena kolem 1489,¹⁵⁸ kněžiště získalo síťovou hvězdovou klenbu roku 1494.¹⁵⁹ Obě stavby spojuje především příbuzné tvarosloví

¹⁵¹ LAVIČKA 2005a.

¹⁵² PANGEARL 1865, s. 359–360 – na žádost vyšebrodského opata Tomáše propůjčilo 6. dubna 1489 několik římských kardinálů odpustky všem věřícím, kteří přispěli k opravě kostela sv. Oldřicha v Loučovicích, po splnění obvyklých podmínek.

¹⁵³ SOKA Č. Krumlov, Prelátský farní úřad Č. Krumlov, F–1, *Liber Erektionis et foundationis*, fol. 92 v. - českokrumlovský měšťan Matěj z Veveří odkázal 19. dubna 1491 ve svém testamentu „*Item do fary na kruchtu do kostela svatého Víta také XXX. kop.*“

¹⁵⁴ LAVIČKA 2011a, s. 392–393.

¹⁵⁵ PANGEARL 1865, list CCLXXVII, s. 347–348, Krumlov 15. listopadu 1483 - udělil kardinál Jan odpustky na vybavení a stavbu kostela v Hořicích, - naproti tomu MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 67 – omylem uvádí jako datum vydání listiny 15. dubna 1483.

¹⁵⁶ V tympanonu sanktuáře je vytesán kolčí štítek, na jehož horním okraji reliéfně vystupuje letopočet 1487 a pod ním monogram TH, který připomíná patrona kostela, vyšebrodského opata Tomáše Hohenfurtera von Wels (1463–1493).

¹⁵⁷ Reliéfní podkova jako cechovní znak se nalézá 2 x na štítu v nadpraží vstupu do sakristie a na vnějšku nad záklenkem jižního okna kněžiště.

¹⁵⁸ Nad sedlovým portálem do sakristie je vsazena pamětní deska s kolčím štítkem zdobeným pětistou růží, pod ním vystupuje letopočet 1489 vsazený mezi dvě podkovy, znamená kovářského cechu, který nepochybně financoval tuto část kostela.

¹⁵⁹ Malovaný letopočet 1494 v kartuši se svinutými konci se zachoval na klenbě, nad východním oknem v ose kněžiště, dobře patrný nad hlavním oltářem při pohledu z lodi. Datace byla znovu objevena roku 1995 při průzkumu presbytáře a následujícího roku zrestaurována.

soklu, klenebních přípor a konzol, opěrných pilířů a vítězného oblouku. S trochou nadsázky lze říci, že plášť hořického presbytáře byl v případě Chvalšín převrácen naruby, neboť tvarové motivy hořických opěráků se opakují v interiéru na chvalšinských klenebních příporách.

Někdy kolem roku 1485 byla zahájena stavba nového kněžiště kostela v Zátoni, které roku 1491¹⁶⁰ uzavřela síťová klenba vycházející z tvarosloví klenby (výběhy žeber a klenební schéma) sakristie kostela ve Chvalšínách (kolem 1489). V severní zdi zátoňského presbytáře tehdy vyrostl nový kamenný svatostánek doplněný rozsáhlou malbou, vytvářející na stěně několik metrů vysokou iluzivní monstranci se schránkou na Nejsvětější Svátost. Od poloviny 80. let probíhala úprava kněžiště kostela v Černici.¹⁶¹ V severní stěně presbytáře našel své místo nový sanktuář tvarově velmi blízký zátoňskému svatostánku vytesanému před 1491. V tomto rozsahu byl zřejmě kostel dokončen při vysvěcení biskupem Benediktem Kaminským z Valdštejna 16. září 1491.¹⁶²

Kostel v Polné na Šumavě¹⁶³ doplnila roku 1488¹⁶⁴ sakristie s kostnicí v suterénu, která má naprosto stejnou profilaci soklu jako hořický a chvalšinský presbytář. V severní zdi kněžiště kostela v Polné se otevřel nový sedlový portál a sanktuář s malovanou výzdobou připomínající oltářní archu. Svatostánek celkovou kompozicí a tvaroslovím vychází z o rok staršího sanktuáře kostela v Hořicích (dat. 1487). I když zpracování polenského sanktuáře nedosahuje stejné kvality, jeho malířská složka dovoluje vyslovit předpoklad podobné, dosud však skryté výzdoby kolem sanktuáře v Hořicích. Sedlový portál sakristie kostela v Polné z roku 1488 je tvarově velmi blízký ostěním zachovaným ve dvou českokrumlovských domech. Prvním je sedlový portál v přízemí domu č.p. 129 v Masné ulici, kam byl přemístěn při rekonstrukci domu v 19. století ze západního průčelí obráceného do Radniční ulice.¹⁶⁵ Druhý formálně blízký portál nalézáme v prvním patře domu č.p. 29 stojícího na rohu Radniční a Dlouhé ulice.¹⁶⁶ Shoda portálů napovídá, že domy na přelomu 80. a 90. let 15.

¹⁶⁰ Malovaný letopočet 1491° v kartuši se svinutými konci se nalézá na klenbě, nad východním oknem v ose kněžiště, dobře patrný nad hlavním oltářem při pohledu z lodi. Datace byla znovu objevena roku 2005 při průzkumu presbytáře a následujícího roku zrestaurována.

¹⁶¹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 28 – roku 1483, kdy kostel přestavován mu byly uděleny odpustky.

¹⁶² ZAHRADNÍK 2003 – biskup udělil 16. září 1491 čtyřicetidenní odpustky pro černický kostel; MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 28 - uvádí, že biskup toho dne kostel vysvětil; totéž PĚTR 1919, s. 7.

¹⁶³ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 348 - Biskup Jan Simbalienský udělil roku 1483 kostelu sv. Martina v Polné odpustky, patrně na stavbu.

¹⁶⁴ Mezi portálem a sanktuářem je ve zdi kněžiště vsazena deska s vytesaným letopočtem 1488.

¹⁶⁵ KUBÍKOVÁ 2002–2010/1–8 – 2003, s. 122 - Majitelem domu na rohu Radniční a Masné ulice (dnes č.p. 129) se někdy po roce 1484 stal Bernard z Benešova, který zřejmě nechal nově nabitý dům zrekonstruovat. a přestavět kameníkem, který byl obeznámen s tvorbou mistra Hořického presbytáře a mohl se účastnit i rozšíření kostela v Polné

¹⁶⁶ KUBÍKOVÁ 2002–2010/1–8 – 2008-2009, s. 236 - Dům patřil téměř sto let rodině Kytzhayplové. V letech 1459 až 1484 to byl řezník Štěpán, v letech 1500 až 1538 Mikuláš, který pravděpodobně nechal upravit dům po svém otci.

století zřejmě přestavěl kameník, který byl obeznámen s tvorbou Mistra hořického presbytáře při rozšíření kostela v Polné, anebo snad i mistr sám.

Kolem roku 1489¹⁶⁷ započala stavba kněžiště kostela sv. Theobalda (dnes sv. Oldřicha) v Loučovicích,¹⁶⁸ které měla zřejmě uzavřít nikdy nerealizovaná síťová hvězdová klenba, jakou provedl stejný mistr v kněžišti hořického nebo chvalšinského kostela. Pro zařazení do skupiny staveb hovoří především tvarosloví kamenného soklu a redukovaných opěrných pilířů, které opakují řadu motivů z opěrných pilířů kněžiště v Hořicích a klenebních přípor presbytáře ve Chvalšínách.

V posledním desetiletí 15. století pokračovala výstavba kostela ve Chvalšínách, tentokrát za rozhodující účasti cechu pekařů. Po zaklenutí kněžiště roku 1494 vyrůstala věž, obvodové zdivo lodi a portál v jižní předsíni, která byla dokončena roku 1499.¹⁶⁹ Stavbu hlavního jižního portálu s nápadnou a velmi výmluvnou reliéfní výzdobou tympanonu financoval Jakob Krzechl, s největší pravděpodobností představený pekařského cechu. Mistr hořického presbytáře zároveň budoval v krumlovském kostele sv. Víta od počátku 90. let 15. století zpěvákou kruchtou (1491–1497), kde na čtyřdílné arkádě a vysazeném arkýřku užil mnoho zdobných motivů totožných s hlavním jižním portálem chvalšinského lodi – stejný přetínaný lem lomených oblouků, diamantování chvalšinského portálu se opakuje na krumlovském arkýřku a klenební konzoly i přípory krumlovském podkruchtí vycházejí z tvarosloví chvalšinského presbytáře.

Někdy kolem roku 1495 zjišťujeme nápadný předěl v tvarosloví lodi kostela ve Chvalšínách i krumlovské kruchtou a již roku 1497 máme Hanse Getzingera doloženého jako vrchního rožmberského kameníka. Jako pravděpodobné se jeví vysvětlení, že Mistr hořického presbytáře zemřel nebo ukončil svou činnost, přičemž jeho místo zaujal Getzinger, který převzal nedokončenou krumlovskou emporu, navrhl odlišný způsob jejího zaklenutí a také novou podobu vstupu na jižní schodiště.¹⁷⁰ Ve stejné době rovněž přejal rozestavěnou loď kostela ve Chvalšínách, kde v podvěží užil stejný typ portálu jako v případě jižního vstupu krumlovské kruchtou. Změnil profilaci klenebních přípor a navrhl krouženou klenbu po vzoru kostela v rodném Haslachu. Kamenické značky zřetelně ukazují, že ve stejné době došlo k téměř naprosté výměně kameníků pracujících na lodi chvalšinského kostela.

¹⁶⁷ PANGEARL 1865, list CCLXXXV, s. 359–360, Řím 6. dubna 1489 – „... ut capella sancti Theobaldi in Kienperg.“

¹⁶⁸ Kněžiště lze vzhledem k tvarosloví pláště zařadit mezi díla Mistra hořického presbytáře. Interiér kněžiště s klenebními příporami na stěnách má dnes plochý strop, ale pravděpodobně nikdy nedošlo k jeho zaklenutí.

¹⁶⁹ Reliéfní letopočet 1499 je vytesán na překladu okénka pod střechem.

¹⁷⁰ LAVIČKA 2009, s. 83–95.

II. 3. 2. Hans Getzinger z Haslachu (*přip. 1497 - † před 1526*)

Kameník Hans Getzinger pocházel z hornorakouského Haslachu, jak dokládá jeho archivně doložené označení z roku 1517 jako mistra Hanse z Hazel¹⁷¹ a architektura lodi tamějšího kostela sv. Mikuláše s krouženou klenbou.¹⁷² Hornorakouský statek patřil od roku 1341 s přestávkami Rožmberkům, takže byl vlastně jejich poddaným. Dosud bývá v literatuře zvažováno, že rodina Getzingerů pocházela z Götzingu u Pasova,¹⁷³ čemuž odpovídá forma jeho příjmení i fakt, že většina kameníků se tehdy nepohybně školila právě v domské huti v Pasově. Způsob hledání a uvažování je sice správný, ale s ještě větší pravděpodobností můžeme říci, že kamenická rodina pocházela s osady Getzing u Arnreitu,¹⁷⁴ která leží přibližně šest kilometrů jihozápadně od Haslachu, tedy v polovině cesty do městečka Altenfelden, kde nalézáme u lodi mnoho shod v tvarosloví severního portálu (dat. 1495) a opěráků (dat. 1498) se západním portálem a kružbovými opěráky lodi kostela v Haslachu (kolem 1500). Hans Getzinger, tedy s kořeny v Getzingu u Arnreitu, ovlivnil podobu řady kostelů ve své domovině ještě před tím než odešel na rožmberské panství do Českého Krumlova, kde si zakoupil na náměstí dům.

Někdy během roku 1497 požádal Getzinger rožmberského vladaře Petra IV. z Rožmberka, aby směl sdružit všechny kamenické mistry a tovaryše pracující na rožmberských panstvích do společného cechu. Rožmberk jeho žádosti vyhověl zachovaným listem z 3. srpna 1497, kde ho jmenoval vrchním mistrem předpokládaného cechu, jehož členové měli dodržovat řád platný v huti pasovské kapituly.¹⁷⁵ Tento fakt dokládá, že již tehdy byl Getzinger uznávaným kameníkem, který nejen mohl, ale byl především schopen z titulu své autority a řemeslných schopností kolem přelomu století sdružit kameníky v samostatný cech. Je velmi pravděpodobné, že rožmberský vladař znal osobně nejen Getzingera, ale také jeho dílo a kvality, jinak by mu jistě takové privilegium neudělil. Není ani vyloučeno, že se Getzinger podílel na přestavbě krumlovského hradu, která se uskutečnila někdy mezi lety

¹⁷¹ KUBÍKOVÁ 1996a, s. 8–9.

¹⁷² LAVIČKA 2007a, s. 154.

¹⁷³ KOTRBA 1965, s. 82, ibidem: VÍTOVSKÝ 2004, s. 197.

¹⁷⁴ ADAM & kol. 2003, s. 39 – osada je písemně doložena již roku 1397.

¹⁷⁵ MAREŠ 1893–1899/1–3: 1893–1895, s. 300 – 301; LAVIČKA 2004, s. 35–36, pozn. 7.

1493–1500, jak dokládají archivní zprávy¹⁷⁶ o dláždění paláce v roce 1497 a snad i erby na arkýři čtvrtého nádvoří.

Hans Getzinger byl pravděpodobně tvůrcem jednoho českokrumlovského náhrobku z roku 1512. Po smrti krumlovského měšťana Václava Sýkory z domu č.p. 6 na náměstí mu v roce 1517 nechala manželka Anna zhotovit náhrobek, za který zaplatila: „...za kámen na hrob mistru Hansovi z Hazel 8 kop 12 grošů“. Je velice pravděpodobné, že vrchní rožmberský kameník bydlel v sídelním městě své vrchnosti, přestože se odtud často vydával za prací do různých částí panství. Někdy kolem roku 1510 koupil Hans kameník dům č.p. 22 na rohu českokrumlovských ulic Panské a Radniční. Tento velký dům stojící rohem do náměstí vždy obývali bohatí měšťané. Roku 1526 prodal mistr „Honz steinmetz“ dům nárožní v rynku Tomáši Turkovi, přičemž kameník měl v domě vyhrazen příbytek až do smrti. Nelze sice s jistotou říci, že kameník Hans a mistr z Hazel jsou jedna a táž osoba totožná s Hansem Getzingerem, ale je to velice pravděpodobné.¹⁷⁷

Rakouský badatel Benno Ulm vytvořil zajímavou, ale mylnou a ničím nepodloženou konstrukci: „Po Hannsi Gezingerovi (náhrobek 1512) následoval mistr Ulrich Pesnitzer, který se objevuje roku 1513, ale v rožmberských službách působil pravděpodobně již kolem roku 1504.“¹⁷⁸ Jelikož se nám nezachoval náhrobek a ani zpráva o úmrtí rožmberského stavitele, je velice pravděpodobné, že Benno Ulm si vyložil uvedenou zprávu o vytvoření náhrobku Gezingerem roku 1512 jako doklad úmrtí vrchního kameníka. Pak tedy považoval Pesnitzera jen jako nástupce za zemřelého kameníka. Není ani jasné, podle čeho usoudil, že Pesnitzer byl v rožmberských službách již roku 1504. Teorie je sice mylná, ale již byla následována a citována v mladších rakouských pracích.¹⁷⁹

¹⁷⁶ KUBÍKOVÁ 1996a, s. 8–9, ibidem: KUBÍKOVÁ 1998, s. 36–37.

¹⁷⁷ KUBÍKOVÁ 1996a, s. 8–9.

¹⁷⁸ ULM 1983, s. 138.

¹⁷⁹ SCHULTES – LOIDOL 2002, s. 28.

Signatura Hanse Getzingera na klenbě lodi kostela ve Chvalšínách (před 1514).

Kamenická značka Michala Rubika (†1517/1518) na domu č.p. 32 v českokrumlovské Dlouhé ulici; vpravo opět mistrova značka na jeho náhrobku, na severní stěně kněžiště kostela sv. Víta v Českém Krumlově.

Žumberk, sv. Jan Křtitel – signatura vedoucího kameníka Jana z Trhových Svinů s kamenickou značkou a letopočtem 1513, v lodi nad vítězným obloukem: „Maister Hans zu Schweincz [15]XIII“ (stav po odkrytí v únoru 2012).

Víme – li díky zachované signatuře, že nezpochybnitelným dílem Hanse Getzingera je dostavba a zaklenutí lodí kostela ve Chvalšínách, pak se naskytá otázka, co je fyzickým dílem vrchního kameníka, zvláště máme – li zde zachovány desítky dobře čitelných kamenických značek. Z jejich charakteru jednoznačně vyplývá, že změnu tvarosloví v lodí doprovázela kolem roku 1500 výměna pracující skupiny kameníků. Velmi nápadné pak je, že ve druhé stavební etapě vedené Hansem Getzingerem prakticky převládá jediná kamenická značka, kterou se dosud podařilo nalézt na více jak čtyřiceti částech klenebních přípor, žeber, ostění oken a portálů. Zatímco ostatní značky se zde vyskytují obvykle v množství jednoho, dvou, čtyřech nebo výjimečně šesti kusů, uvedená značka dosahuje počtu několika desítek, což potvrzuje bezpochyby vedoucí úlohu tohoto kameníka v letech 1500–1514. Vzhledem k vysoké kvalitě kamenické práce a zachované signatuře na klenbě by bylo velmi lákavé spojit nejčastěji se vyskytující chvalšinskou značku se jménem Hanse Getzingera. Bez zajímavosti zde jistě také není skutečnost, že se při rekonstrukci severní fasády zámku v Českém Krumlově v roce 2005 podařilo nalézt na překladu velkého trojdílného okna stejnou kamenickou značku. Okno Zrcadlového sálu patřilo k paláci, který mohl být zbudován za Petra IV. z Rožmberka již někdy mezi lety 1493–1500, jak dokládá arkýř na nádvoří s terakotovými znaky vladařského páru - Petra IV. z Rožmberka (*1462, †1523) a Alžběty z Kravař (* ?, †1500),¹⁸⁰ třetí erb se zubří hlavou náleží Vilému z Pernštejna (*kol. 1435, †1521). Uvedené erby vzhledem k osudům jejich držitelů určují dobu jejich užití nejdříve v roce 1493, kdy se po abdikaci Voka II. stal vladařem na panství Petr IV. z Rožmberka a naposledy mohly být takto spojeny v roce 1500, kdy umřela jeho¹⁸¹ žena Alžběta z Kravař a ze Strážnice, které náleží znak se zavínutou střelou.¹⁸² Poslední erb se zubří hlavou poukazuje na Viléma z Pernštejna, který roku 1483 zprostředkoval¹⁸³ jejich svatbu a zároveň byl poručníkem sirotek z Kravař a Strážnice. V podobné pozici a významu byly použity znaky téhož vladařského páru na svornících bočních lodí v trojlodí kostela Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech, které bylo zaklenuto po roce 1497.¹⁸⁴

¹⁸⁰ NĚMEC 2001, s. 15–16, 68–70.

¹⁸¹ LAVIČKA 2007a, s. 155.

¹⁸² Není však zcela vyloučeno, že zde mohl být znak Alžběty z Kravař užit i po její smrti. Podobný příklad nalezneme v Hrubém Rohozci, kde je erb Johanky z Krajku mezi krajířským a šelemberským znakem zemřelého manžela umístěným nad vstupní bránou někdy kolem roku 1516. K tomu viz: MENCLOVÁ 1976/1–2, - díl 2., s. 461–464; KROPÁČEK 1981, s. 131–133.

¹⁸³ KUBÍKOVÁ 1984, s. 153–154; KUBÍKOVÁ 1998, s. 35.

¹⁸⁴ LAVIČKA 2005a s. 56; <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=61> – krov nad lodí kostela V Trhových Svinech je zbudován ze dřeva skáceného v zimě na přelomu let 1496/1497, což je datem post quem pro zaklenutí trojlodí trhosvinenského kostela.

Dosavadní řazení¹⁸⁵ výstavby paláce a arkýře do roku 1513 vychází z neurčité zprávy o zřícení jižní zdi při čtvrtém nádvoří českokrumlovského hradu a z žádosti o zapůjčení stavitele Ulricha Pösnitzera z Burghausenu téhož roku.¹⁸⁶ Pro budování paláce již v 90. letech 15. století by mohl hovořit nejen soubor erbů na zmíněném arkýři, výsledky dendrochronologické analýzy zbytků lešení (D 1494/1495),¹⁸⁷ ale také smlouva ze 14. srpna 1497, kterou uzavřel Petr IV. z Rožmberka s Jiřím Unstholfem (?) z Wiesenthalu na dodávku 1600 čtverečních loktů mramorových dlaždic, které měl položit nejpozději do sv. Jiří příštího roku. Jeden loket červených dlaždic stál 4 krejcarey, jeden loket bílých 4 a půl krejcaru. Uvedená rozloha by dnes odpovídala třem velkým místnostem, jejichž podlahy mohly být vydlážděné mramorem. Byl to tehdejší palác, dnešní Zrcadlový sál, tehdejší Zelená světnice, dnešní Maškarní sál a tehdejší Modrá světnice vedle Zelené světnice. Dnešní Zrcadlový sál měl ještě roku 1677 podlahu z mramorových dlaždic, které již byly dosti poškozené. Současný Maškarní sál je v inventáři z roku 1664 nazván „*velkým sálem s růžovou podlahou*.“¹⁸⁸ Pokládání nákladné mramorové dlažby v interiéru na přelomu let 1497/1498 pravděpodobně dokládá, že se stavba paláce v té době chýlila ke konci. Budování nové výstavné rezidence by bylo také pravděpodobnější v době, kdy byl Petr IV. z Rožmberka ženatý, očekával potomka a nacházel se na vrcholu své kariéry, neboť již roku 1493 jej jmenoval král Vladislav II. do funkce zemského hejtmana, kterou však pro ignoraci panstvem a zadržovaný plat složil roku 1499. Na zasedání zemského sněmu v roce 1493 byl rožmberský rod uznán a potvrzen Vladislavem II. na prvním místě mezi šlechtou v Českém království. V roce 1500 byl tento stav kodifikován ve Vladislavském zřízení zemském. V roce 1497 král Vladislav II. spolu se zemským sněmem potvrdil vladaře rožmberského rodu na prvním místě mezi českými pány, což bylo vydáno v listině nejvyššími zemskými úředníky na počátku roku 1501.¹⁸⁹ Naproti tomu již od roku 1500 se zhoršoval zdravotní stav Petra IV. z Rožmberka jako důsledek smrti manželky a dcery Barbory, což způsobovalo Rožmberkovy časté absence na zasedání zemského soudu a sněmů. V té době se také projevila nevraživost Petra IV. vůči synovcům a budoucím následníkům, synům Voka II. z Rožmberka.¹⁹⁰ Nákladná přestavba

¹⁸⁵ SEDLÁČEK 1882–1927/1–15, – 1884, díl 3., s. 10 - plán č. 47, s. 31, 33–34, ; KLIMESCH 1897, s. 186; DVOŘÁK & kol. 1948, s. 60, obr. 20; KOTRBA 1965, s. 83; UPČ-1 1977, s. 215; MENCL 1978, s. 158; TRÍSKA & kol. 1986, s. 44; KUBÍKOVÁ 1984, s. 153–154; KAVKA 1993, s. 43; KUBÍKOVÁ 1998 s. 37; ibidem: KUBÍKOVÁ 2005a, s. 157 – 158.

¹⁸⁶ LAVČKA 2004, s. 36–37; ; KUBÍKOVÁ 2005a, s. 158.

¹⁸⁷ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=10>, - Český Krumlov, zámek, S stěna starého paláce – 4. patro - nosníky odstraněného arkýře, D 1494/1495.

¹⁸⁸ KUBÍKOVÁ 1996a, s. 8 – 9, ibidem: KUBÍKOVÁ 1998, s. 36–37.

¹⁸⁹ KUBÍKOVÁ 1984, s. 153 – 154; PSÍKOVÁ 2005, s. 46–47; KUBÍKOVÁ 2005, s. 157.

¹⁹⁰ NĚMEC 2001, s. 68 – 70; KUBÍKOVÁ 1998, s. 33–36, 39–42; ibidem: KUBÍKOVÁ 2005, s. 156 – 161.

paláce kladená převážně k roku 1513 však také není zcela vyloučená, neboť nové dendrochronologické analýzy zachovaných dřevěných prvků lešení na severním průčelí krumlovského hradu (D 1510/1511) ukazují, že zde nějaká stavební aktivita zde na počátku 16. století přeci jen probíhala.¹⁹¹

Z uvedených zjištění a souvislostí s určitostí vyplývá, že nalezená značka patřila kameníkovi, který mohl pracovat již v druhé polovině 90. let 15. století nejdříve pro rožmberského vladaře na stavbě (1493 – 1500) nového paláce v českokrumlovském hradu, pak kolem roku 1500 převzal a před rokem 1514 dokončil rozestavěnou loď kostela ve Chvalšínách a před rokem 1515 jej zastihneme při klenutí lodi kostela v Černici u Zlaté Koruny.¹⁹² Pokud bychom hypoteticky připustili, že kamenická značka skutečně náleží Hansi Getzingerovi, pak bychom našli pravděpodobnou odpověď, proč mu vydal Petr IV. z Rožmberka svolení ke zřízení kamenického cechu právě roku 1497. S ohledem na výskyt značky bychom mohli totiž soudit, že právě v té době pracoval pro rožmberského vladaře, který tak poznal jeho řemeslné a osobní kvality potřebné k vedení cechu. Na závěr je však potřeba zdůraznit, že se jedná o pravděpodobnou hypotézu, ale zatím nelze s určitostí dokázat, že zjištěná značka patřila skutečně vrchnímu rožmberskému kameníkovi.¹⁹³

Hans Getzinger z Haslachu zasáhl krátce před rokem 1500 nezaměnitelným způsobem do vývoje jihočeské architektury, neboť po svém příchodu převzal již rozestavěné kostely a zřetelné předěly v tvarosloví dokládají, že se jen málokdy spokojil s dokončením stavby podle původního plánu a projekt často změnil. Nejtypičtějším projevem Getzingerovy tvorby na jihu Čech jsou bezpochyby specifické kroužené klenby. Základem pro poznání a rozřešení celé problematiky je kroužená klenba kostela ve Chvalšínách, kde byla roku 1996 objevena malovaná signatura vrchního rožmberského kameníka.¹⁹⁴ Tento nález dovoluje spolu s ostatními objevy a formální analýzou určit další příklady Gezingerových kleneb¹⁹⁵ (OÖ, Haslach, klenba lodi, kolem 1500–1510; - Chvalšiny, klenba lodi, mezi 1507–1514; - Rožmberk nad Vltavou, klenba kněžiště, II. etapa, dokončena 1525) a staveb ovlivněných jeho tvorbou (Zátoň, klenba lodi, kolem 1510 – před 1517; Staré Město pod Landštejnem,

¹⁹¹ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=10>, - Český Krumlov, zámek, severní stěna starého paláce - 2. patro - lešení mezi okny, D 1510/11.

¹⁹² Pokud připustíme výstavbu rožmberského paláce v roce 1513, pak zjištěný kameník dokončil klenbu chvalšínského kostela, a teprve pak se účastnil prací na českokrumlovském hradu.

¹⁹³ LAVIČKA 2007a, s. 150.

¹⁹⁴ NOVOTNÝ 1996; PAVELEC 2000, s. 86–91.

¹⁹⁵ MUK 1977, s. 1–19; ibidem: MUK 1985, s. 166. Jádro skupiny kleneb rozpoznal již Jan Muk a připsal ji správně H. Getzingerovi v době, kdy ještě nebyla známa jeho signatura ve Chvalšínách, bohužel tento postřeh zveřejnil bez zdůvodnění a jak ukazují další práce, jeho názor upadl bez náležitého ohlasu v zapomnění. Naposledy se dílem H. Getzingera zabýval: LÁTAL 2006, s. 118–134.

klenba střední lodi a zaniklá klenba kněžiště, první čtvrtina 16. století, kolem r. 1514; Svatý Tomáš, klenba kněžiště dokončena 1515; OÖ, St. Martin im Mühlkreis, klenba jižní kaple, kolem 1519; - Rychnov nad Malší, klenba kněžiště, 2. třetina 16. století, snad kolem 1537).¹⁹⁶

Mimo uvedenou skupinu kroužených kleneb lze Getzingerovi připisat zaklenutí a dokončení empory v kostele sv. Víta v Českém Krumlově (kolem 1500), kterou převzal po Mistru hořického presbytáře. Díky prakticky stejnému řešení opěrných pilířů s motivem slepé kružby na vrcholu (kostel v Haslachu, 1500–1510) lze za jeho dílo považovat loď kostela v Nových Hradech (1500–1510) a část lodi kostela v hornorakouském Altenfelden, 11 km jihozápadně od Haslachu, kde nalézáme totožný motiv štítku se slepou kružbou na opěráku severozápadního nároží lodi, který je navíc označen tesaným letopočtem 1498. Druhá etapa stavby lodi kostela ve Chvalšínách (cca 1499–1507) byla vzorem pro obvodové zdivo klášterního kostela v nedalekém Kuklově.

Tvorba vrchního rožmberského kameníka ovlivnila portály kostelů v Zátoni (jižní vstup, 1500–1510) a v Dolní Vltavici (hřbitovní – původně snad v lodi, 1500–1510), v Zátoni (vstup západní, 1500–1510) a v Kuklově (vstup v severní zdi kněžiště, 1500–1510), v Hořicích (jižní vstup, 1510–1520) a v Černici (vstup západní, před 1515). Na základě motivu mimostředního protínání lze zařadit mezi díla ovlivněná tvorbou Hanse Getzingera klenby krucht kostelů v Zátoni (1500–1510), Hořicích (1510–1520), klenby chodeb, kaple a arkýř českokrumlovské kaplanky (1513–1518/1520). Velmi osobitým znakem Getzingerovy tvorby je pak motiv nýtování žeber, který nalézáme na několika, síťových klenbách jím navržených nebo jeho tvorbou ovlivněných – Chvalšiny, loď (1507–1514); Zátoň, jižní předsíň (kolem 1510); Svatý Tomáš, kněžiště (dokončeno 1515); St. Martin im Mühlkreis, jižní kaple (kolem 1519); Rožmberk, kněžiště (dokončeno 1525), jižní předsíň (20. léta 16. století); Rychnov nad Malší, kněžiště (30. léta 16. století).

Jak již bylo výše poznamenáno, prodal mistr „*Honz. steinmetz*“ roku 1526 dům nárožní v rynku Tomáši Turkovi, přičemž kameník měl v domě vyhrazen příbytek až do smrti. Nevíme, ani kdy zemřel a nevíme ani o jeho potomcích, přinejmenším však nebyl jediným potomkem významného kamenického rodu. O vitalitě, hrdosti na práci předků a dědičnosti povolání hovoří i několik mladších zpráv o rodině Getzingerů z Haslachu. Na východní straně věže u kostela v Haslachu je dosud zapuštěn zlomek náhrobku Kajetána Getzingera (†1544), vytesaný z červeného mramoru a doplněný reliéfním mistrovským štítkem s kamenickou značkou.¹⁹⁷ Pasovský biskup arcivévoda Leopold rakouský propůjčil dne 9. září 1600

¹⁹⁶ LAVIČKA 2007a, s. 141–160.

¹⁹⁷ ADAM & kol. 2003, s. 265.

měšťanovi a cechmistrovi u kostela sv. Mikuláše Hansi Getzingerovi v léno statky ve Voraui a Hartmannsdorfu.¹⁹⁸ Na spodní straně klenáku arkády kruchty, zbudované mezi lety 1626–1630 v klášterním kostele ve Schläglu,¹⁹⁹ nalézáme kamenickou značku s iniciálami H G(*etzinger*), která se vyskytuje rovněž v předsíni kostela na kamenném almužním sloupku s letopočtem 1648 a iniciálami H G(*etzinger*).²⁰⁰

II. 3. 3. Michal Rubik († 1517/1518) a jeho rodina

Až na pár výjimek nám zůstaly po desítkách řemeslníků neznámých jmen, tváří a osudů jen precizně opracované architektonické prvky se stovkami kamenických značek. Jednu z mála výjimek v rámci jižních Čech představuje českokrumlovský kameník Michal Rubik,²⁰¹ na jehož náhrobku nalézáme v horní polovině nápis: „*HIE ∫ LIGEN ∫ DY ∫ ERBER ∫ MO // NEN (sic !) ∫ MICHEL ∫ RVBIK ∫ STA // YNMECZ ∫ MARGARETHA // VND ∫ KATHERINA ∫ SYMON // CRISTOF ∫ GIRZIK ∫ DEN // GOT ∫ GENADT ∫ IEN ∫ ALLEN // ANNO ∫ DNI ∫ MCCCCXVIII*“ a pod ním ve čtyřlístém vpádlém poli vystupuje z plochy velký erbovní štítek s plastickou značkou a iniciálami M. R. a pod ním ještě tři další se značkami jeho dědiců. Velmi dobrý stav zachování povrchu kamene, tesaného písma a reliéfů ukazuje na možnost, že byl původně umístěn v interiéru, v podlaze kostela²⁰² a při pozdější úpravě přesunut na bývalý hřbitov, kde na konci 19. století stál volně opřen horní hranou o kostel.²⁰³ Státní památkový úřad pro Čechy schválil 30. března 1934 přemístění Rubikova náhrobního kamene ze západní strany kostela, kde byl vystaven povětrnosti, na severní stranu do chráněného výklenku,²⁰⁴ kde jej nalezneme dodnes. Již samotný materiál, drahý červený mramor prozrazuje zámožnost a význam zřizovatele, neboť na jihu Čech se s ním setkáváme jen na několika místech a vždy ve vyšších společenských vrstvách – náhrobek Magdaleny z Gleichenu (†1492), v minoritském klášteře v Jindřichově Hradci, náhrobek opata Kryštofa

¹⁹⁸ PICHLER 2003, č. 685, s. 747–748.

¹⁹⁹ ADAM & kol. 2003, s. 815, 818 – kruchta byla vystavěna po požáru kostela v letech 1626–1630.

²⁰⁰ ADAM & kol. 2003, s. 820.

²⁰¹ LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010.

²⁰² KUBÍKOVÁ 1987, s. 27 – vyslovila domněnku, že náhrobní kámen pochází ze starého kostelního hřbitova zrušeného roku 1585. Nepříliš poškozený povrch téměř pět století starého náhrobku ukazuje spíše na jeho umístění v interiéru a nebo alespoň v přístřešku, kde byl chráněn před povětrnostními vlivy a zvětráváním.

²⁰³ Tento způsob umístění dokládá fotografie náhrobku pořázená Josefem Seidlem roku 1913, in: Archiv ÚDU AVČR Praha, v.v.i., Fond Zdeňek Wirth, karton W-XXV/49, Český Krumlov.

²⁰⁴ MAREŠ – SEDLÁČEK 1915.

Knolla (†1524) v klášterním kostele ve Vyšším Brodě, náhrobek faráře Matěje Tancla (†1545) v kostele sv. Petra a Pavla ve Svěrázi, náhrobek Petra Berana z Tučap († před 1521) ve Špulířské kapli kostela Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci, křtitelnice v kostele Panny Marie v Kájově a křtitelnice (1525) v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci.

Kamenická rodina Rubiků žila a pracovala v Českém Krumlově ve třech generacích. Nejstarší Michal Rubik, který zřejmě v Českém Krumlově nebydlel trvale a nevlastnil tam dům, v únoru roku 1495 již nežil. Dne 27. února zmíněného roku pořídila Dorota „vdova po mistru Michaelovi, kameníkovi a měšťanovi z Haslachu“ závěť, ve které odkázala svůj majetek (hlavně dům v Haslachu) dceři Barboře.²⁰⁵ Paní Dorota dala tento důležitý dokument sepsat v českokrumlovském špitále sv. Jošta, kde patrně dožila. Proč se o starou matku nepostaral syn „Michal kameník v Horní ulici“, nelze vysledovat. Jmenovaný kameník Michal bydlel v letech 1500 až 1517 v Horní ulici v jednom z domů, na jejichž místě povstala v polovině 17. století budova jezuitského semináře (dnes Regionální muzeum). Jeden z archivních pramenů finanční povahy z roku 1507 prokazuje profesní kontakty kameníka Michala Rubika s kameníkem Hansem Getzingerem (10 zlatých za kámen).²⁰⁶ Spojovalo je jednak řemeslo, ale i rodový původ z hornorakouského Haslachu. Městečko Haslach spolu s nevelkým stejnojmenným panstvím drželi od poloviny 14. století do konce 16. století Rožmberkové, proto se jejich haslaští poddaní volně pohybovali po Českokrumlovsku, případně jiných tehdejších rožmberských panstvích. Michal Rubik mladší sepsal v roce 1517 závěť a zřejmě krátce nato zemřel, což lze vyvodit z nápisu na výše zmíněném náhrobním kameni rodiny Rubikovy. Vdova „Káča kameníková“ dům v roce 1518 prodala. Poslední kameník Michal Rubik koupil v roce 1526 dům číslo 148 v Horní ulici, oženil se s blíže neznámou vdovou Kateřinou a získal tak nevlastního syna Jošta. V roce 1556 svůj dům prodal a vymínil si v něm doživotní bydlení. Ve stejném roce věnoval týž na aniversária za sebe, manželku a předky a na opravu kostela sv. Víta 200 kop grošů.²⁰⁷ Třetí a poslední známý kameník Michal Rubik zemřel v roce 1557.²⁰⁸

Díky náhrobku máme bezpečně určenu značku prostředního Michala Rubika (†1517/1518) a na základě jejího výskytu lze spolehlivěji identifikovat mistrovo dílo v regionu. Přímou

²⁰⁵ PICHEL R 2003, č. 529 (S 373), s. 593–594; totéž in: SOkA Český Krumlov, sign. A–a 8555, xerokopie rukopisu: Valentin Schmidt, *Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen*, III. Band (Schlussband), 1481–1526, list z 27. února 1495.

²⁰⁶ SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Velkostatek Č. Krumlov, I 7Rα 186; I 5AU 208; I 7 Gβ N. 9/1. SOkA Český Krumlov, sign. K-1, knihy č. 3023, 321.

²⁰⁷ SOkA Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, kniha č. 325 – Rejstřík testamentů.

²⁰⁸ SOkA Český Krumlov, sign. K-1, knihy č. 3023, 336.

v Českém Krumlově byla roku 1997 při rekonstrukci fasády domu č.p. 32 v Dlouhé ulici odhalena na severozápadním nároží domu, Rubikova značka namalovaná na iluzivní konzole.²⁰⁹ Zachovaná pozdně gotická ostění portálů a oken spolu s nalezenou výzdobou fasády, kde nároží zvýrazňovala iluzivní bosáž a štítová atika byla oddělena malovaným vlysem z černých a červených obdélníků, členěným bílými linkami²¹⁰ dokládá, že objekt prošel na přelomu 15. a 16. století náročnou pozdně gotickou přestavbou vedenou mistrem Michalem Rubikem. V té době patřil zmíněný dům rychtáři Matyáši Ježíškovi (1500 – 1510), kterého v letech 1510 až 1522 vystřídal Ambrož Ježíšek.²¹¹

Dosud nepovšimnuta zůstává z větší části zabílená Rubikova mistrovská značka v kostele sv. Anny v hornorakouském Steinbruchu (1509-1514), kterou krumlovský kameník budoval jako místo posledního odpočinku pro Hedviku z Rožmberka (†1520) a jejího třetího muže Gregora ze Starhemberka (†1515). Kamenický mistr nechal při pohledu z kněžiště do lodi namalovat nad vítězným obloukem datační pásku s dnes nečitelným letopočtem a pod ním z pod vápenných nátěrů vystupuje jeho značka.

Pravděpodobně ještě v 90. letech 15. století se Michal Rubik podílel v Českém Krumlově na přestavbě křížové chodby minoritského kláštera, kde byla jeho značka zjištěna v nadpraží zazděného sedlového portálu, který se nalézá v západní stěně západního křídla ambitu.

Rubikova značka je vytesána v nadpraží sedlového portálu,²¹² kterým se vstupuje do interiéru malé kaple Panny Marie na zámku v Jindřichově Hradci.²¹³ Valeně klenutý prostor nad průjezdem mezi starým palácem a stavením Zelených pokojů byl postaven a vyzdoben nástěnnými malbami²¹⁴ pro Jindřicha IV. z Hradce roku 1492.²¹⁵ A před tímto datem působil při přestavbě zámku pánů z Hradce i námi sledovaný kameník.

Kolem roku 1500 probíhala první etapa výstavby nového kněžiště kostela původně sv. Mikuláše v Rožmberku nad Vltavou. Zde se podařilo Rubikovu značku zachytit dvakrát za hlavním oltářem na klenební přípoře vyrůstající v jihovýchodním koutu polygonu a po třetí pak ve spodní části vítězného oblouku, na pravé, tedy jižní straně. Není bez zajímavosti, že se v rožmberském kostele vyskytuje na ostění jv. okna polygonu a druhého jižního okna

²⁰⁹ BLOCH 1999, s. 116: „... autorský symbol typu kamenické značky“, s. 117, obr. 9 : „... iluzivní nárožní pilíř s neznámým znakem...“

²¹⁰ BLOCH 1999, s. 115–117.

²¹¹ SOA Třeboň, pracoviště Č. Krumlov, Velkostatek Č. Krumlov, I 7Rα 186; I 7GβN. 9/1.

²¹² Kamenickou značku bez bližšího určení zaznamenal před více jak sto lety: NOVÁK 1901, s. 37.

²¹³ MUK – VILÍMKOVÁ 1976, s. 278.

²¹⁴ KRÁSA 1978, s. 297; UPČ-1 1977, s. 608.

²¹⁵ Letopočet „1492“ je namalován červenou barvou nad hlavou postavy s berlí, na západní stěně niky východního okna.

presbytáře, dvakrát na zkrácených příporách klenby na jižní straně kněžiště a jednou na arkádě krucht v trojlodí s Rubikovou naprosto totožná, ale zrcadlově převrácená kamenická značka. Tento mistr pracoval po roce 1490 rovněž na stavbě točitého schodiště v opěrném pilíři dómu sv. Štěpána v Pasově,²¹⁶ jehož huť měla být vzorem pro cechovní pořádek českokrumlovských kameníků²¹⁷ a nepochybně byla i významným zdrojem pracovních sil pro stavbu jihočeských kostelů.

Třetí značku, tvarově velmi příbuznou s Rubikovou, používal kameník pracující mezi lety 1495–1500 na zaklnutí trojlodí kostela Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech, kde označil kámen na severním pilíři prorůstajícím kruchtou a kamenné žebro klenby hlavní lodi vyrůstající z uvedené podpěry.

Další kamenická značka prozrazuje, že v Rožmberku pracovali lidé, kteří se spolu s Michalem Rubikem podíleli na budování křížové chodby v krumlovském klášteře minoritů. Při nově provedeném soupisu značek²¹⁸ na kostele sv. Jana Křtitele v Zátoni se naopak nepodařilo potvrdit konstatování Josefa Braniše, že se zde nachází Rubikova značka.²¹⁹ Getz Fehr roku 1969 připomněl zjištění Viktora Kotrby, že Rubikova kamenická značka se vyskytuje rovněž na zdech Ludvíkova křídla na pražském hradě, což bezpochyby dokládá styky mezi pražskou a jihočeskou stavební hutí.²²⁰ Tento předpoklad se však zatím nepodařilo potvrdit.

Z počtu zjištěných značek by se mohlo zdát, že dílo krumlovského kameníka Michala Rubika není příliš rozsáhlé. Musíme si ovšem uvědomit, že řada jeho značek se nám nedochovala a nebo byla odstraněna při pozdějších opravách, či dosud čeká skryta pod vrstvami nátěrů. Velká malovaná Rubikova značka na průčelí krumlovského domu č.p. 32 v Dlouhé ulici i nad vítězným obloukem kostela ve Steinbruchu zřejmě poukazuje na to, že kameník nemusel označovat jeden každý prvek, nýbrž zde vystupoval jako hlavní mistr a políř celé přestavby, na které se nepodíleli jen kameníci, ale i zedníci a příslušníci ostatních stavebních řemesel. Tento výklad podporuje i malovaná signatura Hanse Getzingerera na klenbě kostela ve Chvalšínách, kterou podle zachycených kamenických značek muselo budovat současně několik kameníků a zedníků, přesto je tu uvedeno jen jedno jméno, bezpochyby nejvýznamnější osoby vedoucí celou stavbu. Nejnověji potvrzuje tento výklad

²¹⁶ SCHMID 1920 s. 168, obr. 108, zn. č. 75.

²¹⁷ LAVIČKA 2004, s. 36, pozn. 7 – překlad a edice listu Petra IV. z Rožmberka z 3. srpna 1497 – „...cech a bratrstvo s mistry a tovaryši, kteří ... pracovat budou, a postupovat podle řádu a způsobu, jak se to děje na stavbách hlavní hutě kapituly v Pasově, ... jak v sobě zahrnuje a vykazuje zmíněné zapsané ponaučení od mistra a parléře hlavní hutě v Pasově.“

²¹⁸ LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009, zejména s. 100–101, 103–105, 124, obr. 3.

²¹⁹ BRANIŠ 1893, s. 123–124; BRANIŠ 1909, s. 55–56. Tento názor přejal rovněž KOTRBA 1965, s. 83 a VÍTOVSKÝ 2004, s. 563.

²²⁰ FEHR 1969, s. 336.

nález z kostela v Žumberku. Zde se podařilo v únoru 2012 při restaurátorském průzkumu nad vítězným obloukem odhalit německý pamětní nápis o vedoucím kameníku a roku dokončení přestavby kostela: „*Maister Hans zu Schweincz [15]XIII°*“ doprovázený znakovým štítkem s mistrovskou značkou. Na několika kamenných prvcích kruchty a portálu na zrušené točité schodiště v jižní stěně lodi se však vyskytují naprosto odlišné kamenické značky. Tedy opět doklad, že mistr Jan ze Svinů vedl stavbu, na které pracovala skupina dalších kameníků.

S vědomím omezených možností výpovědi zlomkovitých archivních pramenů a kamenických značek lze konstatovat, že zřejmě nikdy nebudeme znát skutečný význam a rozsah tvorby Michala Rubika († 1517/1518). Jeho výjimečnost z dnešního pohledu poznání však tkví především ve skutečnosti, že jsme i po staletích schopni přesně identifikovat konkrétní dílo určitého kameníka a jako jediný tak vystupuje ze skupiny desítek navždy bezejmenných kamenických mistrů, kteří nám na jihu Čech zanechali obdivuhodné pozdně gotické stavby.

II. 3. 4. Mistr Jan z Trhových Svinů

Během rekonstrukce interiéru kostela sv. Jana Křtitele v Žumberku nedaleko Trhových Svinů se v únoru 2012 podařilo při restaurátorském průzkumu nad vítězným obloukem odhalit německý pamětní nápis o vedoucím kameníku a roku dokončení přestavby kostela: „*Maister Hans zu Schweincz [15]XIII°*“ doprovázený znakovým štítkem s mistrovskou značkou.²²¹ Takto obsáhlý a kompletně zachovaný pamětní nápis ve středověkém kostele nemá na jihu Čech obdoby. Máme sice zachování signatury vrchního rožmberského kameníka Hanse Getzingera († před 1526) na klenbě kostela ve Chvalšínách (1507-1514) a na fasádě domu čp. 32 v Dlouhé ulici v Českém Krumlově byla odkryta mistrovská značka kameníka Michala Rubika († 1517/1518), která se zachovala rovněž v interiéru kostela v hornorakouském Steinbruchu, ovšem takto kompletní nápis z jižních Čech neznáme. Uvedený nález nejen přesně datuje dokončení kostela v Žumberku a tím umožňuje jeho lepší poznání v kontextu tehdejší architektonické tvorby, ale navíc odhaluje existenci dosud neznámého kameníka Jana z Trhových Svinů (= *Maister Hans zu Schweincz*) a potvrzuje běžnou středověkou praxi, kdy stavbu vedl nejvýznamnější kamenický mistr, tzv.

²²¹ Nápis odhalili 21. února 2012 restaurátoři ak. mal. Mojmír Hamsík a Pavel Hála.

polír (parlér), pod jehož vedením pracovala skupina tesařů, zedníků a kameníků, kteří zanechali v interiéru odlišné kamenické značky, než jakou vidíme na malovaném štítu.

III. KOSTEL

III. 1. Kde se stavělo a proč?

Kamenická práce byla vzhledem k náročnosti a tedy i nákladnosti vázána spíše na sociálně a hospodářsky silnější prostředí šlechty a měšťanstva, a mělo by tedy platit, že bohatší prostředí nabízelo více práce kameníkům. Očekávali bychom tedy nejvýznamnější projevy pozdní gotiky v samotném Českém Krumlově, kde sídlil vladař dominia, jeho dvůr, úředníci a služebníci, a kde byl roku 1497 založen kamenický cech.²²² I s vědomím možné ztráty části středověkého architektonického fondu přirozeným úbytkem a řadou mladších přestaveb zjišťujeme, že pozdně gotická architektura v rezidenčních městech paradoxně příliš mnoho památek nezanechala. Nový klenutý ambit (1490–1510)²²³ s dvoulodním prostorem na severní straně a úprava kaple sv. Wolfganga (kolem 1491)²²⁴ v minoritském klášteře na Latráně, přestavba paláce Petra IV. z Rožmberka (kolem 1500/1513), pozdně gotická kruchta (dokončena kolem 1497)²²⁵ a sanktuář (kolem 1515)²²⁶ v kostele sv. Víta se sousedním objektem kaplanky (1513–1518/1520)²²⁷ se zdá být v rámci tak významného města poněkud málo. V rámci historického jádra nalézáme především jednotlivá kamenná ostění oken a

²²² LAVIČKA 2004, s. 33–93, zejm. s. 33–37, pozn. 7 – překlad a edice listu Petra IV. z Rožmberka z 3. srpna 1497.

²²³ Státní okresní archiv (dále SOkA) Č. Krumlov, Prelátský farní úřad Č. Krumlov, F-1, *Liber Erektionis et foundationis*, fol. 92 v. - Matěj z Veveří v testamentu z 19. dubna 1491 uvádí: „*Item odkazuji do kláštera zdejšího na stavění ambitu 50 kop.*“; KYNCL – KYNCL 1999, č. II., s. 138 – dendrochronologie krovu nad východním křídlem ambitu – rok 1494.

²²⁴ Ze zachovaných stavebních konstrukcí a formálního rozboru architektury vyplývá, že vrcholně gotická kapitulní síň a zároveň kaple sv. Wolfganga byla postavena v poslední čtvrtině 14. století. Na konci 15. století byla kaple pouze upravena, nově zastřešena (KYNCL – KYNCL 1999, s. 138 - dendrochronologie krovu kaple – rok 1473), nově zaklenuta a 16. září 1491 vysvěcena kaminským biskupem Benediktem z Waldštejna, který tehdy pobýval na jihu Čech. Originál listiny uložen in: SOA Třeboň, Fond Minoritů Č. Krumlov, I. listiny, inv. č. 11, F 3d.

²²⁵ SOkA Č. Krumlov, sign. A-a 8555, xerokopie rukopisu: Valentin Schmidt, *Urkundenbuch der Stadt Krummaw in Böhmen*, III. Band (Schlussband), 1481–1526, - Rožmberský kancléř Václav z Rovného v listu z 25. ledna 1497 určuje kaplanům, kterým věnoval dům perníkáře Krále, mimo jiné také povinnost sloužit mši „... *we gméno swatého Jeronýma, doctora czierkwe swaté, patrona mého milého, ke czti geho swaté milosti na tom oltáři pod kruchtí, kterýž jsem já dal vdielati....*“ V roce 1497 musela být kruchta již dokončena, což potvrzuje i srovnání architektonických prvků se soudobou architekturou na jihu Čech. K dataci a formální analýze kruchty a sanktuáře viz: LAVIČKA 2009.

²²⁶ LAVIČKA 2009, s. 75–83.

²²⁷ Datace v tympanonu jižního vstupu – „*ANNO - SALVTIS MCCCCXX - VENCECLAVS . ROWNENSIS*“.

portály, případně krakorce vysazených podlaží, mnohé z nich ozdobené nezbytným reliéfem pětিলisté růže. I přesto se nelze ubránit dojmu, že je to až příliš málo vzhledem k významu a ekonomickému potenciálu města. Uvědomíme-li se v jakém prostředí vznikaly veliké kostely – Hořice, Chvalšiny, Dolní Dvořiště, Nové Hrady a Trhové Sviny, je tento nepoměr mezi významem a realizovanými stavbami v případě Českého Krumlova o to více nápadnější.

Příčinou zjištěného stavu byl pravděpodobně blahobyt a možnosti obyvatel sídliště vyrůstajícího kolem rezidence jednoho z nejmocnějších šlechtických rodů. Již za vlády Lucemburků zažilo město nevídaný rozkvět – v druhé polovině 14. století byl založen a zbudován klášter minoritů a klarisek se společným kostelem a třetí konvent tzv. bekyň na Latráně, v prvním desetiletí 15. století se dokončoval monumentální trojlodní farní kostel sv. Víta se sousedním objektem fary (pozdější prelatury), malá kaple při hradní svatyni sv. Jiří a hvězdově sklenutý prostor zvaný jako „Románská komora“ dokládají, že kolem roku 1400 prošel významnou přestavbou i krumlovský hrad. Značná část měšťanských domů v Krumlově byla zděná pravděpodobně již na počátku 15. století a o sto let později měla stejný charakter naprostá většina objektů, a nebo v okrajových částech již měla alespoň zděná přízemí. A jelikož se nároky na jejich využívání zásadně nezměnily, nebylo proto za vlády Jagellonců na přelomu 15. a 16. století nutné, až na nezbytné úpravy, domy zásadně přestavovat, a nebo budovat znovu. Dobové požadavky na větší prostor a světlo byly vyřešeny vložím větších portálů, oken, případně ve stísněném prostoru města předsazením vyšších pater na krakorce. V pozdní gotice nebyl v Českém Krumlově, až na výjimky, důvod a příležitost stavět z gruntu. To však neznamená, že by prostředí měšťanských domů, co se týče vybavení, výzdoby a užívání interiéru zaostávalo za dobovou úrovní té které sociální vrstvy, ba naopak lze v kontaktu s vladařským dvorem předpokládat dřívější nástup módních a oblíbených novinek, které se však projevovaly v Krumlově především ve výbavě mobiliářem, malbami, textiliemi a využíváním luxusního zboží, tedy předmětů, které podléhají rychlé zkáze a nejsou tak trvanlivé jako stavby samé. Jejich faktický zánik by tak mohl vyvolat klamný dojem, že se na přelomu 15. a 16. století v Českém Krumlově nic nedělo, opak je pravdou s poznámkou, že se převážná část umělecké aktivity odehrávala mimo stavební prostředí a řemesla.

Jiná situace byla naopak v ostatních rožmberských městečkách na jihu Čech, která zažívala koncem 15. století ekonomický rozkvět a jejichž domy jistě neměly tak výstavnou podobu jako v Českém Krumlově a byly nepochybně z větší části dosud dřevěné. Mnohdy ještě raně gotické farní kostely již nestačily svou kapacitou a neodpovídaly nárokům na reprezentaci rostoucího sebevědomí obcí a cechovních organizací, které financováním

nákladných přestaveb vyjadřovaly nejen snahu o spásu duše, ale zároveň demonstrovaly zvětšující se ekonomickou a společenskou moc. Proto se s většími a zásadními projevy pozdně gotického stavitelství setkáváme mimo rezidenční Český Krumlov, v prostředí poddanských měst, kde byl na přelomu 15. a 16. století nejen dostatečný ekonomický potenciál, ale zároveň i „volný“ prostor k realizaci nových staveb.

III. 2. Jak vzniká stavba

Zakládání a budování světských a církevních staveb na panství Rožmberků, respektive na jihu Čech ve středověku se s největší pravděpodobností nijak zásadně nelišilo od dobových zvyklostí a běžné praxe jinde v zemi. Ve snaze alespoň nahlédnout do průběhu založení a vzniku stavby jsme dnes odkázáni na středověké plány a dobová vyobrazení staveb. Z jihočeské oblasti lze připomenout několik poměrně realistických vyobrazení stavebních prací v tzv. Krumlovském sborníku (před 1350).²²⁸ Základní prostorové členění kostela je dáno jeho funkcí a je do značné míry stabilní. Samostatnou skupinu tvoří řádové stavby, kde nalézáme osobité znaky poplatné zvyklostem řádové architektury a neméně jako výraz specifického účelu (Třeboň, Vyšší Brod, Zlatá Koruna a další). V případě větších měst a významných stavebníků můžeme u chrámových staveb pozorovat zásahy na základě dobové a místně oblíbených typů a v závislosti na konkrétních přáních objednavatelů.

Menší skupiny nebo i organizované stavební huti, které mnohdy pracovaly na velkých klášterních nebo městských zakázkách, byly zároveň zdrojem pracovních sil, podnětů a inspirace pro nové realizace i přestavby kostelů v okolí nebo v místech propojených významnými cestami, obchodními nebo osobními vazbami mezi obcemi, korporacemi, stavebníky i duchovními, eventuelně příslušností k jediné vrchnosti či patronátnímu pánovi. V případě řádové architektury hrály velkou roli filiační vazby mezi jednotlivými konventy a sjednocujícím impulzem zde vedle obecně unifikovaných modelů řádových architektur bývaly generální kapituly.

Při **volbě polohy** sakrální stavby hrál zásadní roli lokátor, který organizoval rozvržení budoucího sídliště. Mnohdy se musel vypořádat nejen s existující sítí cest, ale i se zárodky osídlení, jejichž rozmístění ovlivnilo nejen polohu kostela, ale i počet a umístění vstupů

²²⁸ Několik plánů srovnatelných s realizovanými stavbami na jihu Čech lze nalézt ve vídeňské sbírce (KOEPEF 1969); ikonografické prameny v rozsáhlém souboru eviduje BINDING 1987; Krumlovský sborník Krumauer Bildercodex 1967 a JENNI 1998, s. 263.

svatyně. Církevní stavba mohla v řadě případů zaujmout místo předchozího kultovního místa nebo starší dnes blíže neznámé stavby (např. Doudleby, Kaplice, Zátoň), což však bez archeologického výzkumu často nelze prokázat. Při velkorysých založeních sídlišť a v ideálních případech byl kostel umístěn do středu sídelní struktury spolu²²⁹ s farou a hřbitovem (Prachatice, České Budějovice). Poloha svatyně mimo sídliště nebo na jeho okraji nám pak může zpětně poukázat na přesun centra, změny nebo rozšíření starší lokace. Velikost budovaného kostela nemusela být vždy přímo úměrná rozsahu sídliště a počtu obyvatel příslušných k farnosti, někdy vyjadřovala ambice a finanční možnosti zakladatele a případně nadnesený odhad budoucího rozvoje. Již ve 13. století se setkáváme na jihu Čech s velkoryse založenými církevními stavbami, jejichž rozměry byly tak grandiózní, že později došlo již jen k přestavbám a nikoliv rozšíření z kapacitních důvodů (příkladem mohou být raně gotické baziliky v Rožmberku nad Vltavou, Trhových Svinech nebo ve Starém Městě pod Landštejnem).

Před založením stavby a zahájením stavebních prací proběhlo jednání zúčastněných stran a nakonec i uzavření **smlouvy** na celou stavbu nebo její část. I nemnoho zachovaných archivních dokladů z jižních Čech (Jindřichův Hradec 1369, Český Krumlov 1407, Vodňany 1415, Soběslav 1444 a 1485, Mladošovice 1499, Tábor 1512) potvrzuje zcela běžnou praxi, kdy mezi zadavatelem a stavitelem došlo k uzavření smlouvy určující rozsah práce, její specifikaci s relativně přesnými mírami a často i s odvoláním na kresbu půdorysu nebo na již stojící kostel jako vzor, podle kterého má být dílo realizováno. Zřetelně byly vymezeny povinnosti stavebníka a stavitele, co se týče materiálu a jeho obstarání, pomocných sil nebo náradí, které bude mít provádějící mistr k dispozici. Neodmyslitelnou součástí byl termín dokončení a odměna za vykonané dílo složená jak z peněžního plnění, tak naturálních dávek v podobě trvanlivých potravin – maso, vejce, sýry, obilí a dobytek. Nechyběla ani záruka v případě, že by provádějící mistr nemohl z nějakého důvodu dílo dokončit.²³⁰

Finanční prostředky na stavbu kostelů byly získávány z několika zdrojů. Někdy většinu nákladů uhradil majitel panství a v některých případech pocházel značný podíl peněz z jednotlivých odkazů, výnosů a darů na stavbu²³¹ a její vybavení. U poutních míst představovaly hlavní příjem votivní dary, prodej svatých obrázků, případně dotýkaných kopií milostných obrazů a soch. V případě velkých měst hrály značnou roli městské obce a cechy,

²²⁹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 213.

²³⁰ Smlouvy uvedeného typu, odpovídající typu smluv o dílo, v širším rámci smluv zakládajících služební poměr pojednal ŠIMŮNEK 2004; z jednotlivin došla v literatuře bližší pozornosti smlouva vztahující se k hradeckému minoritskému konventu (SOMMER 2004) a krumlovskému farnímu kostelu (LAVIČKA 2007).

²³¹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 214.

kteří si v kostele na své náklady budovaly vlastní oddělené a zabezpečené prostory pro uložení archiválií, cenností a dalších movitých věcí. Cechy měly v rámci svatyně obvykle vlastní oltář nebo zvláštní kapli a dbaly nejen o vybavení a provoz oltáře,²³² ale jak dokládají zachované znaky, někdy převzali patronát nad stavbou příslušné části kostela.

V několika případech zajistila přísun potřebných prostředků hospodářská privilegia, která umožnila rozkvět města, což se odrazilo v možnostech obce a jejích obyvatel věnovat část zisku na kostel (např. v Trhových Svinech či Nových Hradech). Ještě před zahájením stavby byly peníze cíleně získávány formou odpustkových privilegií.²³³ V obou případech však nebyl finanční efekt zajištěn a my dnes můžeme ze zachovaných zpráv soudit především na úmysl, zahájit přestavbu kostela, ale už o poznání méně často může zvláště u menších staveb prokázat, že udělení privilegií a odpustků nakonec vedlo k realizaci stavebních prací.

Samotné objekty pak někdy²³⁴ dokládají, že na počátku stál relativně velký projekt na přestavbu nebo rozšíření kostela, ale nižší výnos sbírek, pokles příjmů a ovšem i živelné katastrofy (především požáry) mohly zapříčinit, že z projektu byla realizována pouze část nebo došlo k zjednodušení původního záměru například vypuštěním plánované klenby.²³⁵ Zjevně právě kolísající finanční možnosti byly důvodem různě dlouhých prodlev, během nichž mohlo dojít k úpravám projektů. Odlišné tvarosloví lodi a kněžiště u kostelů ve Chvalšínách a v Trhových Svinech například dokládá, že během několik desetiletí trvající výstavby došlo ke změně stavitele nebo požadavků stavebníka, což ukazuje i dodatečně zvýšené a pozměněné zaklenutí trojlodí kostela v Dolním Dvořišti.

Stavba začínala položením **základního kamene**. Jedná se o podnes dobře známý rituál, jakkoli se v průběhu vývoje proměnila jeho povaha z primárně magicko-sakrální (nešlo jen o základní kámen, ale i o základové obětiny) v exhibice namnoze samoučelné. Na vybraném místě došlo k uložení posvěceného základního kamene,²³⁶ což bylo spojeno s obřadem za účasti kněze a dalších duchovních, stavebníka a představitelů obce. Kámen

²³² Nejvyšší počty cechovních oltářů v obvodu rožmberské domény nepochybně vykazoval kostel sv. Víta v Českém Krumlově. PÁTKOVÁ 2000, s. 123–124. Analogicky i v dalších městech, dle jednotlivých lokalit PÁTKOVÁ 2000, *passim*.

²³³ Před rokem 1481 prodal farář Pils některé klenoty z inventáře kostela v Kájově, aby získal prostředky na pokračování stavby (SCHMIDT – PICHA 1906, s. 181); z 21. srpna 1525 pocházejí dvě zprávy o prodeji klenotů z kostela sv. Kateřiny ve Freistadtu, aby mohl být dokončen chór (ULM 1988c, s. 51–55).

²³⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 215.

²³⁵ Zachované stavební konstrukce a tzv. šmorcování ukazují, že již nedošlo k plánované stavbě nové lodi u kostela sv. Kateřiny v Hořicích, nebo k dokončení a zaklenutí klášterního kostela v Kuklově. Opěrné pilíře nasvědčují, že klášterní kostel sv. Antonína (dnes sv. Filipa a sv. Jakuba) v Přední Výtoni měl být od začátku sklenut, ale nynější žebrové klenby byly do interiéru vloženy teprve při jeho restauraci v letech 1883–1886. Je docela dobře možné, že ani kněžiště kostela sv. Oldřicha v Loučovicích nebylo nikdy zaklenuto.

²³⁶ Jedním z příkladů je opracovaný kvádr s letopočtem 1501 v patě opěrného pilíře kněžiště městského farního kostela sv. Kateřiny ve Freistadtu.

mohl být označen letopočtem, nápisem nebo v případě velkých a významných staveb připomínala akt pamětní deska na založené části stavby.²³⁷ Rovněž dokončení stavby nebo alespoň její funkční části bylo opět spojeno s velkým svátkem a vysvěcením.²³⁸ Na rožmberském panství však nemáme ze středověku zachovány žádné bližší zprávy o aktu slavnostního položení základního kamene, i když je více než pravděpodobné, že k němu muselo docházet. O něco lépe jsme na tom již v případě dokončení stavby, neboť víme, že 11. července 1507 vysvětil pasovský biskup Bernard Meurl s velkou pravděpodobností tehdy již z větší části dokončený kostel v Dolním Dvořišti.²³⁹ Mnohem obezřetnější však musíme být při posuzování několika zpráv o svěcení jihočeských kostelů a udílení odpustků v letech 1491 a 1493, kdy zde pobýval biskup Benedikt z Valdštejna. Samotné jejich množství napovídá, že kostely musely být v různém stupni rozestavenosti, přičemž je velmi nepravděpodobné, aby stavební práce na tolika uvedených kostelech skončily ve stejný čas a právě v době, kdy zde pobýval biskup. Rozbor stavebního vývoje, kamenické značky, formální analýza a někdy i nově nalezené archivní zprávy pak napovídají, že v době svěcení byla dokončena jen určitá část a stavební práce pokračovaly i později.²⁴⁰

Materiál na stavbu shromažďoval stavebník v předstihu, aby jej získal v dostatečném množství a za příznivou cenu.²⁴¹ Někdy jej měl opatřit také provádějící mistr, což bylo vždy smluvně ošetřeno. Kámen a písek pocházel převážně z nejbližších dostupných ložisek, aby se nezvyšovaly náklady na dopravu a pracovní sílu. Vápno se páliło v malých pecích obvykle přímo u místa jeho těžby, ale podle situace mohlo být dováženo i ze vzdálenějších míst, aby pak bylo hašeno na stavbě.²⁴² Kvalitní stavební dřevo se těžilo buď v okolních lesích (v závislosti na místních podmínkách), nebo mohlo být dopravováno i na větší vzdálenosti

²³⁷ Na vnějšku presbytáře dómu sv. Štěpána v Pasově je mezi opěráky pod parapetem východního okna vytesán letopočet 1407 s latinským nápisem, který oznamuje položení základního kamene. Zahájení stavby někdy připomínaly dobře viditelné a výmluvné nápisy typu „*Anfang des ...*“, příkladem může být nápis na opěráku kostela v rakouském Altenfelden: „*ANNO • DOMINI • 1523 • IST • DER • KAR • AN • GEFANGEN*“. O založení stavby svědčí rovněž kámen s letopočtem 1501 v patě sv. opěráku kostela sv. Kateřiny ve Freistadtu.

²³⁸ Jako ukázkový případ (a jeden z mála dochovaných artefaktů) lze uvést pamětní desku z červeného mramoru, umístěnou pod parapetem východního okna kaple Smrti Panny Marie v Kájově s rožmberským erbem a dvouřádkovým nápisem: „*A • d • m • cccc • lxxviii • per//fecta • est • ecc(les)ia • in toto*“; ke stavbě kostela se vztahovaly i texty nad hlavním (severním) vchodem kájovského poutního kostela: „*Incepta MCCCCLXXI*“ a naproti „*Finita MCCCCLXXXV*“.

²³⁹ SCHMIDT 1900, s. 91.

²⁴⁰ Například u kostela sv. Maří Magdaleny v Černici se na základě zprávy o vysvěcení 16. září 1491 biskupem Benediktem z Valdštejna všeobecně soudí, že tehdy byla dokončena jeho pozdně gotická přestavba. Nedávno se však podařilo objevit ve farním archivu doklad, že v roce 1515 zaplatil farář Ondřej Czeliatnar za dokončení síťové klenby v lodi černického kostela celkem 144 kop a 23 grošů – k tomu blíže LAVIČKA 2011a, s. 405.

²⁴¹ Na to upozornil např. SOMMER 2004.

²⁴² Např. purkrabí na Helfenburku psal roku 1450 do Krumlova Janu Rúsovi z Čemin, že Vodňanští těží „*kámen vápenný*“ ve vesnicích, které náležejí k Bavorovu, viz: AČ 21, s. 303, č. 52; ke sporu o právo těžby vápence i s. 304–305, č. 53–56; s. 309, č. 62.

plavením po řece. Nemnoho písemných zpráv a fyzických stop dokládá, že se od středověku k transportu dřeva ze Šumavy využívala Vltava.²⁴³ Někdy se stavebník zavázal, či přifařené obce, že na vlastní náklady zajistí řůru stavebního dříví.²⁴⁴

Výslednou podobu kostela mnohdy ovlivnil charakter podloží a blízké krajiny, a tak nepřekvapí, že stavby vznikající v údolí řek a v nížinách jsou mnohdy budovány převážně z cihel, neboť zde byla snadněji dostupná hlína než kvalitní kámen.²⁴⁵ Do vzhledu kostela mohlo výrazně zasáhnout přání zadavatele a přenos zkušeností či technologie vzniklé v jiném regionu. To dokládá kostel v Boleticích, budovaný koncem 12. století hutí, která dosud stavěla kvádrkové zdivo z opuky zřejmě ve středních Čechách.²⁴⁶ Kameníci a zedníci pozvaní až na Šumavu zde však měli k dispozici jen tvrdou žulu s odlišným druhem lomu, než na jaký byli dosud zvyklí. Buď výslovné přání stavebníka, aby se nový kostel podobal vzorům v centrální části země, snad zažitá technologie způsobily, že kostel sice byl postaven z nepravidelných kusů lomového kamene, ale na závěr byla malta vytlačená ze spár rozetřena na povrchu a v ní hranou zednické lžíce alespoň naznačeny řádky kvádrkového zdiva a opracované klenáky nad otvory vstupů do přízemí a patra věže.

Také technologické aspekty měly nezanedbatelný vliv na volbu použitého materiálu bez ohledu na jeho místní dostupnost. Tvarově jednoduché konstrukční a zdobné prvky, jako klenební žebra, cihly na klenební kápě, římsové cihly a dekorativní obklady se zhotovovaly v cihelnách z forem, které umožnily relativně levnou a rychlou výrobu většího množství stejných tvarovek. Naopak části se složitou profilací, jako výběhy klenebních žeber, ostění portálů, klenební svorníky, které se navíc vytvářely v počtu jen několika málo kusů pro celou stavbu, již tuto technologii vylučovaly a byly proto tesány většinou z kamene, který měl také v konstrukčně namáhaných bodech lepší statické vlastnosti než terakotový díl. Výsledkem takového přístupu jsou klenební konstrukce, kde na kamenné výběhy žeber dosedají cihlová žebra, která v místě křížení spojují kamenné svorníky.

V současnosti esteticky chápané střídání obou materiálů bylo v naprosté většině překryto vápenným, převážně barevným nátěrem, takže středověký člověk vnímal klenební konstrukci v celku jako síťový nebo hvězdový obrazec a nikoliv jako dnes tak často prezentovanou mozaiku, roztržštěný obraz kaleidoskopu z cihelných tvarovek a kamenných

²⁴³Zbytky houžví se podařilo zjistit na krovu lodi kostela sv. Víta v Českém Krumlově, budovaném ze dřeva těženého na přelomu let 1407/1408. – Vyšebrodský opat psal roku 1448 Oldřichovi z Rožmberka, že mu budou téhož dne splavena prkna v množství, jaké jen bude možné, viz: AČ 21, s. 302, č. 49.

²⁴⁴SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{al} Nr. 56x (edice MAREŠ 1893–1899/1, s. 302).

²⁴⁵Na jihu Čech je to především z cihel budovaný dominikánský klášter v Českých Budějovicích a částečně i cisterciácký klášter ve Zlaté Koruně; výraznější výskyt cihlové architektury u nás zaznamenáváme potom v Polabí.

²⁴⁶LAVIČKA 2010b, s. 128–129.

prvků. Při zdění klenebních kápí do připraveného bednění byl jako materiál zcela libovolně volen kámen nebo cihla. Lze však pozorovat, že s postupující dobou se užívala častěji spíše cihla, neboť umožňovala rychlejší a přesnější zdění požadovaného tvaru a navíc přinesla celkové odlehčení konstrukce. Ovšem i v pozdním středověku se setkáváme s mnoha příklady, kdy se klenby prováděly z lomového kamene. Zdivo obvykle ukončovala korunní římsa sestavená někdy z kamenných profilů s výžlabkem na spodní straně. Zároveň však zjišťujeme na několika stavbách úspornější postup, kdy se z kamene tesaly pouze části římsy na hranách polygonu nebo v nárožích stavby, větší rovné úseky korunní římsy mezi nimi pak byly skládány z napříč kladených cihel s čtvrtkruhovým vykrojením na místě jednoho rohu. To opět umožňovalo vytvořit korunní římsu libovolné délky v podstatně kratším čase a s menšími náklady, než by představovala její realizace v kameni (příkladem jsou korunní římsy u lodí kostelů v Černici a Zátóni). Nepochybně ve velkých sériích vypalované římsovky²⁴⁷ často sloužily i pro jiné úkoly jako modulový prvek, z něhož se skládaly např. záklenky větracích okének a menších vstupů v podobě půlkruhu, kruhu nebo trojlistu vždy jako výsledek kombinace a protikladného umístění stran s čtvrtkruhovým výžlabkem.²⁴⁸ Zvýšení efektivity a zlevnění práce zjišťujeme i v případě výzdoby, kdy byly využívány sériově pálené terakotové díly k výzdobě ostění oken a portálů, jako tomu bylo v případě stavby zlatokorunského kláštera na konci 13. století (okna a vstup do kapitulní síně a portál refektáře).

Nebylo jistě výjimkou, že materiál z předchozí demolované stavby znovu posloužil k budování nového objektu a někdy k tomu mohlo docházet i kontinuálně. Zatímco byla jedna zeď rozebírána, v sousedství se ze stejného materiálu stavěla zeď druhá, což potvrdil archeologický výzkum v jižní boční lodi kostela v Trhových Svinech. Ke zdění se využíval kámen, cihla, zlomky cihel a prejzové krytiny, ale občas se podaří při průzkumu zjistit, že ve hmotě zdiva skončily nové, leč poškozené nebo jinak nevyhovující části žeber nebo ostění. Na půdě kněžiště kostela v Trhových Svinech se v severní obvodové zdi nad klenbou nalézají dvě zazděné cihlové klenební tvarovky. V celé stavbě však nalézáme pouze kamenná žebra, což dokládá, že uvedené cihlové prvky pocházejí z předchozí stavby a byly zde po demolicí starších konstrukcí použity krátce před rokem 1510 již jen jako stavební materiál.²⁴⁹

²⁴⁷ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 217.

²⁴⁸ Např. na západní straně štítu presbytáře kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích byly z těchto tvarovek vyskládány vpadlé niky s lomenými záklenky, lemovanými čtvrtkruhovým výžlabkem po obvodu. V Boršově nad Vltavou byl z římsovek složen trojlistý záklenek vstupu z věže na půdu kostela.

²⁴⁹ Dendrochronologie krovu kněžiště 1509/1510 je zde datem ante quem pro dokončení obvodového zdiva.

Analogicky se při výkopech pod podlahou presbytáře zjistilo, že jako stěna odvodňovacího kanálku posloužil asi metrový kus okenního sloupku se zřetelným ozubem pro zasklení.

Snad nejvíce druhotně zazděných cihelných žeber nalézáme v patě jižního úseku hřbitovní zdi kolem kostela Panny Marie v Kájově, kde se pod odpadávající omítkou ukázala struktura zdiva a z ní vystupují přibližně tři desítky čel cihelných klínových žeber, která zde leží od doby vzniku ohradní zdi v 80. letech 15. století. Kněžiště kaple Smrti Panny Marie uzavírají dvě pole křížové klenby a velký kostel v Kájově (1471/1474–1485) má všechny klenby včetně žeber a přípor provedeny z kamene. Naskytá se otázka, kde se vzaly cihelné tvarovky, zda jsou důkazem existence zmizelého středověkého klenutého objektu, jehož část posloužila ke zbudování ohradní zdi, anebo byla pro nynější stavbu připravena cihelná žebra, která z nějakého důvodu nebyla při budování pozdně gotického kostela vůbec použita? S velkou mírou pravděpodobnosti lze²⁵⁰ soudit, že řada zaniklých starších objektů je ve své hmotné podstatě stále zachována díky opakovanému použití materiálu při budování následujícího objektu. Tento předpoklad lze doložit jen velmi vzácně přímým pozorováním na půdách, při destrukci omítkového pláště nebo při zcela výjimečných rekonstrukcích, kdy je zdivo zbaveno omítek a v odhalené struktuře zdiva se pak mnohdy podaří nalézt druhotně zazděné zbytky klenebních žeber, okenních a dveřních ostění nebo kružeb.²⁵¹ U lomového kamene, pokud nenese zbytky povrchové omítky nebo nátěru, prakticky nelze bezpečně určit, zda byl použit pro stavbu primárně nebo pochází ze starší stavby.

Ideální podobu a organizaci stavenišť zachycují dobová vyobrazení v rukopisech nebo na deskových obrazech. Představu si lze částečně doplnit i na základě stop po stavebních technologiích, které nacházíme přímo na stavbách – příkladem jsou otisky dřevěného šalování na klenbě, někdy vystupující reliéfně i přes nahozenou omítku. Převážně na půdách a v interiérech věží, nebo na nedokončených a neomítaných úsecích zjišťujeme otvory po velmi rozšířeném konzolovém lešení, které bylo po dokončení v převážné míře odstraněno a otvory zaomítaný. Pod střechou kostelní lodi ve Chvalšínách se zcela výjimečně zachoval ve štítu zbytek konzolového lešení i s prkennými podlážkami. Unikátně dochované **pozůstatky stavebních strojů** představují pozdně středověké rumpály v krovu kněžiště kostela v Horní Stropnici (po 1454) a v lodi kostela v Kájově (před 1485), které sloužily pro dopravu materiálu během stavby, respektive klenutí. Řada odhalených otvorů obvykle uprostřed kvádrů nárožní armatury, opěrných pilířů a větších kamenických článků nebo jednotlivých

²⁵⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 218.

²⁵¹ Např. Kaplice, kostel sv. Petra a Pavla – zazděné profilované prvky v severovýchodním nároží sakristie; Zátouň – profilované kamenné prvky v severozápadním nároží sakristie a jihovýchodním nároží lodi; Velešín, kostel sv. Václava – zazděné profilované kamenné prvky v severní zdi sakristie.

bubnů klenebních pilířů připomíná transport opracovaných článků pomocí kladky nebo i jeřábu za použití krepny (nůžkového nástroje, který se vahou břemene svíral a svými bodci zapadl do připravených jamek v místě těžiště). Někdy lze především v interiéru objevit na očištěných kamenických prvcích stopy opracování a směr tesání. Převážně uprostřed kamenných žeber nebo profilovaných článků zjišťujeme zbytky vyrýsované linky sloužící jako vodící osa pro odměřování a tesání profilu podle existující šablony.

Klenební konstrukce byly budovány s užitím podpůrných konstrukcí a ramenátů.²⁵²

V této souvislosti je zajímavá tradice obyvatel Chvalšín o klenutí lodi kostela sv. Máří Magdaleny, jak ji roku 1880 zapsal kaplan Josef Hůlka: „Zdejší lid rád a poněkud s chloubou si až posud vypravuje, že, když chvalšinský kostel se klenouti měl, nejprve ona kamenná žebra zúplna postavena, jako nějaká ohromná kostra, na způsob kamenného krovu a pak teprve, že jednotlivé částky byly vyzděny.“²⁵³ Ústní tradice po několika stoletích nepochybně věrně popisuje ve středověku obvyklou stavební praxi, kdy byl nejdříve s pomocí podpěr ze žeber složen klenební obrazec, který v této fázi mohl skutečně připomínat kostru, a teprve pak byly s pomocí ramenátů klenuty a vyzdívány jednotlivé úseky klenebních kápí.

V pohledu dnešní doby převládá názor, že se v minulosti stavělo kvalitněji a našim předkům se s podstatně jednoduššími prostředky podařilo vytvořit obdivuhodně dokonalé²⁵⁴ stavby. Srovnávat středověké stavitelství s dnešním není zcela jednoduché. Přestože dnes máme k dispozici výpočetní techniku, sílu naftového motoru a hydraulické systémy, nebyl ani středověký stavitel zcela bez prostředků a soudobé kresby přinášejí doklady o existenci a užívání mechanický strojů – kladky a jeřáby dokázaly vyřešit téměř stejně efektivně daný úkol a jeho fyzickou náročnost. Některé nepřilíš kvalitní technologie například při pálení a hašení vápna vedly paradoxně díky hydraulickým příměsím k trvanlivějším omítkám, než jaké jsme schopni vytvořit dnes za použití jemně páleného a velmi čistého vápna.

Občas můžeme nalézt stopy po nedokonalé nebo dokonce **ledabyle provedené práci**.

Uvést lze případ minoritského kláštera v Jindřichově Hradci, kde se v již zmiňované smlouvě uzavřené roku 1369 v závěru stavitelům ukládá, aby odstranili závadu mezi chórem kostela a kaplí sv. Mikuláše. Důvodem bylo zřejmě částečné zakrytí oken lodi kaple severní a jižní zdi navazujícího kněžiště, takže je byla potřeba dodatečně odsekat.²⁵⁵ Mistr Wendel Roskopf přestavoval v letech 1515–1516 radnici v Táboře a pravděpodobně také zámek v Bechyni. Zřejmě ve stejné době na žádost měšťanů navrhl kruchtu ve farním kostele sv. Petra a Pavla

²⁵² KOTRBA 1960.

²⁵³ HŮLKA 1880, s. 15.

²⁵⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 219.

²⁵⁵ SOMMER 2004.

v Soběslavi, odkud však byl snad počátkem roku 1517 odvolán do Zhořelce. Stavbu prováděl bez náležitých zkušeností a nepříliš pečlivě jeho pomocník, takže se empora nakonec roku 1519 zřítla.²⁵⁶ Kostel sv. Mikuláše v Českých Budějovicích procházel ve 20. letech 16. století pozdně středověkou přestavbou a ještě během prací na lodi se dozvídáme, že 24. června 1523 spadla nebo byla zbořena (snad severozápadní) věž kostela.²⁵⁷ Počátkem června 1584 zahájil vlašský stavitel Vincenc Vogarelli přestavbu kostela Narození Panny Marie ve Vodňanech. V průběhu prací, *„když kruchty sklenuté byly a již nejvyšší a hlavní klenutí kostela se dělo, ano i krov na větším díle na zdech v nově vystavených postaven byl, že pro nedostatečné opatření zdi staré prostřední v témž kostele, na kterouž jiná zed' nová, kterážto i krov i jiné na větším díle klenutí kostelní na sobě nésti a zdržovati měla, udělána a ustavena byla, ta všecka zed' nová i stará a s ní všecko již udělané v témž kostele nové i staré několikero klenutí a za tím i krov již postavený se vším lešením a pokštely jest se zbořilo a padlo a pak pokaženo a téměř v nic obráceno jest, skrze což veliká škoda na témž stavení kostelním jest se stala“*.²⁵⁸

Po určité době bylo kostel potřeba rozšířit – ať pro narůstající počet věřících, anebo z reprezentativních a prestižních důvodů. V případě lodi šlo především o zvětšení kapacity, a rozvoj literátských bratrstev na konci středověku vedl ke vkládání zpěváckých empor. V případě kněžiště hrála hlavní roli proměňující se představa o prostředí, kde má být slavena eucharistie, a také budování stále větších skříňových křídlových oltářů, které již nebylo možné umístit do nízkých, malých a tmavých závěrů. Při přestavbách většinou konstatujeme pragmatický přístup, i za cenu porušení osově symetrie nebo modifikace ideálního architektonického řešení. Mnohdy, avšak ne vždy, v rámci objektu zachycujeme pozůstatky starších staveb, což ukazuje logickou snahu minimalizovat náklady, eventuelně je výsledkem několika vzájemně nesouvisících stavebních etap, při nichž bylo z technologického a statického hlediska nutné ponechat část starší svatyně a zapojit ji do nového kostela.²⁵⁹

Jen vzácně zaznamenáváme případy, kdy byl **zachován starší kostel** a nová svatyně vyrostla v jeho sousedství. Ilustrativním příkladem je poutní místo Kájov, kde se farář Michael Pils rozhodl počátkem 70. let 15. století vystavět větší mariánský kostel, přičemž ponechal v těsném sousedství starší svatyni téměř bez úprav. Zde bychom mohli uvažovat o snaze legitimizovat starým kostelíkem význam, tradici a trvání poutního místa. Druhým příkladem je kostel sv. Ondřeje v Kuklově, který jako pustý získali pauláni roku 1495, aby si při něm zbudovali klášter. Sv. Ondřej ještě nějakou dobu sloužil jako svatyně pro klášterní

²⁵⁶ KOTRBA 1968, s. 111, 116–117, s. 124, pozn.11.

²⁵⁷ MAREŠ 1921, s. 13, DENKSTEIN 1932–1933, zde 1933, č. 1, s. 4.

²⁵⁸ LOUŽENSKÝ 1996, s. 11.

²⁵⁹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 220.

provizorium, avšak ani po dokončení větší části kláštera a zastřešení presbytáře nového kostela nebyl malý kostel zbourán a začal být využíván jako sakristie. Zde byl hlavním důvodem pro zachování starší svatyně spíše praktický přístup, kdy stavba nekolidovala s půdorysem proponovaného konventu, získala novou funkční náplň a nebylo ji proto třeba odstranit.

Někdy naopak nová a větší stavba kostela způsobila naprostý zánik svého předchůdce, jehož pozůstatky bychom patrně našli při archeologickém průzkumu pod podlahou, a jehož materiál byl z části použit při budování nového chrámu, ale i zde se jedná spíše o výjimky.²⁶⁰ Daleko nejčastější bylo totiž **zapojení (části) starší konstrukce** do stavby nově budované. Při prohlídce stavebních spár, soklů, říms a půdorysů nalézáme u většiny kostelů pozůstatky starších staveb. Lze to chápat jako výsledek snahy ušetřit finanční prostředky, zjednodušit si práci a někdy i nutnosti neohrozit stabilitu stavby. Občas tato situace vznikla také tím, že nebyla plánována přestavba kostela v celém rozsahu, nýbrž po etapách, které však na sebe nenavazovaly, a proto byli následující stavebníci nuceni řešit nově vzniklé situace ponecháním staršího zdiva. V Rožmberku nad Vltavou se nejprve snažili zaklenout dosud plochostropou loď a postavit věž, která byla usazena na severovýchodním nároží lodi a kněžiště. Když pak došlo k rozhodnutí zvětšit presbytář, byla již jeho severní stěna fixována masivní hmotou věže, a tak došlo k posunutí osy závěru vůči lodi a zachování části zdiva starého kněžiště pohlceného věží. Podobnou situaci pozorujeme u kostela v Rychnově nad Malší, kde byla ponechána stávající sakristie s depozitářem jako dostatečně vyhovující funkční prostor, a tak mohlo být nové kněžiště rozšířeno pouze k jihu s tím, že se jeho obvodová stěna napojila v jedné přímce na jižní zeď starší lodi a osa presbytáře se tak vůči dosavadní ose kostela posunula k jihu. S dalšími příklady, kdy byla ponechána starší sakristie, ke které se připojil nový větší presbytář, se setkáváme také u kostela ve Svatém Tomáši (pod Vítkovým Kamenem), v Horním Dvořišti a v kostele sv. Petra a Pavla v Kaplici.

Snaha po minimalizaci rušivých dopadů stavebních prací do liturgického provozu vedla v některých případech k **obestavování**. Románský závěr kostela v Boleticích byl obestavěn novým kněžištěm na čtvercovém půdorysu a teprve pak byla apsida stržena a její zbytky rozhrnuty pod podlahu nového presbytáře.²⁶¹ K podobné situaci došlo mezi lety 1480–1485 při přestavbě pozdně gotického trojlodí kostela v Trhových Svinech, kde vyrůstala jižní obvodová stěna z vnějšku podél stávající, což zřejmě dokládá, že původní loď se obestavovala

²⁶⁰ Bavorov, Soběslav – kostel sv. Petra a Pavla, Český Krumlov – kostel sv. Víta, Dolní Dvořiště, Loučovice – kostel sv. Oldřicha, Chvalšiny a Frymburk.

²⁶¹ HAVLICE 2010, s. 117–119.

za provozu a stará zeď ustoupila až krátce před dokončením. Archeologický výzkum odhalil základové partie staršího kněžiště pod nynější podlahou a potvrdil předpoklad, že pozdně gotický chór vyrůstal mezi lety 1505–1510 z vnějšku kolem staršího, menšího a stále využívaného presbytáře.²⁶² V nedalekém Žumberku došlo kolem roku 1510 k rozšíření lodí kostela sv. Jana Křtitele. Stavitel napojil severní obvodovou zeď na severozápadní nároží sakristie, aby pokračoval k západu v jedné přímce. Jak nově prokázal nález starších nástěnných maleb v interiéru,²⁶³ vyrůstala počátkem 16. století jižní obvodová stěna pozdně gotického čtyřlodí z neznámých, snad statických důvodů znovu na místě předchozí jižní zdi. Rozbor staveb a jejich půdorysů naznačuje obestavování starších konstrukcí také při přestavbě kněžiště v Blanici u Bavorova, Miličíně, Mladošovicích, Kaplici (sv. Petr a Pavel), Horní Stropnici, Černici, Hořicích, Zátoni, Malšíně, Rožmberku n. Vlt., Nových Hradech, ve Svatém Tomáši a v Rychnově nad Malší, kde zjišťujeme buď znatelný posun kněžiště proti ose starší lodí nebo zřetelnou změnu půdorysu a dalších částí stavby.

Základní rozdíl mezi lodí určenou laikům a kněžištěm vyhrazeným pro liturgii a kněze se projevoval také odlišným uzavřením obou částí svatyně. Zatímco prostor s hlavním oltářem býval v převážné míře sklenut od počátku, kostelní lodí si udržely dřevěné stropy mnohdy až do pozdního středověku, kdy došlo k jich **dodatečnému sklenutí** a v mnohých případech byly klenby vkládány teprve v době baroka a ojediněle ještě později.²⁶⁴ U velkých městských kostelů a štedře dotovaných fundací se ovšem setkáváme se zaklenutými loděmi již v druhé polovině 14. století.²⁶⁵ Zvláštní prostor představovaly sakristie a depozitáře, které byly sklenuté proto, aby zajistily bezpečnost zde uložených knih, písemností, předmětů z drahých kovů a peněz před ohněm či nepovolanými osobami.

²⁶² LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2011, s. 220–221.

²⁶³ Restaurátorský průzkum maleb v interiéru odhalil v lednu roku 2012 na východní straně jižní boční lodí, v místě později zakrytém novogotickým oltářem, nástěnnou malbu světice (sv. Kateřina?), která byla provedena stejnou technikou jako malba Klanění tří králů z doby kolem poloviny 14. století, odkrytá a restaurovaná Mojmiřem Hamsíkem na severní stěně kněžiště roku 2010. Malba zasahuje až do koutu, kde kolmo navazuje pozdně gotická jižní zeď čtyřlodí. V případě, že by pozdně gotická jižní zeď vyrůstala z vnějšku po obvodu starší a později stržené, pak by malba končila přibližně jeden metr, tedy o sílu zdi, dále od jihovýchodního koutu. Jelikož malba z doby kolem poloviny 14. století téměř navazuje na, díky kamennému soklu prokazatelně pozdně gotickou obvodovou zeď z počátku 16. století, je zřejmé, že byla vybudována na místě předchozí stěny ze 14. století.

²⁶⁴ V pozdním středověku byly sklenuty kostely v řadě lokalit – Cetviny, Černice, Horní Planá, Horní Stropnice, Hořice, Kaplice – kostel sv. Petra a Pavla, Malonty, Němčice, Rožmberk n. Vlt., Rychnov n. Malší, Velešín – kostel sv. Václava, Záblatí, Žumberk; v barokní době Blansko (sklenuto 2×), Frymburk, Horní Dvořiště, Klení, Mladošovice, Malšín, Rychnov u N. Hradů, Vyšší Brod – kostel sv. Bartoloměje; až v 19. století byl sklenut kostel v Přední Výtoni.

²⁶⁵ Např. Bavorov, Blanice u Bavorova (nedokončeno), Český Krumlov – kostel sv. Víta, Miličín, Třeboň – kostel sv. Jiljí (současně klášterní), Prachatice – kostel sv. Jakuba Většího (nedokončeno), Soběslav – oba zdejší kostely (sv. Víta i sv. Petra a Pavla), Suchdol n. Lužnicí; vedle toho klášterní kostely ve Vyšším Brodě a Zlaté Koruně (zde i kostel sv. Markéty).

I přes velkolepý projekt a slibný začátek mohlo a nezřídka docházelo převážně z ekonomických důvodů k pozdržení, zjednodušení nebo **nedokončení prvotního plánu**. Raně gotický kostel v Blanici se v poslední čtvrtině 14. století přestavoval po vzoru kostela v nedalekém Bavorově. Po dokončení kněžiště zbyla z plánu sklenout raně gotickou loď buď na střední podporu nebo formou dvoulodí jen patka nosného pilíře s kalichem křtitelnice a v sakristii válcový buben sloupu. V poslední třetině 14. století vyrůstal v Soběslavi farní kostel sv. Petra a Pavla, u něž lze na základě polohy oken a rozmístění opěrných pilířů bezpečně soudit, že měl být dvoulodní. Archivní zprávy však zdá se naznačují, že zůstal nedokončen, neboť mezi lety 1491–1493 mistr Jakub opatřil kněžiště klenbou.²⁶⁶ V letech 1499–1501 bylo po více než stu letech uzavřeno dvoulodí soběslavského kostela pomocí sklípkové klenby.²⁶⁷ Východní část kostela v Suchdole nad Lužnicí se v 80.–90. letech 14. století připojila ke starší lodi. Když byly ve zdech kněžiště usazeny kružbové konzoly a výběhy žeber pevně svázané se stěnou, došlo k uzavření interiéru dřevěnými stropy. Zřejmě až ve druhé čtvrtině 15. století získalo kněžiště se sakristií klenbu. U kostela v hornorakouském Haslachu (1490–1500) vyrůstala za účasti Hanse Getzingera větší loď uzavřená krouženou klenbou. Vítězný oblouk svými rozměry dokládá plán navázat stavbou nového kněžiště odpovídajících rozměrů. Současná situace, kdy část oblouku v interiéru stále zakrývá štít presbytáře ze 14. století, zřetelně ukazuje, že i zde zůstal původní záměr nedokončen. Na konci 15. století se stavěl kostel sv. Oldřicha v Loučovicích, kde nalézáme uvnitř klenební přípory, výběhy a lomená klenební čela na obvodových stěnách, které však nesou dřevěný strop. I zde pravděpodobně k dokončení kněžiště nedošlo, neboť chybí otisky zaniklé klenby nebo stopy poškození zachovaných článků přízvedních žeber. V předhusitské době založené trojlodí kostela v Prachaticích stálo téměř jedno století nedokončené s připravenými klenebními příporami v obvodovém zdivu a nejspíše od 70. let 15. století jeho interiér uzavíral plochý dřevěný strop. Ani zaklenutí kostela mezi lety 1490–1500 nebylo zcela realizováno. Klenební výběhy a úseky parapetní římsy na těle pilířů severní arkády trojlodí dokládají, že záměr rozšířit hlavní emporu o severní křídlo byl opuštěn prakticky na samém začátku. V kostele v Hořicích bylo krátce před rokem 1495 dokončeno nové kněžiště a založené šmorce na jižní straně poukazují na záměr postavit novou loď. Nakonec však zůstalo stát obvodové zdivo starší lodi, do kterého byla mezi lety 1510–1520 vložena klenba dvoulodí. Závěr kostela v Trhových Svinech vyrůstal mezi lety 1505–1518 a pár klenebních

²⁶⁶ SVĚTECKÝ 1759–1761/I, pag. 570 (edice MAREŠ 1893–1899/1, s. 145, č. 6), LINTNER 1898, s. 163.

²⁶⁷ LINTNER 1941, s. 58, KUBÁTOVÁ 1949, s. 68, RADOVI 1960, s. 449–450, RADOVI 1998, s. 204.

konzol v sakristii prokazuje nerealizovaný úmysl zaklenout přízemí nějakou formou síťové žebrové konstrukce.²⁶⁸

Z půdorysu paulánského klášterního kostela v Kuklově vyplývá, že stojíme před kněžištěm založeným až k vítěznému oblouku a šmorce na obou koncích obvodových stěn dokládají snahu pokračovat se stavbou dále k západu v neznámém rozsahu. Kapsy po trámech empory v západní části kostela a navazující sedlový portál dokazují, že kostel musel být alespoň zastřešen. Někdy v první čtvrtině 16. století padlo rozhodnutí dokončit kostel v jednodušší, úsporné podobě. Na západní straně vyrostla příčka s lomeným profilovaným portálem a interiér uzavřel dřevěný strop, aby bylo možno závěr kostela využívat k liturgii. Jako jednolodí s polygonálně ukončeným kněžištěm vznikl kostel v Přední Výtoni. Interiéry měly uzavřít žebrové klenby podchycené na vnějšku opěráky. Nedostatek peněz zřejmě vedl ještě před vysvěcením kostela roku 1523 k provizornímu uzavření interiéru dřevěným stropem. Ten teprve v letech 1883–1886 nahradily křížové žebrové klenby usazené na vtažené pilíře.²⁶⁹

Chybějící prostředky a zřejmě i změna projektu způsobily, že dokončeno nebylo ani trojlodí kostela v Rožmberku nad Vltavou. Nerealizováno zůstalo i severní rameno empory, a tak před rokem 1500 zůstaly v interiéru stát pouze tři páry pilířů s klenebními výběhy, které končily pod dřevěným stropem. Nynější síťová klenba trojlodí byla vložena až roku 1583. V principu podobný případ se odehrál při stavbě farního kostela v Nových Hradech, kde kněžiště s opěrnými pilíři a klenebními výběhy získalo nakonec jen dřevěný strop, a část stěn pokryla dekorativní výmalba, dodnes ve zlomcích patrná z půdy. Teprve v době kolem roku 1530 byla na připravené výběhy vložena nynější velmi hustá síťová klenba. V případě kostelní lodi dokládají opěrné pilíře při podélných stranách úmysl zaklenout interiér, ovšem k vložení klenby na zkrácené přípory nesené již renesančními maskarony došlo teprve roku 1590.

Pro dataci středověkých objektů máme k dispozici nemnoho archivních pramenů, výsledky formálního rozboru tvarosloví podpořené někdy srovnáním výskytu kamenických značek, občas také několik autentických letopočtů, data získaná dendrochronologickou analýzou dřevěných konstrukcí, a vzácně též výsledky archeologického výzkumu. Tyto indicie studujeme pokud možno komplexně, neboť každá metoda má sama o sobě jistým způsobem omezený způsob výpovědi. I když bylo množství finančních prostředků, materiálu a pracovních sil místně i časově proměnné, lze na základě datovaných příkladů

²⁶⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 222–223.

²⁶⁹ KAINDL 2008, s. 123.

z rožmberského panství obecně říci, že velké městské stavby byly budovány přibližně 20–30 let, a tak lze určit i některá chybějící data případně rámcově odhadnout stáří jednotlivých etap.²⁷⁰ Zahájení a dokončení stavby, nebo zpravidla její (významnější) části bylo natolik závažnou událostí, že se současníci snažili zachovat povědomí o tom kdy, kým a z jakých prostředků se projekt realizoval. Letopočty a méně často memoriální nápisy představovaly zcela běžnou součást interiérů i exteriérů staveb, kde se objevovaly v podobě nápisových tabulí, textů na stěnách či (což platí především pro letopočty) na pohledově významných kamenických dílech a člancích (sanktuáře, ostění apod.). Jen nepatrný zlomek se jich ovšem dochoval podnes, přičemž o některých (dnes již zaniklých) letopočtech či nápisech máme k dispozici písemná svědectví.²⁷¹ Např. v interiéru věže kostela v Miličíně z konce 14. století se kdysi nacházela kamenická značka i letopočet.²⁷² O dokončení a vysvěcení kněžiště kostela v Bavorově informoval letopočet 1373 na klenbě za hlavní oltářem.²⁷³ Nezachoval se ani nápis o stavbě velkého kostela v Kájově v letech 1471–1485, který se nalézal vytesaný na deskách z červeného mramoru, na předsíni hlavního severního vstupu. V menším kájovském kostele je pod parapetem východního okna zazděna deska z červeného mramoru, s pamětní nápisem o dokončení přestavby roku 1488. Ještě v polovině 18. století byl v kněžišti kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi viditelný letopočet 1493, „*jak to nápis na klenutí nad oltářem velkým ukazuje a spatřuje při tomž nápisu erb někdy pánův z Rožmberka s růží červenou...*“.²⁷⁴ Roku 1513 bylo dokončeno čtyřlodi kostela Žumberku, jak připomíná pamětní nápis nad vítězným obloukem: „*Maister Hans zu Schweincz [15]XIII°*“. O stavebníku a úplném dokončení kaplanky roku 1520, budované v Českém Krumlově mezi lety 1513–1518, nás informuje pamětní nápis vytesaný v půlkruhovém tympanonu jižního vchodu: „*ANNO [SALVTIS [MCCCCXX [VENCESLAVS [ROWNENSIS*“. Po uzavření klenby trojlodi kostela v Rožmberku nad Vltavou byl na východní, pohledové stěně jižní boční lodi, vpravo od vítězného oblouku namalován pamětní nápis (začínající slovy „*Anno • Domini • 1•5•8•3 •H: vmb Johannis des // Tauffers ist Diefes Lankh hauß angefangen worden...*“) o

²⁷⁰ Český Krumlov, kostel sv. Víta 1390–1410; Kájov 1471–1485, malý kostel 1488; Dolní Dvořiště po 1481–1507; Hořice, kněžiště kolem 1480–1490; Chvalšiny kolem 1485–1510; Trhové Sviny kolem 1480–1518; Černice kolem 1485–1515; Zátouň kolem 1485–1510; Rožmberk kolem 1490–1525; Nové Hrady kolem 1485–1510.

²⁷¹ Otázkou letopočtů v jihočeských kostelích a jejich výpovědní hodnoty se speciálně zabýval LAVIČKA 2009a, některé letopočty eviduje v rámci chronologického přehledu KUTHAN 2010, s. 284–287; o memoriálních médiích v sakrálních prostorech obecně ŠIMŮNEK 2008, ŠIMŮNEK 2009a, o polysémantické kategorii *tabulae* v sakrálních prostorech HLEDÍKOVÁ 2009 (do kontextu memoriálních médií zapadají tabule s texty psanými na pergamenu, později papíru, a nástěnné nápisy).

²⁷² FÄHRNICH 1911, s. 369.

²⁷³ LÍBAL 1948, s. 169, LÍBAL 2001, s. 12.

²⁷⁴ SVĚTECKÝ 1759–1761/I, pag. 570 (edice MAREŠ 1893–1899/I, s. 145, č. 6), LINTNER 1898, s. 163.

zaklenuť trojlodí roku 1583. Pod touto legendou je dnes na stěně odkryt druhý, prakticky doslovný přepis pořízený během renovace kostela roku 1628, kdy došlo k zakrytí poškozeného původního nápisu. V sousedních oblastech Rakouska a Bavorska se na několika kostelech setkáváme se stručnou a velmi výmluvnou variantou pamětního nápisu ve tvaru „Anfang des Langhauses ...“.²⁷⁵

Ve většině případů měly záznamy *pro memoria* stručnější podobu letopočtu, jména (signatury) stavitele nebo donátora, někdy doplněného ještě jeho erbem (merkem, cechovním znamením), případně kamenickou značkou hlavního mistra. V jihočeském prostředí máme k dispozici až na jednu výjimku pouze letopočty, které se vztahují k dokončení části nebo celku stavby. Objevují se v náležitě významné poloze, tedy obvykle ve směru pohledu do kněžiště, nad vítězným obloukem nebo na klenbě nad hlavním oltářem, kam se upíraly zraky věřících během bohoslužby.²⁷⁶ Oblíbeným místem byl i vstupní portál, event. prostor nadpraží, ale i okna (okenní ostění) a další části staveb. Někdy se letopočty objevují na exteriéru stavby, kde se nám zachovaly většinou jen v případě, kdy byly vytesány do kamene, nebo přinejmenším provedeny ve štuce.²⁷⁷ Oblíbeným místem pro zaznamenání časového mezníku byl také sanktuář jako liturgicky a významově závažný prvek interiéru.²⁷⁸

Letopočty představovaly nejčastější a nejběžnější formou memoriálního záznamu – pouhý rok, zakotvení v proudu dějin, přičemž současníkům bylo zřejmé, k čemu se letopočet vztahuje. Z dnešního pohledu není ovšem interpretace letopočtů (ve vztahu ke stavebnímu vývoji kostela) vždy jednoduchá a jednoznačná. V žádném případě je nelze automaticky pokládat za data dokončení stavby, vyjma případů, kdy se nalézají v osovém umístění na klenbě nebo nad vítězným obloukem.

Specifický typ memoriálních médií představují **pamětní nápisy o svěceních** – v příslušných záznamech, majících často formu regestu konsekrační listiny, se protíná moment pamětní s momentem legitimizačním: z textu *pro memoria* se v průběhu doby stává doklad

²⁷⁵ Např. v kostele sv. Mikuláše v bavorském Neuöttingu nebo v kostele v hornorakouském Altenfelden.

²⁷⁶ Letopočty v kněžišti: Rožmberk nad Vltavou, kaple sv. Kateřiny 1376 (zakrytý); Kájov, kaple Smrti P. Marie 1488; Dolní Dvořiště 1488; Zátoň 1491; Soběslav, kostel sv. Petra a Pavel 1493 (zakrytý); Chvalšiny 1494; Sv. Tomáš 1515 (nedochován); Rožmberk n. Vlt., kostel sv. Mikuláše 1525. – Letopočty v lodi: Český Krumlov, kostel sv. Víta 1410 (nedochován); Prachatice 1500; Žumberk 1513; Chvalšiny 1514 (datace malby); Velešín, kostel sv. Filipa a Jakuba 1535.

²⁷⁷ Další memoriální nápisy (zpravidla pouhé letopočty) můžeme evidovat v těchto lokalitách: Kájov 1471/1474–1485 (nedochovaný memoriální nápis); Trhové Sviny 1485 (letopočet součástí „městské pečeti“ na jižní předsíni); Polná 1488; Chvalšiny 1489 a 1499; Kuklov 1514 (nedochován); Veselí n. Lužnicí 1523. Letopočty na věžích Boršov n. Vlt. 1493 (v lodi letopočet 1496); Rožmberk n. Vlt. 1493 (nedochován); Rychnov n. Malší 1509; na oknech např. Kuklov 1509; Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla 1546; ve Chvalšínách nacházíme letopočet 1507 na arkýři, pohledově významném prvku v horní části lodi; ve Frymburku se letopočet 1530 objevuje na opěráku kněžiště.

²⁷⁸ Hořice 1487; Dolní Dvořiště – rok [14]92 na kované mřížce.

starobylosti místa (z obvodu rožmberské domény je několik takových případů spjata s působením biskupa Benedikta z Valdštejna). V širším slova smyslu měly memoriálně-legitimizační funkci i další typy písemností, s nimiž bylo možné se v kostelních interiérech setkat. Příkladem jsou desky s evidencí odpustkových listin (samo jejich udělení odráželo význam místa), dochované z Kájova (polovina 80. let 15. století), eventuelně i písemnosti listinné povahy, ve formě „veřejného důkazu“ v kostele prezentované. Pozdní doklad (z poloviny 17. století) s retrospektivní platností máme k dispozici z poutního kostela sv. Barbory u Branné na Třeboňsku (vysvěcení kostela a udělení odpustků 1498). Podobné případy vysvěcení spojeného s udělením odpustků nejsou ojedinělé, a stejně tak ojedinělé nebylo ani vystavování písemností – „hmotného dokladu“, který měl svou platnost i v prostředí společnosti velkým dílem negramotné.²⁷⁹

III. 3. Sakristie – kaple

Sakristie jako boční prostory byly součástí naprosté většiny kostelů. Tam, kde scházely, byly připojovány během 14. a 15. století (Boletice, Černice). Dosud zachované výlevky, lavaba v řadě sakristií dokládají zcela běžnou funkci sakristie pro přípravu kněze před liturgií – Blansko, Český Krumlov – sv. Vít, Dolní Dvořiště, Zátoň).

Většina sakristií měla podobu boční, většinou přízemní části s valenou klenbou složenou z cihel nebo kamene. Byla přístupná obvykle pouze jedním portálem přes kněžiště a

²⁷⁹ O odpustkových deskách z Kájova ŠIMŮNEK 2008; tabulka s připevněným originálem či opisem listiny (hovoří se jen o starém rukopisu) o vysvěcení kaple sv. Barbory a udělení odpustků byla zavěšena na sloupu uvnitř kaple, a roku 1663 přibyl i pamětní nápis na stěně, viz: KOLÁŘOVÁ – ŠIMŮNEK 2011, s. 28–29.

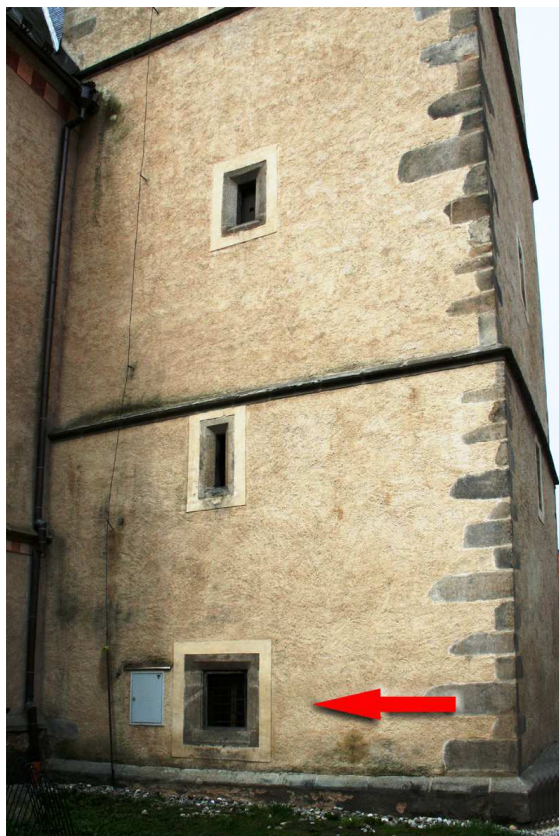
Dolní Dvořiště, sv. Jiljí – sakristie, pohled na arkýř s redukcí oltářní menzy v interiéru a exteriéru (kolem 1485), kostel od severovýchodu (dole).

Polná na Šumavě, sv. Martin – sakristie, pohled na okenní niku s redukcí oltářní menzy v interiéru (dokončeno 1488).

Rožmberk nad Vltavou, pův. sv. Mikuláš – sakristie / kaple v podvěží, pohled na redukováný „presbytář“ v síle východní zdi věže (kolem 1493).

nevelký interiér osvětlovalo obvykle jen jedno nebo dvě malá úzká okénka, z nichž jedno bývalo zpravidla ve východní stěně. Již tento typ malého prostoru s jedním vstupem pouze z interiéru kostela, malá okénka a nespálná konstrukce klenby vykazují snahu zabezpečit obsah sakristie. Ty sloužily ve středověku k uložení parament, kostelního náčiní, knih a kostelního jmění, proto tedy ta snaha o zabezpečení. Jediný vstup z interiéru kostela sice poskytoval maximální ochranu a zabezpečení, byl však nepochybně brzy vnímám jako nepraktický, neboť kvůli každé potřebě, záležitosti mimo mši se tak musel otevřít celý kostel, aby bylo možno vstoupit do sakristie. Tomu odpovídá dosud patrná situace, kdy jsou zřídka od pozdního středověku (Boršov nad Vltavou, Doudleby, Klení – vstup přímo do kněžiště), většinou však až v 17.–18. století zřizovány přímé vstupy do sakristie z exteriéru kostela (Boletice, Blansko, Cetviny, Černice, Český Krumlov – sv. Vít, Frymburk, Horní Dvořiště, Kamenný Újezd, Mladošovice, Polná, Soběslav – sv. Petr a Pavel, Sv. Tomáš, Velešín – sv. Václav, Zátoň, Žumberk). Dosud se zachovala řada kamenicky bohatě členěných portálů se soudobými masivními dveřmi na vnější straně pobitými pláty železa. Nežřídka tu lze nalézt dosud funkční pozdně gotické zámky. Interiér sakristie vždy uzavírala klenba, někdy žebrová, ale v řadě těchto bočních prostor nalézáme soudobou valenou klenbou. Tvarově a konstrukčně prostý prvek vedl starší badatele k mylné úvaze o velkém, ještě románském stáří těchto sakristií. Hlavním účelem celého prostoru s klenbou z kamene či cihel bylo zamezit jakýkoliv přístup a nehořlavé konstrukce měly uchránit vzácné předměty – liturgické náčiní z drahých kovů, paramenta, liturgické knihy a případně dočasně deponovaný soukromý majetek. Jak asi probíhalo ukládání majetku do těchto prostor, nám přibližuje dopis purkmistra a konšelů města Třeboně zaslaný 8. června 1468 Janovi z Rožmberka, ve kterém je popsáno bezpečné uschování cenného majetku tamějšího augustiniánského kláštera.²⁸⁰

Majetek se do těchto prostor neukládal jen v neklidných dobách či v případě přímého válečného nebezpečí, ale také v situaci, kdy došlo k úmrtí či odchodu duchovního z farnosti a nového faráře se nepodařilo dostatečně rychle nalézt. Pak byl cenný majetek sepsán a uložen pod zámek do doby než jej převzal nový kněz. Tento účel dokládá situace v augustiniánském klášteře v Borovanech v roce 1557. Někdy krátce před tím vymřel nepočetný konvent na mor

²⁸⁰ AČ 7, s. 330–331, č. 234 „Urozený pane, pane náš milostivý! Věděti VMti o té věci, o kteréž nám VMt vzkázala, co se kněží dotýče, že takto jest ta věc zpuosobena: že sklep [klenutá místnost], v kterémž jsou ornáti a jiné mešní věci, i také druhý sklep, v kterémž klenoti a knihy jsou, zamkli sme každý sklep dvěma zámky, a klíče dali sme v moc těm staršiem čtyřem, kteréž jsme z sebe vyvolili, vedle VMti rozkázanie, od každého sklepu jeden klíč, a též kněžiem starším dali sme po jednom klíči od každého sklepu, a k tomu sme ty sklepy zapečetili městckú pečeti. A nejsú zámci jednostajní, ježto by jedniem klíčem oba zámky odemkl. ... A to jsou nám ti kněžie slíbili, že se v tom tak zachovati chtě, a vedle jich svědomie to opatřiti a bez starších těch, kteréž jsme my z sebe volili, nic nechtie učiniti. Zdá-li se VMti na tom dosti, čili ještě jinak tu věc opatřiti máme, račte nám Vmti dáti věděti.“

a v dubnu nebo květnu uvedeného roku skonal i poslední příslušník a probošt kláštera Šimon. Nebylo tedy možno přikročit k regulérní volbě nového představeného, vyhrazeného podle řádu kanonie konventu za dohledu treboňského opata. Zřejmě bezprostředně potom, 4. května, se vydal rožmberský úředník Jiřík Robmhap ze Suché se čtyřmi pomocníky z Třeboně do Borovan, aby zkontroloval uložení majetku uprázdněného konventu, který prozatím spravoval treboňský augustinián Jeroným. O výsledku pak Robmhap podal zprávu svému vladaři Vilémovi z Rožmberka s tím, že mu prozatímní správce Jeroným ukázal dva zapečetěné sklepy s vysvětlením : „...že sú vsecky svršky v těch sklepích a inventář jeden kněz vopat že má v Třeboni, druhý i tu sem já taky svůj sekrýt k tomu přitiskl a knězi Jeronýmovi sem poručil s tím což tu jest, žádnýmu nic aby hýbati nedal do dalšího rozkazu Vaší Milosti...“ Klášter se tak dostal do faktické závislosti na rožmberských úřednících a ještě v září 1557 neměl kněz Jeroným přístup do zapečetěných sklepů, kde byly uloženy všechny kalichy, ornáty, knihy, dvě vědra sádla, vědro medu a rybářské boty.²⁸¹ K novému soupisu majetku kláštera došlo 30. března příštího roku: „*Léta Páně 1558 ve středu po Květné neděli inventováno v klášteře borovanském z poručení Jeho Milosti pána, pana Vylíma z Rozenberka, skrze urozeného vladyku Jiřího Romhapa z Suché, hejtmana treboňského, a pana Václava Albína z Helfenburku, kancléře Jeho Milosti Pána, ctihodnému knězi Jerolímovi, na ten čas správci téhož kláštera borovanského.*“ V inventáři se lze dočíst, že tam byla uložena řada kalichů s paténami, pacifikály, kadidelnice, ampulky, monstrance, křížky, prsteny a několik votivních darů z drahých kovů. V seznamu se nacházely také ornáty, liščí kožichy, kaftan a sukně. V záhlaví je o uložení těchto předmětů uvedeno: „*V sklepě v horní a dolní almarě*“, dále pak „*V truhly velké*“. U několika předmětů je připsáno: „*Item v dole v zakříště*“.²⁸² Z těchto několika příkladů vyplývá, že se velice dbalo na bezpečné uložení především předmětů z drahých kovů, knih a oděvů za přítomnosti několika svědků, většinou z řad významných osob. Současně byl pořízen inventář, který se však většinou nedochoval stejně jako dotyčné předměty. Zůstaly pouze prostory pro jejich uschování, masivní okované dveře s bytelnými zámky, které bývaly navíc ještě pečetěny.

Samotní Rožmberkové užívali sakristie na svém hradě jako bezpečného úložiště důležitých privilegií a listin. Šlo tedy o předchůdce nynějšího archivu. Dokladem je list,²⁸³ který napsal Jan z Rožmberka v Praze 8. května 1461 svému purkrabímu Janovi z Petrovic a vrchnímu písaři Mikuláši : „ ... *Žádáme s pilností prikazujícíe, abyste dojdúce do zákristy i*

²⁸¹ ŠEDA 1968, s. 94–95.

²⁸² Edici inventáře borovanské kanonie přinesl ŠEDA 1968, s. 235.

²⁸³ AČ 21, s. 324–325, list č. 98.

pohledali toho listu na naše svobody a vysazenie v němž náš rod králové Čeští prvně po sobě purkrabie, popravce a súde královstvie činie. Jestli veliký list, a ty jej pak zvláště Mikuláši dobře znáš, jakož nás kněz Jan zpravuje...“

V případě velkých městských farních kostelů se lze na rožmberském dominiu setkat s reprezentativními stavbami sakristií, které mívaly v patře navíc depozitář. Jednodušší variantou se stalo patro nad sakristií přístupné otvorem v klenbě u kostelů v Cetvinách, Jílovicích a Rychnově nad Malší. Samostatným schodištěm byly přístupné prostory nad sakristií u kostela v Blansku, Trhových Svinech, Nových Hradech (přestavěn na emporu) a patro nad původní sakristií sv. Víta v Českém Krumlově. Zvláštností pak byly prostory nad sakristií dostupné pouze po žebříku vstupem, který se otevíral vysoko nad podlahou ve stěně kněžiště jako v případě patra nad sakristií v Kájově a nad jižní sakristií u kostela ve Starém Městě pod Landštejnem. Někdy se zabezpečený prostor přesunul do jiné části kostela, jako např. depozitář přístupný po žebříku nad předsíní jižního portálu presbytáře kostela v Černici u Zlaté Koruny, přes schodiště a pavlač přístupné úložiště nad jižní předsíní kostela v Dolním Dvořišti, Trhových Svinech a v Rychnově nad Malší nebo nad západní předsíní kostela v Horní Stropnici. Někdy nalézáme valeně klenuté prostory v přízemí zvonice – Chvalšiny, Kaplice (sv. Petr a Pavel), ale i v patře se samostatným přístupem jako např. v Rychnově nad Malší, Prachaticích (severní věž), v Soběslavi (sv. Petr a Pavel) a v Rožmberku nad Vltavou, kde byly plánovány dva prostory (jeden nedokončen) přístupné vnějším točitým schodištěm. V několika případech mají klenuté místnosti v patře věží ještě průlez v klenbě, kudy vedla cesta ke zvonům a na půdu jako např. v Brlohu, Chvalšínách a v Mladošovicích. Jsou ale případy, kdy se vyskytuje více podobně zabezpečených prostorů v rámci jedné stavby. Markantním příkladem je opět kostel v Trhových Svinech, kde se nalézá úložiště nad sakristií, ještě druhý, původně patrový depozitář nad jižní předsíní a třetím prostorem je klenuté první patro jižní věže. Nač tolik úložných prostorů v rámci jedné stavby?

Zde je další důkaz, že hlavním donátorem u velkých kostelů byla města a jejich cechy. Jižní věž kostela v Trhových Svinech patřila městu²⁸⁴ a v depozitu nad jižní předsíní byl kdysi uložen městský archiv. Stejně tak zvonice kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi nebo Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci, ač nedílná součást stavby, stále patří

²⁸⁴ Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích. Evidenční list nemovité kulturní památky, č. ÚSKP 3–472. Ještě při generální aktualizaci údajů ev. listů v roce 1988 byl objekt uveden netypicky jako „kostel Nanebevzetí Panny Marie s věží“ a na sběrném formuláři kostelní věže je jako vlastník uveden MěNV. V současné době je však v katastru nemovitostí na listu vlastnictví uvedena římskokatolická církev jako jediný majitel obou částí..

městu.²⁸⁵ Ukazuje se tedy, že města a cechy, které byly nepochybně hlavním přispěvatelem, si nechaly v rámci těchto staveb zbudovat separátní prostory se zřetelnými znaky zabezpečení – ztížený přístup po žebříku nebo po úzké pavláčce, masivní okované a někdy hned dvoje dveře, úzká vysoká okna s dovnitř široce rozevřenými špaletami, která zajistila maximum možného světla a vzduchu, ale zároveň zamezila přístupu nepovolaných osob. A samozřejmě převážně valená klenba jako ochrana před požárem. Pravděpodobně se tu ve středověku přechovával městský, cechovní či soukromý majetek, který tu byl před ohněm a zloději podstatně lépe zabezpečen, než v dosud z větší části ještě dřevěných domech, které většinou nechránila žádná nebo jen nedostatečná hradba.

Sakristie nesloužila jen jako zabezpečené deponitorium, nýbrž mnohdy také jako kaple určená zřejmě pro donátora, případně jako zádušní kaple v případě, že se pod podlahou nalézala kostnice.²⁸⁶ Doklad, že byly sakristie takto užívány, představují zděné oltářní menzy a výklenky pro ztracené oltáře nebo obrazy, či sochy. V Kamenném Újezdě je zachována oltářní menza v sakristii z doby po roce 1350. U kostela v Boršově nad Vltavou nalézáme v sakristii původem zřejmě ještě z poslední čtvrtiny 14. století segmentově klenutou niku, která mohla sloužit pro umístění nějaké formy přenosného oltáříku. Excelentní příklad zjišťujeme v první čtvrtině 15. století v sakristii kostela v Boleticích, kde se u východní stěny nalézá zděná oltářní menza s přesahující kamennou deskou a v navazující východní stěně se ve zdi otevírá mělká nika se „střechovitým“ záklenkem, kde byla umístěná dnes blíže neznámá varianta oltáříku. Sakristie kostela v Dolním Dvořišti budována krátce po roce 1480 svou stavební formou zřetelně dokládá, že sloužila rovněž jako kaple. Z exteriéru zaujme na východní stěně vysazený, hmotově však redukovaný arkýř s úzkým obdélným okénkem. Tento prvek naprosto koresponduje se situací v interiéru, kde nalézáme ve východní zdi segmentově klenutou niku a kamenný parapet má podobu redukované oltářní menzy. Takže se tu opět setkáváme s architektonicky zdůrazněným prostorem pro umístění oltáře. Roku 1488 byla dokončena sakristie kostela v Polné na Šumavě, kde byla opět ve východní stěně vytvořena segmentově klenutá nika s obdélným okénkem uprostřed. Parapet ve formě kamenné, na spodní straně táhlým okosením s velkým výžlabkem profilované desky je vytažen do interiéru, takže nápadně připomíná horní desku oltářní menzy. Krátce před rokem

²⁸⁵ Proboštský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci je jasným dokladem. I zde je věž nedílnou součástí stavby kostela, ale dnes má nejen svou vlastní parcelu – p. č. 1258, ale dokonce i popisné číslo 80! V katastru nemovitostí je dodnes na listu vlastnictví jako majitel uvedeno město Jindřichův Hradec, zatímco kostel (p. č. 1257) patří římskokatolické církvi.

²⁸⁶ Na to upozornil již BRANIŠ 1893, s. 124 - „Figurálně pracované konsoly nesou též žebra pěkného síťového klenutí v sakristii boletické, které se velice podobají i sakristii v Polné (Stein) a v Černicích; vůbec najde se v jižních Čechách mnoho sakristií, které jsou zvláště jako zvláštní kaple velmi ozdobně zbudovány.“

1489 byla zbudována sakristie kostela ve Chvalšínách, kde se ve východní stěně otevírá segmentově sklenutá nika, která běží od podlahy. Svými rozměry na první pohled připomíná zazděný vstup, do kterého bylo vloženo barokní okno. Vzhledem k situaci, kdy se tato nika nalézá poměrně vysoko nad terénem a navíc v místech, kde se zvenku otevírá vstup do valeně klenuté kostnice v suterénu, lze oprávněně předpokládat, že i zde se jedná o oltářní niku, která byla změněna během vkládání barokního okna. V Rožmberku nad Vltavou byla kolem roku 1490 založena sakristie v podvěží. Téměř čtvercový, valeně klenutý prostor je výjimečný svou východní stěnou, kde nalézáme v masivním obvodovém zdivu zvonice lomeně sklenutou niku, která má v místě napojení na prostor sakristie ostění profilované táhlým okosením s výžlabkem, takže se zde setkáváme s klasickým, avšak miniaturizovaným členěním prostoru na čtvercovou „lod“ sakristie a „presbytář“ v podobě výklenku sloužícího pro umístění oltáře.

Mezi obvykle valeně sklenutými bočními prostory vyniká na rožmberském panství sakristie přistavěná roku 1488 ke kostelu v Polné na Šumavě a bez zajímavosti není ani téměř současná sakristie kostela ve Chvalšínách (dat. 1489) s velmi jednoduchou síťovou klenbou. Opravdu reprezentativní měla být také sakristie kostela v Trhových Svinech, která nese v patře depozitář. Zachovaný pár konzol na jižní stěně dokládá úmysl zaklenout přízemní pravděpodobně formou síťové klenby, jaký nalézáme v kněžišti, ovšem po přerušení stavby došlo k jednoduššímu uzavření interiéru valenou klenbou s výsečemi a již bez žeber, stejně jako u depozitáře v patře. Valeně klenutá sakristie kostela v Cetvinách má depozitář umístěn v patře, ovšem s přístupem, který vede pouze skrze otvor v klenbě. Snaha odpovídajícím způsobem vyzdobit, nebo pozvednout význam prostoru vedla k malbě iluzivní síťové žebrové klenby na plochu valené konstrukce. Tento princip je na jihu Čech ojedinělý a setkáváme se s ním kolem roku 1500 nejbliže v podvěžní kapli klášterního kostela ve Schläglu.²⁸⁷

III. 4. Kostnice

O výskytu kostnic na jihu Čech se v literatuře soudí,²⁸⁸ že se jedná o doklad zřetelného vlivu Podunají, kde se tyto prostory vyskytují častěji jako samostatné stavby, které však až na ojedinělou výjimku z rožmberského prostředí neznáme. Důvod vzniku kostnic u jihočeských kostelů však mohl být na konci středověku zapříčiněn hlavně prostorovými důvody. Zvláště v případě městských kostelů, které se navíc nalézaly uprostřed zástavby nebo na náměstí

²⁸⁷ ADAM & kol. 2003, s. 821.

²⁸⁸ SOMMER 1993, s. 27.

obklopeny veřejným prostorem a komunikacemi, musela být po určité době pociťována nouze o místo k pohřbu vyvolané jednak zmenšováním plochy hřbitova při rozšiřování stávajícího kostela a zároveň nárůstem populace. Již v 15. století zaznamenáváme zmínky o kostnicích při městských kostelích – z obvodu rožmberské domény patrně nejstarší písemný doklad pochází z roku 1489 ze Soběslavi. Dokladem záměru zřídit kostnici je kšaft Mikuláše Kupčeka, který zněl „*na Boží duom na kaplu, kdež budú dělati k svatému Mikuláši*“, a to na místě staré kaple, a kostnice „*aby zespod byla*“.²⁸⁹ O soběslavské kostnici pod kaplí sv. Mikuláše nic bližšího nevíme, zato je ovšem nápadné, že do druhé poloviny 15. století, z níž pochází uvedený doklad, spadá zřízení několika dalších kostnic na Krumlovsku.

V oblasti rožmberského panství nalézáme nejstarší zachovaný příklad u kostela sv. Víta v Českém Krumlově, kde Petr I. z Rožmberka založil roku 1347 kapli sv. Václava, záhy zasvěcenou sv. Jeronýmovi. Objekt (dnes Kostelní ul. čp. 161) s podélnou osou ve směru sever-jih sloužil v suterénu jako kostnice, přičemž není vyloučeno, že obsahuje část starší stavby z počátku 14. století.²⁹⁰ Kaple se nalézá při západním okraji bývalého hřbitova nad údolím Vltavy. Suterén je uzavřen velkými cihelnými valenými klenbami a v minulosti sloužil k ukládání kosterních pozůstatků. I toto řešení však rozrůstajícímu městu a farnosti přestalo na konci středověku dostačovat, a tak byl roku 1585 rozšířen hřbitov o nové pohřebiště situované na protějším břehu řeky u kaple sv. Martina.

Druhou nejstarší sakristií s kostnicí v suterénu nalézáme u kostela v Boleticích, která vznikla v letech 1410–1420 jako přímá reakce na stavbu sakristie českokrumlovského kostela sv. Víta. Dnes nepřístupný prostor kostnice i s lidskými ostatky je sklenut valenou kamennou klenbou, na které jsou dobře patrné otisky šalování pomocí dřevěných fošen. Přístup, jako v řadě dalších příkladů vedl průlezem ve východní stěně. V polovině 70. let 15. století byla zbudována kostnice pod sakristií kostela Panny Marie v Kájově, ze které se dosud v interiéru zachovala její západní část.²⁹¹ Krátce po roce 1480 byla založena sakristie s kostnicí v suterénu u nově budovaného kostela v Dolním Dvořišti, jehož kněžiště bylo zaklenuto roku 1488. Dnes lze na východní straně nad terénem spatřit část zezdívky vstupního otvoru. Přestože je kostnice nepřístupná, lze předpokládat, že je opět valeně klenutá a dosud obsahuje lidské kosti. Někdy kolem roku 1485 se započalo se stavbou sakristie (dokončena roku 1489) kostela ve Chvalšínách a v suterénu byla založena valeně klenutá kostnice. I zde jsou na kamenné klenbě dobře patrné otisky po šalování za pomoci prken. Prostor kostnice byl

²⁸⁹ HRADILOVÁ 1992, s. 69, č. 24; k téže kapli učinil odkaz i Mikulášův bratr Jíra 1490; Mikuláš současně odkázal i 200 kgč. na zvon do kaple, Jíra přidal dalších 50 kgč. (HRADILOVÁ 1992, s. 71–72, č. 26).

²⁹⁰ MUK 1993 – připomíná další podobné karnery ve Znojmě, Mělníku..

²⁹¹ LAVIČKA 2004, s. 46–47.

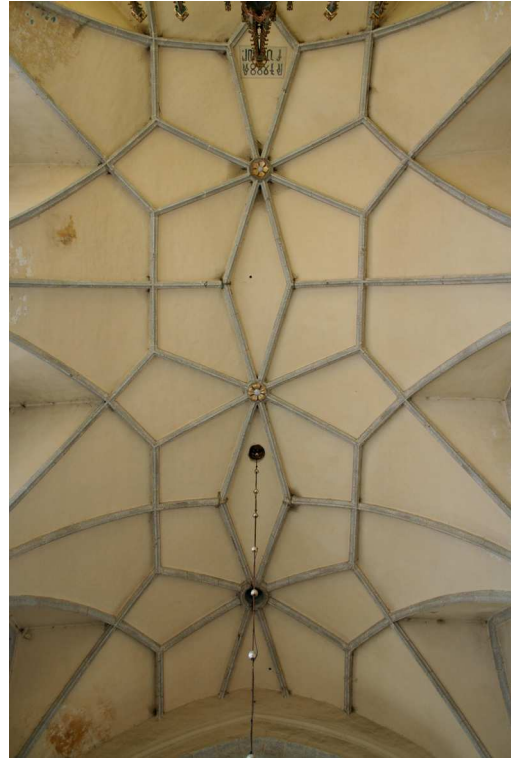
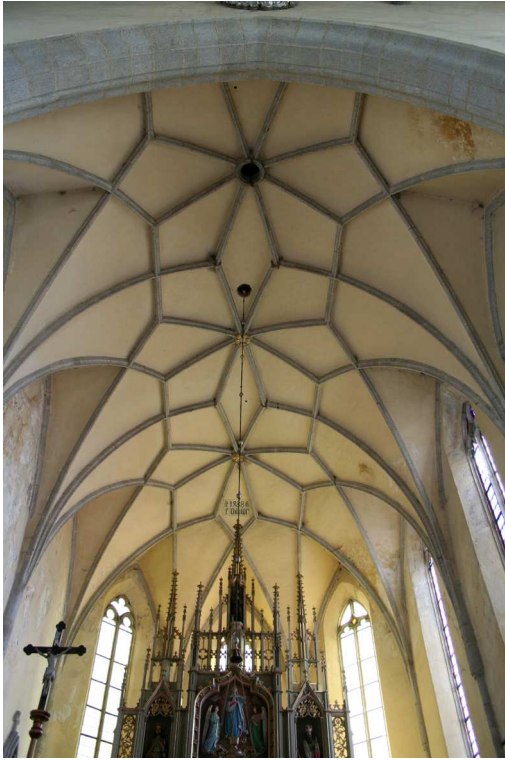
vyklizen při bourání ohradní zdi hřbitova roku 1838 a nalezené ostatky pohřbeny na novém hřbitově.²⁹² Dnes je interiér kostnice přístupný segmentově sklenutým průlezem na východní straně a je bohužel znečištěn odpadky. Na konci 80. let 15. století byla vyhloubena kostnice pod nově přistavovanou sakristií (dokončena roku 1488) u kostela v Polné na Šumavě. I zde je prostor ossaria sklenut valenou kamennou klenbou se zřetelnými otisky po šalování pomocí fošen a prostý obdélný vstup se nachází ve východní stěně. V kostnici se dosud nalézají lidské ostatky, bohužel společně s odpadky. Bezpochyby nejmladší, avšak pravděpodobně naprosto identicky klenutou prostoru lze očekávat pod sakristií frymburského kostela, který byl budován na přelomu druhého a třetího desetiletí 16. století. Dnes spatřujeme na severní straně nad terénem nepatrnou část segmentově klenutého, zasypaného otvoru, kterým se do nepřístupné kostnice vkládaly kosti.

III. 5. Kněžiště

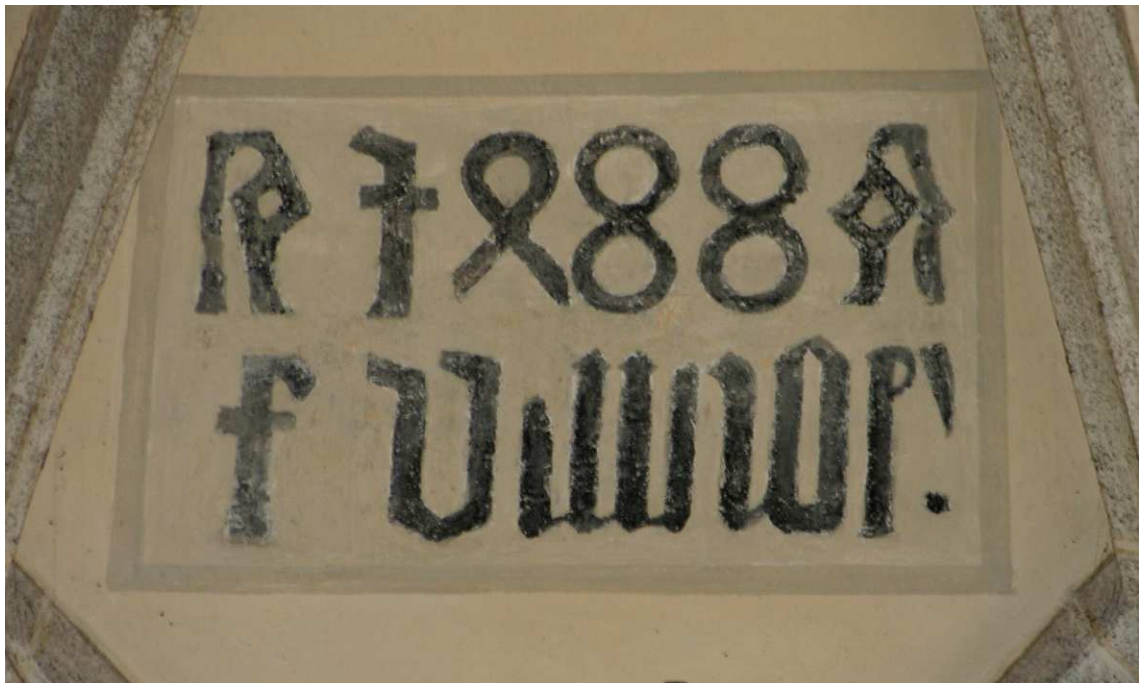
Kněžiště jako hlavní prostor pro slavení liturgie je zdůrazněn nejen typickou půdorysnou formou s polygonálním závěrem, ale často i náročnější kamenickou a malířskou výzdobou ve srovnání s lodí a ostatními částmi kostela (kaple, sakristie). Význam této části kostela podtrhovala skutečnost, že i u starších a méně nákladných staveb byl presbytář vždy zaklenut. Na konci pozdního středověku pozorujeme u sledovaných kostelů na rožmberském panství téměř vždy snahu o přestavbu nebo výstavbu nového kněžiště, což nebylo vyvoláno kapacitními důvody. V té době se výrazně změnila představa o podobě, osvětlení a reprezentativnosti prostoru, kde se nalézal hlavní oltář a byla slavena eucharistie. Pokud zůstal stát starý závěr kostela, došlo alespoň ke zvětšení oken, jak dokládá jižní okno presbytáře kostela v Boleticích a stejnou situaci odhalila v roce 2010 rekonstrukce fasády kostela v Žumberku, kde bylo při pozdně středověké úpravě zvětšeno jižní okno kněžiště. Někdy došlo pouze ke stavbě nového závěru, který v některých případech dosáhl srovnatelných rozměrů se starší lodí jako v případě kostela v Blansku u Kaplice, Rychnově nad Malší, nebo ve Svatém Tomáši. S ohledem na množství finančních prostředků během přestavby na přelomu 15. a 16. století se setkáváme buď s nejjednodušší variantou křížových klenebních polí a paprsky žeber v závěru – Blansko (kolem 1490), Malšín, Velešín, sv. Filip sv. Jakub (kolem 1490), Lomnice nad Lužnicí, sv. Václav (kolem 1494). V několika presbytářích nalézáme opětovné užití více jak sto let oblíbených parlétrovských síťových

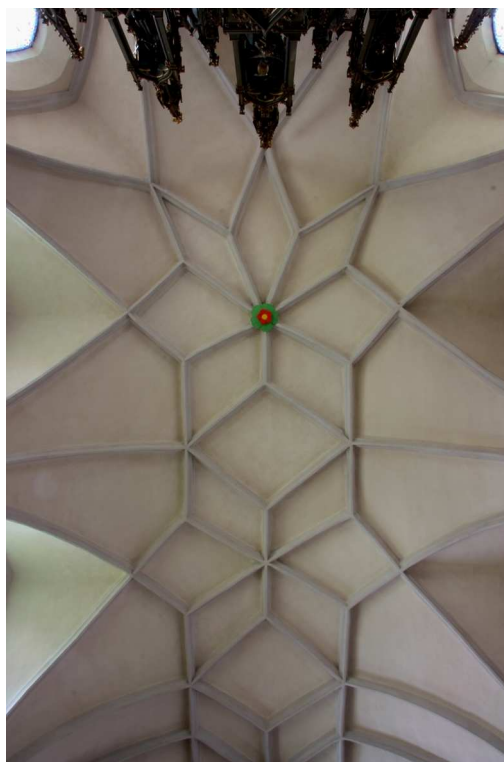
²⁹² Farní úřad Chvalšiny: Gedenkbuch für den Pfarbezirk Kalsching. Anfänge mit dem Jahre 1836, Fol. 3.

kleneb milevského typu – Kájov (1475–1480), Kaplice, sv. Florián (svěc. 1491), Soběslav, sv. Petr a Pavel (1491-1493), Trhové Sviny (1510–1518), osobité síťové klenby – Zátoň (dokončena 1491 – vzorem pro sakristii kostela ve Chvalšínách), hvězdové klenby se v jihočeských kostelech vyskytují převážně na přelomu 80. a 90. let 15. století – Dolní Dvořiště (dat. 1488), Hořice po 1487, krátce před 1495), Chvalšiny (dat. 1494), Loučovice, sv. Oldřich (kolem 1490, realizovány jen klenební výběhy), Rožmberk nad Vltavou (1490-1500, realizovány jen klenební výběhy), Horní Dvořiště (1511–1517), až po kroužené klenby Hanse Getzingerera – Rožmberk nad Vltavou (dat. 1525) a redukovaná varianta v Rychnově nad Malší (1520–1530). Svým výskytem jsou na rožmberském panství naprosto ojedinělé sklípkové klenby, které měly být užity pouze v kněžišti klášterního kostela v Kuklově (1510–1520). Zcela pozdní jsou pak velmi husté síťové klenby presbytáře kostela v Nových Hradech (kolem 1530, usazena na starší výběhy) a ve Frymburku (po 1530). Nezaklenuty zůstaly pozdněgotické presbytáře kostela sv. Oldřicha v Loučovicích, klášterního kostela sv. Antonína v Přední Výtoni a klášterního kostela sv. Ondřeje v Kuklově. Kněžiště se navzájem liší často jen náročností provedení klenby, kružbových oken, typem sanktuáře, sedilí nebo i kamenicky ztvárněných oltářních menz.

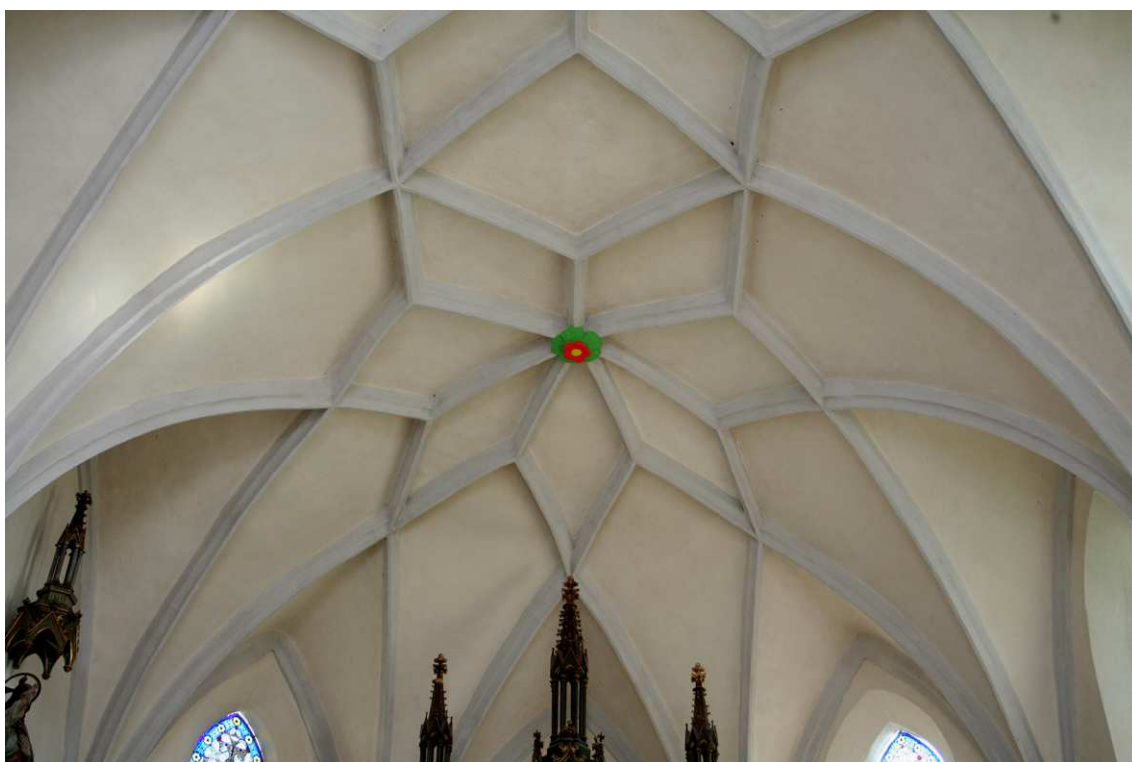

Dolní Dvořiště, sv. Jiljí – klenba kněžiště, dokončena 1488, - detail datace v závěru.

Hořice na Šumavě, sv. Kateřina – klenba kněžiště, dokončena před 1495.

Chvalšiny, sv. Kateřina – klenba kněžiště, dokončena 1494 (datace v závěru).

III. 5. 1. Oltáře

Dodnes se zpravidla pod barokní oltářní architekturou zachovala řada kamenných, původem středověkých oltářů. Většinou se jedná o tvarově prosté masivní bloky s přesahující deskou složenou z velkých kvádrů. Jejich původ bude v mnoha případech ještě raně nebo vrcholně středověký. Čelní strany menz jsou dnes často kryty dřevěnou oltářní architekturou, a tak mnohdy nelze zjistit jejich tvar. Protože bývaly původně zřejmě zahaleny látkovými nebo koženými antependii, bude se převážně jednat opět o prosté nezdobené základní tvary. Přesto se podařilo ve sledované oblasti zjistit několik oltářů s relativně bohatou kamenickou výzdobou. V kostele ve Chvalšínách se nachází v lodi napravo od vítězného oblouku oltářní menza zdobená pruty a výžlabky (1500–1510). Druhá podobně zdobená menza je dnes uložena ve schodišťovém přístavku, kam byla patrně přesunuta od severní stěny kněžiště při velké restauraci kostela ve třicátých letech 20. století. Naskytá se otázka, zda je podobně provedena i nepřístupná hlavní oltářní menza? V kostele v Zátoni se na zadní stěně hlavního oltáře (kolem 1490) nalézá pásek diamantování tvořený plastickými čtyřcípými hvězdami. Další doklad zdobených oltářních menz se zachoval v kostele sv. Floriána v Kaplici, kde lze na zadní straně oltářní menzy (kolem 1490) nalézt rastr kolmo se protínajících prutů, nesoucí zřetelné stopy po požáru. Plastická síť rámuje otvor schránky uprostřed zadní strany oltáře. Vzhledem k tomu, že kostel původně neměl sakristii a postrádáme zde i sanktuář, je možné, že tuto funkci plnila původně mříží uzavřená a uzamčená nika. Ukládací zabezpečená nika se zachovala ještě v zadní části menzy hlavního oltáře kostela v Hořicích na Šumavě.

Zbytek kamenické výzdoby hlavní oltářní menzy se nalézá skryt dřevěnou oltářní architekturou v kostele sv. Oldřicha v Loučovicích (kolem 1490). Uvedené příklady patrně závisely na movitosti objednavatele, ale u větších kostelů je třeba v prostoru kněžiště předpokládat více bočních oltářů, které patřily jednotlivým cechům. Dodnes jich byla již většina odstraněna, nebo se nedochovala. Ve chvalšinském kostele byly v presbytáři na konci 19. století ještě dva cechovní oltáře, jejichž středověký původ dokládá zmíněná reliéfně zdobená menza přesunutá pravděpodobně při velké restauraci kostela v roce 1933 pod schody na kruchtu a zde je zapomenutá dodnes.²⁹³

²⁹³ LAVIČKA 2003, s. 35–36.

III. 5. 2. Sedile

Obvyklou, i když na rožmberském jihu Čech ne příliš častou součástí kněžiště je sedile určené pro ministranty, celebranty během mše. Někdy mají podobu jen segmentově sklenuté niky bez jakéhokoliv orámování – Černice u Zlaté Koruny, Dolní Dvořiště a Majdaléna. Z pozdního středověku máme zachováno jen několik málo kamenicky zpracovaných výklenků – Horní Stropnice, Frymburk, Přední Výtoň, Rožmberk nad Vltavou, Prachatice, Soběslav – sv. Petr a Pavel. Prakticky ve všech případech nalézáme niky v jižní zdi kněžiště, jejichž kamenná ostění jsou uzavřena segmentovým záklenkem. Naprosto výjimečným příkladem je pak sedile kostela v Rožmberku nad Vltavou, kde je výklenek lemován tordovanými sloupky s hvězdovými hlavicemi, které nesou záklenek ve tvaru oslího oblouku, vložený do pravoúhlého rámu.

III. 5. 3. Křtitelnice

Nepostradatelným vybavením kostela byla křtitelnice a i na rožmberském panství se nám zachovalo několik pozdně středověkých křestních nádob. Mezi výjimečné příklady patří křtitelnice kostela v Dolním Dvořišti (1500–1510), která má nohu o hvězdovém průřezu a osmiboký kalich zdobený na povrchu žebrovím se stáčenými konzolami při horním okraji. Na každé straně je v rámovaném poli reliéfní štítek s rožmberskou pětilistou růží. Křtitelnice spolu s kazatelnou dolnodvořišského kostela se staly formálním vzorem pro jednodušší, ale tvaroslovím velmi blízkou křtitelnici kostela v nedalekém Rychnově nad Malší. Tento typ byl zřejmě s ohledem na význam kostela a nedostatek finančních prostředků dále zjednodušen a užit při tesání křtitelnice kostela v Malontech. Obě uvedené křtitelnice byly zřejmě rovněž pořízeny v prvním desetiletí 16. století.

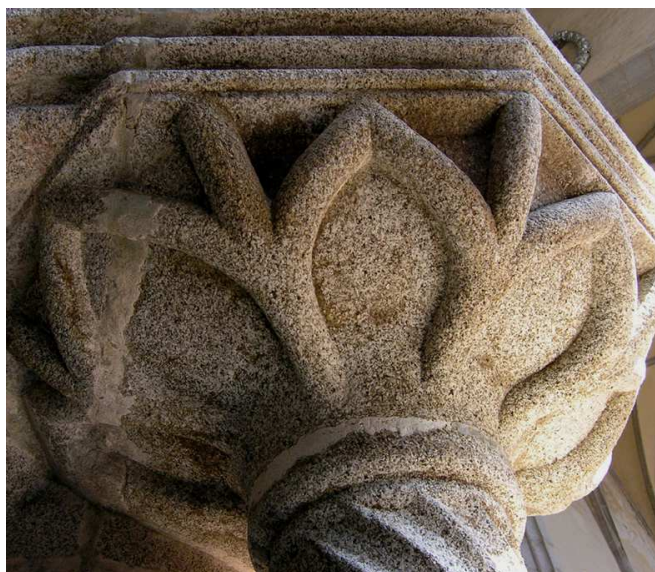
Použitým materiálem a již raně renesanční výzdobou je naprosto ojedinělá křtitelnice kostela Panny Marie v Kájově, kterou zřejmě nechal pořídit Michael Pils někdy kolem roku 1500. Křtitelnice je vytesána z červeného mramoru a stěny polygonálního kalichu zdobí slepé kružby tvaru prosté jeptišky. Na osmém, čelním poli je vytesán plochý reliéf nahého Ježíška, který sedí na polštáři, v levé ruce drží jablko, v pravé pak prázdnou nápisovou pásku. Zřejmou inspirací pro reliéf Spasitele byly soudobé grafické listy.²⁹⁴

²⁹⁴ KOBLER 1999, s. 81–84.

Pozdně gotického původu je zřejmě lapidární křtitelnice z kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích, která je po obvodu zdobena prázdnými znakovými poli ve tvaru kolčího štítku. Blíže nedatovatelné, tedy jen do období středověku zůstávají tvarově velmi jednoduché, někdy jen polygonální křtitelnice z kostela v Doudlebech, v Rychnově u Nových Hradů a Zátoni, Kájova (zachován pouze kalich).

V přímé souvislosti s rozvojem techniky odlévání zvonů se začaly objevovat v interiérech pozdně středověkých kostelů rovněž cínové křtitelnice. Z prostoru rožmberského dominia se nám zachoval pouze jediný exemplář cínové křtitelnice v kostele sv. Petra a Pavla v Soběslavi, kterou vytvořil roku 1501 pražský novoměstský mistr Jan Konvář, zvaný též latinsky Ioannes Cantarista.²⁹⁵

²⁹⁵ CHVÁTAL 2011.

Dolní Dvořiště, sv. Jiljí – vlevo křtitelnice, vpravo spodní část kazatelny (kolem 1500).

Srovnání: vlevo Rychnov nad Malší, sv. Ondřej – křtitelnice (1500–1510);
vpravo Malonty, sv. Bartoloměj, sv. Bartoloměj – křtitelnice (1500–1510).

III. 5. 4. Sanktuář

Nejvýznamnější a nepostradatelnou součástí středověkého kněziště byl sanktuář, někdy jen ve formě zděné niky, v řadě případů však kamenná schránka s náročně zdobeným polychromovaným ostěním, někdy doplněnými na stěně iluzivní malbou. Vzhledem k cennému obsahu byl svatostánek prakticky vždy opatřen uzamykatelnou železnou mřížkou. a zámkem.

Z obecného hlediska lze vyčlenit převažující typ s úložným prostorem ve hmotě zdi a výjimečný případ, kdy schránka vystupuje ze zdiva do prostoru v kamenicky bohatě zdobené formě se složitější ikonografií. Z období pozdní gotiky jsou na jihu Čech doloženy pouze tři náročně provedené věžové a bohatě zdobené útvary. Bezpochyby nejznámějším je sanktuář v kostele sv. Víta v Českém Krumlově, a to díky svému umístění i naturalisticky provedené výzdobě propletených sukovitých větví, na jejichž koncích se nacházejí drobné fantaskní či zvířecí hlavičky. Na koso postavená dvojboká schránka vrcholící vysokou masivní fiálou, která postrádá původní barevnost, byla zhotovena kolem roku 1515.²⁹⁶ Druhým příkladem je sanktuář kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích. Goticko-renesanční svatostánek patrně obsahuje části staršího předchůdce a dosud je řazen do roku 1508.²⁹⁷ Dnes sice postrádá vrcholovou část, ale jeho význam spočívá především v bohaté sochařské výzdobě. Na noze se zachovaly reliéfy Zvěstování Panny Marie, Narození a Klanění tří králů se zbytky původní polychromie. Na jihozápadním nároží vystupuje postava sv. Václava ve zbroji lancknechta a na korunní římse se nachází zavěšený květinový a ovocný feston s erby pětিলisté růže a dvou zkřížených klíčů. Dva andělci nesoucí Arma Christi se vznášejí kolem malého sedícího Ježíše.²⁹⁸ Posledním a v odborné literatuře téměř neznámým příkladem je sanktuář kostela Všech svatých v Kamenném Újezdě. Více jak sedm metrů vysoká kamenná architektura má pod šedivým nátěrem zachovanou středověkou polychromii. Kvalitní kamenická práce je zdobena řadou geometrických motivů, konzol a diamantováním. Na schránce s vrcholovými štítky tvaru oslího oblouku lze nalézt ve vpadlých polích po stranách reliéfy Beránka božího a na opačné straně monogram IHS. V čelním štítku pak byla vytesána pětिलistá, bezpochyby rožmberská růže. Původní železné cínované mřížky zdobí na čelní straně rytinka Madony a Ukřižovaného. V otevřených nikách je umístěno na sanktuáři ve dvou patrech celkem šest dřevěných soch. Ve spodní části lze vidět z čela Pietu mezi sv. Janem Evangelistou a torzem světice (sv. Máří Magdaleny?), nad nimi sv. biskup mezi sv. Pavlem a sv. Petrem (?). Na

²⁹⁶ LAVIČKA 2009, s. 75–83.

²⁹⁷ MAREŠ – SEDLÁČEK 1913, s. 214–215.

²⁹⁸ SOJKA 2001–2002, s. 45–60.

samém vrcholu stojí socha Bolestného Krista, který si pravicí ukazuje na ránu v boku. Bohužel figury byly zbaveny téměř veškeré původní polychromie a kvalita řezbářské práce nedosahuje úrovně kamenického díla, jehož je součástí. Dosud neobjevené,²⁹⁹ ikonograficky a stylově nezhodnocené dílo bylo zhotoveno v posledním desetiletí 15. století.

Většina zachovaných pozdně gotických sanktuářů má podobu zapuštěné obdélné niky s kamenicky provedeným rámováním, které je v nejjednodušších případech pravoúhlé a někdy vrcholí trojúhelným, lomeným či oslím štítkem (Chvalšiny, Kájov, Rožmberk nad Vltavou). Rám schránky je vespod opřen o konzolu (Hořice, Polná, Doudleby, Velešín – sv. Václav), ve složitějších variantách je usazen na profilovanou nohu, která vyběhá od podlahy a vrchol štítu sanktuáře je protažen v nasazenou niku (Dolní Dvořiště) nebo konzolu (Černice, Frymburk, Slavkov, Soběslav, sv. Petr a Pavel, Zátoň, Žumberk – z větší části odesán).³⁰⁰ Z ikonografického hlediska zde lze předpokládat sochu Bolestného Krista, nebo jiný motiv upomínající na eucharistii (pelikán krmící vlastní krví svá mláďata, Beránek Boží nebo christogram IHS). Vzácným příkladem poukazu na obsah schránky a na Nejsvětější svátost oltářní je nápis na horním okraji kované mřížky sanktuáře kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti zhotovený roku 1492: „HIC CAPUT INCLITUS IACET, HIC MUNDI MEDICINA [14]92“³⁰¹ Druhý, dosud však opomíjený příklad kované mřížky doplněné textem o eucharistii nalézáme v sanktuáři kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi, kde byl postaven zřejmě v souvislosti se zaklenutím kněžiště mistrem Jakubem mezi lety 1491–1493. Pro silné vrstvy pozdějších nátěrů špatně čitelný nápis podobného obsahu je rozdělen na dvě části. Na horním okraji obruby mřížky čteme: „ECCE AGNUS DEI“ a na spodní části rámu pokračuje: „HIC CAPUT INCLINA MUNDI MEDICINA“.

Ve vpadlém poli vrcholového tympanonu často nalézáme erbovní znamení vrchnosti nebo donátora – pětিলistá rožmberská růže (Frymburk, Chvalšiny, Kamenný Újezd, Polná), erb zkřížených klíčů vyšehradské kapituly a pětिलistá růže (kostel v Prachaticích), monogram vyšebrodského opata s datací 1487 (Hořice na Šumavě). V mnoha případech jsou niky a konzoly prázdné a fiály bez vrcholů nebo zcela chybí. Zde je však potřeba zmíněné prvky předpokládat v malované podobě (Černice, Doudleby, Rožmberk nad Vltavou) a v řadě případů nepochybně navazovala na kamennou architekturu malovaná část, která při jednotném barevném provedení díla a s iluzivními prvky stínování nepochybně splývala s

²⁹⁹ BRANIŠ 1900, s. 133.

³⁰⁰ Zbytky pozdně gotického sanktuáře kostela v Žumberku byly nalezeny při restaurování interiéru roku 2009. Jelikož bylo při jeho zrušení v minulosti odesáno plasticky členěné ostění, zachovala se nám dodnes jen jeho silueta, která nejvíce připomíná sanktuář z kostela ve Slavkově.

³⁰¹ LAVIČKA 2004, s. 49: „Zde hlavu skloň, leží zde světa lék“.

kamenickou částí v jeden celek. Nádherným příkladem je v roce 1998 zrestaurovaný³⁰² sanktuář kostela v Polné na Šumavě. Kamenné ostění svatostánku z roku 1488 vystupuje ze zdi, usazeno na polygonální konzole. Vpadlá pole jsou zdobena tesanými pětistými růžemi. Na polychromovanou kamenickou architekturu navazuje iluzivní nástěnná malba oltářního nástavce. Ve spodní hranolové části drží pár andělů v nikách pás malované drapérie, která původně sahala až k podlaze kněžiště. Nad levým andělem vystupuje ze zdi kamenný štítek s vytesaným letopočtem 1488. Ve výši reliéfních vodorovných prutů, které dělí vlastní schránku od vrcholového štítu sanktuáře, navazuje na zdi po obou stranách iluzivní římsa, na níž je nasazeno šest malovaných fiál vzájemně spojených ve vrcholu rostlinným dekorem. Vzniklo tak pět nik, v nichž lze nalézt malované figury. Při vnějších stranách jsou to ke středu přivrácené mužské polofigury proroků (?) držící v rukou dnes již prázdné nápisové pásy. Ve středních nikách opět obráceni ke středu stojí na malovaných konzolách základní figury kompozice Ukřižování, vlevo Panna Maria s rukama zkříženými na prsou, napravo Jan Evangelista nesoucí pravděpodobně knihu. Nejvýše umístěná prázdná osová nika obepíná vystupující polygonální kamennou konzolu, která původně určitě nesla ztracenou dřevěnou sochu Bolestného Krista. Bylo zde tak vytvořeno významově bohaté dílo, které mimo skutečné schránky na Nejsvětější svátost oltářní zároveň představuje zobrazení monstrance k její výstavě a adoraci, stejně jako oltář k věčně se opakujícímu proměňování Těla Kristova. Dosud velice živá polychromie stírá hranice mezi kamenickým dílem a iluzivní nástěnnou malbou. Vzhledem k rozpoznané příbuznosti s tvaroslovím sanktuáře kostela v nedalekých Hořicích se lze domnívat, že i tento vzor sanktuáře v Polné byl doplněn iluzivní malířskou výzdobou, která je dosud skryta pod vápennými nátěry v okolí kamenné schránky.

Druhý, snad ještě významnější nález malované složky propojené s kamenickým dílem v jeden celek působivého sanktuáře byl učiněn v roce 2005 při zahájení oprav interiéru kněžiště kostela v Zátoni. Nález a restaurování malířské výzdoby kolem kamenné schránky pozdně gotického sanktuáře na severní stěně³⁰³ nám dovoluje navíc nahlédnout do racionálního uvažování a stavební praxe na konci 15. století. Malovaná architektura vrcholí iluzivním nástavcem s trojicí nik a fiál, z nichž se dvě ohýbají v reakci na zakřivení klenební kápě. Charakter zpracování kamenné schránky s dvojicí válcových prutů po obvodu a kovanou mřížkou je velmi blízký sanktuáři kostela v Černici u Zlaté Koruny a dokládá tak, že

³⁰² ČECH 1998, s. 3.

³⁰³ BLÁHA – KRHÁNKOVÁ – ŠRŮTEK – WAISSEROVÁ 2006.

obě pocházejí přibližně ze stejné doby³⁰⁴ a mají společného ideového tvůrce. Černická schránka nám proto poskytuje bližší představu, jak asi mohly vypadat odsekané části zátoňského sanktuáře. Naopak odkrytá výmalba v Zátóni dovoluje oprávněný předpoklad, že podobná výzdoba je dosud schována pod mladšími vrstvami nátěrů kolem sanktuáře v Černici. Ohnutí malovaných fiál v Zátóni jasně indikuje, že byly provedeny kolem roku 1491, krátce po dokončení klenby. Při pohledu na severní stěnu kněžiště je dobře patrné posunutí sanktuáře mimo střed klenebního pole vpravo (k východu) a naskytá se otázka, zda zjištěná asymetrie představuje dobově oblíbenou uměleckou hříčku, a nebo by se zde mohlo skrývat ještě další vysvětlení? Při pohledu na půdorys kostela³⁰⁵ je zřejmé, že se samotná nika nalézá vpravo od kolmého styku východní zdi sakristie a severní zdi kněžiště, což dokládá, že umístění sanktuáře mělo praktickou příčinu. Kamenná schránka, která je ve své hmotě vždy větší než pohledově se uplatňující opracovaná část, byla vložena v těsné návaznosti na zbytek starého zdiva do vertikálně narůstající hmoty nového kněžiště. Osové umístění sanktuáře sice nebylo vyloučené, ale znamenalo by vylámat ve starém zdivu otvor a tím zbytečný nárůst objemu práce a nákladů. Při usazování kamenných prvků zřejmě ještě nebyl hotový návrh malířské výzdoby, a tak se malíř po jistém časovém odstupu a po dokončení hrubé stavby musel vyrovnat s nastalou situací. Nedostatek místa zaviněný vyosením celé kompozice a navazující klenební kápí vyřešil malíř elegantním, expresivním, a do dobové módy a vkusu zcela zapadajícím ohnutím fiál.³⁰⁶

Dva vzácně dochované a kompletně restaurované sanktuáře v Polné (1488) a Zátóni (1491) dávají tušit velkolepou barevnost a výzdobu chrámových interiérů pozdní gotiky. Odlupující se nátěr napovídá, že velké překvapení ohledně barevnosti pozdně gotických kamenických prací dosud skrývá sanktuář kostela v Kamenném Újezdě. Je velice pravděpodobné, že všude tam, kde při puristických obnovách na konci 19. nebo počátku 20. století nebyly kamenické prvky očištěny až na samé jádro, lze pod mladšími nátěry očekávat ne jeden fascinující objev výzdoby, která akcentovala tento liturgicky významný prvek.

³⁰⁴ V případě Černice máme zachovánu zprávu o svěcení kostela, resp. jeho části roku 1491 kaminským biskupem Benediktem z Valdštejna (MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 28).

³⁰⁵ Přesné geodetické zaměření provedla roku 2002 firma Murus (MURUS 2002).

³⁰⁶ U nás snad nejznámější příklad ohnuté fiály je na portálu Staré radnice v Brně, kterým patrně v letech 1510–1511 stavbu opatřil Anton Pilgram (UPM–1 1994, s. 144, s fotografií).

III. 5. 5. Boží hrob

Boží hrob musel být, byť i v provizorní podobě, zřizován v každém kostele, a zřejmě jen ve větších a bohatších farnostech vznikla nějaká jeho stabilnější a reprezentativnější podoba, kterou však nelze dnes v žádné jihočeské svatyni spolehlivě rekonstruovat. O jejich konstrukci a výskytu dnes víme velmi málo, stejně jako o průběhu paraliturgických her. Na rožmberském panství koncem středověku však zřejmě nelze předpokládat Boží hroby v podobě samostatných kaplí nebo mnohafigurových sochařských kompozicí tak, jak je známe se středověkých katedrál (např. Freiburg i. B., Štasburk, Münster). Reálnějším předpokladem je forma dřevěného sarkofágu nebo skříně, kam byla socha Krista o Velikonocích ukládána.

Jedinou konkrétní zprávu o existenci Božího hrobu máme z kostela sv. Jiljí v Třeboni, kde klášter roku 1487 přijal plat na udržování tří žáků, kteří budou číst o Velikonocích žaltář u Božího hrobu.³⁰⁷ Dalším reálným dokladem je socha ležícího Krista z Božího hrobu (AJG, 3. čtvrtina 14. století), původem z dominikánského kláštera v Českých Budějovicích.³⁰⁸ Naprosto výjimečným příkladem je Ukřižovaný z Boletic (AJG, kolem roku 1450), který má ruce v ramenou nasazeny na pohyblivých čepech, takže jej bylo možno během velikonoční liturgie sejmut z kříže a uložit do Božího hrobu.³⁰⁹

Otázkou zůstává, zda k pozůstatkům Božích hrobů nepatří některé niky v interiérech kostelů, kam mohly být ukládány sarkofágy. Dosud totiž není znám účel segmentově sklenutého výklenku u bočního oltáře v jižní zdi kostela v Hořicích a u bočního oltáře v severní zdi lodi kostela ve Chvalšínách. K takovému předpokladu nás vede segmentově klenutá nika v jižní zdi kněžiště kostela ve Svaté Majdaleně. Vzhledem k poloze bychom sice mohli uvažovat o funkci sedile, ale uvnitř se na stěně zachovala pozdně středověká malba zobrazující polopostavu Bolestného Krista v tumbě. Živoucí Spasitel se zdviženýma rukama a zřetelnými ranami v dlaních stojí před křížem. Právě námět malby by mohl korespondovat s ukládáním Krista do hrobu a jeho zmrtvýchvstáním o Velikonocích.

³⁰⁷ SOA Třeboň, Vs Třeboň, inv. č. 518 = stará sign. IA 3Kalfa Nr. 4. K tomu blíže ŠIMŮNEK 2010, s. 505 a pozn. 86.

³⁰⁸ LAVIČKA 2007b, s. 14.

³⁰⁹ LAVIČKA 2007b, s. 35.

III. 6. Lod'

Lod' jako prostor pro věřící je ve svém základní podobě, respektive půdorysu vcelku stabilní částí každého kostela. V období pozdního středověku se i zde však objevilo několik novinek, které se projevily v jejich uspořádání a vybavení. I zde lze zjistit řadu variant při pozdně středověkých úpravách lodí. Mnohdy zůstala v obvodovém zdivu starší, někdy ještě i románská lod' (Horní Stropnice), u které bylo občas zvýšeno obvodové zdivo a pak vložena klenební konstrukce (Černice). Při klenutí byl někdy dosud jednotný prostor lodi rozčleněn klenebními podporami a vloženými klenbami na dvoj- (Hořice, Horní Planá, Kaplice – sv. Petr a Pavel, Malonty, Velešín – sv. Václav, Rychnov nad Malší, Soběslav sv. Petr a Pavel – dvoulodí založeno již ve 14. století) nebo trojlodí (Cetviny, Horní Stropnice, Rožmberk nad Vltavou, Staré Město pod Landštejnem, Trhové Sviny, Prachatice – trojlodí založeno již ve 14. století) a naprostou výjimku pak představuje čtyřlodí kostela v Žumberku. Většinou jen u velkých pozdně středověkých novostaveb městských nebo klášterních kostelů se setkáváme s jednotným stářím a tvaroslovím kostelní lodi. (Borovany, Dolní Dvořiště, Haslach, Chvalšiny, Kájov, Nové Hrady – zaklenuta až roku 1590). Zjišťujeme však skupinu většinou venkovských kostelů, kde byl ponechán i při pozdně gotických úpravách nadále trémový strop (Blansko, Boršov nad Vltavou, Brloh, Doudleby, Jílovice, Kamenný Újezd, Klení, Ktiš, Malšín, Mladošovice, Polná, Rychněvek u Frymburku, Rychnov u Nových Hradů, Slavkov, Soběnov, Svatý Tomáš). Absence opěrných pilířů dokládá, že některé kostely stavěné v pozdním středověku již byly budovány se záměrem plochostropé lodi – Loučovice, sv. Oldřich (1490–1500), Horní Dvořiště (1511–1517), Velešín, sv. Filip a sv. Jakub (dat. 1535), Frymburk (druhá čtvrtina 16. století, cca 1530–1540), Kaplice, sv. Barbora (druhá čtvrtina 16. století). Některé kostelní lodi zůstaly nedokončené – jako například lod' klášterního kostela v Přední Výtoni (svěceno 1523), u níž je zřejmé díky zachovaným opěrným pilířům, že sklenuta být nepochybně měla.³¹⁰

III. 6. 1. Technologie klenební konstrukce

Lod' kostela vznikala buď jako pozdně gotická novostavba, nebo byla starší plochostropá na konci středověku alespoň zaklenuta do stávajícího obvodového zdiva. Pro zachycení klenebního tlaku a zpevnění obvodového zdiva se někdy z vnějšku přistavovaly opěrné pilíře (Rychnov nad Malší, Trhové Sviny – severní zeď). V ojedinělých případech zjišťujeme

³¹⁰ Nynější vložené klenby pochází až z novogotické úpravy kostela v 19. století – KAINDL 2008, s. 123.

v interiéru vloženou konstrukci vtažených pilířů vzájemně rozepřených meziklenebními pasy, což odlehčilo starému obvodovému zdivu o neznámé únosnosti. Jediným příkladem takového řešení na rožmberském panství je klenba lodi kostela v Černici (cca 1505 – dokončena 1515), a je záhodno připomenout stejný postup při zaklenuí starší plochostropé lodi kostela sv. Prokopa a sv. Jana Křtitele v Českých Budějovicích (1500–1510).³¹¹ Jednolodní klášterní kostel v Borovanech má síťovou klenbu rovněž uloženu na konstrukci vtažených pilířů a rozpěrných pasů, ovšem zde nezůstalo starší obvodové zdivo z předchozího farního kostela, které by bylo potřeba zpevnit, nýbrž tu nalézáme čistý architektonický záměr a projev uměleckého stylu.

V řadě případů se jedná o samonosné valené a relativně tenké klenby z cihel nebo z kamene, na jejichž ucelených plochách se před pozorovatelem rozprostírá dekorativní síťový vzorec. Jeho klenební žebra jsou provedena z cihelných tvarovek nebo z kamenných prutů, případně kombinací obou materiálů. Klenby sestavené pouze z kamenných žebor nalézáme u kostelů v Dolním Dvořišti (kněžiště), ve Frymburku (kněžiště), v Kájově, Nových Hradech, Rožmberku nad Vltavou (kněžiště), Starém Městě pod Landštejnem (trojlodí, v kněžišti klenba zanikla), Svatém Tomáši (kněžiště), Trhových Svinech, Velešíně – sv. Filip a sv. Jakub (kněžiště) a Zátóni (lod'). Z kamene bývají zpravidla vytesány nosné a namáhané části klenby – sloupy, pilíře, klenební přípory, konzoly a výběhy žebor pevně svázané s obvodovým zdivem. Na klenebních kápích se pak nachází převážně již cihelná žebra a pouze složitější a náročnější prvky – křížení žebor a někdy reliéfně zdobené svorníky bývají opět tesány z kamene. Technologicky podmíněné užití kamene a cihly v klenebních konstrukcích lze dnes sledovat na poškozených nebo v minulosti puristicky očištěných stavbách. Po dokončení byly totiž tyto konstrukce natírány vápenným pačokem a malováním spojeny v jednotný tektonicky logický a výtvarně působivý celek. Lze tak najít klenební prvky jen jednobarevně odlišené od nosné zdi, nebo pokryté iluzivním mramorováním. Časté je užití šedého (kostel v Záblatí – klenba dvoulodí, nepatrné fragmenty v kostele v Trhových Svinech – trojlodí, Prachatice – vítězný oblouk a klenba kněžiště, Velešín, sv. Filip a Jakub – 2. etapa výmalby kněžiště, Žumberk – klenba presbytáře), růžvooranžového (Žumberk – architektura čtyřlodí), okrového (Velešín, sv. Filip a Jakub – 1. etapa výmalby kněžiště) nebo dvojbarevného kvádrování, které má navodit opět dojem skládání jednotlivých klenebních prvků konstrukce. Někdy byla nabílená klenební žebra opatřena pouze dělicími linkami (Zátoň – klenba kněžiště, Trhové Sviny – nepatrné fragmenty červené dvojité linky na klenbě

³¹¹ KADRMAS 1983; LAVIČKA 2005b, s. 22–24.

podkruchtí). Malované kvádry však zpravidla na pilířích nerespektují rozměry a spáry skutečných kamenných bloků, které se často lišily velikostí a někdy i barvou použitého materiálu (Záblatí, Žumberk). Volné plochy klenebních kápí zdobily malované vegetabilní motivy – rostliny, květy, plody jako aluze na zahradu ráje (Cetviny – klenba trojlodí, Chvalšiny – klenba lodi) nebo erby vrchnosti (Prachatice – pár kolčích štítků s pětistými růžemi a datací 1500, Chvalšiny – rožmberský erb na klenbě lodi, Rožmberk nad Vltavou – erby rožmberského vladařského páru a Jagellonců na klenbě kněžiště, Žumberk – zatím čtyři odkryté rožmberské erby v erbovní galerii na klenbě čtyřlodí),³¹² donátorů z řad měšťanů či řemeslných cechů nebo jména či značky kameníků jako například v kostele sv. Víta v Českém Krumlově (znak a jméno Linharta z Aldenberka na klenbě lodi), v Žumberku (značka mistra Jana z Trhových Svinů a druhá značka neznámého kameníka při vstupu ze schodiště na kruchtu), či ve Chvalšínách (jméno Hanse Getzingerera na klenbě lodi). Puristické očištění klenebních prvků sice dnes umožňuje studium středověkých stavebních technologií, avšak naprosto degraduje kvality a hodnoty často prvotřídní architektury.

V letech 1923–1924 se uskutečnila zásadní oprava interiéru kostela v Trhových Svinech, při které malíř Martin Marek z Bukvice u Trhových Svinů a stavitel František Stašek s pomocníky a za dozoru památkového a církevního konzervátora pečlivě zbavili kamenné prvky veškerých nátěrů, takže „... *zasvitly krásné podoby žulových kvádrů, [...]. Odborníci, znalci, stavitelé podivují se kráse kamene, kterému Jste úmornou prací vrátil původní podobu a ukázal, co předkové dovedli a potomstvu zanechali*“.³¹³ Hledání a odkrývání „pravého“ a čistého středověku slavilo úspěch a málokdo by dnes pomyslel, že interiér mohl vypadat jinak. Několik historických fotografií a archivních zpráv dokládá, že ještě v první čtvrtině 20. století byly kamenné prvky v řadě středověkých kostelů skryty pod vápennými nátěry.³¹⁴ Narůstající poznání a průzkum nemalého množství kostelů dokládá, že prakticky nikde nebyl otesaný kámen přiznán bez povrchové úpravy. Důvodem byla snaha skrýt barevné nedostatky ve struktuře kamene a u velkých kvádrů byly maskovány zatmelené montážní otvory pro krepny.³¹⁵ Někdy zjišťujeme záměrnou imitaci dražšího a méně dostupného druhu kamene. V

³¹² Odkryv a restaurování všech 26 erbů na klenbě čtyřlodí kostela v Žumberku bude probíhat během roku 2012, teprve pak bude možno zhodnotit význam nálezu.

³¹³ Farní kronika Trhové Svině, nepag., oddíl „L. P. 1925“ - přepis zhodnocení Biskupského ordinariátu v Českých Budějovicích ze dne 4. března 1925.

³¹⁴ Např. kamenné prvky v interiéru kostela sv. Víta v Českém Krumlově byly zbaveny nátěrů při opravě v roce 1899, vnitřek kostela Panny Marie v Rožmberku nad Vltavou byl kompletně vybělen ještě roku 1924, klenební žebra a kamenné prvky v kostele sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách byly očištěny až v roce 1933. – Ideál „čisté architektury“ patří k obecným fenoménům již hluboko od 19. století.

³¹⁵ Krepna – železný nástroj nůžkovitého tvaru, který se vahou kamene svíral a upevňoval v důlcích vyhloubených na povrchu článku, a umožňoval tak transport těžkých kvádrů na laně za pomoci kladek.

mnoha případech byla nátěrem skryta účelová kombinace kamenných konzol a svorníků s levnějšími sériově pálenými cihelnými klenebními žebry. Zachované příklady zároveň ukazují, že při nátěru konstrukcí nebylo zcela rezignováno na spárování a logické dělení na články, které bylo mnohdy znovu naznačeno barevnými linkami.³¹⁶ V trhosvinenském kostele se s tímto řešením setkáváme v nejvyšším patře západní věže, která přibližně po dvaceti letech od dokončení štítu trojlodí zakryla jeho střední část a uchovala původní barevné členění vystupujících žebor slepé panelace. Svislé pruty vyžděné z profilovaných cihel byly na závěr přeštukovány a natřeny šedou barvou s vodorovnými bílými liniemi, které vždy přibližně v odstupu dvou cihel dělí šedé pásy imitující stavební spáry. I přes pochvalné záznamy o navrácení původní krásy kameni můžeme konstatovat, že očista interiéru trhosvinenského kostela ve 20. letech 20. století se naštěstí nezdařila dokonale. V podkruchtí, zejména ve vrcholových partiích klenby nacházíme dosud čitelné zbytky středověké úpravy žebor. Z nich je zřejmé, že povrch kamenických prvků byl po dokončení nalíčen vápenným nátěrem a spáry naznačeny vždy párem červenohnědých linek.

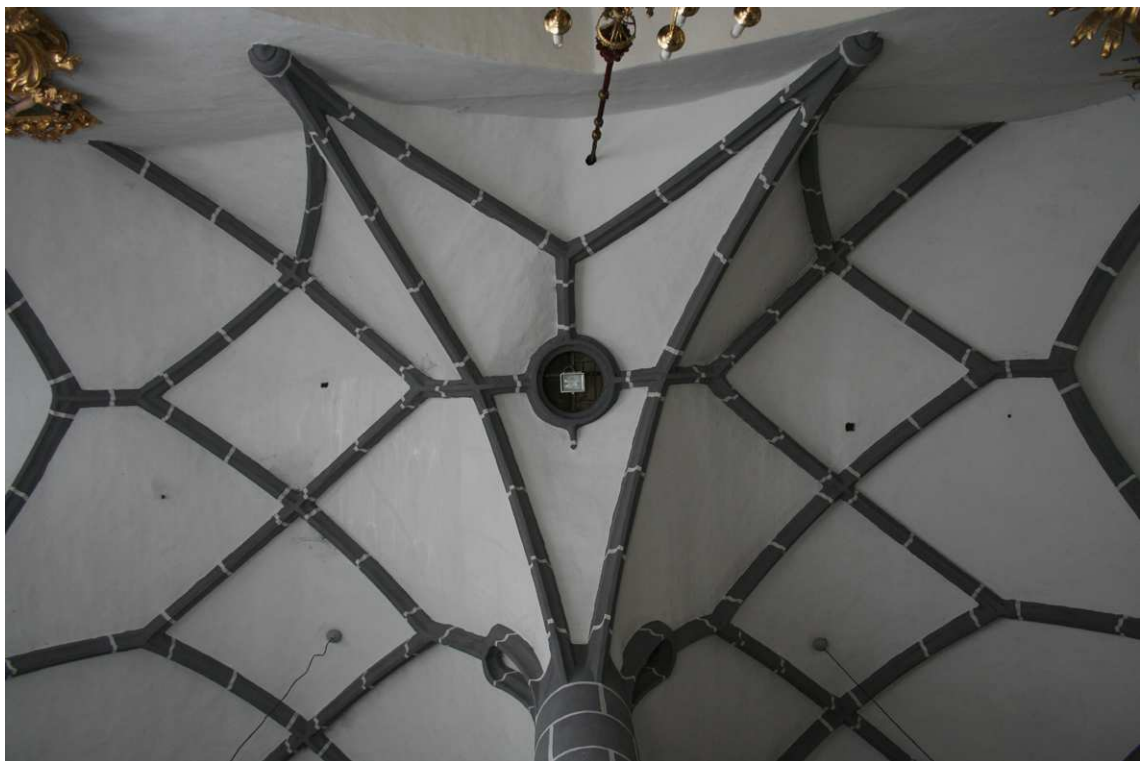
V roce 1933 byly v kostele ve Chvalšínách oškrabány všechny kamenické prvky tak pečlivě,³¹⁷ že restaurátoři v polovině devadesátých let 20. století došli k neomylnému závěru, že nebyly nikdy polychromovány, ač fotografie zachycující stav interiéru před restaurací hovoří o opaku. Prezentace režných cihelných a kamenných klenebních prvků s jasnými rozhraními mezi sebou snad mohou v postmoderní době působit zajímavě a nevšedně, avšak naprosto popírají logické tektonické vazby nosných a nesených prvků a celkový dojem je rušivě roztržštěný. Kamenné přípory a klenební výběhy už nepůsobí jako podpora hvězdové síťové klenby z cihelných tvarovek. Jednotně budovaný a zamýšlený klenební systém se tak rozpadl na samostatné části, které si žijí vedle sebe vlastním, na sobě nezávislým životem. Žebrová síť se dále jako sklíčka kaleidoskopu tříští na kamenné svorníky a průniky žebor v kombinaci dlouhých cihelných prutů.

³¹⁶ Srov. např. Zátoň, kostel sv. Jana Křtitele – klenba kněžiště, Velešín, kostel sv. Filipa a sv. Jakuba – klenba kněžiště, Prachatice, kostel sv. Jakuba Většího – vítězný oblouk a klenba kněžiště, Záblatí, kostel sv. Jana Křtitele – klenba dvoulodí.

³¹⁷ Zprávu o opravě kostela roku 1933 nalézáme ve farní kronice – Farní úřad Chvalšiny: Gedenkbuch für den Pfarrbezirk Kalsching. Anfänge mit dem Jahre 1836. Fol. 126 – „.....steinernen Rippen am grossen Gewölbe freigelegt worden.“

Záblatí, kostel sv. Jana Křtitele – rekonstrukce středověkého způsobu polychromie klenebních prvků dvoulodí.

III. 6. 2. Typologie klenebních schémat

Při zkoumání typologie klenebních obrazců na jihu Čech v pozdním středověku lze nalézt většinou stále přežívající a jen nepatrně upravené vzorce parléřovské síťové klenby (milevský i svatovítský typ), ale také hvězdová schémata se čtyř nebo šesticípými prvky. Ojediněle se setkáváme, především na konci sledovaného období s velmi hustými síťovými klenbami (Nové Hrady a Frymburk – obě kněžiště sklenuta kolem 1530). Nejméně početnou, o to však významnější a diskutovanější skupinu tvoří stavby s krouženou klenbou. Při studiu dosud publikovaných a zejména starších názorů se na první pohled zdá, že jde o velice složitou problematiku v rovině autorství i datace jednotlivých kleneb. S nadsázkou lze říci, že tři čtvrtiny dosavadních českých a rakouských prací, které se nějakým způsobem vyjadřovaly k jihočeské pozdně gotické architektuře, se věnovaly pouze tomuto tématu. Řada kunsthistoriků lpí na dochovaných letopočtech a písemných zprávách, ač jsou často v rozporu s tvaroslovím a formálním výrazem artefaktu. Problém je většinou s tím, že řada sice autentických zpráv je útržkovitých a nejednoznačných, mnoho letopočtů je velice často považováno za rok, ve kterém bylo dílo dokončeno a někdy se autoři nekriticky spoléhají na barokní zprávy, které mohou být stejně pravdivé jako zavádějící. Dosud uváděný soubor kroužených kleneb na česko-rakouském pomezí je potřeba rozdělit z hlediska klenebního schématu na dvě skupiny a teprve pak je řešit zcela samostatně (*viz níže*).

Naprostojedinělý druh klenební kompozice představuje zaklenuť dvoulodí kostela v Rychnově nad Malší (1500–1510), kde nacházíme záměrně nepravidelné, respektive záměrně nahodilé uspořádání žeber, která nejsou v několika místech vedena přímo, nýbrž je jejich průběh zakřiven pomocí vložených kolínek. I když architektura rychnovského dvoulodí nedosahuje kvalit blízkého kostela v Dolním Dvořišti, který ovlivnil jeho tvarosloví, setkáváme se tu s osobitým, ba až revoltujícím návrhem kamenického mistra, který se nespokojil s dobově oblíbenými a rozšířenými síťovými a krouženými klenbami. Stejně tak by se však mohlo jednat o projev přání stavebníka, pořídit si do kostela neopakovatelnou a jinde se nevyskytující klenební kompozici.

III. 6. 3. Klenba

Hlavním prvkem, který zásadně utváří charakter interiéru kostelní lodi je klenební konstrukce včetně nosných prvků – konzol, klenebních přípor. Podobně jako v případě kněžiště i zde pozorujeme koncem středověku několik oblíbených klenebních typů. V dvoulodí kostela

Panny Marie v Kájově nalézáme několik variant hvězdové klenby, přičemž se jedno klenební pole navzájem liší od druhé (dokončeno 1485). Mezi lety 1490–1500 byly použity hvězdové klenby při zaklenutí trojlodí kostela v Prachaticích. Vzhledem k formálním souvislostem v tvarosloví přípor a klenebních výběhů, lze předpokládat, že podobný typ hvězdové síťové klenby byl plánován i v trojlodí kostela v Dolním Dvořišti, kde jej však po zvýšení obvodového zdiva nahradila síťová klenba. V Trhových Svinech nalézáme v principu stále parléřovskou síťovou klenbu svatovítského typu (zaklenuto 1497–1500), která se stala vzorem pro zaklenutí severního a východního ramene křížové chodby kláštera v Borovanech mezi lety 1500–1510, dále trojlodí kostela v Horní Stropnici ve stejné době a nakonec pro zaklenutí čtyřlodí kostela v Žumberku (datována 1513). Síťová klenba v principu ještě svatovítského typu byla použita rovněž při zaklenutí kostela sv. Floriána v Kaplici (svěcen 1491). Vzhledem k téměř identickému tvarosloví klenebních přípor malého kostela v Kaplici a v kněžišti kostela v Nových Hradech (1490–1500) lze uvažovat o záměru použít podobný typ síťové klenby i zde. V první čtvrtině 16. století se na rožmberském panství setkáváme s krouženými klenbami Hanse Getzingera: Haslach – loď (1490–1500), Chvalšiny – loď (1507–1514), Rožmberk nad Vltavou – kněžiště (datováno 1525) a skupinou kleneb ovlivněných jeho dílem: Zátoň – loď (1510–1510), Svatý Tomáš – kněžiště (zmizelá datace 1515), St. Martin im Mühlkreis – jižní kaple (kolem 1519), Rychnov nad Malší (kolem 1530), a také klenba hlavní lodi kostela ve Starém Městě pod Landštejnem (zmizelá datace 1514). Ojedinelý projev umění sklípkových kleneb na rožmberském panství představuje zaklenutí dvoulodí kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi mezi lety 1499–1501 po vzoru františkánského klášterního kostela v nedaleké Bechyni. Sklípkové klenby byly použity rovněž při výstavbě ambitu paulánského kláštera v Kuklově (1500–1510 a kolem 1514) a prostoru v severním křídle konventu, kněžiště zůstalo nedokončeno.

III. 6. 4. Portály

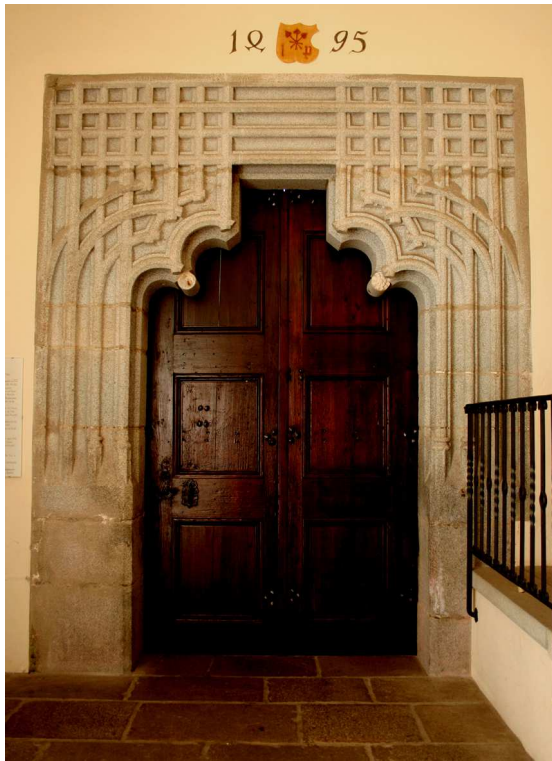
Kostel měl v ideálním případě vstup v ose západního průčelí, což příchozímu umožňovalo již od vstupu pohlédnout na cíl cesty, hlavní oltář jako místo, kde se odehrávala mešní oběť. Speciálně u této části kostela nalézáme řadu výjimek a modifikací souvisejících s potřebou komunikace a reprezentace. Hlavní portál se přesouval vždy na stranu, kudy směřoval hlavní proud věřících, respektive tam, kde byla převažující část obytné zástavby. Hlavní pozdně středověký portál na západní straně lodi kostela tak nalézáme v Černici, Horní Stropnici, Kaplice – sv. Petr a Pavel (starší portál), Kuklově, Loučovicích (sv. Oldřich), Nových Hradech a opět díky tomu, že směrem na západ ležela větší část sídliště. U řady kostelů je

však hlavní portál posunut na některou, nejčastěji jižní stranu lodi, kde tak zároveň vzniká klimaticky příznivější závětrí někdy umocněné předsíní – Doudleby (předsíní zanikla, zachován jen otisk), Dolní Dvořiště, Horní Dvořiště, Hořice, Chvalšiny, Klení (starší portál), Malonty (starší portál), Rychnov nad Malší, Soběslav – sv. Petr a Pavel (starší portál), Trhové Sviny, Veselí nad Lužnicí (starší portál), Zátoň, Žumberk. Zcela výjimečně se hlavní portál obrací k severu, což mělo vždy jako hlavní důvod opět převažující potřebu komunikace jako v případě kostela sv. Víta v Českém Krumlově, Panny Marie v Kájově, v Haslachu, v Blansku u Kaplice, Boleticích (starší portál) a snad také v Dolní Vltavici.

Hlavní vstup byl vždy větší a reprezentativněji zpracovaný, než ostatní vchody a zároveň nabízel pohledově ideální místo pro reprezentaci šlechtického rodu, obce, cechu nebo významného a zámožného jednotlivce. Již kolem roku 1300 vznikla malba pětিলisté růže uprostřed Arma Christi nad hlavním jižním vstupem (dnes skryta na půdě předsíně) kostela v Rožmberku nad Vltavou.³¹⁸ Nad vstupní arkádou severní předsíně kostela sv. Víta v Českém Krumlově byly umístěny dva reliéfní rožmberské erby, jeden v rukou štítonoše.³¹⁹ V Trhových Svinech umístila obec nad vstup do předsíně roku 1485 reliéfní desku s městským znakem a po polovině 16. století ještě doplnila malovaný rožmbersko-ursiniovský erb a v druhém medailonu pak rožmberského jezdce. Farář Michael Pils nechal zasadit nad arkádu předsíně severního vstupu dvě mramorové desky upomínající na stavbu kostela. Na hlavních pozdně středověkých dveřích kájovského kostela se dosud zachoval znak Českých Budějovic, který tak všem příchozím připomínal finanční účast hrdého královského města při stavbě a vybavení významného poutního kostela. Krátce před rokem 1499 byl dokončen hlavní portál kostela ve Chvalšínách, kde se v tympanonu objevil velký kolčí štít s cechovním znamením – reliéfním preclíkem a při horním okraji pak jméno donátora – Jakob Krzechl. Už se asi nikdy nedozvíme, co bylo v obdélném poli v nadpraží hlavního vstupu kostela v Rychnově nad Malší, zda malovaný nápis nebo nikdy nerealizovaný reliéf, či jméno donátora? Reliéfní rožmberské erby doplnily záklenek hlavního jižního vstupu a tympanon západního portálu kostela v Dolním Dvořišti. V nadpraží raně renesančního portálu na jižní straně lodi kostela v Doudlebech byl kolem roku 1530 vytesán štítek s rožmberským erbem. V západní předsíní kostela v Prachaticích je nad záklenkem hlavního portálu namalován, dnes prázdný kolčí štítek s nápisovou páskou. Není vyloučeno, že se i zde nalézala pětिलistá rožmberská růže.

³¹⁸ PAVELEC 2011, s. 431–432.

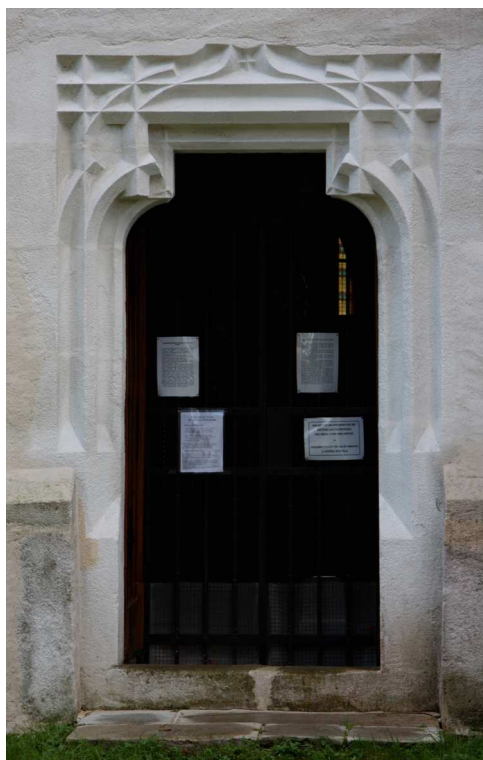
³¹⁹ Reliéfní erby na průčelí předsíně jsou kopie z konce 19. století, což prozrazuje charakter a opotřebení materiálu a zároveň několik historických fotografií z doby před regotizací kostela uložených ve fondech SOKA Č. Krumlov.

Vlevo, severní portál kostela v Altenfeldenu (dat. 1495), vpravo západní portál lodi kostela v Haslachu (1495–1500).

Vlevo, jižní portál kostela v Zátóni (1500–1510), vpravo hřbitovní portálu kostela v Dolní Vltavici, zatopen přehradou Lipno (archivní fotografie ze sbírek SOA Třeboň, pracoviště Č. Krumlov, 1500–1505).

Vlevo, západní portál kostela v Zátóni (1500–1510), vpravo portál kněžiště klášterního kostela v Kuklově, (1500–1510).

Vlevo, portál ve východním křídle kláštera v Kuklově (1500–1510), vpravo portál z konventu na zaniklou kruchtu klášterního kostela v Kuklově (1500–1510).

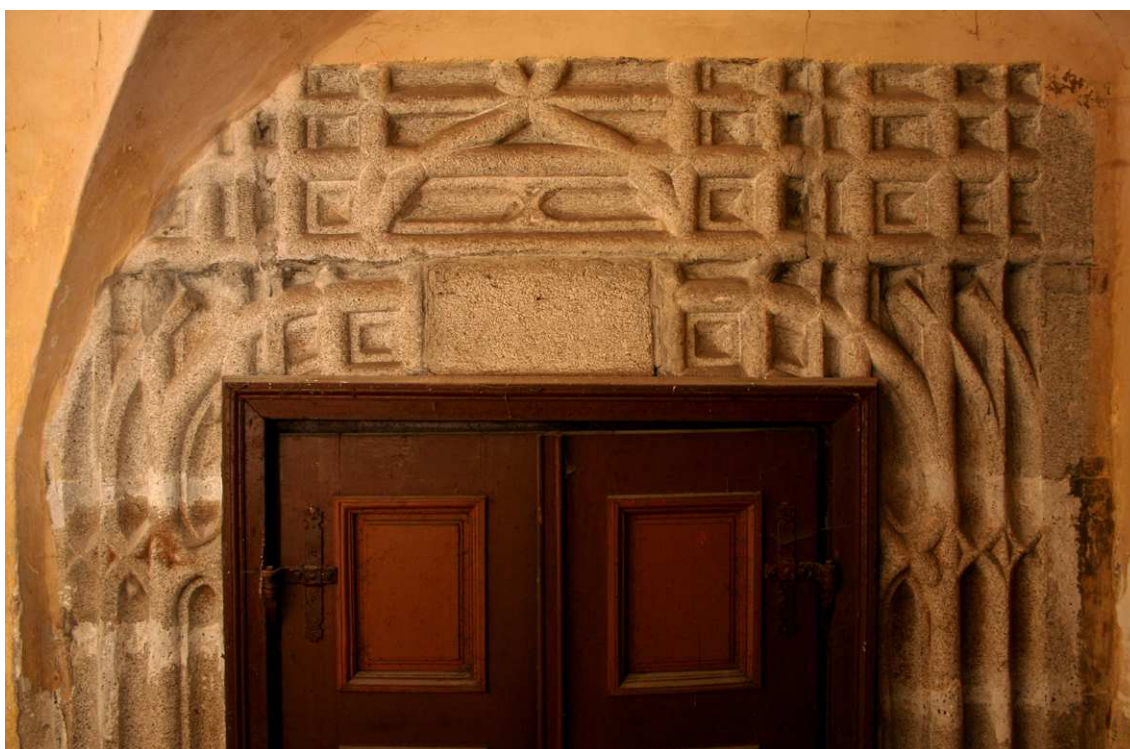

Kuklov, zazděný a přepatrovaný, hlavní západní portál do nedokončeného klášterního kostela (1500–1510).

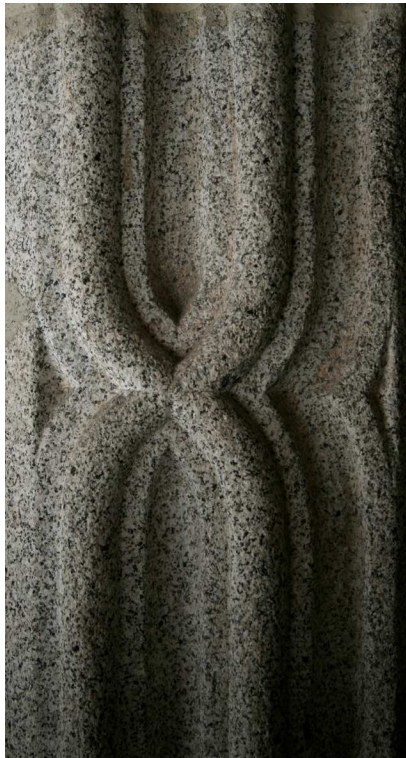
Vlevo, západní portál kostela v Horní Stropnici (1500–1510), vpravo jižní portál kostela v Horním Dvořišti (1511–1517).

Rychnov nad Malší, sv. Ondřej jižní portál kostela, detail (1500–1510)

Srovnání: Dolní Dvořiště – detail ostění portálu do depozitáře nad jižní předsíní (kolem 1500), Rychnov nad Malší, detail ostění jižního portálu kostela (1500–1510).

Srovnání: Dolní Dvořiště – detail ostění portálu do depozitáře nad jižní předsíní (kolem 1500), Rychnov nad Malší, detail spodní části křtitelnice (1500–1510).

S pohledově významnou plochou se pracovalo i u ostatních vstupů v rámci kostela. Nad sedlovým portálem do sakristie kostela ve Chvalšínách umístil kovářský cech pamětní desku, v jejímž středu vystupuje reliéfní rožmberský erb a pod ním mezi dvěma podkovami letopočet 1489. Každý příchozí tak viděl a pochopil, kdo a kdy financoval výstavbu této části kostela. Druhý příklad se stejnou funkcí nalézáme nad zazděným vchodem do staré severní sakristie kostela v Prachaticích, kde byl počátkem 16. století v nadpraží namalován sv. Václav doprovázený po stranách erby a nápisovými páskami se jmény donátorů, kteří významně přispěli na opravu kostela.³²⁰

Stavitelé i stavebníci rovněž pracovali s pohledovou osou vchodu, a tak nalézáme proti vstupu mnohdy alespoň pozůstatky monumentální malby zobrazující sv. Kryštofa (Boršov nad Vltavou, Polná na Šumavě, starší příklady: Třeboň – sv. Jiljí, Jindřichův Hradec – sv. Jan Křtitel). Zřejmě běžnou praxi dokládá ojedinělý nález nástěnné malby v kostele v Žumberku. Při průzkumu interiéru kostela se podařilo proti hlavnímu jižnímu vchodu nalézt na severní straně lodi votivní výjev, který stále čeká na odkrytí a restaurování. Ústředním motivem je velký Ukřižovaný na kříži tvaru T, před nímž klečí rytíř, pravděpodobně majitel blízké tvrze s dalšími postavami, snad členy své rodiny? Interiér kostela poskytoval dostatek volné plochy kdekoliv na obvodových stěnách, ale malba je umístěna přímo proti hlavnímu vchodu. Takže každý příchozí spatřil nejprve tuto malbu s podobou rytíře a patrona kostela, který zde mohl nakonec nalézt i místo posledního odpočinku.

III. 6. 5. Typologie portálu

Mezi nejstarší, nejjednodušší a nejdéle používaný typ ostění patří sedlový portál s okosenou hranou po obvodu, která vytváří při vnějšku pravoúhlý rámeček. (Cetviny – sakristie, Blansko – severní přístavek, Brloh – sakristie a první patro věže, Hořice – sakristie, Kájov – depozitář v patře a vstup do přístavku u vítězného oblouku, Klení – severní portál kněžiště, Kuklov – portál na emporu kostela, Ktiš – zbytek portálu sakristie, Rychnov nad Malší – patro věže, Rychnov u Nových Hradů – schodišti na kruchtě, Staré Město pod Landštejnem – zazděný portál v patře nad sakristií, Žumberk – podvěží).

Další typy sedlových portálů mají pravoúhlé rámování ze subtilních válcových prutů, které se protínají v rozích, někdy tyto pruty ještě lemují obě sedla v nadpraží, vcelku je však

³²⁰ Rozbor, datace a interpretace odkrytých nástěnných maleb, viz: HOROVÁ 2010; FAKTOR 2010.

modelace portálu velmi uměřená. Dále můžeme vysledovat typ portálu, kde dochází v členění ostění ke kombinaci jemných válcových prutů a hranolových profilů.

- *Kájovský typ* – starší, avšak větší a reprezentativnější typy pozdně gotických sedlových portálů mají dosud v nadpraží umístěn lomený tympanon zdobený reliéfem nebo případně malbou (např. Kájov – severní vstup, kolem 1485; Dolní Dvořiště – hlavní jižní a západní portál, 1490–1500; Chvalšiny – jižní vstup, 1494–1499). Portály s tympanonem byly běžnější na jihu Čech ve 14. století (Bavorov – jižní portál lodi, Hroby – jižní vstup lodi, J. Hradec – jižní portál farního kostela, Soběslav – sv. Petr a Pavel, severní a jižní vstup lodi, Třeboň – jižní portál lodi). Nejmladším příkladem z uvedené skupiny je severní portál českokrumlovského kostela sv. Víta a západní, pozdně goticky upravený vstup kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích z 1. čtvrtiny 15. století. Tento typ sedlového ostění s tympanonem v lomeném záklenku byl v pozdním středověku na jihu Čech vcelku výjimečným typem, který byl ještě před koncem 15. století opuštěn.

Kolem roku 1500 a v následujících desetiletích se objevují sedlové portály s prostorově velmi hluboce členěným ostěním, která mají relativně vysokou soklovou část sahající do výše jedné třetiny až poloviny nad práh. Kolem vstupního otvoru běží soustavy oblých nebo hranolových profilů, které vytváří při horních koutech pravoúhlý rastr, přičemž se část prutů segmentově ohýbá a kopíruje zakřivení sedel. Jednotlivé pruty ostění vyběhají buď přímo ze soklové partie, anebo vyrůstají ze samostatných, profilovaných válcových soklíků.

- *Krumlovský hráňový typ* – vzhledem k profilaci je možné tyto portály rozdělit na několik variant. První z nich používá při členění pouze hranolové profily s ostrou hranou diagonálně pootočenou vůči divákovi (např. Zátoň – západní portál lodi; Kuklov – severní portál kněžiště; Chvalšiny – bývalý hřbitovní portál, dnes na severní straně kněžiště). Jedna z variant tohoto typu má pruty, které vyrůstají z vlastních válcových soklíků (např. Český Krumlov, sv. Vít, – severní portál krucht; Chvalšiny – portál v přízemí věže).

- *Zátoňský typ* – další typ kombinuje masivní válcové pruty s hranolovými profily, aby vytvořily již popsanou kombinaci v orámování horní části a nadpraží sedlového portálu (např. Zátoň – jižní vstup; Dolní Vltavice – portál ohradní zdi, původně snad v lodi; Nové Hrady – západní a jižní vstup; klášter Vyšší Brod – hřbitovní kaple sv. Anny; Haslach (OÖ) – západní vstup lodi). U některých ostění jednotlivé pruty navíc vyrůstají z válcových zdobených soklíků (Horní Dvořiště – portál lodi; Horní Stropnice – portál lodi; Altenfelden (OÖ) – severní vstup lodi).

Variabilita a invence pozdně středověkých kameníků jakoby se vzpírala jednotnému a systematickému zařazení všech kamenických prvků, i když může pro některé z nich nalézt společnou charakteristiku. Mezi takové výjimky patří bezpochyby portál v podvěží kostela v Rychnově nad Malší, kde je v ostění lomeného záklenku vepsáno několik kroužených segmentů, nebo hlavní jižní vstup lodi tamtéž, kde v pravoúhlém rastru protnutých prutů vytváří válcový profil kolem sedlového záklenku zřetelný trojlistý motiv. Pozoruhodný je rovněž vstup do depozitáře nad jižní předsíní kostela v nedalekém Dolním Dvořišti, kde byla ve vrcholu vytvořena osobitá kombinace záclonových a vzdutých obloučků. Ojediněle nacházíme i historizující typy, jakým je např. půlkruhový portál s tympanonem v jižní zdi lodi kostela v Kájově, který bývá považován za pozůstatek starší stavby, ačkoliv jej lze považovat za pozdně gotický. V jihočeských kostelech nalézáme nepřeborné množství lomených nebo pravoúhlých, případně i půlkruhově klenutých portálků členěných někdy jen prostým okosením nároží, případně vystupujícím drápkem v soklové partii.

III. 6. 6. Kružbová okna

Zvláště u menších a vysoko položených kostelů v oblasti Šumavy se zřejmě z klimatických důvodů nezřizovala okna na severní straně, anebo byl jejich počet významně redukován. Jako příklad může soužití kostel ve Svatém Tomáši pod Vítkovým kamenem ve výšce téměř 1000 metrů nad mořem. Okna na severní straně postrádají např. kostely v Haslachu, Cetvinách, Malontech, Nových Hradech, oba kostely v Kaplici a v Horním Dvořišti. Pouze jedno okno na severní straně nalezneme u kostela v Rožmberku nad Vltavou. Opačnou výjimku pak představuje pozdně gotický klášterní kostel v Přední Výtoni, který má okna na severní straně lodi, což však bylo zřejmě způsobeno tím, že stejně jako v případě vyšebrodského klášterního kostela, jižní stranu zakrývala konventní budova.

Okna sloužící k osvětlení interiéru byla nejčastěji dvou, ale i trojdílná a výjimečně až čtyřdílná (některá okna v ambitu minoritského kláštera v Českém Krumlově), ve vrcholu doplněná kružbou. Nejčastěji nalézáme, především u starších staveb z 80.–90. let 15. století dvoudílná okna s kružbou složenou ze dvou jeptišek a ve vrcholu s vepsaným sférickým trojlistem a čtyřlistem. Postupem doby ztrácí jeptišky lomený tvar a mění se v obloukový, který nakonec z nich mizí i příznačné nosíky vepsaného trojlistu. V prvním desetiletí 16. století se objevuje hned několik nových typů kružeb, které postrádají typické, byť v pozdním středověku do jisté míry modifikované motivy trojlistu a čtyřlistu. Zvláštní skupinu tvoří kružbové výplně s abstraktními geometrickými motivy složenými z průniků přímých a

segmentových profilů (např. Chvalšiny – jižní okno lodi, Přední Výtoň – severní okno lodi, Trhové Sviny – okna v kněžišti); geometrických motivů kruhu (např. Přední Výtoň – severní okno lodi) a šestihranu (např. Trhové Sviny – okno křestní kaple). Samostatnou skupinu tvoří kružby doplněné o plaménkové motivy (např. Dolní Dvořiště – jižní okna trojlodí; Frymburk – východní okno kněžiště, Přední Výtoň – severní okno lodi, Staré Město pod Landštejnem – kněžiště). Vzhledem k četnosti prezentace rožmberské heraldiky na církevních stavbách zaujmou, ale svým významem nás nepřekvapí kružby ve tvaru pětিলisté růže (Chvalšiny, Rožmberk nad Vltavou, Přední Výtoň – vždy v kněžišti). Naprosto ojedinělá jsou kruhová okna s rotujícími plaménky. Vynikající příklad nalzáme v západní zdi Špulířské kaple při farním kostele v Jindřichově Hradci z doby kolem roku 1506. Na rožmberském panství známe pouze jeden případ takové rozety s velmi jednoduchou kružbou v západní zdi trojlodí kostela v Trhových Svinech. Otázkou zůstává, zda nebylo podobné okno rovněž v západní zdi kostela v Horní Stropnici, kde se zachovala ve zdi nad kruchtou pouze kruhová nika.

Velká trojdílná kružbová okna nalezneme v ojedinělých případech na lodi kostela ve Chvalšínách, v západním průčelí lodi v Nových Hradech, v kněžišti a lodi kostela v Přední Výtoni a u kněžiště kostela ve Frymburku z doby kolem roku 1530. Dodatečně, někdy v druhé čtvrtině 16. století bylo zřízeno velké trojdílné okno na jižní straně lodi kostela v Rožmberku nad Vltavou. Pozoruhodná galerie troj- i čtyřdílných kružbových oken se zachovala v křížové chodbě minoritského kláštera v Českém Krumlově.

Migraci motivů, respektive užívání kresebných vzorů v rámci rožmberského kamenického cechu pak naznačuje kružba složená ze tří segmentových, zdánlivě rotujících úseků, které nalzáme v naprosto stejném provedení na severní straně lodi kostela v Zátoni (1510–1517), v jihovýchodním okně kněžiště ve Svatém Tomáši (kolem 1515) a v severovýchodním okně kněžiště ve Starém Městě pod Landštejnem (kolem 1514).

III. 6. 7. Kručty

Naprosto novou součástí interiéru pozdně středověkého kostela se stala v souvislosti s rozvojem chrámového zpěvu empora v západní části lodi, jejíž provedení opět záviselo na finančních možnostech objednavatele.

První a zároveň nejstarší hudební kručtu nalzáme v kostele Panny Marie v Kájově zbudovanou počátkem 80. let 15. století, následovala kručta v augustiniánském kostele v Borovanech (kolem 1480), Trhových Svinech (1485–1495), v Cetvinách, v Českém Krumlově (1490–1500), v Haslachu (1490–1500), v Rožmberku nad Vltavou (1490–1500),

v Prachaticích (výběhy nerealizovaného severního ramene 1490–1500), Nových Hradech (1490–1500), v Kaplici – sv. Petr a Pavel, v Malontech, Benešově nad Černou, (1490–1500), Dolním Dvořišti (kolem 1500), Rychnově nad Malší (kolem 1500), Chvalšínách (1500–1510, zanikla), Zátóni (1500–1510), Hořicích na Šumavě (1510–1520), Žumberku (1505–1513), Černici (1505–1515), Soběslavi – sv. Petr a Pavel (1517–1519). Pozoruhodná je bezpochyby zděná kruchta kostela v Horní Plané s prvky románské renesance, někdy z doby kolem poloviny 16. století. Románská patrová, původně panská tribuna kostela v Horní Stropnici byla v letech 1500–1510 ubouráním horní části změněna na hudební kruchtu s novou poprsní zídkou.

Jen zcela výjimečně zaujaly kruchty větší plochu, než jen prostor při západní stěně kostela. Klenební výběhy na pilířích severní arkády trojlodí kostela v Prachaticích ukazují, že stávající kruchta mezi párem západních věží měla být před rokem 1500 rozšířena do severní boční lodi, k čemuž nakonec zřejmě z finančních důvodů nedošlo. V posledním šestiletí 15. století byla do raně gotické lodi kostela v Rožmberku nad Vltavou vkládána kruchta, která měla být zbudována na půdorysu L s kolmo navazujícím ramenem v severní boční lodi. Opět jen výběhy nad nynějším vstupním portálem na schodiště v severozápadním koutu hovoří o záhy opuštěném plánu. Na půdorysu L byla koncem 15. století realizována kruchta v kostele v Cetvinách, jehož loď byla zároveň sklenuta formou trojlodí. Zde bylo severní rameno empory nepochybně zamýšleno jako komunikační, tedy pro přístup do prvního patra zvonice a na půdu kostela. V sousední oblasti Mühlviertelu však nejsou v pozdně gotických kostelech vzácností ani kamenné tribuny zbudované na půdorysu U.

Mezi špičkové příklady z hlediska kvality kamenické práce a zpracování detailu patří bezpochyby kruchty kostelů v Kájově, sv. Víta v Českém Krumlově a v Dolním Dvořišti. Uvedené empory mají kamenné poprsně zdobené v jednotlivých polích kružbovými výplněmi, které jsou v případě Kájova a Č. Krumlova otevřené a u kruchty v Dolním Dvořišti nalzáme výplně se slepými kružbami, z nichž některá mají tvar pětিলisté růže. Excelentním příkladem je jemně zpracovaný arkýřek krumlovské empory, který zřejmě v minulosti sloužil k vysazení varhan a nesetkáváme se s ním nikde jinde na rožmberském panství.

U empory došlo často během doby ke změně původního přístupu. Jestliže v pozdní gotice vedl vstup převážně po schodech z interiéru lodi, věže nebo samostatného šnekového schodiště, docházelo často v baroku a pozdější době ke zřízení samostatného vstupu z vnějšku – v kostele v Hořicích na Šumavě, v Kájově, v Rychnově nad Malší a dalších. Úzká šneková schodiště začala být od konce 19. století nahrazována přímými a rozměrnějšími schodišti – Žumberk – 1893, Horní Stropnice – kolem 1900 a Chvalšiny – 1913–1914. Kruchty

v klášterních kostelech byly přístupné převážně z patra sousedního konventu, aby byly odděleny od laického světa v lodi (Třeboň, Borovany, Kuklov)

Mimo zděných, existovaly rovněž dřevěné empory, jak dokládá portál v patře severní stěny kněžiště klášterního kostela Kuklově, pod jehož prahem nalézáme rozměrné kapsy po zazděných trámech. Dřevěná kruchta z počátku 90. let 15. století byla zřejmě také v lodi kostela v Boršově nad Vltavou, která sloužil rovněž jako přístup do prvního patra věže přistavěné roku 1493 k západnímu průčelí kostela. Stejná situace nastala v 90. letech 15. století u kostela v Brloze, a po přístavbě zvonice roku 1499 také u kostela v Mladošovicích, kde se opět z dřevěné kruchty vstupovalo na pavláčku mířící ke vstupu do prvního patra zvonice. Existenci dřevěných empor dokládají dnes mnohdy jen dvojice okének, která vznikala v západním průčelí proto, aby osvětlila potmělý prostor podkruchtí, jak dosud nalézáme v západním průčelí kostela sv. Oldřicha v Loučovicích a u kostela v Klení.

III. 6. 8. Schodiště

Na jihu Čech známe několik točitých schodišť již z konce 14. století, která umožňovala vertikální komunikaci, aniž by omezovala využití vnitřního prostoru spojovaných podlaží (Bavorov – schodiště při severní věži, Trhové Sviny – schodiště v koutu mezi jižní zvonící a kněžištěm, Malonty – schodiště při západním průčelí sakristie-kaple, Miličín – naprosto unikátní zdvojená šroubovice v jednom válci spojující nezávisle přízemní a patro zvonice, v druhém směru sloužící pro přímý přístup z exteriéru do patra a na půdu kostela, Jindřichův Hradec – schodiště při západním průčelí kaple sv. Mikuláše v minoritském klášteře, Jindřichův Hradec, farní kostel – točité schodiště při jižním průčelí kněžiště a menší schodiště při západním průčelí zvonice kostela.

U vyvýšených nebo jinak oddělených prostor jakým byly i kruchty bylo potřeba zřídit komunikaci, respektive přístup formou schodiště. Setkáváme se prakticky s dvěmi základními variantami. Tam, kde byl dostatek místa, nalézáme přímá schodiště s jedním ramenem v interiéru z přízemí na kruchtě (Kájov – zrušeno, Hořice – zrušeno, Trhové Sviny). Někdy se průběh pravoúhle zalamuje s nevelkou podestou v místech změny směru schodiště Rožmberk, Haslach, Zátoň, Cetviny, Černice – kruchta, Český Krumlov – ze sakristie do depozitáře a z lodi do kaple nad předsíní, Trhové Sviny – do depozitáře nad sakristií).

Druhým, prostorově méně náročným typem je vřetenové schodiště – šnek, který bývá obvykle vysouván v podobě válcového, výjimečně polygonálního přístavku na exteriéru stavby. Na

kruchtu se po točitém schodišti chodilo v Dolním Dvořišti, Chvalšínách (nahrazeno novým roku 1913), Horní Stropnici (nahrazeno novým počátkem 20. století), v Žumberku (nahrazeno novým roku 1893). Naprosto ojedinělé schodiště bylo zbudováno při západním průčelí kostela v Prachaticích, stejně jako v koutu mezi severním průčelím trojlodí a zvonice městského kostela v Táboře, kde byla na exteriéru přistavěna schodišťová věžice, která však neukrývá točité schodiště, nýbrž pravouhle zalamovaný průběh krátkých přímých schodišťových ramen, oddělených navzájem podestami.

Schodiště byla vysouvána mimo půdorys stavby v případě, že bylo potřeba spojit, navzájem oddělené a mnohdy i zabezpečené prostory, zejména pak depozitáře ve věžích (Soběslav, sv. Petr a Pavel 1485–1488, Rožmberk věž 1490–1500), nebo se vyhnout prostoru v přízemí sloužícímu jako kaple či sakristie (Nové Hrady – zrušené schodiště při východním průčelí sakristie). Vestavba kruchty v kostele sv. Víta v Českém Krumlově (1491–1497) znemožnila původní komunikaci ve věži a na půdu kostela, a tak bylo v severozápadním koutu mezi západním průčelím lodi a zvonice vestavěno šnekové schodiště, které vyústilo do interiéru věže až v jejím druhém patře. Stejně univerzální pak bylo šnekové schodiště v Dolním Dvořišti, které umožnilo zároveň přístup na kruchtu a přes ní do depozitáře, a pak dále na půdu kostela. Téměř identickou funkci mělo schodiště kostelů v Horní Stropnici a Chvalšínách (zazděný portál v 1. patře). Točité schodiště neznámého stáří spojuje ve hmotě věže první patro konventu s prostorem barokní sakristie při severní straně kostela v Borovanech.

III. 6. 9. Kazatelny

Již ve smlouvě mezi farářem Hostislavem z Bílska s kameníkem Janem na dostavbu českokrumlovského kostela sv. Víta z 22. dubna 1407 se hovoří při popisu rozsahu stavebních prací: „.....*a podle té kapličky mám sklépek učiniti, aby mohly státí varhany a kazatedlnici* [autorský vpis]..... *a u některého slúpa v kostele má[m] udělati kazatedlni[ci] tesným kamenem, jakož svrchu psáno jest.*“ K realizaci smluvně sjednané kazatelny však nikdy nedošlo a ani nikde jinde z jižních Čech počátku 15. století nemáme zprávy o zhotovení nebo používání kazatelny. V sousední oblasti Bavorska se s kamennými a zděnými kazatelnami setkávám u velkých kostelů již počátkem 15. století (např. Neuötting, Landshut). Zdá se, že krumlovská kazatelna měla být ve své době na jihu Čech stejně výjimečným prvkem, jakým byl i celý krumlovský městský kostel v rezidenčním Českém Krumlově. Z přelomu 15. a 16. století nemáme žádné zprávy o existenci a používání kazatelen na rožmberském panství.

Jediným realizovaným a zachovaným exemplářem je kamenná kazatelna v Dolním Dvořišti, z doby kolem roku 1500. Ojedinělý doklad existence dřevěné kazatelny kolem roku 1490 zdá se nalzáme v kostele sv. Oldřicha v Loučovicích, kde se dnes vstupuje pozdně gotickým portálem v patře jižní stěny ze sakristie na barokní kazatelnu v kněžišti při vítězném oblouku, která mohla nahradit svou předchůdkyni. Zároveň však nelze zcela vyloučit interpretaci portálu jako vstupu do depozitáře v patře nad sakristií, který mohl bez stopy zaniknout při novém zaklenutí sakristie.

Další pozdně středověkou kamennou kazatelnu známe až z Bechyně, kde je umístěna v severovýchodní části severního ramene ambitu františkánského kláštera. Vstupní nika se schodišťovými stupni dokládá, že kazatelna se nalézala rovněž v ambitu minoritského kláštera v Jindřichově Hradci. Otázkou zůstává, zda byly kazatelny i na přelomu 15. a 16. století vybavením, které se na jihu Čech nacházelo spíše v prostředí klášterů nebo ve větších městských kostelech, a zda nebyly tehdy zhotoveny převážně ze dřeva, což by vysvětlovalo absenci jakýchkoliv stop po jejich umístění a užívání.

III. 6. 10. Almužní sloupky

Jedním ze zdrojů financování provozu kostela a jeho údržby byly dobrovolné drobné příspěvky, které mohly být vybírány různou formou. Pro tento účel bývaly v kostelech umístěny almužní sloupky – jejich dutá horní část bývala překryta zamykatelným víkem s petlicemi a s otvorem pro vhazování mincí. Středověký oktogonální almužní sloupek se dochoval v kostele v Trhových Svinech, kde byl zpola zapuštěný napravo od oltáře sv. Linharta u jižní stěny trojlodí. Při rekonstrukci podlahy a opravách omítek interiéru byl v roce 2009 vyzvednut a po restaurování přesunut k hlavnímu vstupu do kostela, z hlediska vcházejícího po levé straně. Středověké umístění sloupku neznáme, z logiky věci lze však předpokládat, že bylo blízké dnešnímu. Sloupek, umístěný v komunikačně frekventované poloze při kostelním vchodu, s pokladničkou uzavíranou kovanou petlicí, tak opět slouží svému původnímu účelu.

Z počátku 16. století se nám na rožmberském panství zachovaly dva kamenicky bohatě zdobené almužní sloupky. V prostoru před kruchtou kostela v Prachaticích, nalevo od vstupu nalzáme osmiboký kamenný sloupek s drápky v nárožích. Horní zesílená část s pokladničkou je v nárožích doplněna čtveřicí torďovaných válcových dříků nesených hvězdovými konzolami. Druhý, neméně zajímavý příklad se zachoval v kostele v Dolním Dvořišti, kde stojí u pilíře trojlodí blíže vstupu z jižní předsíně. Almužní sloupek má

stáčenou, výžlabky členěnou nohu, která nese osmibokou pokladničku s válcovými profily v nárožích. Prostor na peníze dosud uzavírá dvojice původních petlic.

Dva na první pohled nevelké kamenické prvky vykazují zajímavé formální souvislosti s architekturou křížové chodby minoritského kláštera v Českém Krumlově, především jejího dvoulodního prostoru v severním křídle (1500–1510). Hvězdovým konzolám krumlovského ambitu mají tvarově blízko poněkud jednodušší konzoly pod kruchtou kostela v Rychnově nad Malší (kol. 1505–1509) a velmi podobné jsou také hvězdové konzoly na almužním sloupku kostela v Prachaticích (kolem 1500). Jedna z hvězdových konzol severní zdi dvoulodního křídla krumlovského ambitu je téměř identická s hvězdovými konzolami křtitelnice kostela v Rychnově nad Malší, která byla odvozena z tvaru křtitelnice kostela v Dolním Dvořišti (obě kolem 1505). Velmi pozoruhodné je zpracování čtyř stáčených sloupů v krumlovském klášterním dvoulodí, které vyrůstají z osmibokých soklů ukončených fazetou s horizontálním výžlabkem. Na těle sloupů se stáčejí výžlabky doprovázené po stranách stezkami a navzájem oddělené válcovými pruty, což vytváří díky plasticitě i hře světla a stínu sugestivní dojem pohybu. Naprosto stejný tvarový motiv nalézáme ve vymezené oblasti rožmberského jihu pouze na almužním sloupku kostela v Dolním Dvořišti (svěcen 1507), který na své noze naprosto přesně, i když v podstatně menším měřítku opakuje profilaci krumlovských sloupů.

Skutečným překvapením je pak almužní sloupek z načervenalé žuly v kostele sv. Oldřicha v Loučovicích, který je zdoben na hranolové základně reliéfní pětilistou rožmberskou růží a na zbývajících stranách dalšími variantami rozety. Prostý polygonální almužní sloupek s jehlancovou spodní částí je zazděn napravo od jižního vstupu do kostela sv. Václava ve Velešíně. Ikonograficky naprosto ojedinělý je almužní sloupek zazděný na pravé straně jižního vstupu do kostela v Záblatí na Prachaticku. Na těle sloupku je vytesán reliéf polopostavy prosebníka, který má ruce sepnuté v prosebném gestu a otvor na dary je pak v jeho hlavě.

III. 6. 11. Kropenky

Opět velmi vzácně, zřejmě kvůli převažujícímu a velmi křehkému materiálu (kov, keramika, dřevo) máme dnes zachovány pozdně středověké kropenky. Polygonální kalichová kropenka je zazděna napravo od jižního vstupu do kostela v Doudlebech, polygonální kropenku zdobenou kružbovými motivy na plášti nalezneme v předsíni, nalevo od západního portálu kostela v Prachaticích a polygonální kropenky jsou rovněž součástí jižní a severní předsíně kostela v Rožmberku nad Vltavou.

III. 6. 12. Sluneční hodiny

Vzrůstající roli času v životě středověkého člověka a společnosti dokládají zbytky slunečních hodin na plášti kostelů. V Dolním Dvořišti se na severovýchodním nároží trojlodí zachovaly sluneční hodiny vytesané do nárožního kvádrů. Větší část je sice dosud překryta mladší náhrobní deskou, ale i přesto lze dobře identifikovat zbytky číselníku s gotickými čísly.³²¹

Ostatní zachované hodiny byly provedeny technikou nástěnné malby do omítky na exteriéru kostela. Mezi nejlépe zachované patří sluneční hodiny na jižní straně věže kostela v Kájově (dokončen 1485). Nepatrný zlomek středověkých slunečních hodin lze nalézt na jižní fasádě trojlodí v Rožmberku nad Vltavou, jejichž vznik můžeme díky související erbovní výzdobě klást do období let 1502–1506.³²² Na jižním průčelí depozitáře kostela v Černici (1490–1500) a na jižním průčelí věže kostela v Mladošovicích (1499–1500) byla při obnově nalezeny již jen prázdná obdélná pole bez výzdoby, pouze s otvorem pro ukazatel.³²³

Kájov, P. Marie, jižní průčelí věže kostela – středověké sluneční hodiny z konce 15. století.

³²¹ K identifikaci a rekonstrukci podoby středověkých hodin viz: LÁTAL 2008, s. 140–141.

³²² K identifikaci a dataci středověkých hodin viz PAVELEC 2011, s. 431

³²³ Fasáda kostela v Černici byl opravována roku 2009 a kostela v Mladošovicích roku 2010.

Rožmberk nad Vltavou, pův. sv. Mikuláš, jižní průčelí trojlodí – středověké sluneční hodiny z poč. 16. století.

III. 7. Dvoulodní kostely na rožmberském panství

Geneze dvoulodní dispozice v architektuře na rožmberském dominiu není dosud uspokojivě vyřešena. V poslední čtvrtině 14. století se s dvoulodními setkáváme především v případě kostelů budovaných ve významných rožmberských městech, přičemž jejich síť byla relativně rovnoměrná: Třeboň, kostel sv. Jiljí – 1367 založen klášter, 1380 odkaz na sklenutí kostela; Bavorov - 70.–80. léta 14. století (1373 sklenuto kněžiště); Blanice u Bavorova – 80. léta 14. století, nedokončeno; Miličín, dvoulodí dokončeno 1384; Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla – kolem 1380, loď zůstala nesklenuta; Soběslav, kostel sv. Víta – po 1374; Suchdol nad Lužnicí - 1380–1390, sklenutí na jeden sloup, nedokončeno; Milevsko, kostel sv. Jiljí, na štítu lodí znaky opata Františka z Vepic (v úřadu 1383–1405); Němčice – po 1400; Český Krumlov, kapitulní síň minoritského kláštera – poslední čtvrtina 14. století, sklenutí na jeden sloup, nedokončeno; českokrumlovský hrad, tzv. Románská komora – rané 15. století, a Zlatá Koruna, kostel sv. Markéty – kolem 1375. Ani poměrně obsáhlá chronologická řada nepřináší odpověď na otázku po „dvoulodní dispozici jako ideji“ – informuje nás totiž pouze o době realizace projektu, který mohl vzniknout kratší či delší čas před vlastní realizací. Jak to vlastně s vývojem dvoulodní dispozice na rožmberském dominiu vlastně bylo?³²⁴

Pokud sledujeme výskyt dvoulodních kostelů ve 14. století, zjišťujeme, že se až na výjimky omezuje pouze na rožmberské panství, přičemž však není zcela jasné, které z nich patří mezi nejstarší. Není vyloučeno, že jako první sem tento nevšední a dalo by se říci i „moderní“ typ kostela uvedli augustiniáni kanovníci, kteří byli nejen nositeli duchovního proudu „*devotio moderna*“, ale i vzdělanosti v širokém slova smyslu (tedy včetně vzorů v oblasti kultury, architektury a výtvarného umění). Samo uvedení řádu, protežovaného ze strany několika pražských (arci)biskupů a císaře Karla IV., Rožmberky do Třeboně, znamenalo svého druhu „přihlášení se k ideji“. A nebylo jistě náhodou, že vybavením a výzdobou treboňského klášterního kostela byli pověřeni přední umělci, představitelé krásného slohu té doby. Jakýkoliv obsahově a formálně špičkový artefakt totiž potřebuje ke svému vzniku nejen skutečného mistra a značný finanční obnos, ale i prostředí a donátora, který je natolik vzdělán, aby takové dílo dokázal rozpoznat a ocenit.³²⁵

³²⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 233.

³²⁵ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 234.

Mistr Třeboňského oltáře namaloval oboustranná křídla hlavního oltáře, z něhož se nám zachovaly tři deskové obrazy. Mistr Madony ze Žebráku vyřezal skupinu Kalvárie, původně umístěnou na břevnu ve vítězném oblouku, z níž můžeme dodnes obdivovat Ukřižovaného a Jana Evangelistu. Krátce před rokem 1400 vznikla v některé z pražských dílen krásná a precizní opuková socha Třeboňské madony. Pouhý výčet naznačuje, že třeboňský konvent od svých počátků představoval kulturní a umělecké ohnisko nadregionálního významu. Vyjděme proto z pracovního předpokladu, že právě třeboňští augustiniáni zprostředkovali v poslední třetině 14. století českému jihu architektonickou novinku v podobě dvoulodní dispozice. Pohled na třeboňský klášterní kostel, který představuje nejkvalitnější a nejvyváženější realizaci ve shora uvedeném souboru a jako jediný byl sklenut na čtyři štíhlé sloupy, nám v tom poskytuje nezanedbatelnou oporu.

Dvoulodní stavby lze ve 14. století rozdělit na jedno- (Blanice a Suchdol n. Lužnicí, kapitulní síň krumlovského minoritského kláštera a tzv. Románská komora tamějšího hradu), dvou- (Bavorov, Soběslav – kostel sv. Víta, Němčice, Zlatá Koruna – kostel sv. Markéty), tří- (Miličín, Milevsko) a čtyřpodporové (Třeboň). Jejich klenby spočívají převážně na subtilních válcových podporách, z nichž bez přerušení vybíhají klenební žebra. V případě Bavorova byla žebra při stěnách podchycena válcovými příporami, v třeboňském dvoulodí je na stěnách nesou kružbové konzoly, naopak v kostele sv. Víta v Soběslavi a u milevského kostela sv. Jiljí zdobí konzoly maskarony, které prozrazují inspiraci pražským parléřovským sochařstvím. Z klenby zlatokorunského dvoulodí se zachovaly jen dvě klenební konzoly, které navazují na tvarosloví východní boční lodi klášterního kostela. V případě kapitulní síně – kaple sv. Wolfganga krumlovského minoritského kláštera lze díky dispozici a profilaci vstupního arkádového oblouku, které jsou prakticky totožné s kapitulní síní minoritského kláštera (Soukenická kaple) v Jindřichově Hradci říci, že i zde došlo k přenosu a užití stejných architektonických prvků (v rámci modelu řádové architektury).

Návrat k dvoulodnímu řešení kostelů pozorujeme na rožmberském panství v poslední čtvrtině 15. století a tentokrát se jejich výskyt soustřeďuje převážně na Českokrumlovsko. Bezpochyby nejstarším pozdně gotickým dvoulodím se stal kostel v Kájově dokončený roku 1485. Tato výjimečná stavba s velkou pravděpodobností posloužila jako inspirace pro zaklenutí starších, dosud plochostropých svatyní – sv. Petra a Pavla v Kaplici (1490–1500) a prakticky vzápětí stejná huť realizovala dvoulodí v nedalekých Malontech (1500–1510). Krátce po roce 1500 následovalo dvoulodí kostela sv. Václava ve Velešíně, snad se sít'ovou klenbou, kterou nesly kamenné pilíře o průřezu vyžlabeného oktogonu a kvadrilobu,

jaký byl použit již v Kájově, Kaplici a v Malontech.³²⁶ Ovšem tím podobnost tvarosloví končí, kájovský kostel má jiný typ klenby (hvězdový) než další uvedená dvoulodí (síťové klenby), pokud se nám vůbec zachovala, stejně tak naprosto odlišné tvarosloví klenebních přípor a konzol.

Pod vlivem městského kostela v Dolním Dvořišti došlo na počátku 16. století k přestavbě kostela v Rychnově nad Malší, měšťané si ovšem pro zaklenutí zvolili dvoulodí, jak je mohli poznat v nedalekých Malontech, případně Kaplici. V prvním desetiletí 16. století vznikl dvoulodní prostor se síťovými klenbami v severním, ke kostelu přiléhajícím křídle ambitu minoritského konventu v Českém Krumlově. Tzv. kolační křídlo sloužilo jak ke každodennímu večernímu shromáždění mnichů a předčítání kompletáře, tak k pravidelnému sobotnímu³²⁷ liturgickému mytí nohou za zpívání antifony „*Mandatum novum*“.³²⁸ Mezi lety 1510–1520 probíhala vestavba dvoulodí a západní zpěvácké kruchty do obvodového zdiva dosud plochostropé lodi kostela v Hořicích.³²⁹ Velmi pozdní a prakticky poslední dvoulodní zaklenutí na rožmberském panství nalézáme v druhé polovině 16. století u lodi kostela v Horní Plané.³³⁰ Ojedinelé je dvoulodí farního kostela v Soběslavi založené a zbudované v obvodovém zdivu již kolem roku 1380, avšak uzavřené až v letech 1500–1501 sklípkovými klenbami. Doba a forma zaklenutí původně plochostropé kostelní lodi v Benešově nad Černou zůstává i nadále otázkou.³³¹

Mimo rožmberské panství zaznamenáváme dvoulodní řešení koncem 15. století u farního kostela ve Vimperku a v nedalekém Záblatí. Zřejmě pod vlivem dvoulodí sv. Jakuba v Telči vznikla na přelomu 15. a 16. století malá skupina kostelů se stejnou dispozicí v blízkém okolí – Cizkrajov, Český Rudolec, Liděřovice, Slavonice (kostel Božího Těla). Před rokem 1515 bylo dokončeno sklípkové dvoulodí v rožmitálské Blatné a pod jeho vlivem i v nedalekých Bělčicích, v souladu s řádovými zvyklostmi bylo kolem roku 1500 uzavřeno sklípkovými klenbami dvoulodí františkánského kostela v Bechyni. Dvoulodní kostel v Dubném u Českých Budějovic z doby kolem poloviny 16. století se štukovými hřebínky

³²⁶ Tvarosloví velešínského dvoulodí zapadá do uvedené skupiny kostelů, ovšem ve farní kronice je na půdorysu kostela zachycujícím stav z doby před přestavbou roku 1748 zakresleno dvoulodí uzavřené formou prostých křížových kleneb. Otázkou zůstává, nakolik je půdorys věrohodným zachycením původního stavu a nakolik autorovou licencí (SOKA Č. Krumlov, fond F-34, Liber I, fol. 107–108).

³²⁷ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 235.

³²⁸ BINDING – UNTERMANN 1985, s. 200, KINDER 1997 s. 139–140.

³²⁹ Krumlovský měšťan Pavel Hoch odkázal 28. prosince 1512 peníze na stavbu kostela v Hořicích (MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 67).

³³⁰ Na svorníku dvoulodí je namalován polepšený rožmberský erb, užíváný po roce 1556.

³³¹ Opěrné pilíře a mírně zalomená omítaná čela zaniklé konstrukce nad nynější klenbou lodi dovolují uvažovat o zaklenutí interiéru formou dvoulodí již koncem středověku. Ovšem nynější trojosá pozdně gotická kruchta by se tak dostala do kolize s osově umístěnými podporami, a proto zůstává i nadále otázkou, zda zachované otisky klenby nepatří mladší, novověké konstrukci.

místo žeber na klenbě již ohlašuje nástup renesance. S posledním a prakticky retrospektivním užitím dvoulodního prostoru s hřebínkovými klenbami se setkáváme mezi lety 1613–1615 u farního kostela sv. Matěje v Bechyni.³³²

V tolik diskutované problematice jihočeských dvoulodí, která vyrůstala i v období pozdní gotiky, je potřeba odlišit ta, která vznikla jako novostavba (jediné dvoulodí v Kájově) od těch, jež byla zřízena dodatečným vložením klenební konstrukce do staršího obvodového zdiva (dvoulodí kostela sv. Petra a Pavla v Kaplici, v Malontech, v Rychnově nad Malší, zaniklé dvoulodí v kostele sv. Václava ve Velešíně, v Hořicích) a dokazují, že se jednalo především o čistě konstrukční řešení, jak zaklenout starší plochostropou loď. I když se vrchní rožmberský stavitel Hans Getzinger z Haslachu odvážil uzavřít před rokem 1514 rozměrnou loď kostela ve Chvalšínách monumentální valenou klenbou, u výše jmenovaných kostelů lze vysledovat jakousi opatrnost či bezradnost. Při pohledu z kruchty kostela sv. Petra a Pavla v Kaplici lze zjistit, že stavitel sice užil valenou klenbu, jejíž plynulý průběh je možné sledovat od jedné obvodové zdi ke druhé, ale uprostřed ji v podstatě podpírají dva pilíře se strmými výběhy žeber a kápí. Jakoby se tu někdy ani nejednalo o dvě samostatné valené klenby, které by odpovídaly logickému členění dvoulodí. Za skutečně umělecký záměr a čistě tvarové řešení tak lze na rožmberském panství považovat pouze dvoulodí kostela v Kájově.

³³² ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 236–237.

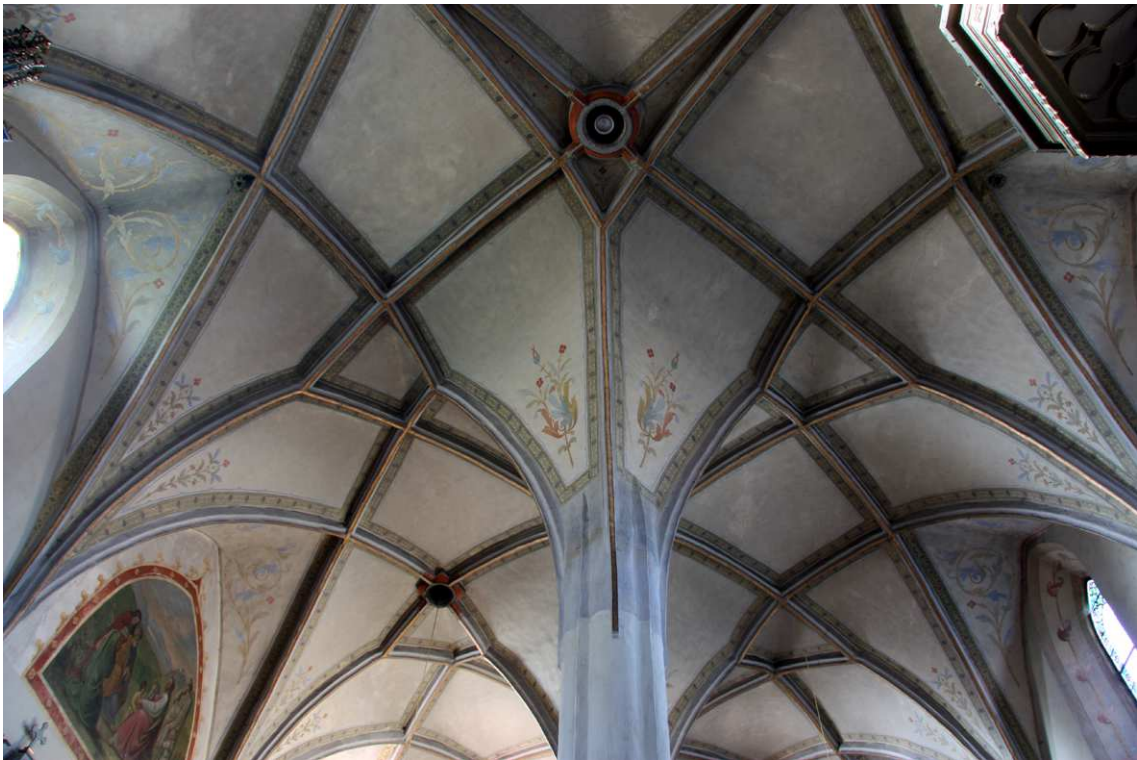

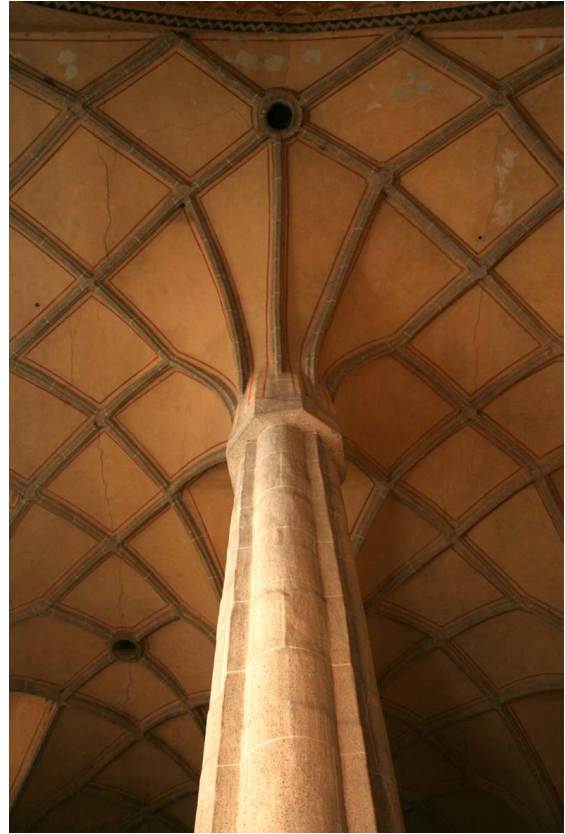
Kájov, Panna Marie, klenba dvoulodí dokončena 1485.

Kaplice, sv. Petr a Pavel – klenba dvoulodí (1490–1500).

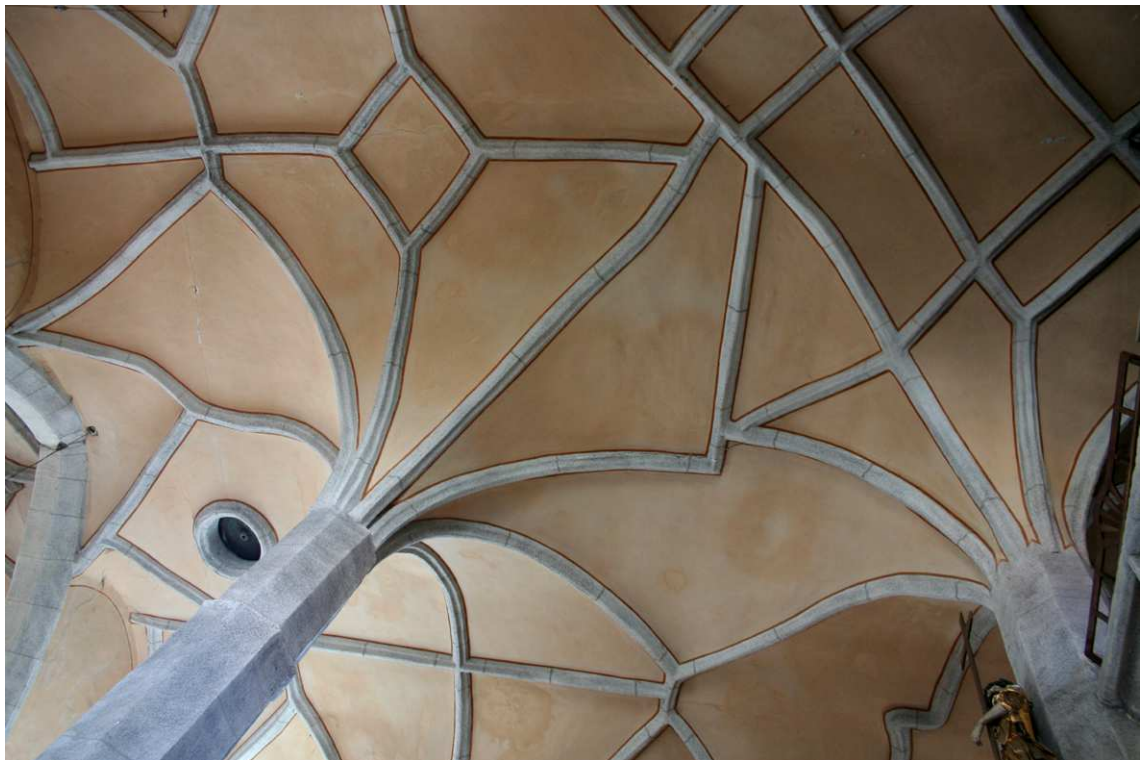

Malonty, sv. Bartoloměj – klenba dvoulodí (1500–1510).

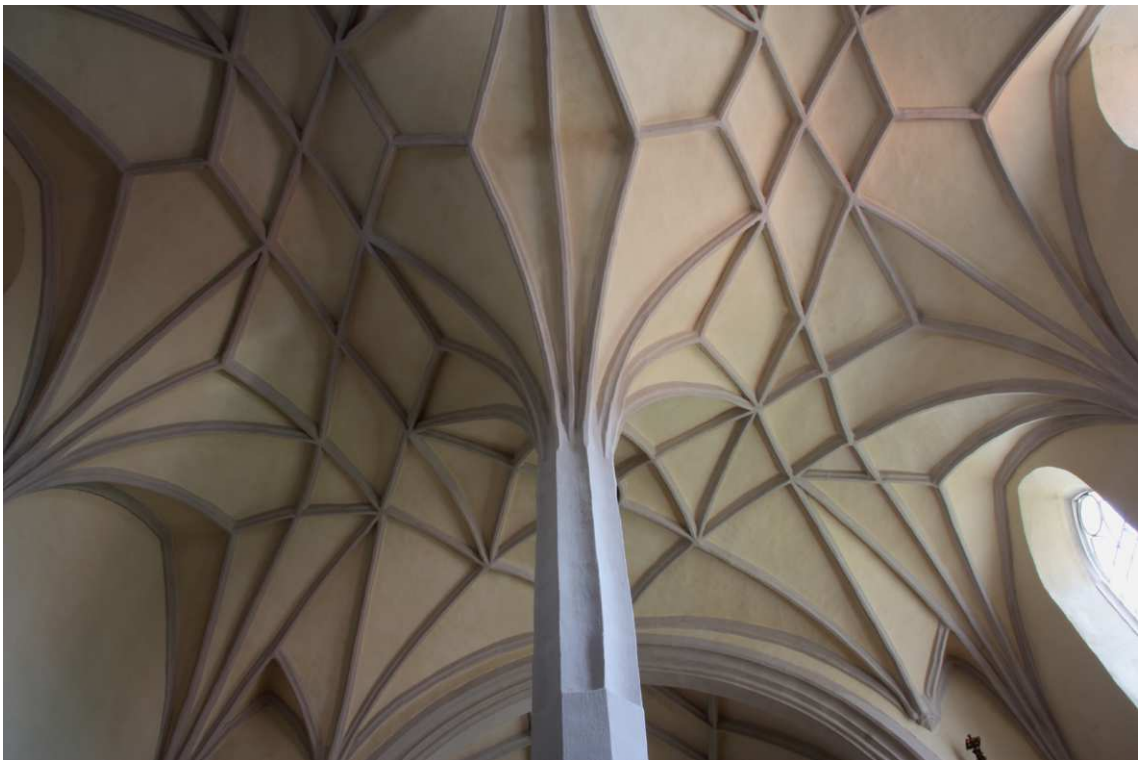

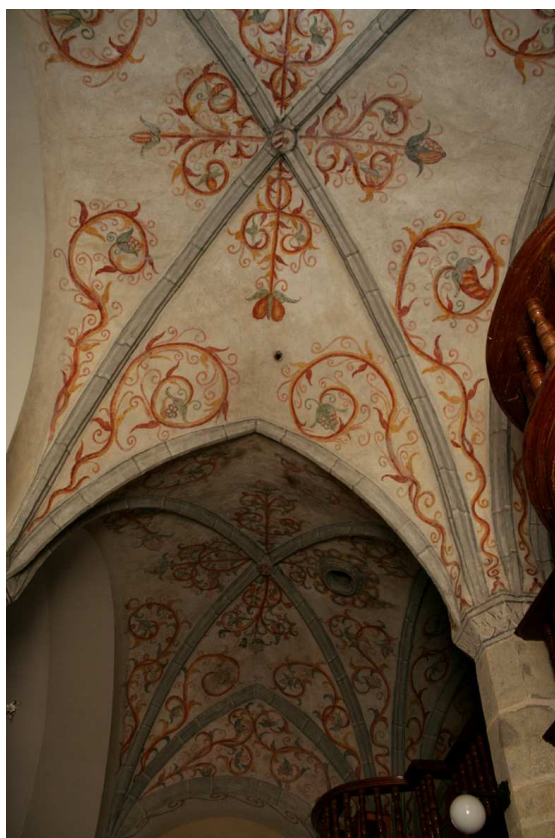
Rychnov nad Malší, sv. Ondřej – klenba dvoulodí (1500–1510).

Hořice na Šumavě, sv. Kateřina – klenba dvoulodí (1510–1520).

Horní Planá, sv. Markéta – klenba dvoulodí (kolem 1550).

III. 8. Kroužené klenby Hanse Getzingera

U kostelů na rožmberském panství nalézáme v první čtvrtině 16. století skupinu kroužených kleneb vrchního rožmberského kameníka Hanse Getzingera a několik kleneb jeho dílem ovlivněných. Po dlouhou dobu byly tyto konstrukce spojovány na základě obecné podobnosti s krouženými klenbami neznámého mistra v Jindřichově Hradci (tzv. Špulířská kaple při kostele Nanebevzetí Panny Marie) a Freistadtu (Horní Rakousko, kostel sv. Kateřiny – kněžiště a křestní kaple). V minulosti rovněž kolísalo jejich datování od 80. let 15. století až do první čtvrtiny 16. století a za jejich autora byl po jistou dobu považován i Benedikt Rejt.

Dnes již bezpečně víme, že krátce před rokem 1500 významně zasáhl do vývoje jihočeské architektury nezaměnitelným způsobem kameník Hans Getzinger (přip. 1497–1526) z hornorakouského Haslachu, který požádal rožmberského vladaře Petra IV. z Rožmberka, aby směl sdružit všechny kamenické mistry a tovaryše pracující na rožmberských panstvích do společného cechu. Rožmberk jeho žádosti vyhověl listem z 3. srpna 1497, kde ho jmenoval vrchním mistrem cechu, jehož členové měli dodržovat řád platný v huti pasovské kapituly.³³³ Getzinger po svém příchodu převzal již rozestavěné kostely (lod' kostela ve Chvalšínách, hudební kruchta v kostele sv. Víta v Českém Krumlově) a zřetelné předěly v tvarosloví dokládají, že se jen málokdy spokojil s dokončením stavby podle původního plánu a projekt často změnil.

Nejtypičtějším projevem Getzingerovy tvorby na jihu Čech jsou bezpochyby specifické kroužené klenby. Základem pro poznání a rozřešení celé problematiky je kroužená klenba kostela ve Chvalšínách, kde byla roku 1996 objevena malovaná signatura vrchního rožmberského kameníka.³³⁴ Tento nález dovoluje spolu s ostatními objevy a formální analýzou určit další příklady Getzingerových kleneb³³⁵ (OÖ, Haslach – klenba lodi, kolem 1500–1510; - Chvalšiny – klenba lodi, mezi 1507–1514; - Rožmberk nad Vltavou – klenba kněžiště, II. etapa, dokončena 1525) a staveb ovlivněných jeho tvorbou (Zátoň – klenba lodi mezi 1510–1517; Staré Město pod Landštejnem – především klenba střední lodi a zaniklá klenba kněžiště, první čtvrtina 16. století, kolem r. 1514; - Svatý Tomáš, – klenba kněžiště – dokončena 1515; - OÖ, St. Martin im Mühlkreis – klenba jižní kaple, kolem 1519; - Rychnov nad Malší – klenba kněžiště, 2. třetina 16. století, snad kolem 1537).

³³³ MAREŠ 1893–1899/1, s. 300 – 301; - Překlad listu z 3. srpna 1497 viz : LAVIČKA 2004, s. 35–36, pozn. 7.

³³⁴ NOVOTNÝ 1996; PAVELEC 2000, s. 86 –91.

³³⁵ MUK 1977, s. 1–19; ibidem: MUK 1985, s. 166.

III. 8. 1. Jádru díla – Haslach, Chvalšiny a Rožmberk nad Vltavou

Soustředný výzkum posledních desetiletí a nové poznatky zjištěné během rekonstrukcí kostelů a restaurování jejich interiérů však bezpečně určily autorství a jádro díla vrchního rožmberského kameníka Hanse Getzingera u kostela v jeho rodném Haslachu, Chvalšínách a Rožmberku nad Vltavou. Jako základ pro řešení této problematiky je potřeba vzít loď kostela ve Chvalšínách.³³⁶ Zdejší klenba je paradoxně nejméně kroužená, neboť její schéma je složeno z protínání přímých úseků žeber a pouze ve východní části klenby lze nalézt jednotlivé obloukově prohnuté části žeber. Dobu zaklenutí určuje arkýř na západním štítu lodi nesoucí rok 1507 a datem ante quem je letopočet 1514 na malbě Posledního soudu v lodi nad triumfálním obloukem. Význam této špičkové pozdně gotické architektury podtrhuje malovaná signatura Hanse Getzingera nalezená na klenbě v roce 1996.³³⁷ Dalším objektem je loď kostela v Haslachu, mistrově rodišti, které tehdy náleželo k rožmberskému panství. Zde se nachází vzosná kroužená klenba, kterou spojuje s Chvalšínami především očividná podobnost partie nasazení výběhů žeber na klenební příporu a její kolínkovité rozšíření po stranách báze. V obou případech lze najít také nýtování žeber, mimostředné protínání trojice žeber a rovněž klenební schéma si je velice blízké. U obou konstrukcí vybíhají z protilehlých přípor velké smyčky, které se stýkají ve vrcholnici. Ve Chvalšínách se plynulá kroužená linie rozpadla na řadu přímých částí, které však i nadále sledují kapkovitý tvar. V Haslachu styk smyček vytváří v ose klenby projmutá kosočtverečná pole s vloženými čtyřlísty, které lze nalézt také při stěnách. Ve Chvalšínách byly čtyřlísty prakticky vyloučeny a jejich zbytky jsou pouze při zdech nad okny ve východní části klenby. Další rozdíly jsou patrné například v odlišném umístění a počtu svorníků; zatímco v rakouském případě byly dva položeny proti okenním osám, na jihu Čech jsou celkem čtyři, nejzápadnější je půlkruhový, a jsou posunuty proti klenebním příporám. V Haslachu však naprosto postrádáme spojování žeber nazývaný v literatuře často jako „nýtování“. Při detailním pohledu zjištěné rozdíly jen potvrzují umělcovu invenci a variabilitu v rámci klenebního schématu, které je v principu téměř stejné. Totožnost autora, kterého v případě Chvalšín potvrzuje mistrova signatura a v Haslachu nejen v tu dobu usazený rod Getzingerů, který se zde udržel až do 18. století, ale také již citovaný list Petra IV. z Rožmberka z roku 1497 a očividná formální příbuznost obou staveb, je v literatuře známa již relativně dlouho. Faktem zůstává, že rakouská stavba zůstává prakticky

³³⁶ LAVIČKA 2007a.

³³⁷ NOVOTNÝ 1996; PAVELEC 2000, s. 86–91.

nedatována. Čeští badatelé se jakékoliv přesnější dataci systematicky vyhýbají a rakouští kolísají v intervalu kolem roku 1480 až 1500.³³⁸ Příčinou byla pravděpodobně důsledná regotizace v roce 1896, kdy byly nejdříve očištěny a pak opět natřeny přípory a klenební žebra, a pravděpodobně z tohoto důvodu nelze dnes v interiéru nalézt kamenické značky.³³⁹ Následující regotizace zasáhla v letech 1906–1907 nejdříve věž a brzy nato byl celý kostel nově omítnut, a tak mohly zaniknout i všechny případné letopočty.³⁴⁰ Ještě před první světovou válkou byly odstraněny i exteriérové omítky, takže případné středověké letopočty vzaly za své. Avšak i přesto lze dataci lodi kostela zpřesnit. V závěru 15. století spravoval farnost v Haslachu farář Johann Perger, který získal pro kostel dvě důležité odpustkové listiny vydané v Římě 28. března 1494 a 4. června 1500.³⁴¹ Ty umožnily získat potřebné finanční prostředky a dovolují tedy vložit stavbu lodi kostela v Haslachu právě mezi tato data. Také list rožmberského vladaře z roku 1497 dokládá,³⁴² že se Getzinger v té době zdržoval ve svém rodišti. Z formálního hlediska pomáhá situaci řešit především západní portál lodi kostela v Haslachu, který má mnoho společného se severním sedlovým portálem lodi kostela v nedalekém Altenfeldenu (dat. 1495) a severozápadní opěrák s kružbovým motivem ve vrcholu u lodi kostela tamtéž (dat. 1498), které nalézáme opět na pilířích lodi kostela v Haslachu. Forma ukončení opěráků lodi v Haslachu, kdy je na trojúhelných štítících nasazena slepá kružba, se nachází pak ještě na opěrácích lodi kostela v Nových Hradech, s jehož stavbou se započalo po roce 1500. Z historických zpráv a formálních znaků je tedy zřejmé, že loď kostela v Haslachu mohla být budována teprve během druhé poloviny devadesátých let 15. století až prvního desetiletí 16. století, současně s úpravou kostela v nedalekém Altenfeldenu (dat. 1495–1498). Na základě porovnání srovnatelně náročných staveb v přibližně stejně velkých městečkách v tomto regionu si můžeme dovolit odhadnout, že i v Haslachu si vyžádala stavba lodi téměř dvě desetiletí jako v kostele ve Chvalšínách (1494 dokončení presbytáře – 1514 malba Posledního soudu v lodi) nebo trojlodí v Dolním Dvořišti (1488 dokončení presbytáře – 1507 svěcení trojlodí).

Getzinger tedy stavěl nejdříve kostely ve svém rodném městě a okolí, teprve poté převzal, jak dokazuje zřetelná změna v tvarosloví, loď rozestavěnou od Mistra hořického presbytáře ve

³³⁸ BUCHOWIECKI 1952, s. 92, 294, 296, – datuje kolem r. 1500 ; FEHR 1961, s. 118 – kolem r. 1500; ULM 1971, s. 95 – kolem r. 1500; ULM 1983, s. 150 – před r. 1500; BRUCHER 1990, s. 209, – jednolodí od 80. let 15. století do doby kolem r. 1500; NUSSBAUM – LEPSKY 1999, s. 373. pozn. 947 – kolem r. 1500; SCHULTES – LOÏDOL 2002, s. 28 – kolem r. 1500; ADAM & kol. 2003, s. 262 – čtvrtá čtvrtina 15. až první čtvrtina 16. století.

³³⁹ UHL 1991, s. 286.

³⁴⁰ UHL 1991, s. 290–291.

³⁴¹ PICHLER 2003, č. 524–525 (S 370. a. b), s. 590–591; č. 551, s. 622–623.

³⁴² MAREŠ 1893–1899/1–3: 1893–1895, s. 300–301.

Chvalšínách. Dnes již nezjistíme, zda dříve, než začal druhou, jednu stavbu skončil, nebo stavby běžely po krátkou dobu společně. Obě varianty jsou dost dobře možné.

Třetím objektem uvedené skupiny je presbytář kostela v Rožmberku nad Vltavou. Ten je ilustrativním příkladem tvrdošíjného lpění na sice středověkých, avšak nejednoznačných zprávách o stavbě samé, jenž nakonec vedou do slepé uličky. Zdánlivě velice komplikovaný a bezvýhodný problém opět pomůže vyřešit stylová a srovnávací analýza. Již od dvacátých let 20. století se řada badatelů přidržovala názoru Antonína Cechnera,³⁴³ který v soupisové práci vyslovil názor, že kostel byl roku 1488 znovu zaklenut.³⁴⁴ Na první pohled jsou v kněžišti patrné dvě naprosto odlišné stavební etapy, a to v prvním sledu obvodové zdivo presbytáře do výše klenebních výběhů, ve druhém pak kroužená klenba s nepřesným nasazením na starší výběhy. Téměř všichni krouženou klenbu připisovali zprávě o zaklenutí kostela roku 1488 a považovali dlouhou dobu rožmberskou klenbu za nejstarší u nás a zároveň za předchůdce rakouských kroužených kleneb. Klíč k řešení představuje trojlodí kostela v Dolním Dvořišti, budované mezi lety 1488 až 1507. Zde zjišťujeme zakončení opěráků s redukcí křížové kytky na vrcholu stříšky a miskovitě zhoupnutí po stranách čelních štítků totožné se stejnou partií opěráků presbytáře v Rožmberku. V jižní předsíni dolnodvořištského kostela lze dále nalézt obkročmé klenební výběhy ve tvaru ondřejského kříže, do jehož středu zabíhá a končí v něm třetí žebro. Tvarově naprosto totožný klenební útvar lze zjistit v první etapě klenby rožmberského presbytáře. Tyto a ještě další řada markantních tvarových shod dokládají, že obě stavby vznikaly pod jedním vedením a přibližně ve stejné době. Je tedy naprosto zřejmé, že první etapu presbytáře v Rožmberku nad Vltavou lze klást až do doby kolem roku 1500 a nikoliv již k roku 1488. Kroužená klenba je tedy podstatně mladší. Jejího dokončení se nepochybně týká malovaná kartuše na klenbě v ose chóru při východní stěně. V rámečku pod sebou lze nalézt tři letopočty (1525, 1628, 1700) psané písmem stejného charakteru. Lze sice oprávněně pochybovat o středověkém původu datací, ale jak je doloženo v jiných příkladech, byl letopočet o dokončení klenby, respektive kostela obnovován po staletí při řadách nezbytných oprav. I kdyby případný restaurátorský průzkum neodhalil původní středověký letopočet, lze rok 1525 i vzhledem k jeho umístění považovat za datum dokončení kroužené

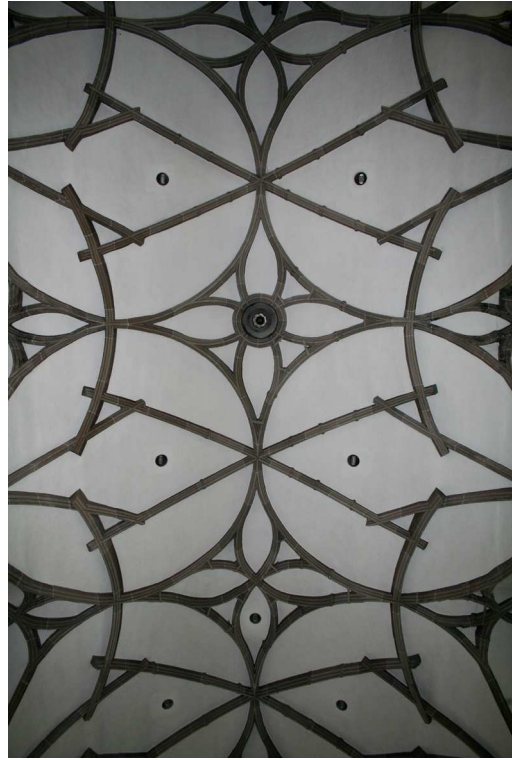
³⁴³ CECHNER 1921, s. 239. Dodnes se nepodařilo nalézt archivní doklad, kroniku nebo knihu, z které byl převzat letopočet 1488 a ani žádný z pozdějších autorů nevysvětluje, k čemu se toto datum vlastně vztahuje.

³⁴⁴ CECHNER 1921, s. 239: „*Lod' byla zaklenuta r. 1480. Ale brzo na to již v r. 1488 byl kostel nově zaklenut, ale jen nejspíše asi nad lodí chrámovou.*“ Rok 1488 pak považoval za čas dokončení klenby BIRNBAUM 1931, s. 148, 151; MENCL 1935, s. 5–6; LÍBAL 1948, 233–234; LÍBAL 1961, s. 67; KOTRBA 1965, s. 80 – 81; HOŘEJŠÍ 1965, s. 117; KUTHAN 2000, s. 179 – pochybuje o vzniku kroužené klenby k roku 1488; BENEŠOVSKÁ 2001, s. 287 – presbytář byl sklenut ve dvou etapách před a kolem roku 1510; ADAM & kol. 2003, s. 264 – navrženo srovnání Haslachu s klenbou v Rožmberku, po roce 1488?

klenby. Věrohodnost letopočtu potvrzuje soubor čtyř malovaných erbů na klenbě rožmberského kněžiště. V levé polovině nacházíme český a uherský znak jako poukaz na vládnoucí Jagellonce, na opačné straně se nalézají dva erby s pětilistou růží. Klíčem k pochopení znakové galerie je právě rok 1525, kdy lze český a uherský znak vyložit jako hold českému a uherskému králi Ludvíku Jagellonskému (od 1516, †1526).³⁴⁵ V té době vládli na dominiu Jindřich VII. z Rožmberka (*1496, †1526)³⁴⁵ se svou druhou manželkou Annou z Hradce (*kol. 1497, †1570).³⁴⁶ Jelikož ke sňatku obou došlo roku 1522, v roce 1524 předal Jan III. z Rožmberka vládu nad panstvím Jindřichovi VII. a roku 1526 byl mrtev nejen Jindřich VII. z Rožmberka, ale i král, zjišťujeme, že uvedený soubor znaků mohl být takto vedle sebe použit jen ve velmi krátkém období od roku 1522, respektive 1524 až do roku 1526, což zcela odpovídá zachované dataci 1525 v závěru kněžiště. Poslední erb by tedy měl náležet Anně z Hradce a pak by měl mít podobu žluté pětilisté růže na modrém poli, tedy znak pánů z Hradce. Dnešní netypickou barevnost stříbrné růže v červeném poli lze pak vysvětlit zřejmě jako zkomolení při následných restauracích interiéru, kdy se již vytratilo povědomí o významu erbů a došlo k přemalování hradeckého erbu do podoby inverzního pandánu k rožmberskému erbu. Také dnešní neumělá podoba dvouocasého lva na českém znaku nás nenechává na pochybách, že případná restaurace interiéru odhalí předpokládanou středověkou podobu přemalovaných erbů.

³⁴⁵ NĚMEC 2001, s. 39–41.

³⁴⁶ NĚMEC 2001, s. 18–19.

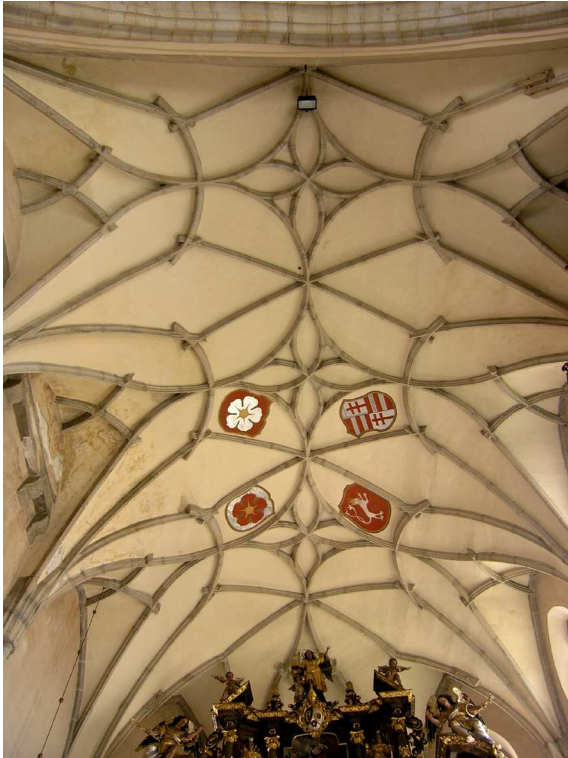
Haslach, sv. Mikuláš – klenba lodi, Hans Getzinger (1495–1505).

Chvalšiny, sv. M. Magdalena – klenba lodi, Hans Getzinger, signováno (1507–1514).

Rožmberk nad Vltavou, sv. Mikuláš – klenba kněžiště, Hans Getzinger, dokončeno 1525 (datace v závěru). Detail předělu mezi první a druhou stavební etapou na jižní stěně.

III. 8. 2. Klenby ovlivněné dílem Hanse Getzingerera

- Zátoň, kostel sv. Jana Křtitele (loď 1500–1510, klenba před 1517)

Lod' kostela v Zátoni³⁴⁷ byla budovaná mezi lety 1500–1510 pod vlivem díla Hanse Getzingerera, což dokládá především valená klenba lodi se sítí žeber, kde paradoxně nenajdeme ani náznak kroužení. Zjednodušené klenební schéma bylo odvozeno z kleneb ve Chvalšínách, Haslachu a Rožmberku. V menší zátoňské lodi byla kompozice zredukována pouze na dvě klenební pole. Vyžlabená klínová žebra vybíhají z jehlancových konzol a jen z jednoho bodu. Konzoly mají svým tvarem velice blízko ke koutovým konzolám lodi kostela ve Chvalšínách (1500–1507) a v Haslachu (1500–1510). Proti sobě položené velké kosočtverce, by měly obtáčet velké kroužené smyčky, ale místo nich tu nalézáme polygonální útvar složený z pěti úseků přímých žeber. Styk kroužených smyček vytváří ve vrcholnici klenby kosočtverečná pole, jenž jsou v Zátoni složena sice jen z přímých žeber a bez vložených čtyřlístů, za to však s mimostředným protínáním trojice žeber, které by v klasické kompozici leželo uprostřed smyček na bocích velkých kosočtverců. Samozřejmě, že při tak velkém zjednodušení zůstaly také lunety nad okny naprosto prázdné a bez čtyřlístů. Pokud by byla zátoňská klenba rozvedena ve čtyřech klenebních polích jako u ostatních staveb, byl by zde lépe postřehnutelný rytmus a kompozice celého útvaru. Jediný svorník složený z průniku šesti segmentů také upomíná na západní osmidílný svorník chvalšinské klenby. Typické nýtování žeber nenajdeme v interiéru, nýbrž na klenbě jižní předsíně. Zjištěné zjednodušení klenby bylo nepochybně dáno velikostí kostela, menším významem a jistě také skromnějšími finančními prostředky na jeho stavbu. Dobu post quem pro zaklenutí zátoňské lodi určoval malovaný letopočet 1510 na východním štítu lodi³⁴⁸ a zachovaná vitráže z roku 1517 pak určuje čas,³⁴⁹ kdy byla loď s největší pravděpodobností již sklenuta.³⁵⁰

- Staré Město pod Landštejnem, kostel Nanebevzetí Panny Marie

(klenba střední lodi a zaniklá klenba kněžiště, kolem 1500 – dokončeno r. 1514)

³⁴⁷ MAREŠ - SEDLÁČEK 1918, s. 455–467; UPČ-4 1982, s. 341 – 342; LAVIČKA 2005, s. 76–77.

³⁴⁸ MAREŠ - SEDLÁČEK 1918, s. 457: „*Tak zní červený letopočet MCCCCCX vedle růže na štítu mezi presbytářem a lodí.*“; s. 455: „*R. 1512 28./XII. Odkázal Krumlovský měšťan Pavel Hoch k stavbě kostela v Zátoni 5 kop grošů.*“ .“ Zbytek letopočtu malovaný římskými čísly byl nalezen během restaurování roku 2009 v pravém horním rohu znakového štítu s rožmberskou růží na východním štítu lodi.

³⁴⁹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 456: „*V okně byla malba na skle... Pod tím nápis: Silvester Perger 1517*“; MATOUŠ 1975, s. 34–35. Vitráže s malbou Stětí sv. Jana Křtitele a druhá se sv. Ondřejem a klečícím donátorem s erbem bílého jednorozce a nápisem „*Silvester Perger 1517*“ jsou od roku 2011 vystaveny v expozici hradního muzea SZ Český Krumlov.

³⁵⁰ LAVIČKA 2007a, s. 149–150.

Tvarosloví kněžiště (kružby, profilace říms opěrných pilířů), především pak klenba střední lodi (klenební výběhy ve formě W) a kamenické značky na arkádách trojlodí, z nichž jednu se podařilo zachytit na ostění oken zvonového patra věže (kolem roku 1493) a na kruchtě kostela v Rožmberku nad Vltavou, druhá se vyskytuje v první stavební etapě rožmberského kněžiště (kolem roku 1500) a třetí značka byla zjištěna na kruchtě kostela Panny Marie v Kájově (před rokem 1485), potvrzují oprávněnost zařadit přestavbu tohoto relativně vzdáleného kostela na panství Krajčů z Krajku k tvorbě tzv. Rožmberské stavební huti. Příchod kameníků z rožmberského panství zřejmě zprostředkovali páni z Hradce, se kterými byli Krajčové v těsném kontaktu³⁵¹ a kamenické značky navíc dokládají v době kolem roku 1500 účast krumlovského Michala Rubika³⁵² a dalších rožmberských kameníků na přestavbě zámku v Jindřichově Hradci. Jejich značky se podařilo zachytit především na vstupu do malé kaple Panny Marie (výmalba dat. 1492)³⁵³ situované nad průjezdem a rovněž na malých arkádách spojujících starý palác a stavení Zelených pokojů budovaných v 90. letech 15. století pro Jindřicha IV. z Hradce.

Vdova po Jiřím II. z Krajku (†1494/1495) Apolena rozená z Puchheimu odkázala ve své závěti z 28. října 1495 faráři ve Starém Městě 800 uherských zlatých, aby za ně koupil nějaký majetek. Kostelu ve Starém Městě pak rovněž věnovala svůj zlatý řetěz.³⁵⁴ Ještě na počátku 20. století bylo možno v interiéru staroměstského kostela spatřit nad osovým oknem letopočet 1514.³⁵⁵ Zjištěné skutečnosti naznačují, že původem raně gotický a dosud plochostropý kostel ve Starém Městě byl přestavěn právě období 1500–1514. Starý závěr nahradilo nové kněžiště a do prostoru lodi byly vloženy lomené arkády nesoucí síťové klenby trojlodí.³⁵⁶ Zaniklá klenba v kněžišti³⁵⁷ a klenba střední lodi byly na zdech usazeny na charakteristické výběhy složené z překřížení dvou párů žeber, která mají podobu písmene W. Jejich forma velmi připomíná klenební výběhy v kněžišti kostela v Rychnově nad Malší, na rozdíl od nich se zde ale žebra protínají v jedné prostorové rovině. Klenební schéma střední

³⁵¹ NOVÁKOVÁ 2010, s. 71–72 – Konrád III. s bratrem Jiřím II. z Krajku se objevují společně na listině v lednu roku 1492, kdy si od nich Jindřich IV. z Hradce půjčil 500 zlatých uherských. V létě téhož roku Jindřich IV. z Hradce přenechal Konrádovi III. vesnici Dobrou vodu i s mlýnem, za což mu Krajč postoupil svou ves Bílou, Klátův mlýn a část Bílého potoka.

³⁵² LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010, 681–690.

³⁵³ Letopočet „1492“ je namalován červenou barvou nad hlavou postavy s berlí, na západní stěně niky východního okna kaple.

³⁵⁴ NOVÁKOVÁ 2010, s. 70.

³⁵⁵ NOVÁK 1901, s. 355: „... letopočet „1514“, který se čte uvnitř kostela nad oknem průčelným.“ uvedené datum již dnes v interiéru kostela nenajdeme, ale popsání pozice a přetištěná podoba gotické číslice čtyři spolu se zjištěnými vazbami k ostatním stavbám dovoluje prozatím tento rok přijmout jako dobu zaklenutí kněžiště nebo snad trojlodí, podle toho, které okno měl autor soupisu na mysli, zda v ose kněžiště nebo západní stěny trojlodí.

³⁵⁶ NOVÁK 1901, s. 354–356.

³⁵⁷ Existenci středověké klenby dokládají omítnutá čela patrná z prostoru půdy nad nynější nižší klenbou.

lodi má při stěnách sice stejný základ, ale byly zde provedeny jen spodní části oválných útvarů, a tak ve vrcholu klenby postrádáme kosočtverečná pole, která vznikala ve styku čtyř kapkovitých útvarů.

- Svatý Tomáš, kostel sv. Tomáše (klenba kněžiště, kolem 1505 – dokončena 1515)

Předmětem studia je klenba pozdně gotického kněžiště,³⁵⁸ která byla inspirována dílem Hanse Getzingera. Presbytář byl postaven s využitím hmoty staršího kněžiště a sakristie zachované v severní stěně. Interiér uzavírá síťová klenba, která je složena výhradně z přímých úseků jednou vyžlabených klínových žeber. Zcela tu postrádáme výběh připomínající písmeno W, neboť žebra vyrůstají z hmoty zkrácených polygonálních přípor s vyžlabenými stěnami, které jsou při zdech usazeny na otupené jehlancové konzoly podobné profilace. V kompozici klenební sítě lze opět vysledovat známé kapkovité útvary, které však byly změněny na polygonální útvary s vloženými kosočtverci. Naopak tu schází mimostředné protínání trojice žeber a spojujícím znakem překvapivě zůstávají pouze dva příklady nýtování žeber v sz. koutu kněžiště při vítězném oblouku. Po stranách osového okna v závěru kněžiště vyrůstají ze zkrácených přípor mezi žebry válcové pruty, vytesané v naturalistické formě osekáných sukovitých větví. V jejich vrcholu je ze strany přiložen větвовý kříž, který je s hlavním prutem iluzivně spojen – „svázán“ pomocí provazu provedeném opět v kameni. I zde bychom mohli hovořit o principu nýtování žeber, které tu bylo převedeno do působivé formy svazování sukovitých větví. Klenba kněžiště byl podle svědectví o zmizelém nápisu označena letopočtem 1515 a kamenickou značkou.³⁵⁹

- St. Martin im Mühlkreis, kostel sv. Martina

(klenba kaple Panny Marie kolem r. 1519)

Krouženou klenbu vycházející z díla vrchního rožmberského kameníka nalzáme také v hornorakouské obci St. Martin im Mühlkreis, kde byla užitá při zaklenutí boční kaple Panny Marie přistavěné kolem roku 1519 k jižní stěně lodi kostela sv. Martina.³⁶⁰ Nevelký prostor s trojbokým závěrem je uzavřen klenební konstrukcí, která se opět skládá z typických, proti sobě vybíhajících kapkovitých smyček s kosočtverci žeber uprostřed. Ve vrcholnici vznikla projmutá kosočtverečná pole s vloženými čtyřlísty, která byla kvůli malému prostoru

³⁵⁸ CECHNER 1921, s. 298–300

³⁵⁹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. XIII – roku 1512 přichází ještě odkaz na stavbu kaple sv. Tomáše pod Vítkovým kamenem; ILG 1891, s. 91 – uvádí, že v presbytáři viděl na štítku vytesaném na klenební přípoře letopočet ve tvaru „JVI7“ tedy rok 1515 a pod ním kamenickou značku, obojí je reprodukováno na připojené kresbě.

³⁶⁰ ADAM & kol. 2003, s. 725–728. Letopočet 1519 je vytesán na opěrném pilíři kaple.

zploštěna. Dvakrát vyžlabená klínová žebra vybíhají na stěnách z útvaru připomínajícím písmeno W. Nechybí zde ani mimostředné protínání trojice žeber a v jv. koutu polygonu bylo jedno žebro doplněno motivem nýtování, které je i zde pouze ozdobným prvkem. Ve vrcholu klenby jsou vloženy v závěru a uprostřed kosočtverečných kružbových polí kvadrilobové svorníky zdobené reliéfem dvouhlavé orlice a prázdným kolčím štítkem.³⁶¹

- Rychnov nad Malší, kostel sv. Ondřeje

(klenba kněžiště, 2. třetina 16. st., snad kol. 1537)

Do skupiny staveb ovlivněných krouženými klenbami Hanse Getzingera náleží také klenba kněžiště kostela v Rychnově nad Malší.³⁶² Nynější pozdně gotický závěr byl zbudován s částečným využitím zdiva staršího a nižšího presbytáře, které zřetelně vystupuje v jz. koutu při vítězném oblouku a je nepochybně zapojeno spolu se starší sakristií v severní zdi presbytáře. Tato snaha ušetřit zřejmě způsobila, že zde klenba není usazena na klenební přípory vybíhající od země, nýbrž jen na klenební výběhy tvaru připomínající písmeno W, které vznikly redukcí stejné partie klenby známé z Getzingerova díla. V Rychnově však nalzáme jen dva páry jednou vyžlabených klínových žeber, neboť třetí dvojice přízedních žeber zde byla pravděpodobně kvůli staršímu zdivu zcela vyloučena. Střední vidlicový pár je podložen zkřížené dvojici žeber, která před něj zřetelně vystupuje. V každém poli vytváří vidlicové výběhy základny typických velkých smyček, které se stýkají ve vrcholnici. Zde jsou kapkovité útvary vytvořeny z větší části přímými žebry a pouze segmentové úseky ve vrcholu je přibližují kroužené konstrukci. Uprostřed smyček leží opět kosočtverečné útvary vyrůstající při zdi z překříženého páru žeber a ve vrcholu doplněné třetím křížem žeber. Ve styku čtyř kapkovitých útvarů nalzáme typické kosočtverečné pole se segmentově prohnutými boky, avšak bez vloženého čtyřlistu. Uvnitř východního kosočtverce se otevírá kruhový větrací otvor do prostoru půdy. Západní kosočtverec má jednu polovinu tvořenou přímými žebry a i on je zcela prázdný. Trojice žeber se i zde kříží se zřetelným přesahem v místě styku, ale u většiny z nich dochází k protnutí v jednom bodě, pouze u vítězného oblouku nacházíme na klenbě jedno velmi redukované mimostředné protnutí žeber s nepatrně naznačeným trojúhelným středem. V polygonu rychnovského kněžiště však nenalzáme pokračování schématu kroužené klenby, nýbrž polovinu síťové hvězdové klenby, která je v půdorysném průmětu identická s klenbou závěru presbytáře kostela sv. Bartoloměje ve Frymburku,³⁶³

³⁶¹ LAVIČKA 2007a, s. 150.

³⁶² CECHNER 1921, s. 263–270; UPČ-3 1980, s. 276 – 277.

³⁶³ CECHNER 1921, s. 58

který byl dokončován kolem roku 1530. Lze tedy prozatím soudit, že dosud nedatovaná klenba v Rychnově nad Malší vznikla někdy na přelomu první a druhé třetiny 16. století, nebo snad až po roce 1537.³⁶⁴

III. 8. 3. Charakteristika kroužených kleneb

Každá kroužená klenba je nejen působivým uměleckým dílem, ale také mistrnou stavební konstrukcí, u které je neméně důležitý aspekt jejího budování. Z prostorového hlediska jsou Getzingerovy klenby relativně prosté valené konstrukce výsečemi po stranách, které jsou na vnitřní pohledové straně pokryty sítí převážně kroužených, dvakrát vyžlabených klínových žeber. Klenební skořepina je složena z cihel a na rubu pečlivě omazána maltou. Způsob ukotvení kamenných klenebních žeber zatím nebylo možno ověřit. U třech příkladů Getzingerových kroužených kleneb lze zjistit tyto znaky:

- společný základ klenebního schématu žeber (tzv. Wechselbergerova figurace)
- vysoká kvalita kamenické práce, jemnost a preciznost provedení
- kamenná žebra profilu dvakrát po stranách vyžlabeného klínu
- klenební výběhy formy písmene W (mimo kostel v Rožmberku)
- iluzivní nýtování žeber (mimo kostel v Haslachu)³⁶⁵

III. 9. Kroužené klenby neznámého mistra

Druhou, naprosto samostatnou skupinu tvoří kroužené klenby neznámého mistra v Jindřichově Hradci (tzv. Špulířská kaple při kostele Nanebevzetí Panny Marie) a Freistadtu (Horní Rakousko, kostel sv. Kateřiny – kněžiště a křestní kaple). Již několik desetiletí se umělečtí historikové pokoušejí datovat a autorsky určit Špulířskou kapli při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci.³⁶⁶ V literatuře se dosud všeobecně přijímá

³⁶⁴ CECHNER 1921, s. 263 : „Obec...byla cí. Ferdinandem I. v roce 1537 povýšena na městečko...“. Na několika jihočeských kostelech se již podařilo prokázat souvislost mezi udělením hospodářských privilegií a následným budováním nebo úpravou kostela – viz např. Trhové Sviny, Nové Hrady, Rožmberk nad Vltavou, in: LAVIČKA 2005s. 56–58, 69, 78; LAVIČKA 2007a, s. 151.

³⁶⁵ LAVIČKA 2007a, s. 152.

³⁶⁶ Podrobnou studii se všemi odkazy viz: LAVIČKA 2003b.

názor, že byla založena roku 1489 a dokončena roku 1506. Očividná podobnost její klenby se zaklenutím presbytáře kostela sv. Kateřiny v hornorakouském Freistadtu, který je dosud mylně datován do roku 1501, vedla rakouské badatele k názoru, že jindřichohradecká kaple vznikla jako zjednodušení a reflexe hornorakouského vzoru. Studium pramenů a stylový rozbor však potvrzuje, že obě stavby byly dokončeny až ve druhém desetiletí 16. století.

Špulířská kaple má krouženou klenbu zdobenu terakotovými zvířecími figurkami, svorníky s reliéfy Svaté Anny Samětřetí a Nejsvětější Trojice, již byla původně zasvěcena. Uprostřed klenby lze nalézt svorník s erbem stříbrného berana ve skoku na červeném štítě. Jedná se o mluvící znamení, které spolehlivě určuje jako donátora kaple Petra Berana z Tučap. Tento řezník a obchodník s dobytkem nashromáždil svůj majetek obchodem a ziskem velkého dědictví. V roce 1511 si koupil svobodný statek Tučapy a získal tak právo používat erb, jak je znám ze svorníku kaple a náhrobku v její podlaze. V roce 1518 sice těžce onemocněl, záhy se však uzdravil, oženil a měl ještě dceru Markétu. Krátce před rokem 1521 zemřel a o velký majetek se přihlásili příbuzní Špulířové z Jiter. Ti se po vleklém sporu s vdovou Elenou stali poručníky nezletilé Beranovy dcery Markéty, která se ve třicátých letech 16. století nakonec provdala za Václava Špulíře z Jiter a došlo tak ke spojení obou rodin. Stylová analýza prokázala příbuznost tvarosloví kamenických prvků Špulířské kaple a sousední kostelní empory s architekturou kostelů v Rožmberku nad Vltavou a v Dolním Dvořišti, jejichž části vznikaly kolem roku 1500. To tedy potvrzuje, že kaple byla ve hmotě zbudována roku 1506, který je vytesán z vnějšku na opěráku severní stěny. Určení donátora kaple jako Petra Berana z Tučap, jenž získal právo nosit erb až roku 1511 a zemřel před rokem 1521, posouvá vznik klenby právě do této doby. Novou dataci potvrzují i oba svorníky s reliéfy Nejsvětější Trojice a Svaté Anny Samětřetí, jejichž stylové znaky odpovídají jihočeské pozdně gotické tvorbě v období mezi lety 1510 až 1520 a mají blízko k dílu Mistra Oplakávání ze Žebráka a Mistra zvíkovského Oplakávání. Tato zjištění bezpečně určují vznik kroužené klenby Špulířské kaple až do druhého desetiletí 16. století. Stejně jako tomu bylo v případě Freistadtu, kde byla klenba kostela dokončována po několika pauzách až mezi lety 1522–1525.

Podle posledního studia³⁶⁷ již také není možné klást dokončení presbytáře a křestní kaple městského kostela sv. Kateřiny ve Freistadtu³⁶⁸ do roku 1501, který je vytesán na soklu jihovýchodního opěráku chóru a znamená zahájení stavebních prací, nikoliv jejich ukončení. V založení a provedení stavby není zřetelné žádné navazování a přerušení, ovšem v křestní

³⁶⁷ LAVIČKA 2003.

³⁶⁸ Podrobnou studii se všemi odkazy viz: LAVIČKA 2003c.

kapli jsou vertikální klenební přípory náhle ukončeny římsou a prostá kroužená klenba s velkým čtyřlístem je provedena značně neuměle. Jisté nepravidelnosti lze nalézt i v klenbě kněžiště. Rozhodující pro stavbu kostela v 15. a 16. století jsou zachované stavební účty pro mistra Mathese Klayndla z let 1483 až 1486, dvě zprávy o ničujících požárech města roku 1507 a 1516 a s tím související odkazy na stavbu kostela prováděnou mistrem Thomasem Veldnerem z Gallneukirchen v první čtvrtině 16. století. Ohledání kostela a studium účtů z osmdesátých let 15. století, kde se v roce 1486 doslova připomínají kovářské práce na oknech a točitém schodišti k nové empoře („new parkirchen“), nás nenechávají na pochybách, že se útržkovité zprávy nevztahují ke stavbě presbytáře, nýbrž k právě dokončené empoře nad jižní boční lodí. Umístění letopočtu 1501 na soklu opěráku chóru těsně při zemi zde spíše označuje zahájení stavebních prací, než jeho samotné dokončení, které bylo většinou spojeno s vysvěcením. Taková významná událost pak byla připomenuta přinejmenším letopočtem, nebo nápisem na dobře viditelném místě stavby – v ose klenby nebo obvodového zdiva, vždy však vysoko, aby byl všem na očích a nemuseli jej hledat pod nohama.

Je tedy velice pravděpodobné, že se stavbou chóru se začalo teprve roku 1501 a již roku 1507 město s kostelem značně poškodil požár. O rok později byl kostel znovu vysvěcen a roku 1510 učiněn odkaz na stavbu kostela. V roce 1515 byly věnovány peníze doslova na budování a zaklenutí chrámu. Roku 1516 postihl město další požár, který zasáhl i kostel, zničil střechu a vše, co bylo zbudováno ke cti boží a rovněž poškodil před rokem začatou stavbu chóru. V roce 1520 získal kostel novou střechu a dozvídáme se o úmyslu městské rady zaklenout farní kostel a posléze i o každodenní (!) práci na stavbě chrámu. V závěti z téhož roku lze nalézt odkaz na obraz (tedy oltář, nebo jeho součást) do chóru. V roce 1522 byla poskytnuta půjčka na stavbu presbytáře. Z roku 1525 pochází zprávy o prodeji kostelních klenotů, kříže (nebo více křížů), monstrance, kostelních statků, platů a úroků, aby byly získány prostředky na stavbu kostela.³⁶⁹

Z první čtvrtiny 16. století existuje tedy řada zpráv výslovně hovořících o stavbě chóru nebo přímo o klenutí. S vědomím, že i tyto zprávy nejsou zcela jednoznačné, se lze pokusit navrhnout stavební vývoj. Jak dokládá vytesaný letopočet v patě jihovýchodního opěráku chóru, začalo se roku 1501 s budováním presbytáře a přilehlé křestní kaple. Souvislý průběh soklu jasně dokládá, že stavba obou částí byla založena současně. Do roku 1507, kdy město i kostel postihl ničující požár, byly pravděpodobně dokončeny jen obvodové zdi s příporami a klenebními výběhy. Úlevy na daních dokazují, že na tom město nebylo finančně příliš dobře a

³⁶⁹ LAVIČKA 2003c.

logicky lze předpokládat, že se měšťané soustředili především na obnovu svých příbytků a životně důležitého opevnění. Pak se s odstupem doby objevují dva odkazy, které určitě podnítily stavební aktivitu, a roku 1515 se začalo pracovat na zaklenutí chóru, které vzápětí přerušil druhý požár roku 1516. Opět se pozornost obyvatel obrátila jiným směrem, a do roku 1520 se kostel podařilo pouze zastřešit, neboť v té době městská rada začala uvažovat o zaklenutí kostela. K němu byl povolán mistr Thomas Veldner z Gallneukirchenu. Zprávy o půjčce na stavbu presbytáře z roku 1522 a o prodeji kostelních klenotů a statků roku 1525 pak označují s velmi vysokou pravděpodobností dobu, kdy byl presbytář fakticky zaklenut a dokončen. Tato nešťastná doba s požáry, následným nedostatkem peněz a přerušováním stavby mohla způsobit i zmíněné nepravidelnosti v provedení klenby.

Ač samotné klenutí freistadtského presbytáře probíhalo až počátkem dvacátých let 16. století, je třeba uvažovat o stáří projektu, který vznikl nepochybně již před zahájením prací roku 1515, ale pro nepřízeň osudu byl dokončen až o jedno desetiletí později. Lze dojít ke zjištění, že klenba freistadtského chóru (zaklenutí mezi lety 1515–1525) je Špulířské kapli (zaklenutí mezi lety 1511–1521) blízká nejen konstrukcí krouženého schématu, ale také dobou svého vzniku. Nedávná zjištění a zpřesnění datace jihočeských kleneb zbudovaných vrchním rožmberským kameníkem Hansem Getzingerem z Haslachu jen dokládají, že kroužené klenby na česko-rakouském pomezí mohly vzniknout teprve v prvním až druhém desetiletí 16. století. Jakékoliv posouvání datace tohoto typu kleneb před rok 1500, nebo dokonce do osmdesátých a devadesátých let 15. století odporuje zachovaným historickým zprávám i slohovým znakům soudobé architektonické tvorby v tomto regionu a je naprosto nesmyslné!

Ve známé vídeňské sbírce gotických stavebních plánů se nalézá kresba zapsaná pod inventárním číslem Ak.17 003, která je provedena hnědou tuší na papíru rozměru 288 x 416 mm.³⁷⁰ Již téměř půl století je tento klenební koncept spojován s klenbou Špulířské kaple a někdy byl dokonce přímo považován za její návrh. Stejně tak by ji bylo možné považovat za vzor pro zaklenutí chóru kostela sv. Kateřiny ve Freistadtu. Při bližším studiu dosud neurčených kreseb sbírky s půdorysy kleneb však lze k několika z nich přiřadit zaklenutí jihočeských a hornorakouských pozdně gotických kostelů. Avšak i přes na první pohled patrné shody mezi kresbami a existujícími klenbami, nelze s naprostou jistotou tvrdit, že se zde zachovaly přímé předlohy pro stojící stavby. To je i případ této kresby, kde je podobnost přímo provokující. Přesto si je třeba uvědomit na příkladech řady středověkých skicářů a plánů, které byly snadno přenosné, že mohly posloužit zároveň několika stavitelům ke

³⁷⁰ KOEPF 1969, s. 48, obr. 115–116.

stejnému řešení na často i velice vzdálených stavbách. Na základě této kresby a podobnosti obou kleneb nelze tedy s jistotou tvrdit, že jsou dílem stejného stavitele, ač si obě města nejsou příliš vzdálena a klenby vznikaly ve stejné době. Stejně tak nelze tuto možnost kategoricky vyloučit, neboť Freistadt byl po Linci druhým nejvýznamnějším střediskem zprostředkujícím obchod mezi jižními Čechami a Horními Rakousy na přelomu 15. a 16. století. Na zdejší trhy vyváželi jindřichohradečtí především sukno nakoupené ve východních Čechách a poddaní z Horních Rakous tu nakupovali voly a koně z Čech. Opačným směrem proudila především sůl, víno, luxusní zboží, jižní koření a ovoce, výrobky ze železa, zábavné zboží (karty), mýdlo, papír a tisky.³⁷¹ Tyto těsné obchodní vazby s sebou přinášely pohyb obyvatel a s nimi jistě i výměnu informací o aktuálním dění, trendech v oblasti životní úrovně, módy a umělecké tvorby. To muselo v konečném důsledku působit jako inspirace a zdroj podnětů, řemeslníků a umělců zvláště pro jihočeskou oblast.

I zde však stále zůstává řada nezodpovězených otázek, jejichž řešení lze postavit jen na průzkumu a poznání jihočeské a hornorakouské pozdně gotické architektury a jejich vzájemném srovnání. Prozatím se zdá, že pozdně středověká architektura na opačné straně hranic je v komplexnosti prostudována snad ještě méně než na jihu Čech.

III. 10. Sklípkové klenby

V souboru sakrálních staveb na rožmberském panství nalezneme vedle žebrových kleneb s hvězdoými, síťovými a krouženými motivy i naprosto ojedinělé příklady užití bezžeborné sklípkové klenby.³⁷²

V době kolem roku 1500 byly sklípkové klenby přejímané na základě saských vzorů především v oblasti severozápadních Čech, ale jakožto výraz prestiže se objevují i na řadě staveb ve vnitrozemí.³⁷³ K letnému dotyku jihočeské oblasti (její severní části) se sklípkovou klenbou došlo prostřednictvím řádu františkánů, Šternberky uvedeného koncem 15. století do bývalého minoritského konventu v Bechyni. Tak bylo v letech 1499–1501 po více než století letech zaklenuto dvoulodí farního kostela v Soběslavi (shodou okolností ležící zhruba na půli

³⁷¹ ŠIMEČEK 1971, s. 683–710.

³⁷² ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 232.

³⁷³ RADOVI 1960, s. 437–465, RADOVI 1998.

cesty mezi dvěma městy s františkánskými konventy – Bechyní a Jindřichovým Hradcem).³⁷⁴ Měšťané se zde pod vlivem právě dokončovaného františkánského klášterního kostela v Bechyni (po 1495) rozhodli pro zaklenutí vrcholně gotické lodi z konce 14. století formou dvoulodí se sklípkovou klenbou. Bechyňský klášter byl nepochybně, po linii architektonických vzorů v prostředí mendikantských řádů, inspirací pro sklípkové zaklenutí křížové chodby realizované mezi lety 1500–1510 v paulánském klášteře v Kuklově. Zde bylo k roku 1509 dokončeno patrové východní křídlo konventu³⁷⁵ s přílehlou částí křížové chodby a uzavřené sklípkovými klenbami, které byly užity také v obdélném prostoru severního ramene, označovaném jako kapitulní síň. Zbytky zaklenutí křížové chodby a prázdné kapsy ve zdivu kněžiště napovídají, že i klášterní kostel měl mít stejnou, avšak nikdy nerealizovanou sklípkovou klenbu.³⁷⁶ Naprosto izolovaný (a značně pozdní) příklad sklípkové klenby z doby před rokem 1565 nalézáme ještě v Českém Krumlově u síně v přízemí domu č.p. 63 v Kájovské ulici.³⁷⁷

Je nápadné, jak se na rožmberském panství sklípkové klenby prakticky nevyskytují. Jejich užití zůstalo v principu omezeno na prostředí s těsnými vazbami k františkánskému řádu, případně na nejbližší okolí těchto ohnisek, v daném případě pouze bechyňského konventu – Dobronice, Soběslav, Tábor, Žimutice. Další příklady se nalézají až při vnějším obvodu sledované oblasti – Kestřany – horní tvrz, Nezamyslice, Blatná, Bělčice, Čížová, Orlík – zámek. Z těchto nesporných faktů zřetelně vyplývá vazba sklípkové klenby na prostředí františkánského řádu, jenž byl jejím nositelem, respektive současně zprostředkovatelem, a zároveň vidíme, že mimo tento úzký okruh se sklípková klenba proti tradičním typům zaklenutí neprosadila. Odpověď na otázku, proč na rožmberském dominiu klenební typ, ve své době výrazně módní a prestižní v prostředí šlechtickém i měšťanském, chybí, není lehké nalézt. Snad tu existovala souvislost s určitým nezájmem samotných Rožmberků o františkánskou observanci.³⁷⁸

³⁷⁴ LINTNER 1941, s. 58, RADOVI 1960, s. 449–450, RADOVI 1998, s. 204.

³⁷⁵ Ve východním křídle konventu je na překladu pravoúhlého okna v prvním patře krátkého rizalitu vytesáno datum 1509.

³⁷⁶ Zachované kapsy pro založení plánované klenby jsou však vzhledem k výšce oken a koruny kněžiště relativně nízko, což vyvolává otázku, zda v průběhu stavby nedošlo k rozhodnutí ji celkově zvýšit.

³⁷⁷ RADOVI 1998, s. 170.

³⁷⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 233.

III. 11. Věž a její funkce

Součástí kostela bývá věž převážně u západního štítu lodi, ale může se nacházet i v jiné části stavby, zvláště má-li starší původ. Ve 14. století bychom na jihu Čech našly kostelní věže pouze u velkých kostelů ve významných městech.

Románské věže stály od 12. století u kostelů v Horní Stropnici, Boleticích, u kostela sv. Jiljí v Milevsku a v Albrechticích u Týna nad Vltavou. Věž s hranolovou základnou a osmibokými patry u kostela sv. Víta v Českém Krumlově pocházela z doby po polovině 14. století, osmiboká patra zřejmě měla i zvonice u augustiniánského kostela sv. Jiljí v Třeboni z poslední čtvrtiny 14. století, zvonice s cimbuřím v patě střešní helmice se zvedla v poslední čtvrtině 14. století nad sakristií u kostela v Bavorově a ve stejné době vyrostla i věž se zděnou helmicí u kostela v Miličíně. Na konci 14. století byly dokončeny věže u kostelů v Trhových Svinech (jižní věž) a Cetvinách. Na několika menších kostelech bychom našli zděné polygonální sanktusníkové věže (Rožmitál na Šumavě, Soběslav – sv. Vít, Jindřichův Hradec – sv. Jana Křtitel, Štěpánovice, Dolní Bukovsko, Bošilec) nebo chórové věže vynášené substrukcí zdvojeného vítězného oblouku (Vyšší Brod – sv. Bartoloměj, Černice u Zlaté Koruny). U řady menších vesnických kostelů lze oprávněně předpokládat dřevěné sanktusníkové věžičky, které zanikly beze stopy při pozdější výměně krovových konstrukcí.

Od konce 15. století lze pozorovat nápadný vzrůst počtu zcela nových a ke starším kostelům přistavěných věží, především s funkcí zvonice. Důvodem byl rozvoj techniky slévání na konci středověku, umožňující vznik a oblibu zvonů o velkých rozměrech a hmotnosti, které již nebylo možné umístit do krovu kostela nebo do malé sanktusníkové věžičky. Většina z nich se zachovala dodnes a napomáhá s datací stavebních etap.

Zvony byly původně zavěšovány do malých sanktusníkových věžiček, které byly ve starších dobách zděny současně s dělícím štítem mezi lodí a presbytářem a dosud se zachovaly zcela nebo jen ve zlomcích na půdách několika kostelů. Některé věžičky existovaly pravděpodobně jen jako roubené části krovů. Velké a těžké pozdně gotické zvony však již nebylo možno umístit do stejných konstrukcí, které neodpovídaly svými rozměry a navíc by je zvony svými vibracemi brzy zničily. Řešením se staly novostavby věží – zvonice, které byly v nejjednodušší formě přistavěny na půdorysu U k západnímu štítu lodi a na vrcholu do něj zaklesnuty – např. u kostela v Boršově nad Vltavou, věž datovaná na západním průčelí rokem 1493 mezi párem

kolčích štítků. Uvnitř je dosud zavěšen pozdně gotický zvon z roku 1495 od mistra Mikuláše z Budějovic.³⁷⁹ Popřípadě se jednalo o integrální části novostaveb s kamenicky profilovaným soklem, patrovými římsami a v posledním patře s velkými pravoúhlými nebo lomenými okny, aby se zvuk mohl dobře šířit na všechny strany. Zvonice měly v přízemí prostory ve funkci trezoru, jak dokládají věže kostela ve Chvalšínách, sv. Petra a Pavla v Kaplici a řadě dalších. Do vyšších pater se vstupovalo z interiéru kostela, často z prostoru kruchty (v Brlohu, ve Chvalšínách, v kostele sv. Petra a Pavla v Kaplici, v Blansku, v Boršově nad Vltavou a jinde). Avšak i tento průběh komunikace se později ukázal jako nevyhovující, a tak byly s novými vstupy na kruchty budovány nové vchody do věží z exteriéru a původní komunikaci i přístup dnes často dokládají jen zazděné portály. U řady staveb však není uspokojivě vyřešena otázka existence a stáří věže. V kostele Všech svatých v Kamenném Újezdě je západní věž přistavěna mimo osu na spáru k západnímu štítu lodi. Podle dosud známých archivních dokladů byla zbudována až v letech 1690–1694, ovšem v patře proti vstupu na půdu je dnes zavěšen velký zvon od mistra Bartoloměje z roku 1520. Nabízí se tedy hned několik otázek, zda byl zvon původně zavěšen v jiné starší věži, v samostatné zvonici, nebo koncem 17. století přivezen z jiné stavby?

Nápadná je také téměř naprostá absence samostatných, volně stojících zvonice, jak jsou známy zejména z východních Čech. Buď se zde vůbec nevyskytovaly, nebo byly zbudovány ze dřeva, časem odstraněny a nahrazeny zděnými věžemi. Zatím víme jen o dvou zaniklých příkladech samostatných zvonice a jejich případný další výskyt by mohl prokázat jen archivní průzkum. První zvonice se nalézala do počátku 19. století u kostela v Černici u Zlaté Koruny. Stará dřevěná věž se zavěšeným velkým zvonem stávala východně od presbytáře u hlavních dveří na hřbitov do roku 1818, kdy byla při úpravách kostela stržena. Ve stejné době byla gotická věž nad vítězným obloukem kostela zvýšena o tři sáhy a do nadezděného patra s většími okny zavěšeny zvony na novou stolicí. O zaniklé zvonici neznámého vzhledu lze pouze na základě zachovaného velkého zvonu z roku 1576 od konváře Jošta z Krumlova soudit, že byla zbudována přinejmenším ve stejné době pro jeho zavěšení.³⁸⁰ Zvon byl však údajně svým původem starší, neboť již dříve jej farníci koupili v Klatovech, ale při zvonění proti bouři praskl a zmíněného roku byl pouze přelit. To by tedy znamenalo, že staršího data by mohla být i zaniklá zvonice.³⁸¹

³⁷⁹ BRANIŠ 1900, s. 15–16. PLETZER 1971, č. 3, s. 150.

³⁸⁰ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 29, 38; KUBÍKOVÁ 1995, č. 221, s. 10.

³⁸¹ PETR 1919, s. 8, 19–20, 28.

Další zvonice je doložena u kostela v Křemži před jeho regotizací. V zachovaném popisu chrámu z doby po roce 1824 je uvedeno: „*Malá dřevěná vedlejší věž, která nese větší zvon, je určena pro márnici, stářím je velmi sešlá a hrozí zřícením.* [Připis:] *V roce 1844 byla opravena.*“³⁸² Zvonice byla spojena s o něco menší márnicí a nacházela se východně od presbytáře.³⁸³ Roubená stavba se zděným přízemím téměř čtvercového půdorysu je zachycena na staré kresbě kostela³⁸⁴ zachycující jeho podobu před regotizací v letech 1885–1887. Také tady byly zvony po přestavbě kostela přeneseny do nové věže a zvonice zanikla. Největší popsáný zvon byl z roku 1729, oba menší pak z roku 1557 a 1552.³⁸⁵ Zde tedy nelze bezpečně soudit na středověký původ zvonice, ale nemůže být ani zcela vyloučen.

V naprosté většině byly budovány zcela nové věže, které se nejčastěji připojily k západnímu průčelí, ovšem v případě potřeby i na jiných stranách kostela: Boršov nad Vltavou (1493), Blansko (kolem 1494), Horní Dvořiště (1511–1517), Horní Planá (1490–1500), Chvalšiny (1500–1510), Jílovice (1500–1510), Kájov (1480–1485), Kaplice sv. Petr a Pavel (1490–1500), Malonty (1500–1510), Mladošovice (1499–1500), Nové Hrady (1500–1510), Rožmberk nad Vltavou (1490–1500), Rychnov nad Malší (1490–1500, upravena 1509), Soběslav, sv. Petr a Pavel (1485–1488), Soběnov (kolem 1500), Světlík (upravena kolem 1520), Velešín, sv. Václav (kolem 1500), Veselí nad Lužnicí (kolem 1523). Hranolové zvonice nesly nejčastěji dlátkovou střechu, která se nám dochovala dodnes v Horní Stropnice (1487+), v Malontech (kolem 1507), v Rychnově nad Malší (1509) a barokní ikonografie dokládá tento typ věže u kostela v Kájově a Horní Plané.³⁸⁶

Dnes již pro absenci písemných pramenů nelze vniknout příliš hluboko do celé problematiky, ale z několika jihočeských příkladů je zřejmé, že stavitelem kostelní věže – městské zvonice s funkcí strážnice, archivu, depozitáře a dalších byly především městské obce. Konkrétní zprávu máme jen o stavbě věže u kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi (1485–1488),³⁸⁷ která je dodnes majetkem města a stejná situace je dodnes v Jindřichově Hradci. Podobné vlastnictví lze díky vnitřnímu uspořádání předpokládat u věží kostelů v Rožmberku nad Vltavou nebo Chvalšínách. A především v druhé polovině 16. století při stavbě městské zvonice – Černé věže v Českých Budějovicích. Města tak bezpochyby

³⁸² HANSOVÁ 2003.

³⁸³ K poloze a prostému zaměření zvonice srov. SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední stavební správa České Budějovice, Sign. 9b-29, inv.č. 1985.

³⁸⁴ Kresba kostela se zvonicí publikovali bez odkazu na její původ a stáří NEJDELÝ – BÁRTA – LINHA – DANĚK – HOŘEJŠÍ 1994.

³⁸⁵ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918 s. 288, 293–294; NEJDELÝ – BÁRTA – LINHA – DANĚK – HOŘEJŠÍ 1994 s. 38–39.

³⁸⁶ WOLDRICH 1997.

³⁸⁷ LINTNER 1898, s. 162.

manifestovala svou moc, sílu a účast na obnově a rozšiřování farního kostela. Že vztah církve, respektive faráře a městské obce nebyl a není jednoduchý, dokládají v pozdější době časté spory o kompetence při zvonění, či užívání některých prostor v kostelech.³⁸⁸

III. 12. Mimoliturgické užívání církevních staveb

II. 12. 1 Kostel jako pevnost

Zprávy o vojenském využívání kostelů na jihu Čech lze nalézt jak v době husitských válek, tak i v poslední třetině 15. století. Ze zachycených zmínek je zřejmé, že kostel se měnil v tvrz, a to buď pro nepřátele, kteří odtud po nějakou dobu loupili a škodili v okolí, nebo se stavby staly opěrným bodem a útočištěm pro vojenskou posádku majitele panství nebo obyvatele lokality, kteří se zde bránili útoku. Podobné případy nebyly podle všeho ojedinělé, a potencionální hrozby násilného „vojenského“ osazení kostelů bývaly poměrně běžné, ovšem jen málokdy jsou písemně zdokumentovány.

Pozoruhodným způsobem dokládá úlohu kostela jako militárního a mocenského opěrného bodu případ osazení („obsazení“) kostela v Nedvědicích na Soběslavsku roku 1442.³⁸⁹ Celý případ souvisel s rivalitou mezi Rožmberky a městem Tábořem, které se stalo držitelem nevelké enklávy za husitství zaniklého kláštera v Louňovicích, a sice nedvědickeho újezda (ves Nedvědice a několik dalších okolních vesnic). Majetkové nároky v obvodu nedvědickeho újezda se na počátku 40. let 15. století staly jábtkem sváru mezi Tábořskými a Oldřichem z Rožmberka. A právě s průběhem sporu souviselo i osazení kostela v Nedvědicích tábořskou posádkou roku 1442. Je zřejmé, že samo osazení kostela těžko mohlo věc vyřešit, šlo však v daném případě patně o jediný dostupný a do určité míry i spolehlivý (a tedy hájitelný) opěrný bod, jehož osazením se dával najevo majetkový nárok. Ovládnutí prostoru jako výraz stálé přítomnosti a nároku. Tento moment je ostatně dobře zřejmý i v případě panských sídel – základní významový stereotyp je totiž stále týž.³⁹⁰ Tábořští svůj krok hájili tím, že kostel osadili na ochranu svých osdlých v obvodu nedvědickeho újezda a připomínali, že podobně jednal i Oldřich z Rožmberka, když nechal osadit kostely v

³⁸⁸ SOMMER – ADÁMEK – VŠETEČKOVÁ 2001, s. 60–62.

³⁸⁹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 195–196.

³⁹⁰ ŠIMŮNEK 2010a, s. 191–198.

Sedlčanech a Miličíně.³⁹¹ Nevíme, jak celá věc dopadla, avšak osazení nedvědického kostela zůstává pouhou pozoruhodnou epizodou, svými základními charakteristikami ovšem ilustrující obecné dobové snahy.³⁹²

Zatímco v případě nedvědického kostela i ostatních zmíněných sakrálních staveb osazených posádkami máme k dispozici pouze povědomost o jejich osazení, v případě Vitějovic roku 1447 si můžeme realitu představit do určité míry plasticky.³⁹³ „*Táborští služebníci*“ tehdy procházeli okolo, nikoli přes Vitějovice, ale přesto pro jistotu místním svůj průchod oznámili; Vitějovice již minuli, a tu viděli, „*ani nepřátely proti našim služebníkóm skrzě své městečko pustili*“. Táborští se postavili na obranu, jež přešla ve vítězný protiútok – nepřítel hnal zpět až k Vitějovicím, když vtom „*městští s kostela vytekše, odrazie služebníky naše od jich nepřátel*“. Vitějovičtí tedy svůj kostel pro jistotu osadili – jako opěrný bod a současně pozorovatelnou; ve chvíli, kdy se nepřítel nebezpečně přiblížil, z kostela vyběhli a zasáhli do boje.³⁹⁴

Případy, jako byl tento, dobře zapadají do obecného rámce dobových obav z osazování kostelů. Z průběhu 15. století známe případy jak násilného osazování kostelů ze strany protivníka, tak i „preventivního“ osazení kostelů (obsadit opěrný bod znamená zabránit v témže protivníkovi). Ovládnout nejpevnější stavbu v místě znamenalo ovládnout do značné míry lokalitu samu, se vším negativním, co to místnímu obyvatelstvu v případě zřízení opěrného bodu na kostele (a to kýmkoli – víme velmi dobře, že při rekvizicích potravin a drancování se na „strany“ mnoho nehledělo) přinese. Již na počátku 20. let 15. století došlo k osazení kostela v Kaplici, kde byl upálen farář soběnovský,³⁹⁵ blíže byla připomenuta dvojice příkladů ze 40. let (Nedvědice, Vitějovice), a je příznačné, že hned několik výstrah před

³⁹¹ V dubnu 1442 psal Oldřich z Rožmberka Táborským: „*tu se opravujete*“ a žádal, „*abyste tohoto i jiných osazování i opravování nechali*“ – tyto formulace snad svědčí o tom, že Táborští kostel skutečně nějakým provizorním způsobem opevňovali (LOR 2, s. 144, č. 184); srv. též LOR 2, s. 163, č. 198; s. 194, č. 208. Dokladem pevnostního charakteru sedlčanského kostela je nejen jeho dochovaná stavební podoba, ale i opakované pokusy o jeho dobytí – např. roku 1454 se v confirmaci privilegia Oldřicha z Rožmberka (1418) uvádí, že Oldřichův „*list jim zkažen jest, kdy jsou Táboři jich na kostele dobývali*“ (sedlčanský kostel v kontextu opevněných sakrálních staveb RAZÍM 1997a, zvl. s. 163–164), a k dalšímu pokusu o ovládnutí kostela došlo na počátku 70. let 15. století.

³⁹² „Kauzu Nedvědice“ připomíná (v kontextu budování táborské majetkové domény) ŠIMŮNEK 2007, s. 319–320 (s evidencí pramenů a literatury). – Analogický byl podle všeho případ osazení kostela v Putimi, ve smyslu osazení mocenského bodu – v daném případě se aktivita Píseckých, z jejichž popudu byla na Putim posádka dosazena, nestala předmětem sporu a nedošla tudíž v pramenech ohlasu, nebyť ovšem té okolnosti, že vybila rožmberskou ves Pašice (LOR 2, s. 324, č. 367 – doklad z roku 1444).

³⁹³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 196–197.

³⁹⁴ Táborští se cítili dotčeni, neboť celá věc se sběhla v důsledku podpory, jíž se jejich nepřátelům dostalo ze strany Vitějovických. In margine stojí za zmínku, že v dobové korespondenci jsou Vitějovice uváděny výhradně jako městečko a to pod zkomoleným názvem Vitice (LOR 3, s. 231–233, č. 329, 331); na skutečnost, že nešlo o Vitice (ves u Vodňan), ale o Vitějovice, upozornil již MOSTECKÝ 1940/I, s. 82.

³⁹⁵ KALNÝ 1993, s. 66 - zápis z roku 1423 o tom, že jakýsi Křehant ze Chmelné s Jarošem osedli kostel v Kaplici a upálili tu faráře ze Soběnova

možným osazováním kostelů je k dispozici ze 70. let. 15. století. Ke kostelům v Doudlebech a Trhových Svinech se vztahuje nezaručená zpráva v nedatovaném listu Zdebora z Kozího Janovi z Rožmberka, „že sem slyšel, ale nejistím, že by chtěli aneb úmysl měli nepřátelé v Dúdlebech aneb v Svinech kostel osaditi“, v listu z roku 1470 se objevuje výstraha před osazením kostela v Bavorově.³⁹⁶

Zvláštní případ – z daného úhlu pohledu – se v téže době udál v Kájově (1469), kde tehdy již několik let působil Michael Pils (kájovský farář 1460/1461–1503), s jehož jménem je spjat rozkvět tamějšího poutního kostela.³⁹⁷ V roce 1469 došlo z přesně neznámých důvodů (snad zde byla souvislost s aktuální situací, kdy Jan z Rožmberka odstoupil od krále Jiřího a dočkal se za to opovědi ze strany těch, kteří zachování věrnosti králi i nadále pro sebe pokládali za prospěšné) v Kájově k nočnímu útoku na kostelní okrsek.³⁹⁸ Nepřátelé podpálili zdejší školu a dobývali se do farního dvora, kde se jim na odpor postavil právě Pils s jedním ze scholárů. Nepřátel byla většina, a i farní dvůr začal na různých místech hořet a za chvíli hořel i strop místnosti, v níž se oba muži útočníkům bránili. Farář Pils později hrdě píše, že nepřátele nakonec zahnal na útěk.³⁹⁹ Co nás v této souvislosti může překvapit, je absence jakékoli zmínky o kostele – Pils vzhledem k noční době pobýval vcelku logicky na faře, kde se útočníkům také bránil, že však nedošlo k pokusu o vpád do kostela s cílem jej vyrabovat, je přece jen pozoruhodné. Anebo se jednalo o akt jakési osobní msty, který Pils posléze zamlžil do podoby neidentifikovaných útočníků-utrakvistů? V každém případě představuje kájovský případ jeden z takových, kde sice známe určitá fakta, ale možností k jejich náležité interpretaci se nám nedostává.⁴⁰⁰

Pokud opakovaně hovoříme o tom, že kostelní okrsky reálně sloužily nebo potencionálně sloužit mohly jako opěrné militární body, nabízí se otázka, nakolik byly nebo mohly být v tomto směru i cíleně koncipovány, případně konkrétním cílům uzpůsobeny. V tomto ohledu je ovšem třeba již značné obezřetnosti. Patrně nejznámější stavbou tohoto typu je „pevnostní věž“ při kostele v Trhových Svinech. Připomeňme tamější poněkud zvláštní situaci v pozdním středověku, kdy městečko nebylo opevněno, a svinenský hrad v pohusitské době definitivně zanikal. Roku 1462 byl každopádně zpustlý bez šance na obnovu. Postup rozebírání hradu na stavební materiál sice přímo dokumentuje pouze jediný doklad z roku 1475, z logiky věci je však nepochybné, že hrad sloužil jako zásobárna stavebního materiálu i

³⁹⁶ Osazení kostela v Kaplici PK, s. 66, 74; výstraha – Doudleby a Trhové Sviny AČ 7, s. 396–397, č. 365; Bavorov AČ 8, s. 10–11, č. 393.

³⁹⁷ ŠIMŮNEK 2008.

³⁹⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 197–198. LAVIČKA 2005, s. 49–55.

³⁹⁹ SCHMIDT – PICHA 1906, s. 184–185.

⁴⁰⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 198.

v dalších případech – především pak při stavebních pracích na kostele, případně pracích opevňovacích. Nejpozději v té době nachází městský archiv své místo v prostoru nad jižní předsíní, na níž se z vnějšku objevil reliéf v podobě městské pečeti (s letopočtem 1485). V obecném rámci průběžného ohrožení v 60.–70. letech, kdy nehrazeným Svinům, ležícím na frekventované komunikaci, hrozilo nebezpečí útoku opakovaně, bývala logicky vykládána výstavba věže, tvořící dodnes jeden z pohledově dominantních prvků kostela. Jednak samotnou svou polohou nad hranou terénní terasy, a jednak stavební podobou (věžovitý charakter) a konečně pak i neomítnutým zdívkem, jež v kontrastu k omítnuté sakrální stavbě vyvolává dojem stavby vojenské. Ten je ještě umocněn sérií střílen, v daném⁴⁰¹ případě symetricky rozmístěných a narozdíl od řady jiných případů skutečně funkčních, neboť se v nich dochovaly trámky pro zaklesnutí zbraně.

Stavebněhistorický průzkum kostela a rekonstrukce jednotlivých fází pozdně středověkého stavebního vývoje ovšem možnost výstavby věže v 60.–70. letech 15. století vyloučila – věž je prokazatelně mladší, pochází až někdy ze sklonku druhého desetiletí či spíše z 20. let 16. století. Při pokusu o vyložení konkrétní motivace k výstavbě (obránné) věže a tím postižení doby a okolností jejího vzniku na základě historického kontextu lze poukázat na situaci mezi lety 1525–1526, kdy došlo k rozsáhlým stavebním úpravám opevnění nedaleké Třeboně. Úsporné provedení (zmíněný pohledový efekt neomítaného zdiva může být jen druhotným produktem snahy rychle a co možná levně stavbu realizovat) v kontrastu s nákladnou přestavbou celého kostela zdá se poukazovat na to, že věž byla výrazem neodkladné potřeby a spěšné reakce na nebezpečí, nebo obecně na situaci analogickou té, v níž dochází k zesilování fortifikace treboňské.⁴⁰² Absence hradeb jakož i permanentní, v některých dobách velmi akutní ohrožení městečka, tu tvoří jen zcela obecný logický rámec. Pouze do tohoto kontextu – a nikoli s ambicemi specifických atribucí – jsme schopni vřadit vznik pevnostní věže, jež svým účelem mohla být multifunkční – vedle praktické funkce obranné tu nelze pominout ani roli vizualizační, jíž si ještě blíže povšimneme.⁴⁰³

Obranné prvky kostela bývaly často ze spalných materiálů (např. rozličné pavlače), a ani v případech, že je gotická stavba dochována ve stavu relativně nebo snad dokonce vysoce autentickém, tyto někdejší komponenty již nejsme schopni zachytit. Ikonografických pramenů

⁴⁰¹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 199–200; ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2010, s. 80–82; ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 65–67.

⁴⁰² STEJSKAL 2001, s. 4; autor připomíná, že celý podnik byl původně dáván do souvislosti s rostoucím tureckým nebezpečím, ale teprve později byl oprávněně zařazen do širších souvislostí podobných aktivit své doby.

⁴⁰³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 199–200; Otázkou věže při svinenském kostele se v souvislosti s dějinami svinenského hradu zabýval KOVÁŘ 2007, zvl. s. 13–15, LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2010, s. 80–82.

venkovských a maloměstských kostelů je ze starší doby poměrně málo. Z oblasti rožmberské domény (resp. sekularizovaného zlatokorunského klášterství) se zachovalo vyobrazení kostela ve Chvalšínách. Vzniklo sice až roku 1813, přesto zachycuje kostelní okrsek v podobě dnes již neexistující. Kostel stával na hřbitově obehnaném zdí, do níž bylo nepravidelně vloženo několik střílen. Vzhledem k tomu, že kostel je zachycen se značným stupněm „věrnosti“, můžeme totéž předpokládat i v případě prvků nedochovaných – zde tedy zdi se střílnami. Ani to nám však nedává odpověď na otázku po jejich funkci, respektive smyslu. Uvážíme-li polohu kostela v samém centru městečka, nikoli na exponovaném, vyvýšeném místě, lze se přiklonit k názoru, že několik excentricky situovaných střílen tu nemělo roli jinou než pouhé militární vizualizace. Při bližším pohledu je nápadné, že střílny jsou usazeny obráceně, tedy kruhovým otvorem pro založení zbraně nahoru. Budeme-li předpokládat, že gotický vstupní portál na hřbitov (kolem 1510) je datační oporou i pro samotnou obvodovou zeď a její kamenické prvky, jde o případ nesporně pozoruhodný.

V případě chvalšinského kostela je potřeba upozornit ještě na jeden prvek, a sice na arkýř s datací 1507 na západním štítu lodi. Již pouhý fakt, že se na arkýři objevuje letopočet, svědčí o vizuálním významu tohoto prvku, ať již s tímto záměrem vznikal či nikoliv. S tím ovšem kontrastuje skutečnost, že původní smysl arkýře, tedy smysl ryze utilitární, není příliš zřejmý. Využití jako prevét nepřichází za daných okolností v úvahu, hypoteticky lze připustit, že primárně měl souvislost s výstavbou kostela. Roli „pozorovatelný“ můžeme odmítnout, uvážíme-li, že výhled z arkýře nabízí v nejlepším případě záběr o rozsahu pouze 180°. Nabízí se tu výklad, že se jedná především o prvek dekorativní, čemuž by nasvědčovala kvalita, v níž je arkýř proveden.⁴⁰⁴ Chvalšinský arkýř však není na rožmberském panství ojedinele zachovaným prvkem. Přibližně o sto let starší a jednodušší arkýř (po 1408) se nám zachoval na dělicím štítu kostela sv. Víta v Českém Krumlově,⁴⁰⁵ kde umožňuje nepřilíživý velký rozhled na střechu kněžiště a okolní domy. V době krátce po roce 1454 vznikl arkýř na východní straně kněžiště kostela v Horní Stropnici⁴⁰⁶ a při opravě roku 1486 vypálené střechy chórové věže kostela tamtéž byly, mimo západní, na každé straně dlátkové střechy vysazeny nevelké arkýře.⁴⁰⁷ U věže kostela v Rychnově nad Malší (dat. na jižní fasádě 1509) vystupují na každé straně dlátkové střechy dřevěné arkýře se zděnými boky, které naposledy sloužily pro

⁴⁰⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 201–202.

⁴⁰⁵ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=10>, Český Krumlov, kostel sv. Víta, krov nad presbyteriem D 1406/1407, krov nad lodí D 1407/1408.

⁴⁰⁶ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=15>, Horní Stropnice, kostel sv. Mikuláše, krov nad presbyteriem, D 1453/1454.

⁴⁰⁷ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=15>, Horní Stropnice, kostel sv. Mikuláše, krov věže, D 1486/1487.

umístění hodinových ciferníků. Vzhledem k tomu, že je každý z nich vynášen párem kamenných krakorců, zůstává otázkou, zda nevznikly již ve středověku a v mladší době pak jen nezískaly novou funkci v souvislosti s instalací hodin. Zatímco u arkýře na kněžišti kostela v Horní Stropnici můžeme díky zachovanému soudobému rumpálu soudit na využití při dopravě materiálu během stavby kostela, u ostatních příkladů si nejsme zcela jisti jejich využitím, pokud vůbec nějaké měly.

Ve stále témže smyslu – tedy nefunkčních, ale módních, dekorativních a vizuálně „zajímavých“ prvků lze pak vyložit i střílny posud zachované na sakrálních stavbách. K takovým příkladům náleží klíčová střílna v severní zdi věže kostela v Žumberku a ve východním štítu střechy sakristie kostela v Dolních Slověnicích. Není třeba pochybovat o tom, že střílny v slověnické sakristii ani na řadě dalších míst nikdy svou reálnou funkci neplnily. Dokumentují však, že klíčová střílna se vyvinula v pouhý dekorativní kamenický prvek, na jehož vojenskou funkci se vlastně dávno již nepomýšlelo. To, co nás může na první pohled překvapit, má svou logiku a vývojové kořeny v pozdním středověku. Militární vizualizace, nefunkční, ale nepřehlédnutelné a současně „srozumitelné“ fortifikační prvky představují svébytný fenomén své doby. Největšího rozšíření a výrazové monumentality dosáhl pochopitelně v případě hradů, podobně ale nacházíme nefunkční obranné prvky i v případě městských hradeb (jež byly často nejen udržovány, ale i rozšiřovány a zdokonalovány v dobách, kdy jejich ryze obranný účel se již přežil a technicky zaostávaly za vývojem palných zbraní). Zapomenout nelze ani na klášterní areály – v případě kláštera v Třeboni byla část obvodové hradby současně hradbou městskou (dochovala se v úseku u Budějovické brány), přičemž pohledově nejmonumentálnější fortifikaci bychom dnes bezpochyby našli v klášteře vyšebrodském (jakkoli i zde představuje jen část původního stavu, zachyceného na vedutě patrně ze 17. století). Dokladem prolnutí obranné a vizuální funkce zde může být válcová bašta v severovýchodním nároží areálu.⁴⁰⁸

Módní, prestižní a zčásti případně i funkční militární prvky se objevují i na kostelech, kde se prolínají a symbolicky vyjadřují onu „fortifikační“ úlohu těchto staveb, která byla v mentalitě středověkého člověka pevně zakotvena.⁴⁰⁹ Užívání střílen a jiných obranných znaků se zdobným účelem, tzv. krenelování, bylo v módě dlouhou dobu v období gotiky i renesance, jak ilustrují dva příklady z první poloviny 16. století. Prvním může být kostel sv. Mikuláše v Českých Budějovicích – podobu kostela po pozdně gotické přestavbě v letech 1518–1528

⁴⁰⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 203.

⁴⁰⁹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 204.

zachytil o osmdesát let později na své vedutě města Jan Willenberg (1602).⁴¹⁰ Z ní je patrné, že opěrnými pilíři zpevněné kněžiště neslo sedlovou střechou se sanktusníkem na hřebeni a po stranách je stále doprovázely nižší boční chóry. Trojlodí kryla sedlová střecha, z jejíž střední části vyrůstala vysoká stanová střecha. Západní průčelí kostela se otevíralo velkým kružbovým oknem a vrcholilo trojúhelným štítem s motivem cimbuří při patě (štít s cimbuřím zbudovaný patrně roku 1526). Zde se navíc nabízí otázka, do jaké míry průčelí kostela eventuálně ovlivnilo užití motivu cimbuří na dalších stavbách ve městě (solnice/zbrojnice – datovaná ve štítu 1531, masné krámy, Wortnerův dům – cimbuří s klíčovými střílnami).

V obvodu rožmberské domény najdeme z této doby doklad i na pozoruhodné raně renesanční předsíni kostela ve Veselí n. Lužnicí (1542–1544). Nárožní polosloupky předsíně vykazují nepřehlédnutelnou inspiraci hradními věžemi (motiv cimbuří) a stavitel tu současně uplatnil i motiv střílny, která se objevuje pod cimbuřím. I zde vidíme, že z charakteristických částí „pevnostních“, „militárních“ staveb se stává dekorativní motiv, a v tomto směru je předsíň veselského kostela, kde ani ryze teoreticky nepřichází v úvahu obranný význam uvedených prvků, evidentním dokladem.⁴¹¹

Konečně jako poslední příklad tohoto typu lze uvést cimbuří na věži kostela v Bavorově. Dnešní vnější podoba kostela je zčásti výsledkem regotizace, již prováděl Jan Sedláček podle plánů architekta Josefa Mockera v letech 1905–1908.⁴¹² Ovšem cimbuří na kostelní věži je patrné jak na kresbě zachycující podobu⁴¹³ města před požárem roku 1867, tak i na pohlednici z doby před rokem 1900.⁴¹⁴ Věž u sakristie pochází z doby výstavby svatyně, tj. přibližně ze třetí čtvrtiny 14. století, a současné je i cimbuří na korunní římse.⁴¹⁵

Jeden zcela výjimečný případ militární vizualizace se nachází v Soběslavi a většina dnešních návštěvníků jej vůbec nezaznamená. V kontextu, který zde sledujeme, je však jeho vypovídací hodnota zcela mimořádná. Řeč je o věži kostela sv. Petra a Pavla, jejíž nároží lemují neomítnuté kvádry – tím, že nebyly překryty omítkou, zůstal jejich vizuální účín podnes zachován. Na jihovýchodním nároží je téměř v úrovni parapetu lomeného okna zvonového patra osazen kvádr, jehož nedílnou součástí je „dělová koule“.⁴¹⁶ Z hmoty kvádrů

⁴¹⁰ KUČA 1996–2008/I, s. 538–539.

⁴¹¹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 205.

⁴¹² SOUKUP 1910, s. 3–26.

⁴¹³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 205.

⁴¹⁴ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 206 – zde reprodukce pohledu na Bavorov z doby před požárem roku 1867.

⁴¹⁵ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 206.

⁴¹⁶ Regionální literatura ji zaznamenala již na sklonku 19. století s dodatkem, že smysl není zřejmý; v místní tradici byla koule paušálně dávána do souvislosti s klíčovými válečnými událostmi, tedy na prvním místě obdobím husitské revoluce (sám Žižka měl kouli vypálit na kostelní věž jakožto poslední baštu odporu Soběslavských) a o dvě století později počátkem třicetileté války, kdy koule měla být vystřelena z kanonu vojska

jí vyčnívá zhruba polovina a zdařile tak navozuje iluzi, že se jedná o pozůstatek ostřelování. Že tomu tak není, je samozřejmé, přičemž je třeba znovu zdůraznit, že koule je nedílnou součástí kvádrů – nebyla osazena dodatečně (později), ale šlo o záměr již z doby výstavby věže. I v tomto bodě totiž spočívá unikátnost dané situace – příkladů dělových koulí sekundárně osazených, ať již ve smyslu dekorativního prvku anebo *pro memoria* (jako příklad můžeme uvést dělovou kouli zazděnou ve fasádě jednoho z renesančních domů v Pražské ulici v Táboře) máme k dispozici poměrně mnoho, ovšem případy datovatelné jsou velmi vzácné.⁴¹⁷ V soběslavském případě je tedy datace militární vizualizace v podobě dělové koule shodná s datací stavby věže – tedy 80. léta 15. století. Máme tak před sebou další doklad toho, jak městské prostředí vnímalo a přijímalo dobové módní⁴¹⁸ směry v podobě dekorativních architektonických prvků.⁴¹⁹ Tím je dáno i tolik, že není důvodné pracně shledávat hypotetický kontext ohrožení či přímo „obléhání“ Soběslavi, jenž by tu mohl sloužit jako inspirační a ideové východisko. Ostatně takových situací bychom jen v 15. století našli v případě strategicky položené a komunikačně frekventované Soběslavi celou řadu – ať již by šlo o několikrát útok Táborů či o rozličná nebezpečí charakterizující situaci 60.–70. let.⁴²⁰

Podobnou situaci zaznamenáváme ještě na zvonici zbudované někdy v první čtvrtině 16. století u kostela ve Starém Městě pod Landštejnem. Věž měla od počátku obranný charakter, jak dokládá původní vstup sedlovým portálem v patře, k němuž snad vedl dřevěný můstek ze zaniklé ohradní zdi. Na západním, do náměstí obráceným průčelí věže, nalézáme kolem okenního ostění prvního patra zapuštěny dvě nesterpně velké dělové koule. Jejich zazdění, nepochybně již během stavby, mělo zdůraznit obranný charakter věže a její solidnost, odolávající i ostřelování, při němž se koule sice „zabořily“ do pláště věže, ale nijak ji nepoškodily.

III. 12. 2. Kostel jako úřad nebo penězokazecká dílna

Pokud měli faráři malý důchod nebo bylo vyplácení dávek nespolehlivé, snažili si přilepšit. Jako vzdělaní lidé si někdy přivydělávali psaním nebo opisováním listin, a to nejen na faře, ale přímo v kapli nebo v kostele.⁴²¹ Kněží byl na přelomu 15. a 16. století všeobecný

císařského generála Baltasara Marradase (místní podání uvádí LINTNER 2009, s. 31–32, jeho vlastní interpretace je ovšem neméně úsměvná).

⁴¹⁷ UPČ-4 1982, s. 16 (s fotografií).

⁴¹⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 206.

⁴¹⁹ Soběslavský kostel i přilehlá městská věž byly tehdy ohniskem reprezentace městské obce – na věž byly umístěny hodiny a pro kostel si na závěr stavebních úprav nechali Benediktem z Valdštejna vystavit odpustkovou listinu (SOka Tábor, AM Soběslav 1, I A 5 16, i. č. 220).

⁴²⁰ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 207.

⁴²¹ WINTER 1896, s. 578.

nedostatek, a tak docházelo k častým sporům, když zamýšleli opustit farnost. V roce 1510 chtěl odejít kněz Filip z Mnichova do Zruče. Když však Zručští přijeli, aby jej přestěhovali, domácí je v noci napadli a na dva týdny uvěznil. Druhý den ráno se Mnichovští pustili do svého faráře, sebrali mu jeho majetek a zamkli jej v kostele, čeled' svázali do klády a jeho nutili, aby od nich neodcházel. Když se pan Aleš Zručský nemohl dočkat svých lidí a ani nového kněze, přijel do Mnichova, ale domácí jej obklíčili s oštěpy a stříleli na něj z kostelní věže. Naprostou kuriozitou je pak případ, pravděpodobně ze Starých Prachatic, zaznamenaný roku 1424 do Popravčí knihy pánů z Rožmberka. Ten odhaluje, že kostel byl penězokazeckou dílnou: „... že jsou chtěli jíti s někakým Žákem s Pavlem do Nového Města na moravské pomezí a tam chtěli ty peníze falešné utratiti. A ty zlé peníze dělal ten Matěj v Prachaticích na věži v kostele; a potom poslal jich snad za 5 kop knězi Lukáši do Piesku a tak s těmi penězi jest popaden a upálen.“⁴²²

III. 13. Depozitáře

Při průzkumech se ukazuje, že většina prostor kostela – sakristie, kaple, depozitáře, věže, kruchty byla původně přístupná převážně jen z jeho interiéru a do kostela vedl často jen jeden nebo výjimečně dva vstupní portály. Bylo tak docíleno větší ochrany a každý prostor měl vlastně vždy dvoje dveře – své vlastní a hlavní vstupní, které by musel narušitel překonat, aby se dostal dovnitř. Kostel se sám stával vlastně jakýmsi trezoriem s možností ochrany majetku a případně i osob.

Kostel, mnohdy jako jediná zděná stavba v sídlišti, ještě s významem do jisté míry nedotknutelného sakrálního prostoru byla od počátku ideálním místem pro uložení peněz, cenností a jiných obsahově a významově důležitých dokumentů. Jak již bylo řečeno v části věnované sakristiím, měly tyto prostory nespalitelnou klenbu, malá úzká okna, uzamykatelné, mnohdy oplechované dveře, které byly přístupné jen přes kostel, to vše předurčovalo tyto prostory jako bezpečné úložiště především kostelních klenotů, majetku a peněz. V několika případech byl depozitář umístěn do patra nad sakristií: Kájov, kostel P. Marie – kolem 1480, Blansko u Kaplice (1490–1500), Cetviny (1490–1500), Malonty – zaniklé patro nad kaplí / sakristií (1490–1500), Rychnov nad Malší (1490–1500 – dnes zbyl jen otisk klenby), Nové Hrady (1485–1495) – depozitář změněn v baroku na oratoř, Slavkov (1500–1510) – depozitář změněn v baroku na oratoř, Jílovice (kolem 1500), Trhové Sviny (1505–1515). U několika

⁴²² KALNÝ 1993, s. 90.

kostelů však pozorujeme prakticky stejně zabezpečené prostory i v jiných částech staveb. Obvykle se takové prostory vyskytovaly v přízemí nebo patře kostelních věží, nebo jako naprosto samostatné prostory nad vstupní předsíní s nezávislým a opět zabezpečeným vchodem.

Depozitář v přízemí věže nalézáme kolem roku 1500 v kostele ve Chvalšínách, v kostele sv. Petra a Pavla v Kaplici a v Horní Plané, rovněž u děkanského kostela P. Marie v Písku (stavba věže zahájena 1489).⁴²³ Někdy bylo přízemí věže využito jako sakristie (Jílovice, Rožmberk nad Vltavou, Jindřichův Hradec), kaple (Cetviny, Soběslav – sv. Petr a Pavel, Veselí nad Lužnicí, Trhové Sviny – jižní věž, kolem 1400), nebo jako předsíň (Boršov nad Vltavou, Brloh, Horní Stropnice, Malonty, Mladošovice – vstup zazděn při klenutí lodi v 18. století, Rychnov nad Malší), a tak bylo úložiště přesunuto o patro výš. Depozitář situovaný nad předsíní se samostatným vstupem se zachoval v Trhových Svinech (kolem 1485), v Dolním Dvořišti (1490–1500), v Haslachu (1490–1500), Černici u Zlaté Koruny (1490–1500) a u kostela v Blatné (1500–1510), v Rychnově nad Malší (polovina 16. století). Depozitář v patře věže bychom našli v Brlohu, v Boršově nad Vltavou (nedokončen), ve Chvalšínách, v Mladošovicích, Rožmberku nad Vltavou (druhý depozitář zůstal nedokončen) a Rychnově nad Malší. U věže kostela v Blansku u Kaplice není po adaptaci přízemí na kapli sv. Jana Nepomuckého roku 1741 (dat. na klenbě) jisté, zda přízemí sloužilo jako vstupní předsíň nebo jako depozitář. Zazdřený vstup v jižní zdi lodi naznačuje, že se do interiéru věže vstupovalo v patře z interiéru lodi.

Zabezpečení depozitářů se dělo již uvedenými opatřeními, zděná místnost z kamene uzavřená nespalitelnou klenbou. Prostor byl uzavřen masivními, z vnějšku většinou oplechovanými dveřmi se zámkem. V několika případech vchod zabezpečuje dvojice dveří. Jedny jsou při vstupu z interiéru do chodbičky zbudované v síle zdiva a druhé na konci při ústí do samotného depozitáře (Chvalšiny, Rožmberk nad Vltavou, Písek). Někdy dokonce nalézáme na dveřích unikátní zamykací systém, kdy se jedním klíčem pomocí táhel ovládaly tři západky (Černice, Vyšší Brod – klenotnice v patře nad závěrem klášterního kostela, Blatná – sakristie, dveře datovány 1518). Aby byl ještě více chráněn uložený obsah, měly některé výše umístěné depozitáře portál, ke kterému bylo možno vystoupit z interiéru kostela jen po žebříku, jak to dosud nalézáme v severní stěně kněžiště kostela Panny Marie v Kájově, a dosvědčuje rovněž zazdřený vstup v jižní stěně kněžiště kostela ve Starém Městě pod Landštejnem. V Černici u Zlaté Koruny je portál k depozitu v patře nad jižní předsíní kněžiště

⁴²³ SOMMER – ADÁMEK – VŠETEČKOVÁ 2001, s. 60–67.

skryt za obrazem. Pokud byl takto vstup maskován i ve středověku, což již bohužel nezjistíme, nemusel člověk, který nebyl obeznámen se stavbou, vůbec tušit, že se v kostele nějaký depozitář nalézá.

III. 14. Iluzivní architektura

V několika případech zjišťujeme na středověké církevní architektuře v obvodu rožmberské domény iluzivní prvky, které byly ve své době zřejmě mnohem častějším způsobem vyjádření uměleckého a duchovního obsahu, a někdy jen reakcí na zcela zvláštní situaci a charakter materiálu. Takový příklad nalézáme při stavbě kostela v Boleticích na konci 12. století, kde byla malta vyhřezlá ze spár rozetřena a v ní lžící vyryty spáry napodobující pravoúhlé tesané kvádrčky a pečlivě opracované klenáky nad vstupy v přízemí a v patře věže. Ačkoliv je románský kostel vystavěn z lomového kamene, který bezpochyby pocházel z některého blízkého naleziště, ne-li přímo z místa stavby, když byl terén srovnáván pro založení kostela. Ryté kvádrčky v maltě se pohledově uplatňovaly jak v interiéru, tak exteriéru kostela. Precizní opracování kamenné, segmentově klenuté niky hlavního severního portálu lodi, z jednoho kusu kamene čistě provedená ostění románských půlkruhových okének lodi a sdružená okna v nejvyšších patrech věže dokládají, že kostel stavěla huť nebo skupina kameníků a zedníků, která pracovala na velkých stavbách bohatých a významných zadavatelů, kde bylo nepochybně dbáno i na odpovídající kvalitu. Imitace kvádrčků zdá se napovídá, že kameníci sem přišli z oblasti, kde bylo zvykem stavět touto technikou díky výskytu poddajné a lehce opracovatelné opuky nebo pískovce. Geologické podloží této části jižních Čech však nabízí převážně různé druhy žul a rul, které jsou sice pevné a trvanlivé, ale rovněž těžce opracovatelné. Provádějící kameník tak byl podroben konfrontaci mezi stavební zvyklostí a snad i požadavkem zadavatele a nepoddajným materiálem, kterou nakonec vyřešil alespoň v maltě naznačením hran pravidelně opracovaných kvádrčků.⁴²⁴

Ovšem teprve vrcholně a pozdně gotická architektura přinesla na jih Čech typy optických iluzí, které mistrným způsobem zvládaly uchopení prostoru a působení založené na proporcích a neustále se měnícím světle. Již v předhusitské době nalézáme příklady iluzivních

⁴²⁴ LAVIČKA 2010b, s. 128–129.

prvků a důraz na naturalisticky podaný detail, na hravý výsek skutečnosti. Bezpochyby nejstarším příkladem je kamenný rožmberský erb, „zavěšený“ na skobě v tympanonu vstupu do schodišťové věže při severovýchodním nároží kněžiště klášterního kostela ve Vyšším Brodu z konce 13. století. V českokrumlovském kostele sv. Víta bylo velké kružbové okno v kapli sv. Kateřiny nad severní předsíní počátkem 15. století kolem záklenku opatřeno iluzivními architektonickými detaily – kraby a ve vrcholu křížovou kytkou. Prakticky stejný způsob iluzivní malby nalézáme kolem půlkruhově klenutého portálu, kterým se vcházelo z konventu na emporu v klášterním kostele v Třeboni, kde kamenné profilované ostění doplňují po obvodu malované kraby a křížová kytka, a i tento příklad lze zařadit do počátku 15. století. V krajním případě nalézáme dokonce malby celých klenebních konstrukcí, jakou je i jednoduchá křížová klenba v již zmíněné kapli sv. Kateřiny krumlovského farního kostela. V sakristii kostela v Cetvinách byla při pozdně gotické úpravě kostela koncem 15. století namalována na starší valenou klenbu iluzivní síťová žebrová klenba. Nejdokonalejší realizaci nalézáme ve věžní kapli kláštera ve Schläglu, kde byl kolem roku 1500 segmentově klenutý vstup po stranách doplněn malovanými sloupky nesoucími záklenek posázený kraby. Valenou klenbu podvěží zde pokryla malovaná síťová klenba, jejíž žebra vyrůstají na stěnách opět z iluzivních konzol.⁴²⁵

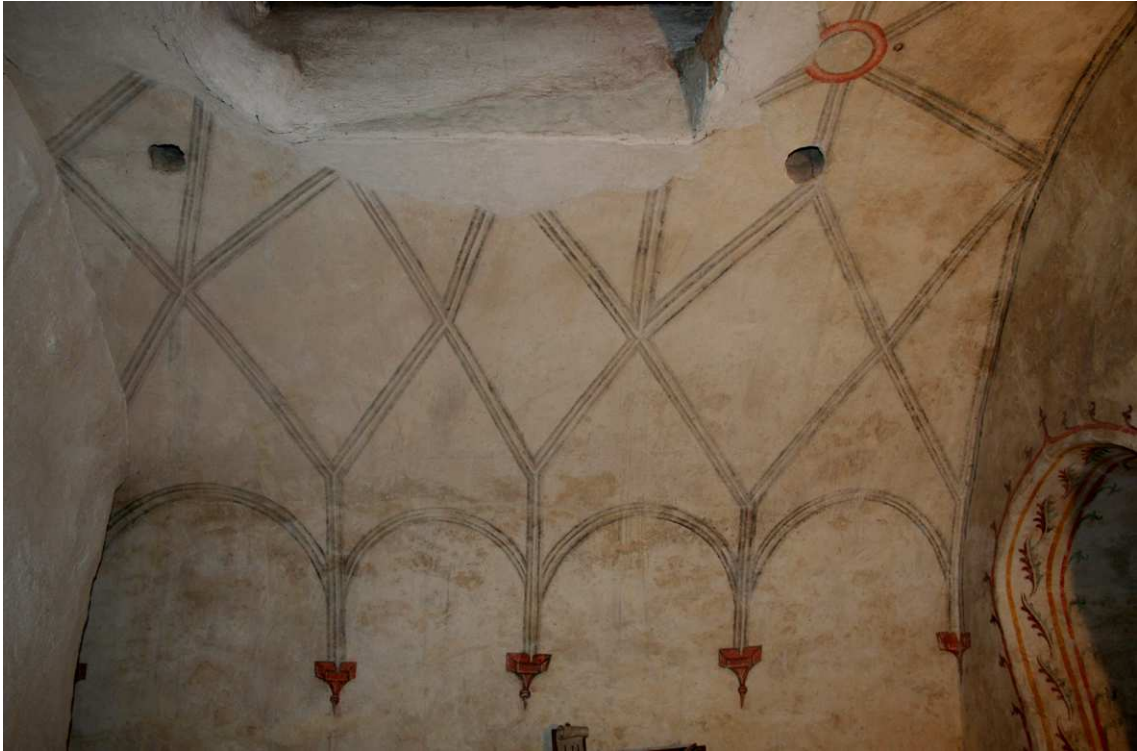
Další užití iluzivní architektury nalézáme častěji v pozdním středověku na sanktuářích. Kamenná schránka svatostánku z roku 1488 od Mistra hořického presbytáře v kostele v Polné je doplněna iluzivní malbou, která má podobu oltářního nástavce, v jehož středu byla uchovávána Nejsvětější svátost. Tři kamenné přípory s konzolami na vrcholu nesly ztracené sochy Bolestného Krista, Panny Marie a sv. Jana Evangelisty. O jejich velikosti zřetelně vypovídá spletené loubí malované na stěně kněžiště, které připomíná ze dřeva vyřezávané oltářní retábly napodobující splétané větve. Dalším, bohužel již zaniklým případem byl sanktuář kostela v Kájově z doby kolem roku 1480, z něhož se nám zachovala pouze kamenná schránka s kovanými dvířky zdobenými pětistlouhými růží. Na fotografii z průběhu obnovy interiéru kněžiště roku 1909 jsou pod klenbou patrné vrcholy stáčených prvků napodobujících zřejmě suché větve, tak jak je známe z krumlovského sanktuáře.

⁴²⁵ ADAM & kol. 2003, s. 223. – Iluzivní žebrová klenba byla namalována roku 1492 také v malé, valeně klenuté kapli Panny Marie zámku v Jindřichově Hradci. – Excelentní příklad iluze nalézáme v kostele sv. Martina v bavorském Landshutu, kde je na severní straně kněžiště namalováno kružbové okno, vyplněné místo skla prkny (1. čtvrtina 15. století).

Cetviny, Narození Panny Marie – iluzivní síťová klenba v sakristii (kolem 1500).

Schlägl, klášter, – iluzivní síťová klenba v podvěží klášterního kostela (kolem 1500).

Krátce před rokem 1491 vznikl sanktuář kostela v Zátoni, kde byla do stěny na příporu usazena kamenná schránka se štítkem tvaru oslího obloučku a konzolou ve vrcholu. Odkryv a restaurování nástěnných maleb prokázal rozsáhlou iluzivní architekturu, která se díky společné barevnosti kamenných částí proměnila v monumentální iluzivní monstranci sahající od podlahy až ke klenbě, kde se její vrcholové fiály ohýbají podle zakřivení klenební kápě. Kamenný, vrcholně gotický sanktuář kostela v Bavorově byl doplněn kolem roku 1500 rozsáhlou iluzivní malbou vrcholící nástavcem složeným z fiál a splétaných větví a na vrcholu doplněný holubicí Ducha svatého.⁴²⁶

I na rožmberském panství lze doložit zřejmě běžnou praxi nápodoby nákladných deskových obrazů a oltářů. V severní boční lodi krumlovského kostela sv. Víta nalzáme vpravo od vstupu do kaple sv. Jana Nepomuckého obraz Kalvárie (1420–1430, levá polovina s Pannou Marií zničená), zavěšený pomocí iluzivního provázku na malované skobě. Také malba s kazatelem na severní zdi lodi kostela sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci i s plastickým rámem napodobuje zavěšený deskový obraz. Vpravo od něj dokonce nalzáme zbytek malovaného trojdílného skládacího oltáře, v jehož středu se nalézal výjev Stigmatizace sv. Františka. Ve středověku bylo v interiéru velmi rozšířené malování látkových závěsů a koberců, které napodobovaly skutečné textilie, zavěšené v interiérech větších kostelů a profánních budov movitých vlastníků.⁴²⁷ Látky bývaly na stěně upevněny pomocí skob (dominikánský klášter v Českých Budějovicích – kaple v přízemí věže; minoritský klášter v Českém Krumlově – kaple sv. Wolfganga) nebo navlečeny na tyči (augustiniánský klášter v Třeboni, vstup na emporu). Naprosto ojedinělý příklad představuje látkový závěs vytesaný na povrchu křtitelnice kostela v Blanici u Bavorova.⁴²⁸

⁴²⁶ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 227–228.

⁴²⁷ Boletice – kněžiště; Český Krumlov – Horní č. p. 155 – bývalá fara (sál v jižním křídle), kaple sv. Wolfganga v minoritském klášteře; Staré Prachatice – kněžiště; Zbytiny – loď a jiné.

⁴²⁸ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 228–229.

Český Krumlov, sv. Vít – pohled na klenbu kaple sv. Kateřiny nad severní předsíní. Na klenbě jsou namalována iluzivní žebra a kolem záklenku severního okna křížová kytka a krabi (první čtvrtina 15. století).

Iluzivní architektura kolem sanktuářů v Polné na Šumavě, sv. Martin (vlevo, dat. 1488) a v Zátoni, sv. Jan Křtitel (vpravo, kněžiště zaklenuto 1491).

Iluzivní závěs u vstupu na emporu bývalého klášterního kostela sv. Jiljí v Třeboni (kolem 1500).

Srovnání sanktuářů v Polné na Šumavě (vlevo, dat. 1488) a v Hořicích na Šumavě (vpravo, dat. 1487) s předpokladem skryté výzdoby podobného charakteru.

Srovnání sanktuářů v Zátóni (kněžiště zaklenuto 1491) a v Černici u Zlaté Koruny (kolem 1490) s předpokladem skryté výzdoby podobného charakteru.

III. 15. Nýtování žeber

Další stejně ojedinělý příklad naturalismu je přímo spojen s tvorbou vrchního kameníka Hanse Getzingera, na jehož stavbách zjišťujeme tzv. nýtování žeber,⁴²⁹ které má v pozorovateli vyvolat dojem, že dvě zlomená nebo překřížená klenební žebra byla dodatečně spojena párem dřevěných kolíků, což ve většině případů zřejmě podporovala také polychromie. Ve sledované oblasti nacházíme celkem 19 příkladů, které lze podle způsobu nýtování rozdělit na tři skupiny.⁴³⁰ Nejčastěji (13 ks) se vyskytuje spojení konců dvou paralelně vedených žeber, druhý případ (4 ks), kdy průběžné žebro kříží krátký úsek prutu, jehož volné konce jsou opět spojeny kolíky s tělem hlavního profilu, nalzáme pouze v lodi kostela ve Chvalšínách, a poslední variantu (2 ks) zjišťujeme jen v jižní předsíni kostela v Rožmberku. Zde jsou k diagonálnímu žebro v blízkosti výběhů na dvou místech přiloženy krátké úseky a opět spojeny párem kolíků s tělem průběžného žebra.⁴³¹ Rozbor všech příkladů ukázal, že šlo pouze o výtvarný motiv a doklad mistrovství kameníka, nikoliv o konstrukční prvek, neboť místa s takzvaným nýtováním jsou vytesána vždy z jednoho prvku, takže ke spojení dvou žeber ve skutečnosti nikdy nedošlo.⁴³²

Co je to nýtování? Jde tu o čistě výtvarný nebo konstrukční prvek a nebo můžeme uvažovat o kombinaci obou funkcí?⁴³³ Při hledání účelu tohoto prvku, který má vyvolat dojem skutečného spojení dvou kusů žeber, je potřeba sledovat provedení. Ačkoliv se podařilo odlišit tři typy nýtování, všechny příklady jsou vytesány z jednoho kusu kamene, takže nelze hovořit o skutečném spojení dvou na pohled samostatných žeber. Méně obvyklý typ překřížení ve Chvalšínách a v jižní předsíni kostela v Rožmberku dokládají, že se v tomto případě jedná pouze o výtvarný motiv, který nemohl mít tektonickou funkci. Zbývá nám největší skupina se spojováním protisměrně běžících úseků žeber, které jsou logickou částí klenební sítě. Naskýtá se otázka, zda tento v první řadě výtvarný motiv nemohl zakrývat nepravidelnosti v nasazení a směru žeber. Již tato obecná úvaha vylučuje klenby budované bez přerušování a vede nás k případům, kdy musel kameník při klenutí reagovat na starší výběhy

⁴²⁹ LAVIČKA 2007a, s. 153–154. Pojem nýtování pravděpodobně jako první užíli František Mareš a Jan Sedláček roku 1918 a lze jej považovat za výstižné pojmenování, které je dnes běžně používáno bez hlubšího zamyšlení nad jeho obsahem. Viz: MAREŠ - SEDLÁČEK 1918, s. XI.: „...kostel zátoňský...Malebná jest volná předsíň...; žebra její klenby jsou uměle nastavována a nýtována.“

⁴³⁰ Chvalšiny, loď – 4 ks; Rožmberk, kněžiště – 7 ks, jižní předsíň – 2 ks; Rychnov nad Malší, kněžiště – 1 ks; Svatý Tomáš, kněžiště – 2 ks; Zátoň, jižní předsíň – 2 ks; St. Martin im Mühlkreis, jižní kaple – 1 ks.

⁴³¹ LAVIČKA 2007b, s. 153–154.

⁴³² ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 231–232.

⁴³³ LÁTAL 2006, s. 126–127 a pozn. 39 – zmiňuje oba možné aspekty nýtování a uvádí další autory s tím, že konstrukční funkci nelze vyloučit, avšak: „Vzhledem k častému výskytu motivu nýtování žeber v Getzingerových pracích však takový názor není snadné přijmout úplně.“

žeber a mohl by se tak vyrovnat s nesrovnalostmi v průběhu žeber mezi původně zamýšleným a realizovaným projektem. Řešení nabízí klenba kněžiště v Rožmberku nepravidelně nasazená na starší výběhy, kde mohly být nýtované prvky nejen výtvarným, ale i konstrukčním prvkem? I zde však můžeme vyloučit tektonický význam, neboť na dvakrát vyžlabených žebrech druhé klenební etapy naopak nacházíme záměrné vychýlení z jejich plynulého průběhu tak, aby sem bylo vůbec možno vložit nýtování, ač lze z postavení a směru spojených žeber soudit, že na sebe mohla navázat zcela plynule a bez iluzivního spojování. Navíc situace v polygonu a zvláště pak na jižní stěně kněžiště, kde na sebe hrubě nenavazují obě stavební etapy dokládá, že prvotním cílem při klenutí nebyla symetrie a snaha zakrýt odlišnosti, ba právě naopak nepravidelnost sama se stala výtvarně působivým prvkem. Navíc nýtování je v Rožmberku stejně jako v několika dalších případech umístěno v pohledově významných místech, a tak lze i z těchto důvodů uvažovat zase jen o prezentaci výtvarně zajímavého motivu, který měl na běžného pozorovatele působit jako doklad mistrovství kameníka, který se odvážil spojit žebra pomocí kolíků, ač k tomu z konstrukčního hlediska nikdy nedošlo.⁴³⁴

III. 16. Astwerk

V bohatém a různorodém tvarosloví pozdního středověku, mezi diamantováním, protínáním a zalamováním profilů, zjišťujeme několik vzácných příkladů naturalismu ve formě suchých osekáných větví (něm. Astwerk). Kolem roku 1515 byl v kostele sv. Víta v Českém Krumlově postaven vysoký sanktuář zdobený naturalistickým motivem suchých osekáných větví.⁴³⁵ Sochařská výzdoba a větší část původní polychromie je však ztracena. Soudobý a neméně zajímavý projev naturalismu nalézáme rovněž na klenbě kněžiště kostela sv. Tomáše ve stejnojmenné osadě pod Vítkovým Kamenem. Do klenebních výběhů po stranách východního okna byly „vlozeny“ dlouhé osekané kmeny, k nimž jsou na vrcholu přivázány pomocí iluzivního provázku sukovité kříže. Na levém z nich je ve vrcholu připojena nápisová páska, která podle svědectví z konce 19. století nesla letopočet 1515 a kamenickou značku.⁴³⁶ Zjednodušený, i když ne zcela samoučelný příklad *Astwerku* nalézáme na arkýři českokrumlovské kaplanky (1513–1518/1520), kde je erbovní štít s pětilistou růží obklopen

⁴³⁴ LAVIČKA 2007a, s. 153–154.

⁴³⁵ LAVIČKA 2009, s. 75–83.

⁴³⁶ ILG 1891, s. 96, uvádí, že v presbytáři viděl na štítku, vytesaném na klenební přípoře, letopočet ve tvaru „/VI7“ tedy rok 1515 a pod ním kamenickou značku.

stylizovanou trnovou korunou složenou protnutím sukovitých prutů tak, že vytváří další pětídílný útvar nápadně připomínající růži. Až do krajnosti tu tak byla propojena symbolika Kristovy trnové koruny a pětিলisté rožmberské „trnové“ růže. Sukovitý věnec, nebo snad také trnová koruna obtáčí rovněž pětिलistou růži vytesanou na erbovním štítku v nadpraží raně renesančního portálu na východním průčelí zámku v Třeboni. Motiv propletených a suchých větví se objevuje na hlavici božích muk ve Štětkři nedaleko Zlaté Koruny a byl použit k výzdobě náhrobních kamenů vyšebrodského opata Kryštofa Knolla (†1542) i faráře Matěje Tancla ze Svěrázi (†1545), kde jsou sukovité větve spojovány provázky⁴³⁷ a jednou také pomocí koženého řemínku.⁴³⁸ *Astwerk* jako dekorativní prvek bychom pravděpodobně našli i na některých oltářních archách, kde byl užíván k výzdobě řezaných baldachýnů nad hlavami soch pozdně středověkých skříňových oltářů⁴³⁹ a mohl se také vyskytovat v řadě jihočeských kostelů té doby, leč jediným zachovaným příkladem v oblasti je dnes pouze tzv. Netolická archa uložená v kapli zámku Hluboká.⁴⁴⁰

Na základě rozboru pozdně středověké architektury na jihu Čech je potřeba konstatovat, že se v rámci sledované oblasti jedná o poměrně vzácný motiv, který na rožmberské panství přišel buď z Horního Rakouska nebo z okolí Pasova spolu s Getzingerem, Rubikem a dalšími kameníky. V žádném případě však nemůžeme uvedené doklady *Astwerku* spojovat s dílem Wendela Roskopfa, tvořícího v první čtvrtině 16. století známou kroupku v bechyňském klášterním kostele (zachovala se jen noha se soklovou hvězdovou částí) a slavný stromový sál tamějšího zámku (kolem 1515), nebo městský znak na radnici v Táboře.⁴⁴¹

⁴³⁷ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 229-230.

⁴³⁸ Velmi kvalitní příklad *Astwerku* nalézáme na náhrobním kameni Magdaleny z Gleichenu (†1492), dnes deponovaném v kostele sv. Jana Křtitele v Jindřichově Hradci.

⁴³⁹ Např. Eichstätt, dóm Nanebevzetí Panny Marie – na východní stěně severní části příčné lodi se nachází tzv. Pappenheimský oltář vytesaný monogramistou „VW“ z vápence někdy mezi lety 1489-1497. Nalézáme zde v kameni provedenou oltářní archu bez křídel, stejným způsobem jaký známe u ze dřeva řezaných oltářů. Ve vrcholu skříně je umístěna baldachýnová řada propletená ze stáčených vimperků a fiál. Na jejich volných koncích, zavěšeny volně v prostoru, vystupují hlavičky fantaskních zvířat, stejně jak to pozorujeme na krumlovském sanktuáři.

⁴⁴⁰ V baldachýnech Netolického oltáře bylo užito typické proplétání fiál s kraby a křížovými kytkami na vrcholu, ale i zde postrádáme naturalistické provedení suchých větví. Nejnověji k oltáři viz: LAVIČKA 2008, s. 183–206, zde zejména s. 200–206.

⁴⁴¹ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 231.

III. 17. Totenleuchter

V kostelních okřscích a na hřbitovech se ve středověku nacházely sloupky podobné božím mukám, s kaplicí v horní části, jež byla ovšem dutá a byly zde umístěny svíce, jakožto zástupce lidských duší. Ve střední Evropě jsou památky uvedeného druhu dochovány především v jazykově německé oblasti, jen zřídka však v nepoškozeném stavu a v původním umístění. Sloupky, příznačně zvané Totenleuchter (jednoslovný český ekvivalent není k dispozici, termín bychom přeložili nejspíše jako „sloupek se světlem zemřelých“) byly ve středověku běžně k vidění – jejich pořízení nebyvalo finančně náročné, a prakticky každá farnost si něco podobného mohla dovolit. Jak vypadaly, si můžeme ozřejmit na pozdně gotickém příkladu u kněžiště kostela v hornorakouském, ve středověku rožmberském městě Haslachu. Totenleuchter z roku 1484 nalezneme druhotně umístěný v kněžišti kostela Liebfrauenkirche před hradbami v nedalekém Freistadtu.⁴⁴² Na hřbitově v tyrolském městě Schwaz si ještě dnes představíme někdejší kompozici: pozdně gotický kostel, v jeho sousedství samostatná pohřební kaple z téže doby, a na hřbitově Totenleuchter. V některých případech dosahoval Totenleuchter rozměrů malé kapličky – taková je k vidění např. u někdejšího cisterciáckého kláštera Pforta (po sekularizaci Schulpforta) u durynského Naumburgu. Místní tradicí je datován do roku 1268.

Ovšem i v jihočeském prostředí nacházíme kamenné články, které by v minulosti mohly sloužit jako Totenleuchter. Jde o niky na vnějších stěnách kostelů, jejichž účel nám není dnes docela jasný. Vysvětlení se patrně bude pohybovat mezi místem pro obrázek (analogickým mechanismem jako v kaplicích božích muk) a výklenkem pro svíci. Prvého typu zřejmě bude nika na opěráku kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti, umístěná ve výši 4 metry nad terénem, zatímco v případě niky, k níž je přizděna předsíň kostela sv. Mikuláše v Rožmberku, bychom spíše mohli uvažovat, že zde svíce skutečně bývala.⁴⁴³

⁴⁴² Haslach - ADAM & kol. 2003, s. 264; Freistadt - ADAM & kol. 2003, s. 147 – sloup je datován 1484 a opatřen značkou městského písaře a purkmistra Wolfganga Hornera. V roce 1899 byl přenesen ze hřbitova do interiéru kněžiště.

⁴⁴³ ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011, s. 188.

III. 18. Boží muka

Jedním z dokladů kamenického umu a pozdně gotické architektury na jihu Čech jsou polozapomenutá boží muka.⁴⁴⁴ Do naší doby se na území bývalého rožmberského panství zachovalo několik desítek z části neúplných kamenných božích muk, která mají tvar vycházející ze středověké architektury. Problém však nastává při snaze určit jejich stáří. V relativně bohatém souboru máme jen několik spolehlivě datovaných exemplářů v rozmezí let 1495–1694.⁴⁴⁵ V Kamenném Újezdě nalézáme na náměstí pozdně gotická boží muka s tordovaným dříkem a charakteristickým členěním patky i hlavice, což zřetelně dokládá, že jsou svým původem nepochybně středověká a u jejich paty nalézáme v zapuštěném kameni vyrytý letopočet 1492. Avšak současný tvar číslice čtyři a celkově neumělý charakter písma napovídá, že byl pravděpodobně vytesán dodatečně až po přestěhování božích muk v roce 1901.⁴⁴⁶

Dochované letopočty z průběhu celého 17. století dokládají, že zde ještě stále přežívala silná tradice gotické formy. Záleželo však na místě vzniku a na donátorovi, neboť již na konci 16. století byla vytesána v Dolním Dvořišti renesanční boží muka,⁴⁴⁷ z nichž se nám zachoval jen toskánský sloupek s datací 1•5•9•3 a kamenickou nebo spíše donátorskou značkou složenou z verzálek A S s kombinací obráceného kříže. Bylo tomu tedy stejně jako v případě pozdně gotických kostelů na rožmberském panství, kde vedle sebe kráčelo až do konce 16. století dožívající gotické a již téměř sto let nastupující tvarosloví renesance, jak dokládá historizující zaklenutí lodí kostelů v Rožmberku nad Vltavou (1583) a v Nových Hradech (1590).

Převážně tvarově jednodušší datované příklady ukazují, že po dlouhou dobu přežívala celková kompozice, ne však již jemnější detail a výzdoba. Zachovalo se nám však několik kvalitně a nadmíru zdobených kusů, které dokazují, že musely vzniknout na přelomu 15. a 16. století, současně s velkolepými stavbami pozdně gotických kostelů. Známe pouze dva příklady, kdy kameníci vytvořili boží muka s tordovaným dříkem. První z nich v Kamenném

⁴⁴⁴ Samostatná studie o božích mukách na rožmberském panství viz: LAVIČKA 2003. Naposledy velmi podrobně k božím mukám v rámci jižních Čech i sousedních oblastí viz: PALOUŠOVÁ 2009, zejm. s. 1-135.

⁴⁴⁵ LAVIČKA 2011b, s. 116, kat. č. V.2, hlavice božích muk z Kamenné – mezi nejstarší datované příklady na rožmberském panství patří boží muka, respektive hlavice ze vsi Kamenná u Trhových Svinů s letopočtem 1495 při spodním okraji. PALOUŠOVÁ 2009, s. 64–65 – u kostela v Kájově, před vchodem do kaple sv. Jana Nepomuckého, nalézáme na hlavici vytesaný letopočet 1508. Boží muka sem byla přenesena v druhé polovině 20. století od mlýna (č.p. 4) v Kladenském Rovném; PALOUŠOVÁ 2009, s. 88–89, - další přesně datovaný příklad nalézáme před západním průčelím kostela v Rožmitálu na Šumavě, kde lze na čelní straně dříku v reliéfním kruhovém medailonu s velkou námahou přečíst zvětraný nápis: „1515 W[YT]ESANE“

⁴⁴⁶ PALOUŠOVÁ 2009, s. 55–58.

⁴⁴⁷ Dřík božích muk stojí na náměstí, severovýchodně od kněžiště kostela sv. Jiljí.

Újezdě na Českobudějovicku (kolem 1490) mají pravotočivé kanelury, které jsou vzájemně odděleny zřetelnou stezkou.⁴⁴⁸ Druhý příklad zachovaný ve Štětkři na Českokrumlovsku⁴⁴⁹ (kolem 1515) má subtilnější dřík s doleva stáčenými výžlabky, které se stýkají v ostrých hranách. Na jejich hlavici je nad každou nikou vytesán motiv spletených a svázaných uschlých větví, tedy prvek zřetelně pozdně gotický. V nejjižnější oblasti Čech vzácný naturalistický motiv tu mohl být převzat z nedalekého Českého Krumlova, kde právě kolem roku 1515 vznikalo v kostele sv. Víta monumentální sanktuarium, jehož architektura je zdobena množstvím naturalisticky podaných suchých haluzí. Soklová partie božích muk ve Štětkři má z hlediska formy společný základ se soklem západního pozdně gotického sedlového portálu lodi nedalekého kostela v Černici u Zlaté Koruny, který byl zaklenut roku 1515. Z těchto souvislostí lze i bez písemných pramenů věrohodně soudit, že uvedená boží muka vytvořil kolem, respektive před rokem 1515 kameník, který pracoval, a nebo přinejmenším dobře znal stavbu nedalekého černického kostela.

Zachovala se nám pozoruhodná hlavice božích muk z Kamenné u Trhových Svinů,⁴⁵⁰ (dat. 1495) která je ve vrcholových štítcích zdobena reliéfními pětistými růžemi, trojlístem a lilí. Na bocích hlavice je vytesán kříž a Bolestný Kristus v tumbě.⁴⁵¹ Boží muka před kostelem v Rožmitále na Šumavě (dat. 1521) mají hlavici na protilehlých bocích zdobenou reliéfem Ukřižovaného, zadní stranu pak reliéfem na koso položeného kříže. Čelní pravoúhlá nika je rámovaná jemně členěným páskem s maskou a medailónem, uvnitř pak nalézáme miniaturní křížovou klenbičku se svorníkem zdobeným opět rozetkou.⁴⁵² Pašijový motiv, reliéf Arma Christi nalézáme také na božích mukách z roku 1608 v Čertyni na Českokrumlovsku.⁴⁵³ Hlavice božích muk z Městské Lhotky na Prachaticku (1. pol. 16. století)⁴⁵⁴ má kolem obloukově vrcholící niky vytesány tři v kruhu vepsané křížky, dva při základně a třetí na vrcholu. Po stranách vystupují reliéfní kříže, ve vrcholu pár rukou a při základně ještě kalich. Nacházíme tu tedy nejen připomínku Kristova utrpení, ale zřejmě také vyjádření motivu Nejsvětější Trojice. Na hlavici božích muk v Záblatí na Prachaticku (1. pol.

⁴⁴⁸ Tordované prvky nalézáme ve sledované oblasti v ambitu kláštera minoritů v Českém Krumlově, na almužním sloupku a kazatelně kostela v Dolním Dvořišti a ve zkrácených příporách klenby presbytáře kostela v Horním Dvořišti.

⁴⁴⁹ PALOUŠOVÁ 2009, s. 58–59.

⁴⁵⁰ Hlavice je uložena v lapidáriu tvrze Žumberk – PALOUŠOVÁ 2009, s. 34–35.

⁴⁵¹ LAVIČKA 2011b, s. 116, kat. č. V.2.

⁴⁵² PALOUŠOVÁ 2009, s. 88–89.

⁴⁵³ PALOUŠOVÁ 2009, s. 60, 61–62.

⁴⁵⁴ PALOUŠOVÁ 2009, s. 112–113.

16. století)⁴⁵⁵ byl obsah památníků srozumitelně vyjádřen trojicí reliéfních křížů na zadní straně a dalšími kříži po stranách hlavice.

Bezpochyby v první čtvrtině 16. století vznikla boží muka v Trhových Svinech,⁴⁵⁶ z nichž se nám dochovala jen polovina sloupku bez hlavice. Zde nalézáme na patce motiv diamantování ve formě vpadlých trojbokých jehlanců. V této oblasti atypický a vzácný motiv nalézáme jen v městském kostele Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech - na ostění portálu do sakristie, patě triumfálního oblouku do křestní kaple a do lodi, na nárožích soklu západní věže, tedy partiích, které vznikaly před rokem 1520.⁴⁵⁷ Téměř s jistotou lze soudit, že současně s přestavbou kostela byla ve městě vztyčena i tato boží muka a můžeme jen litovat, že se nedochovala i bezpochyby náročněji zdobená hlavice.

Zbývající a nejpočetnější část zachovaného fondu božích muk má tak lapidární středověké formy, že podle nich nelze datovat ani v rozmezí desetiletí a dokonce nelze určit ani století, ve kterém vznikly. Drápky a okosení hran jsou v této oblasti typické pro pozdně gotické portály již v 80.–90. letech 15. století, stejně jako náběhy okosení, které nalézáme také na trámech renesančních stropů po celé 16. století. Nezbyvá tedy než konstatovat, že zachovaná kamenná boží muka byla budována již od doby kolem roku 1500 až do doby kolem roku 1700 v ustálených jednoduchých formách, které nám však nepomohou určit jejich skutečné stáří.

Zprávy o božích mukách se objevují od 14. století. Paradoxně se vyskytují zmínky o existenci těchto artefaktů až v okamžiku jejich zániku. Zprávy dokládají, že tehdy byla boží muka také ze dřeva, avšak nelze říci zda se tvarově podobala dnes známým pozdně gotickým typům, nebo se jednalo jen o prosté a snad i malované dřevěné kříže. Navíc dostupnost, manipulace a zpracování dřeva bylo vždy méně fyzicky a finančně náročné než v případě kamene. Ale právě někdy v poslední třetině 15. století začínají být boží muka na jihu Čech tesána z kamene, což dokládá zachovaný příklad ze Strakonicka s letopočtem 1482. Další doklad z roku 1485 nalézáme až v Telči, tehdy náležející jihočeským pánům z Hradce (Jindřichova). Ze 16. století máme zachována boží muka z Kájova (1508),⁴⁵⁸ Rožmitálu na Šumavě (dat. 1521) a exemplář v okolí Dačic s letopočtem 1519. Zbývá však převážná část časově nijak neurčených artefaktů, z nichž lze především ty nejkvalitnější podle formálních znaků spolehlivě zařadit do přelomu 15. a 16. století. U jednodušších typů, pokud se pro

⁴⁵⁵ PALOUŠOVÁ 2009, s. 114–116.

⁴⁵⁶ PALOUŠOVÁ 2009, s. 24–25.

⁴⁵⁷ V literatuře bez vysvětlení často uváděný letopočet vychází ze zachované pozdně gotické sochy sedící Madony na hlavním oltáři, na jejímž soklu je namalován právě letopočet 1520 přijímaný jako datum ante quem pro dokončení kostela a vznik božích muk.

⁴⁵⁸ PALOUŠOVÁ 2009, s. 64–65.

jejich zřízení nepodaří náhodou nalézt písemné zprávy, nebudeme nikdy moci určit dobu jejich vzniku jinak než v rozmezí od konce 15. do 17. století.

Boží muka se tesala ze všudypřítomné a tedy snadno dostupné žuly. Kámen byl nejen ideálním materiálem pro vyjádření vděčnosti Bohu a neochvějně víry, schopné odolat nepřízni osudu a času stejně jako nepoddajná žula,⁴⁵⁹ avšak signalizuje také změnu používaného materiálu v architektuře. Zbývá však otázka, proč zde máme dochována díla až z doby kolem roku 1500,⁴⁶⁰ když písemné zprávy o existenci božích muk jsou přibližně o sto let starší. Všechny starší příklady byly pravděpodobně ze dřeva⁴⁶¹ a to nemohlo ve volné krajině pod otevřenou oblohou přečkat pět století, zvláště dozvídáme-li se, že byla v době náboženských nepokojů ničena. Votivní deskový obraz z roku 1497 od malíře Ruelanda Frueaufa mladšího zachycuje biskupa Ulricha z Hefftu jak klečí na pozadí Pasova před dřevěnými božími muky stejného tvaru, jaký známe z jižních Čech na přelomu 15. a 16. století.⁴⁶² Ojediněle dochovaná malba z nedalekého Pasova hovoří pro situaci, kdy byla na konci středověku tradiční forma dřevěných božích muk převedena do trvanlivého kamene. Už asi ne zjistíme, zda četnost zřizování božích muk v době kolem roku 1400 byla srovnatelná s obdobím na přelomu 15. a 16. století, nebo se jich zpočátku budovalo méně. Pak bychom, ale museli pátrat po příčině jejich rozšíření na konci středověku.

Jaký byl důvod přechodu od dřeva ke kameni při zhotovování, když oba materiály byly neustále srovnatelně dostupné? Odpověď bude zřejmě v charakteru stavitelství. Zatímco v této oblasti Pošumaví můžeme u kostelů téměř plynule sledovat vývoj kamenických prvků – portály, okna s kružbami, sanktuáře, křtitelnice od 13. až po 16. století, přičemž mladších příkladů je pochopitelně více, u měšťanských a vesnických domů nalézáme kamenické prvky převážně až v závěru 15. století. Právě do konce středověku trvala tradice budování domů ze dřeva, kterého tu bylo stále dost. Z dobových pramenů se dozvídáme, že se stavbou domu byl v 15. století stále ještě spojován spíše tesař, který, když *„dóm chce stavěti, myslí k této postavě“* a také *„stružie světnice“*, tj. renovuje a opravuje jizby.⁴⁶³ Převahu roubené architektury dokládá nejen řada soudobých zobrazení měst, ale zprávy o četných požárech. Obliba dřeva přetrvávala nejen kvůli svým tepelným vlastnostem, ale také pro jednodušší těžbu a snazší a tedy levnější zpracování oproti studenému a nepoddajnému kameni. Části

⁴⁵⁹ PALOUŠOVÁ 2001.

⁴⁶⁰ V obci Jinín u Strakonice se nalézají kamenná boží muka „Na žalosti“ datovaná rokem 1482, v Telči na břehu Ulického rybníka u křižovatky silnic Na hrázi a Hradecké při cestě na Staré Město se nalézají žulová boží muka z roku 1485, avšak v námi sledované oblasti takto přesně datované příklady nenalzáme.

⁴⁶¹ BUKAČOVÁ – HÁJEK 2001, s. 57.

⁴⁶² PALOUŠOVÁ 2009, s. 12–13.

⁴⁶³ MACEK 1998, s. 120, 124.

domů již byly určitě zděné, ale pravděpodobně bez náročněji zpracovaných portálů či okenních ostění. Zhotovení takových prvků vyžadovalo nejen větší finanční náklady, ale především řemeslnou zručnost. Zatímco tesaři a zedníci se na venkově vyskytovali naprosto běžně, neboť nalézali dostatek práce při stavbách a opravách domů, u kameníků to již předpokládat nelze. Pokud se zrovna v místě neopravoval nebo nerozšiřoval kostel, nelze usuzovat, že by tu kameník našel trvalejší uplatnění, neboť v roubených stavbách byly i zárubně oken a dveří ze dřeva. Toto řemeslo je již značně specializované a bylo nepochybně vázáno na dynamičtější a hospodářsky silnější prostředí měst, kde se podstatně dříve začalo s budováním zděné architektury, častěji se upravovaly sakrální stavby a do nich si zámožní jedinci pořizovali kamenné náhrobky. Teprve vláda Jagellonců přinesla hospodářské oživení a s ním i plošný vzrůst životní úrovně obyvatel.⁴⁶⁴ Byla to doba, kdy se na rožmberském panství stavělo, přestavovalo a upravovalo několik desítek kostelů a jak dokazuje několik příkladů, stejná skupina kameníků, která pracovala na kostele vytvořila i portály a okenní ostění do okolních měšťanských domů a jak se podařilo prokázat i některá dochovaná boží muka (Trhové Sviny, Černice). V této periodě zde byl dostatek kameníků a životní úroveň již taková, že mohla být boží muka zhotovována z trvanlivého kamene. Avšak nástup nového materiálu nijak nepotlačil starou tradici, a tak řada kamenických částí svým členěním a zpracováním připomene spíše tesařsky zpracované dřevěné prvky. Dřík božích muk velice nápadně připomíná stropnici, příčně kladený hraněný trám podpírající povalový nebo záklopový strop.⁴⁶⁵ Trám této ve středověku nejběžnější konstrukce měl spodní hrany okosené s výběhy cca 15–20 cm od stěn. A právě stejné výběhy a jejich nasazení nalézáme na dřívku naprosté většiny božích muk.⁴⁶⁶ Konzervativnost prostředí a zvyků dokládá i vzácný prvek tordování na božích mukách. Zatímco v pozdně gotických kostelech této oblasti nacházíme nepřeberné množství stáčených přípor a soklíků, které jsou součástí klenebních přípor a konzol, sanktuářů, křtitelnic a portálů u těchto památníků máme vždy silný pocit, že se jedná především o trám nejen svými proporcemi, ale i zpracováním jeho hran. Ač vidíme, že kameníci motiv stáčení hojně užívali na sakrálních stavbách, u božích muk se s ním prakticky

⁴⁶⁴ KAVKA 1993, s. 42–48. MÍKA 1970. Mnoho rožmberských městeček získává řadu privilegií k pořádání trhů, je podporován obchod a rozvoj cechů. Samotní Rožmberkové začínají na svých panstvích podnikat v rybníkářství, pivovarnictví a těžbách drahých kovů.

MACEK 1999, s. 47–48. Bohatší vrstva sedláků na venkově si mohla dovolit přepychové šaty, šperky a stravu, takže se v životní úrovni prakticky vyrovnali pánům, za což byli kritizováni.

⁴⁶⁵ Stejně okosení hran nalézáme na prknech a trámech záklopového stropu datovaného 1642, který se před devastací nalézal v bývalé tvrzi, čp.1 ve Štěkři na Českokrumlovsku. Vyobrazení viz in: MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 406.

⁴⁶⁶ ŠKABRADA 2000, s. 38. Markantním dokladem teze, že původně dřevěné architektonické prvky začaly být v nezměněné podobě zhotovovány z kamene je dřevěný pozdně gotický sedlový portál ve vestavbě v horním patře hodinové věže hradu Pernštejna, který je naprosto tvarově shodný s kamennými portály té doby.

nesetkáváme. Dokládá to, že v pozdní gotice byla jejich forma natolik petrifikována, že téměř nepřicházely v úvahu žádné stylové novinky. Lze tedy zároveň soudit, že i starší nezachované příklady z průběhu snad celého 15. století měly naprosto stejný tvar a členění.

Sledujeme-li rozmístění středověkých božích muk mimo vymezenou část jižních Čech, zjišťujeme, že ubývají na sever směrem do středu země a na Táborsku je již prakticky nenajdeme. Srovnatelný výskyt lze zjistit v krajině historicky a geograficky velice blízké jižním Čechám – Horním Rakousku. Vzhledem k těsným vazbám mezi architekturou pozdně gotických kostelů obou oblastí není toto zjištění nijak překvapivé, avšak dosud nijak podrobně zpracované.

IV. Pozdně gotická sakrální architektura na rožmberském panství – vývojový přehled

IV. 1. Úvod

Skupina pozdně gotických kostelů vznikala na panství Rožmberků v době, kdy naší zemi vládla dynastie Jagellonců a dodnes budí zaslouženou pozornost.⁴⁶⁷ Než přistoupíme ke studiu samotného souboru staveb, je potřeba se ptát po kořenech, které daly vyrůst tak pozoruhodnému uměleckému projevu. Co předcházelo rozsáhlé a intenzivní stavební činnosti, kterou máme na rožmberském dominiu bezpečně prokázanou až v poslední čtvrtině 15. století? Co, kde a hlavně v jakém rozsahu se budovalo během přibližně čtyř až pěti desetiletí od ukončení husitských válek a utichnutí bojů? Na tuto otázku je těžké nalézt odpověď. Míra stavební aktivity je přímo úměrná ekonomickému rozvoji a stabilitě hospodářství a té jistě náboženské války neprosperovaly. Je však třeba vzít v úvahu, že všude nepanovaly stejné podmínky a ne všechny oblasti a sídla byla zasažena stejnou intenzitou nepokojů. Poslední výzkumy zřetelně dokládají, že v rezidenčním Českém Krumlově se relativně intenzivně stavělo za vlády Oldřicha II. z Rožmberka (1418–1451), který nechal během 20. a 30. let rozšířit Horní hrad⁴⁶⁸ a upravit válcovou věž.⁴⁶⁹ Následně byl ve 40. letech 15. století

⁴⁶⁷ Z novější literatury budiž připomenuto: KUTHAN 2000; PAVELEC 2000; KUTHAN 2002; KUTHAN 2003; LÁTAL 2004; LAVIČKA 2004; LAVIČKA 2005; LAVIČKA 2005a; LÁTAL 2006; LAVIČKA 2007a; LÁTAL 2008; BENEŠOVSKÁ 2009, s. 231–283, zejm. s. 269–283; KALINA 2009, zejm. s. 63–69; LAVIČKA 2009; LAVIČKA 2009a, LAVIČKA 2009b, LAVIČKA 2010; LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009; LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2010; KUTHAN 2010, s. 194–287; LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010; LAVIČKA 2010a.

⁴⁶⁸ Nejnovější poznatky byly publikovány in: ŠNEJD – PAVELEC 2010, s. 77–100.

⁴⁶⁹ ŠNEJD – PAVELEC 2010, s. 89, pozn. 11.

prestavován především tzv. Hrádek na ostrohu mezi prvním a druhým nádvořím.⁴⁷⁰ V roce 1444 požádal rožmberský vladař švagrovou Annu ze Schaunbergu, aby mu poslala svého stavitele Andrese, neboť takového mistra neměl v Krumlově k dispozici.⁴⁷¹ Stavební práce zde neutichly ani po polovině století, protože 7. října 1457 se zřítil zadní most u Horního hradu, což si vyžádalo neodkladnou opravu.⁴⁷²

Díky založení kláštera augustiniánů kanovníků v Borovanech roku 1455 bývá hledán počátek rozvoje pozdně gotické architektury na jihu Čech právě v této době. Ovšem hlavním důvodem fundace řeholního domu byla rodinná tragédie, kdy bohatému lineckému a budějovickému měšťanovi Petrovi z Lindy zemřel 22. června 1452 jediný syn a dědic Mert,⁴⁷³ a nikoliv všeobecné oživení hospodářství a narůstající stavební aktivita. Navíc do léta roku 1456 měla být u starého farního kostela sv. Václava⁴⁷⁴ postavena pouze dřevěná budova konventu.⁴⁷⁵ V roce 1460 byl farní kostel povýšen na kolegiální chrám a již na jaře roku 1461 zde pobývali první řádoví bratři s proboštem, kteří krátce před tím přišli z mateřského kláštera v Třeboni.⁴⁷⁶ Nový pozdně gotický kostel Nanebevzetí Panny Marie začal vyrůstal až na sklonku života zakladatele Petra z Lindy († před 1473), který zde se svou rodinou našel místo věčného odpočinku. Založení a budování borovanského kláštera byl ve třetí čtvrtině 15. století po všech stránkách naprosto ojedinělým stavebním podnikem na jihu Čech.

Rožmberkové v této době řešili rodové zadlužení rovněž půjčkami od svých poddaných a drobných šlechticů,⁴⁷⁷ což v druhé polovině 15. století do jisté míry omezilo finanční rezervy obyvatel, které by jinak bylo možno použít pro rozvoj hospodářství a stavební projekty. Několik zachovaných testamentů, zbytky korespondence, nemnohé zprávy o udělení odpustků, o svěcení oltářů nebo i kostelů včetně nových dat získaných pomocí dendrochronologie napovídají, že na jihu Čech se během druhé a třetí čtvrtiny 15. století prováděla převážně běžná stavební údržba zahrnující rekonstrukce krovů, omítek, úpravy oken, portálů a malování interiérů, nebo i odstraňování škod vzniklých v důsledku lokálních konfliktů.

⁴⁷⁰ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=10>: Český Krumlov, zámek – Hrádek, lešení v patře jižního křídla a krov západního křídla – D 1444/1445; AČ 21, s. 302, list. č. 49, – Vyšebrodský opat píše 21. srpna 1448 Oldřichovi z Rožmberka, že mu téhož dne budou splavena prkna v množství, jaké jen bude možné.

⁴⁷¹ MAREŠ 1893–1899/1, sloupec 145, č. III. – 1; VÍTOVSKÝ 2004, s. 24.

⁴⁷² AČ 21, s. 312, list. č. 70, 8. října 1457 – „...včera o puoledni...zadní most u hradu velkého se zlámal...“

⁴⁷³ PEXA 1979, s. 21–58, zde zejména s. 28–29.

⁴⁷⁴ SOkA České Budějovice, fond AM Borovany, sign. B 461, listina č. 1, 21. července 1455: „Já kněz Valentin farář té chvíle kostela svatého Václava v Borovanech ...“

⁴⁷⁵ PEXA 1979, s. 34.

⁴⁷⁶ PEXA 1979, s. 37.

⁴⁷⁷ PELIKÁN 1953.

IV. 2. Kájov a počátky pozdní gotiky v sedmdesátých letech 15. století

Veškerá stavební produkce je závislá na dostatečném ekonomickém rozvoji, produkci, respektive příjmech země a jejích obyvatel. Teprve s vytvořením potřebného finančního potenciálu bylo možno přistoupit k velkorysé stavební činnosti. Ani dostatek peněz by však sám o sobě automaticky nevyvolal budování vlny gotických kostelů, musela nezářt také situace ve společnosti a v konkrétním místě se pak musel objevit člověk, který působil jako donátor nebo hybatel celého projektu. Pravděpodobně první větší realizací na Rožmberském panství bylo budování po mnoha stránkách výjimečného kostela Panny Marie v Kájově zahájená roku 1471/1474(?).⁴⁷⁸ Tehdy zde působil mladý a energický kněz Michael Pils, syn rychtáře z nedalekých Chvalšín. Přišel na faru k malému, nepříliš významnému raně gotickému kostelíku⁴⁷⁹, který nakonec 16. října 1469 ubránil sám s pomocníkem proti útoku ozbrojené družiny.⁴⁸⁰ Tato událost nepochybně upevnila Pilsovy vazby k místu, s kterým se nakonec i osobnostně ztotožnil. Prakticky vzápětí po této události zřejmě shromažďoval finanční prostředky a počátkem 70. let se vedle staré svatyně začalo se stavbou nového pozdně gotického kostela s dvoulodní dispozicí a zvonicí v jihozápadním koutě. V kněžišti byl na severní straně vztyčen kamenný sanktuář uzavřený kovanou mřížkou a doplněný na stěně iluzivní nástěnnou malbou.⁴⁸¹ V lodi vyrostla při západní stěně kruchta nesená trojdílnou arkádou s půlkruhovými záklenky a přístupná původně z interiéru po zaniklém schodišti podél jižní zdi. Působivý dvoulodní prostor uzavřelo osm hvězdových, vzájemně většinou odlišných klenebních polí se subtilními žebry. Chrám byl podle zmizelého pamětního nápisu dostavěn roku 1485⁴⁸² a celkovou rekonstrukci areálu uzavřela úprava původního kostelíku, kde byl na severní straně proražen nový portál a pod parapet osového okna závěru za hlavním oltářem vložen pamětní kámen z červeného mramoru s pětistou růží a datem ukončení stavebních prací roku 1488.⁴⁸³ Drobné úpravy a vylepšení pokračovaly i po

⁴⁷⁸ K otázce roku zahájení stavby kájovského kostela viz: LAVIČKA 2005, s. 53, pozn. 17.

⁴⁷⁹ Starší kájovský kostel se dosud zachoval jako kaple Smrti Panny Marie, která je situovaná na severní straně velkého kostela a propojená přes sakristii se sousední farou.

⁴⁸⁰ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 118.

⁴⁸¹ Ze sanktuáře se v kostele dosud zachovala pouze kovaná mřížka a pod nátěrem zůstaly skryty zbytky iluzivní malby, které byly při odkryvu během oprav interiéru kostela v roce 1909 zachyceny na fotografiích.

⁴⁸² SOA Třeboň, pracoviště Č. Krumlov, sbírka rukopisů, i. č. 234, rukopis sepsán roku 1741 pod názvem: SERIES ABBATVM S. SPINEAE CORONAE qVI XfvNDATIONISAEVO HIC PRAEFVERE – „Michael, plebán v Kájově, dal z almužny stavět velký kájovský kostel, jak stojí dodnes, o čemž se nad portikem severního vchodu čte text, vytesaný v červeném mramoru, jenž zní takto: »Započato 1474« a naproti: »Skončeno 1485.« -⁴⁸² MAREŠ - SEDLÁČEK 1918, s. 118, 133 uvádí: ...nad klenbou severní brány nápis v červeném mramoru „Incepta MCCCCLXXI“ a naproti „Finita MCCCCLXXXV“ dosvědčoval.

⁴⁸³ Pamětní nápis ve dvou řádcích zní: „A • d • m • cccc • lxxxviii • per // facta • est • ecc(les)ia • in toto •“; MAREŠ - SEDLÁČEK 1918, s. 118 – při prepisu letopočtu došlo v textu k záměně čísla V za X oproti zachované originální dataci, a tak autoři Soupisu nechtěně změnili letopočet 1488 na 1493, čehož si někteří

tomto datu, neboť v roce 1492 se Michael Pils snažil prostřednictvím rožmberského vladaře přimět budějovického měšťana Jiřího ke splnění slibu, že nechá na svůj náklad zasklít okna v kostele.⁴⁸⁴ Nálezy nástěnných maleb a celková dispozice dávají tušit, že ve stejné době se dočkala přestavby nebo rozšíření farní budova, která bude z větší části dosud obsažena ve stavebních konstrukcích nynějšího areálu. Dvoulodí chrámu Panny Marie v Kájově patří v poslední čtvrtině 15. století k nejstarším příkladům této dispozice na jihu Čech a na několik desetiletí se stala inspirací k zaklenutí dosud plochostropých lodí starších farních kostelů na Českokrumlovsku stejným způsobem (Kaplice – sv. Petr a Pavel, Malonty, Velešín – sv. Václav, Benešov nad Černou, Hořice na Šumavě, Rychnov nad Malší).

Zatímco v Kájově vyrůstal nejpozději od roku 1474 zcela nový kostel, v jiných částech rožmberského panství zjišťujeme tehdy jen nesmělé začátky a především opravy starších objektů. Augustiniáni v Borovanech pravděpodobně ve stejné době přistoupili ke stavbě nového klášterního kostela s patrovou sakristií po severní straně. Opat Tomáš II. Hohenfurter von Wels nechal mezi lety 1470–1480 nahradit zničené a poškozené kružby v křížové chodbě cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě novými.⁴⁸⁵

IV. 3. Mistr hořického presbytáře a náhlý stavební ruch v osmdesátých letech 15. století

Počátkem 80. let se chýlila ke konci stavba nového poutního kostela v Kájově a právě tehdy dochází k na první pohled překvapivé a nečekané stavební aktivitě, kdy se prakticky současně začínají přestavovat nebo znovu budovat velké městské farní kostely v Trhových Svinech, Dolním Dvořišti, Hořicích na Šumavě, Chvalšínách a Nových Hradech. Stavby odrážejí vzrůstající ekonomickou prosperitu, sílu a sebevědomí městských obcí i cechů, které se snažily vůči okolním městům, příjízdným kupcům a celé společnosti manifestovat své bohatství, úspěch a sílu. Mimo úlohy tehdy obvyklé matematiky spásy, lze předpokládat i jakousi formu soupeření mezi jednotlivými městy, co do velikosti, nákladnosti, případně neobvyklosti budovaného kostela. V polovině 80. let 15. století se již staví téměř dvě desítky církevních staveb na rožmberském panství.

Z formálního a ideového hlediska lze hned v této počáteční etapě vysledovat skupinu příbuzných staveb, které zřejmě navrhl jeden architekt označovaný jako Mistr hořického presbytáře. Na základě velmi blízké profilace soklů, klenebních přípor, konzol s výběhy žeber, sanktuářů, portálů a opěrných pilířů mu lze připisat části několika pozdně gotických

současní autoři dosud nevšimli. Ovšem na straně 129 uvádí správně : „...mramorová deska zvěstující dokončení přestavby velkého i malého kostela r. 1488.“

⁴⁸⁴ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 118.

⁴⁸⁵ LAVIČKA 2010, s. 36-41.

kostelů – Hořice, sv. Kateřina (kněžiště, 1483+, sanktuář dat. 1487, zaklenuto krátce po roce 1490), Chvalšiny, sv. M. Magdalena (započato 1485+, portál sakristie dat. 1489, klenba dat. 1494, hlavní portál v jižní předsíni dat. 1499, spodní část obvodového zdiva lodi 1494+), Zátoň, sv. Jan Křtitel (kolem 1485, klenba kněžiště dat. 1491), Loučovice, sv. Oldřich (kněžiště kolem a po 1489),⁴⁸⁶ Polná na Šumavě, sv. Martin (sakristie s kostnicí, sanktuář dat. 1488), Český Krumlov, sv. Vít (zpěvácká tribuna – I. etapa 1491+).⁴⁸⁷ Někdy kolem roku 1495 však pozorujeme na několika uvedených stavbách zřetelný předěl a nové tvarosloví, což dokládá, že zmíněný mistr buď zemřel a nebo z nějakého důvodu opustil rožmberské panství. Jeho místo pak na tři desetiletí zaujal Hans Getzinger z Haslachu.

Kolem a nebo krátce po roce 1480 se obec společně s cechy⁴⁸⁸ rozhodla přestavět raně gotický kostel v Trhových Svinech, kde dosavadní trojlodní baziliku nahradila halová dispozice. Do roku 1485 bylo zvýšeno a dokončeno obvodové zdivo s jižní předsíní⁴⁸⁹ a v interiéru se pokračovalo stavbou kruchty. V Dolním Dvořišti začala na místě staršího kostela vyrůstat po roce 1481 sakristie⁴⁹⁰ a navazující kněžiště vysvěcené roku 1488.⁴⁹¹ Kolem roku 1483 došlo k položení základního kamene⁴⁹² nového presbytáře kostela v Hořicích na Šumavě, kde byl v roce 1487 vsazen do severní stěny sanktuář⁴⁹³ a celý prostor uzavřen někdy kolem roku 1495 síťovou hvězdovou klenbou. Kolem roku 1485 se za rozhodující finanční podpory kovářského cechu⁴⁹⁴ začalo se stavbou východní části kostela ve

⁴⁸⁶ PANGERL 1865, list CCLXXXV., s. 359–360 – na žádost vyšebrodského opata Tomáše propůjčilo 6. dubna 1489 několik římských kardinálů odpustky všem věřícím, kteří přispěli k opravě kostela sv. Oldřicha v Loučovicích, po splnění obvyklých podmínek.

⁴⁸⁷ SOKA Č. Krumlov, Prelátský farní úřad Č. Krumlov, F-1, *Liber Erektionis et foundationis*, fol. 92 v. - českokrumlovský měšťan Matěj z Veveří odkázal 19. dubna 1491 ve svém testamentu „*Item do fary na kruchtu do kostela svatého Víta také XXX. kop.*“

⁴⁸⁸ SOA Třeboň, HA Nové Hrady 5297 (= karton 1052), pag. 14, opis ze 17. století - 17. července 1481 udělil Ursus de Ursinis kostelu listinu se čtyřicetidenními odpustky těm, kteří přispějí mimo jiné na stavební práce ; Roku 1481 udělil král Vladislav Jagellonský Svinům dva výroční trhy (jeden na svátek sv. Trojice a druhý na sv. Františka, vždy s osmi dny následujícími.

⁴⁸⁹ Při dokončení patrové předsíně u hlavního, jižního vchodu byla do jejího průčelí vsazena kamenná reliéfní deska s textem: „*sigillum . comunitatis . civiu(m) . sw(inensium) . anno . do(mini) . m(illesimo) . 4 . 8 . quinto*“ určujícím čas dokončení obvodového zdiva nově budovaného trojlodí kostela.

⁴⁹⁰ PANGERL 1865, list. CCLXXI., s. 340–341, Řím 17. dubna 1481; MÄRTEN 1894, s. 112–113, - Mikuláš Hebel a řezník Wolfgang, oba farníci z Dolního Dvořišť obdrželi v roce 1481 na své pouti do Říma odpustkový list pro kostel sv. Jiljí na „Louce“ – „*ecclesia parochialis sancti Egidii in Prato*“, umožňující získat odpustky těm, kteří přispějí na stavbu a opravu kostela, jeho výzdobu a vybavení knihami, kalichy a dalšími potřebami.

⁴⁹¹ Malovaný letopočet 1488 v rámečku na klenbě, nad východním oknem v ose kněžiště, je dobře patrný nad hlavním oltářem při pohledu z lodi.

⁴⁹² PANGERL 1865, list CCLXXVII., s. 347–348, Krumlov 15. listopadu 1483 - udělil kardinál Jan odpustky na vybavení a stavbu kostela v Hořicích, - naproti tomu MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 67 – omylem uvádí jako datum vydání listiny 15. dubna 1483.

⁴⁹³ V tympanonu sanktuáře je vytesán kolčí štítek, na jehož horním okraji reliéfně vystupuje letopočet 1487 a pod ním monogram TH, který připomíná patrona kostela, vyšebrodského opata Tomáše Hohenfurtera von Wels (1463 – 1493).

⁴⁹⁴ Reliéfní podkova jako cechovní znak se nalézá 2 x na štítu v nadpraží vstupu do sakristie a na vnějšku nad záklenkem jižního okna kněžiště.

Chvalšínách. Sakristie s kostnicí v suterénu byla dokončena kolem 1489,⁴⁹⁵ kněžiště získalo síťovou hvězdovou klenbu roku 1494⁴⁹⁶. Na konci 80. let 15. století⁴⁹⁷ zřejmě také padlo rozhodnutí postavit nový větší kostel v Nových Hradech, z něhož se však v tomto desetiletí nakonec měšťanům podařilo realizovat jen obvodové zdivo presbytáře.

Pod vlivem rodících se velkých staveb docházelo nepochybně i díky vzájemným vzbám duchovních, městských obcí, obchodníků a dalších osob k realizaci několika menších projektů a úprav starších kostelů. V Kaplici vyrůstala v druhé polovině 80. let 15. století na jižním okraji hřbitova u farního kostela nová kaple sv. Floriána, dokončená a vysvěcená roku 1491.⁴⁹⁸ Naprostá shoda tvarosloví klenebních přípor v lodi menšího kaplického kostela s profilací vítězného oblouku a přípor v kněžišti kostela sv. Petra a Pavla v Nových Hradech zřetelně ukazuje, že ve stejné době bylo podle podobného projektu a snad i stejným mistrem založeno kněžiště městského kostela, který měl mít podle prvotního záměru zřejmě i totožný retrospektivní typ parléřovské síťové klenby milevského typu.⁴⁹⁹ Někdy kolem roku 1485 byla zahájena stavba nového kněžiště kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni, které roku 1491 uzavřela síťová klenbou⁵⁰⁰ vycházející z tvarosloví klenby sakristie kostela sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách (kolem 1489). V severní zdi presbytáře tehdy vyrostl nový kamenný svatostánek doplněný rozsáhlou malbou, vytvářející na stěně několik metrů vysokou iluzivní monstranci se schránkou na Nejsvětější Svátost. Od poloviny 80. let probíhala úprava kněžiště kostela sv. Máří Magdaleny v Černici.⁵⁰¹ Nový jižní portál vznikl složením profilovaných kusů staršího většího ostění (snad arkády kruchty nebo starého vítězného

⁴⁹⁵ Nad sedlovým portálem do sakristie je vsazena pamětní deska s kolčím štítkem zdobeným pětilistou růží, pod ním vystupuje letopočet 1489 vsazený mezi dvě podkovy, znamená kovářského cechu, který nepochybně financoval tuto část kostela.

⁴⁹⁶ Malovaný letopočet 1494 v kartuši se svinutými konci se zachoval na klenbě, nad východním oknem v ose kněžiště, dobře patrný nad hlavním oltářem při pohledu z lodi. Datace byla znovu objevena roku 1995 při průzkumu presbytáře a následujícího roku zrestaurována.

⁴⁹⁷ HAAS 1960, s. 279 - na prosbu bratrů Petra a Voka z Rožmberka udělil 11. října 1488 král Vladislav Jagellonský městu právo týdenního trhu každé pondělí a k tomu dva trhy výroční.

⁴⁹⁸ CECHNER 1929, s. 268 – „Die Kirche zum hl. Florian... Die Jetzige Kirche wurde im J. 1491 durch den Weihbischof Benedikt von Waldstein geweiht.“ Tuto informaci přináší pouze německá verze Soupisu. Jelikož je kostel sv. Floriána v Kaplici pozdně gotickou novostavbou, lze v tomto konkrétním případě považovat svěcení jako datum, ke kterému byla svatyně, budovaná podle slohových znaků na konci 80. let 15. století, skutečně dokončena.

⁴⁹⁹ Omítka se zbytky malířské výzdoby nad nynější klenbou, nepřesné nasazení žeber na přípory a hustá síť žeber dokládá, že zaklenutí kněžiště kostela v Nových Hradech bylo vloženo po zřetelné přestávce někdy na přelomu první a druhé třetiny 16. století. Srovnej s charakterem klenby kněžiště kostela sv. Bartoloměje ve Frymburku po roce 1530.

⁵⁰⁰ Malovaný letopočet 1491° v kartuši se svinutými konci se nalézá na klenbě, nad východním oknem v ose kněžiště, dobře patrný nad hlavním oltářem při pohledu z lodi. Datace byla znovu objevena roku 2005 při průzkumu presbytáře a následujícího roku zrestaurována.

⁵⁰¹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 28 – roku 1483, kdy kostel přestavován mu byly uděleny odpustky.

oblouku?) a doplněním soudobého pozdně gotického sedlového nadpraží.⁵⁰² Nad novým vchodem se z vnějšku na klenutém pasu vzeplal mezi staršími opěrnými pilíři zabezpečený depozit s valenou klenbou a přístupem z interiéru pomocí žebříku k vysoko položenému sedlovému portálu.⁵⁰³ V severní stěně presbytáře našel své místo nový sanktuář tvarově velmi blízký zátoňskému svatostánku vytesanému před 1491. V tomto rozsahu byl zřejmě kostel dokončen při vysvěcení biskupem Benediktem Kaminským z Valdštejna 16. září 1491.⁵⁰⁴ Kostel sv. Martina v Polné na Šumavě⁵⁰⁵ doplnila roku 1488⁵⁰⁶ sakristie s kostnicí v suterénu a v severní zdi kněžiště se otevřel nový sanktuář s malovanou výzdobou připomínající oltářní archu. Kolem roku 1489 započala stavba kněžiště kostela sv. Theobalda (dnes sv. Oldřicha) v Loučovicích,⁵⁰⁷ které měla zřejmě uzavřít nikdy nerealizovaná síťová hvězdová klenba, jakou provedl stejný mistr v kněžišti kostela ve Chvalšínách.⁵⁰⁸ V druhé polovině 80. let 15. století získal kostel sv. Markéty v Malšíně (dnes Nejsvětějšího srdce Páně) větší presbytář.⁵⁰⁹ Krátce před rokem 1490 rozhodl vyšebrodský Opat Tomáš II. Hohenfurter von Wels o zřízení kaplí v klášterních dvorech Hodenice a Skláře u Hořic na Šumavě,⁵¹⁰ z nichž se na počátku 20. století zachovaly již jen nepatrné zbytky.⁵¹¹

V druhé polovině 80. let nechali Petr Holický ze Šternberka a jeho manželka Kateřina z Rožmberka připojit k jihozápadnímu nároží klášterního kostela sv. Jiljí v Třeboni síťově sklenutou kapli sv. Kryštofa, sv. Barbory a sv. Jakuba Většího. Tzv. Šternberská kaple vysvěcená 6. srpna 1491 biskupem Benediktem Kaminským z Valdštejna se stala místem posledního odpočinku zakladatelů.⁵¹² Opat Marek z třeboňského augustiniánského kláštera

⁵⁰² Pozdně středověký původ a stáří nadpraží vstupu prozrazuje nejen odlišný druh použitého kamene, ale především kamenická značka, která byla zjištěna 11x rovněž na kněžišti kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni (1485–1491), – na domu č.p. 37, na Latráně v Českém Krumlově, – na konzole u vítězného oblouku v kapli sv. Wolfganga (svěc. 1491) a také na ostění portálu ve sklepech pod jižním křídlem českokrumlovského kláštera minoritů. Blíže k tomu viz: LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008 – 2009, s. 100.

⁵⁰³ Srovnej obdobnou situaci v kněžišti kostela Panny Marie v Kájově z konce 70. let 15. století.

⁵⁰⁴ ZAHRADNÍK 2003. – biskup udělil 16. září 1491 čtyřicetidenní odpustky pro černický kostel; Mareš – Sedláček, *Soupis Krumlovsko 1918*, s. 28 – uvádí, že biskup toho dne kostel vysvětil; totéž PETR 1919, s. 7.

⁵⁰⁵ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 348 – Biskup Jan Simbalienský udělil roku 1483 kostelu sv. Martina v Polné odpustky, patrně na stavbu.

⁵⁰⁶ Mezi portálem a sanktuářem je ve zdi kněžiště vsazena deska s vytesaným letopočtem 1488.

⁵⁰⁷ PANGERL 1865, list CCLXXXV, s. 359–360, Řím 6. dubna 1489 – „... *ut capella sancti Theobaldi in Kienperg.*“

⁵⁰⁸ Kněžiště lze vzhledem k tvarosloví pláště zařadit mezi díla Mistra Hořického presbytáře. Interiér kněžiště s klenebními příporami na stěnách má dnes plochý strop, ale pravděpodobně nikdy nedošlo k jeho zaklenutí.

⁵⁰⁹ LÍBAL 2001, s. 247 – kněžiště datuje do poslední třetiny 14. století. Jediná zachovaná kružba východního okna (totožná s oknem presbytáře kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti, před 1488), válcové klenební přípory a krakorečkovité výběhy žeber, sedlový portál do sakristie spolu s prostě okoseným soklem na vnějšku napovídají, že závěr kostela byl postaven až v 80. nebo na počátku 90. let 15. století.

⁵¹⁰ PANGERL 1865, list CCLXXXVI., s. 361; KAINDL 1930, s. 41 – na žádost opata udělil 27. února 1490 probošt Pavel, administrátor pražského arcibiskupství, svolení ke konání mší.

⁵¹¹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. XII.; totéž KAINDL 1930, s. 41.

⁵¹² KADLEC 2004, s. 135 – viz pamětní nápis v kapli.

dostal 26. srpna 1484 od administrátora pražského arcibiskupství zmocnění, aby slavnostně posvětil základní kámen ke kostelu sv. Alžběty v Třeboni (zanikl).⁵¹³ Pravděpodobně v 80. letech 15. století byl již pod patronací Rožmberků dokončen klášterní kostel Navštívení Panny Marie v Borovanech.⁵¹⁴ Městská obec uzavřela 14. ledna 1485 smlouvu s mistrem Benešem z Trhových Svinů a Burianem z Tábora na dostavbu zvonice kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi, za což měli dostat 220 kop grošů. Věž vyzdvižená ve hmotě za dvě léta, získala roku 1488 krov a nakonec byla celá omítnuta.⁵¹⁵

Mimo novostaveb či úprav starších částí kostelů se i v této době setkáváme se stavební údržbou vyvolanou nepřízní počasí nebo válečným poškozením. Roku 1483 odkázal Zdebor z Kozího ve svém kšaftu 10 kop grošů na opravu kostela sv. Máří Magdaleny u Třeboně.⁵¹⁶ Po vyplenění a vypálení poloviny městečka Horní Stropnice s kostelem sv. Mikuláše roku 1486 družinou rakouského pána Thomase von Lak⁵¹⁷ získala románsko gotická chórová věž kostela roku 1487 novou dlátkovou střechu.⁵¹⁸ O svátku Nejsvětější Trojice, 14. června 1489, právě když se bratři v kostele modlili nešpory ke svátku sv. Víta, uhodil do věže treboňského klášterního kostela sv. Jiljí s velkou ranou blesk, zapálil olovem i cínem krytou střechu s pozlaceným křížem na vrcholu a během nastalého požáru se rozlily větší zvony.⁵¹⁹ I tento přímý zásah shůry si nepochybně vyžádal neodkladné stavební práce.

IV. 4. Vrchní kameník Hanns Getzinger a architektura devadesátých let 15. století

Mezi lety 1490–1500 probíhala na rožmberském panství nejintenzivnější stavební činnost v historii, neboť se současně budovalo 40 kostelů a jejich částí, z nichž jednu čtvrtinu představovaly velké nebo skutečně významné projekty. Zároveň se upravovaly fary, rekonstruovaly a rozšiřovaly městské domy, zlepšovalo opevnění měst a hradů. Koncem 15. století se lze i na venkově setkat s nákladnou přestavbou velkých zemědělských dvorců.⁵²⁰

⁵¹³ Orig. SOA Třeboň, I A 3K^β 39 b – podle: KADLEC 2004, s. 136, s. 142, pozn. 83; edice zprávy, in: MAREŠ 1893–1899/1–3: 1893–1895, s. 299. Původní kostel sv. Alžběty na Svinenském předměstí byl zatopen rybníkem Svět, a proto byl roku 1570 postaven nový kostel sv. Alžběty na nynějším místě.

⁵¹⁴ Na základě formálních znaků nelze dávat do přímé souvislosti nynější kostel s osobou zakladatele Petra z Lindy a řadit tak jeho vznik do 50.–60. let 15. století.

⁵¹⁵ LINTNER 1898, s. 162.

⁵¹⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{alfa} 2 – „...k svatě Maří Magdaleně za Třeboní x.β na opravu toho kostela“;

⁵¹⁷ AČ 10., Praha 1890, s. 11, č. 961 – 17. května 1486 poslal písař Johannes zprávu Vokovi z Rožmberka o tom, že „Stropnice puol městečka i s kostelem vypáleno, ...“

⁵¹⁸ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=15> – Horní Stropnice, kostel sv. Mikuláše, krov věže D 1486/1487.

⁵¹⁹ SOA Třeboň, Velkostatek Třeboň, I A 3K^β 37 b, – podle: KADLEC 2004, s. 135, s. 141, pozn. 78.

⁵²⁰ Srovnej například podobu dvorce čp. 3 v Krníně na Krumlovsku, kde se zachovala mimo jiné velká vjezdová brána s kamenickou značkou, dále dvorce v tzv. Koutech pod Věncovou horou u Zlaté Koruny – Radostice, Čertyni a Opalice. Pozdně gotické špýchary a usedlosti bychom však našli i v řadě dalších usedlostech na Krumlovsku a Novohradsku.

Potvrzuje se tak beze zbytku výrok vladaře Petra IV. z Rožmberka z roku 1497: „... na našem panství v kláštorech, kostelech, hradech, také v městech a městečkách [se] denně buduje mnoho staveb...“⁵²¹

Ještě v polovině 90. let zasáhl velmi významně do vývoje jihočeské sakrální architektury Hans Getzinger z Haslachu, který tehdy přišel z rodného městečka do rezidenčního Českého Krumlova, kde se roku 1497 pokusil se svolením rožmberského vladaře zřídit samostatný cech kameníků vycházející z tradic a pravidel stavební huti při dómu sv. Štěpána v blízkém Pasově.⁵²² O jeho významu a schopnostech svědčí několik realizací zásadně pozměňujících stavební projekty Mistra hořického presbytáře započaté již v 80. letech 15. století a především osobitý typ kroužené klenby, který zásadně ovlivnil podobu řady jihočeských kostelů. Někdy kolem roku 1495 převzal Getzinger stavbu zpěvácké tribuny v kostele sv. Víta, krátce před rokem 1500 upravil podobu klenebních přípor v lodi kostela sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách, kde na výběhy tvaru W s kolínkovitě rozšířenou bází vložil mezi lety 1507–1514 krouženou klenbu a roku 1525 usadil na starší výběhy nedokončeného kněžiště kostela v Rožmberku nad Vltavou krouženou klenbu velmi blízkou té, která uzavřela v letech 1490–1500 loď kostela sv. Mikuláše v jeho rodném Haslachu.⁵²³ Dílem vrchního kameníka bylo ovlivněno tvarosloví a klenby několika dalších kostelů – Zátoň, sv. Jan Křtitel (loď, 1510 – 1517), Staré Město pod Landštejnem, Nanebevzetí P. Marie (trojlodí a kněžiště kostela kolem 1500 – dokončeno 1514), sv. Tomáš pod Vítkovým Kamenem (kněžiště, dokončeno 1515), St. Martin im Mühlkreis (OÖ), sv. Martin (jižní kaple, kolem 1519), Rychnov nad Malší, sv. Ondřej (kněžiště 2. třetina 16. století, snad kol. 1537).⁵²⁴ Z tehdy rožmberského Haslachu pocházela prokazatelně i českokrumlovská kamenická rodina Rubiků,⁵²⁵ která po tři generace působila na jihočeských stavbách a není vyloučeno, že odtud k nám přišlo více kameníků, než jsme dnes schopni spolehlivě určit. Tyto stručné zprávy a tvarosloví staveb dokládají, že právě z Pasova a jeho okolí k nám na konci 15. století mířila převážná část kameníků školená pravděpodobně přímo v tamější huti.

Po zaklenuí kněžiště a severní boční kaple kostela sv. Kateřiny v Hořicích na Šumavě na počátku 90. let došlo k přerušení projektu, který podle zachovaných šmorců⁵²⁶ zahrnoval i

⁵²¹ SOA Třeboň, Cizí rody z Rožmberka, listina 10/I.; edice listiny, in: MAREŠ 1893–1899/1, sloupec 300–301.

⁵²² LAVIČKA 2004, s. 33–38.

⁵²³ PICHLER 2003, s. 590–591 – 28. března 1494 v Římě udělilo 22 kardinálů kostelu sv. Mikuláše v Haslachu 100 dní odpustků; s. 622–623 – 4. června 1500 v Římě udělilo 16 kardinálů stejnému kostelu 100 dní odpustků.

⁵²⁴ LAVIČKA 2007a, s. 141–160.

⁵²⁵ O třech generacích kamenické rodiny Rubiků naposledy: LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010, 681–690.

⁵²⁶ Šmorce jsou kameny či cihly vystupující v pravidelných intervalech z líce stavby v místě, kde se počítá s další stavbou. Šmorcování napomáhá lepšímu provázání zdiva obou konstrukcí. Pokud k zamýšlené přístavbě

stavbu nové, avšak nikdy nerealizované větší lodi. Ve stejné době se pokračovalo se stavbou velkolepého trojlodí kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti, které mělo být uzavřeno podle původního záměru síťovou hvězdovou klenbou, jaká se realizovala již v kněžišti (1488) a naposledy v 90. letech ještě v přízemí jižní předsíně. Nápadná podobnost tvaru klenebních konzol první stavební etapy dvořištského trojlodí a konzol výběhů nedokončené severní tribuny v trojlodí kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích nás vede k oprávněnému předpokladu, že je přinejmenším navrhl stejný architekt, či kameník, který mohl obě stavby i paralelně vést. Prachatický kostel zůstal po dokončení obvodového zdiva trojlodí a západního dvouvěžového průčelí v první čtvrtině 15. století provizorně uzavřen dřevěným stropem.⁵²⁷ Opěrné pilíře trojlodí a velmi lapidární půlválcové klenební přípory na podélných stranách dokládají, že kostel měl být sklenut již podle prvotního stavebního plánu ze 14. století. Teprve lepší ekonomická situace a požadavek města dovolil v 90. letech 15. století vložení dvou řad osmibokých pilířů spojených lomenými oblouky v arkády nesoucí klenbu realizovanou podle projektu, který nám dnes díky úzkým formálním souvislostem obou staveb zpětně napovídá, že síťová hvězdová klenba prachatického kostela datovaná rokem 1500 byla plánována⁵²⁸ také v trojlodí kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti, kde se však od tohoto záměru nakonec upustilo.

V poslední dekádě bylo dokončováno a po roce 1497 sklenuto trojlodí kostela Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech.⁵²⁹ Tento městský chrám svým tvaroslovím ovlivnil především vzhled východního a severního křídla ambitu a pravděpodobně i zaniklé kapitulní síně⁵³⁰ v nedalekém augustiniánském klášteře v Borovanech, kde je na základě kamenický značek zřejmé, že zde pracovali stejní kameníci. Borovanský probošt Ondřej přišel se souhlasem bratří roku 1498 k panošovi Petrovi ze Zásbuk a přijal od něj dar 100 kop míšeňských grošů, „*aby se dokončil ambit a dormitář bratří, aby byl zřízen nad ambitem.*“⁵³¹ Klenba trhosvinenského trojlodí včetně konzol se stala vzorem pro zaklenutí čtyřlodí kostela

nedojde, zůstane šmorcování odhaleno očím pozorovatele. V Hořicích je nalezneme na jižní straně kněžiště při styku s jz. nárožím lodi.

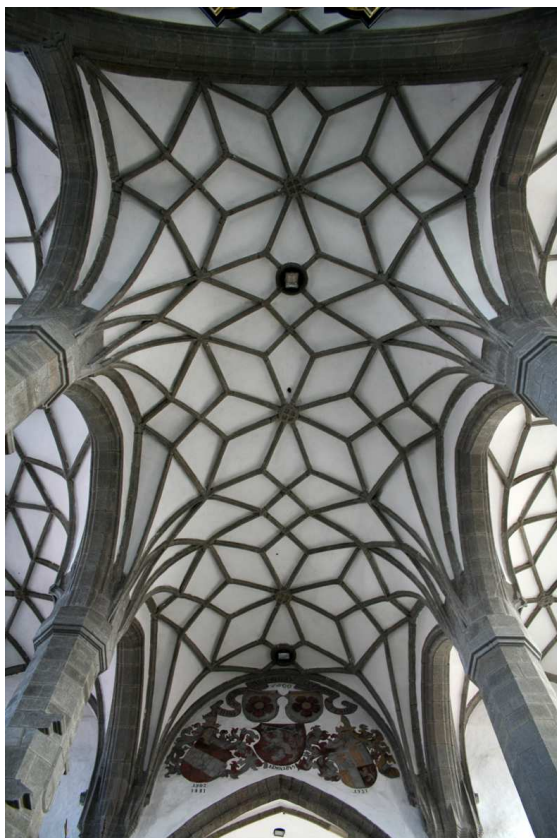
⁵²⁷ AČ 7, s. 310, č. 195 – prachatický hejtman Jan Slovicový z Vraního píše 3. ledna 1468 Janovi z Rožmberka: „...*neb měšťané veliký náklad, okna sklenná zdělávše, i kostel vydynchovali a podtašovali jej pěkně ozdobivše, učinili, ...*“

⁵²⁸ Rekapitulace diskuze o malovaném letopočtu „1500“ a dosavadní dataci klenby trojlodí prachatického kostela viz: Lavička, Pozdně gotické kostely 2005, s. 66-68.

⁵²⁹ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=61>– Trhové Sviny, kostel Nanebevzetí Panny Marie, krov trojlodí – D. 1496/1497.

⁵³⁰ Z kapitulní síně, která se nacházela na místě dnešní Škapulířové kaple zbyl pouze pozdně gotický portál, kterým se do ní vstupovalo z ambitu.

⁵³¹ LANCINGER – KAŠIČKA 1998, s. 8 – originál NA Praha, AZK, karton 8, fol. 5/8v.

Prachatice, sv. Jakuba Větší – pohled na klenbu hlavní lodi a jižní lodi (vlevo),
Průhled hlavní lodí na vítězný oblouk s malovanou datací 1500 (1490–1500)

sv. Jana Křtitele v Žumberku mistrem Janem z Trhových Svinů, dokončené roku 1513. Stejný typ síťové klenby nalézáme rovněž v trojlodí kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici (1500–1510), kde však konzoly a klenební výběhy společně s osmibokými pilíři, stejnými jako v Žumberku, vykazují formální souvislosti se zaklenutím trojlodí kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích.

Na počátku 90. let 15. století se také měšťané v Rožmberku nad Vltavou rozhodli přestavět a vylepšit svůj raně gotický kostel sv. Mikuláše (dnes P. Marie), kde před rokem 1493 začali s budováním městské zvonice se sakristií v přízemí a depozitářem v patře.⁵³² Kolem poloviny 90. let byla připojena severní předsň lodi, následovala vestavba západní tribuny se severním, avšak nikdy nerealizovaným ramenem. Klenební přípory, konzoly a profilace pilířů rožmberské empory se velmi podobají stejným částem kruchtly kostela sv. Petra a Pavla v Nových Hradech, což prozrazuje souběh obou projektů a ideový návrh jednoho kamenického mistra. Podle původního plánu mělo následovat zaklenutí rožmberské lodi v podobě síňového trojlodí, které však nakonec zůstalo téměř jedno století nedokončeno v podobě tří párů osmibokých pilířů s klenebními výběhy sahajícími k provizornímu dřevěnému stropu. Před rokem 1500 však rožmberští měšťané upřeli svou pozornost jiným směrem a začali budovat nový, podstatně větší a vyšší presbytář. Východní část rožmberského kostela navrhl stejný mistr pracující tou dobou na první etapě obvodového zdiva (po 1488–kolem 1500) trojlodí kostela v Dolním Dvořišti. Těsná příbuznost obou staveb, a především totožné klenební výběhy ve tvaru ondřejského kříže s vloženým kratším středním žebrem použité jak v rožmberském presbytáři, tak v hvězdově sklenutém přízemí jižní předsně dolnodvořištského kostela, nás vedou k oprávněnému předpokladu, že i rožmberské kněžiště mělo být podle prvotního záměru uzavřeno hvězdovou klenbou. Vzhledem ke zjištěným formálním souvislostem není jistě bez zajímavosti, že patronátní právo ke kostelu v Dolním Dvořišti a v Rožmberku měl ve středověku cisterciácký klášter ve Vyšším Brodu.⁵³³ Stejně jako v případě trojlodí zůstal i rožmberský presbytář pro nedostatek peněz, nebo z nějakého jiného důvodu počátkem 16. století nedokončen opět jen ve formě obvodové zdi s klenebními výběhy, která obemykala menší, starší a stále využívané kněžiště. V 90. letech 15. století byla u kostela v Rožmberku zbudována nová budova fary (č.p. 8) s východním a západním vstupním rizalitem, oba původně s křížovými okny v patře. Obdélná budova s valeně

⁵³² K podobě zmizelého letopočtu na nároží věže viz. LAVIČKA 2005, s. 70.

⁵³³ PANGERL 1865, list. XXVI., s. 31–32, list. XXVII., s. 32–33; TRAJER 1862, s. 269, 274 – uvádí filiální vazbu kostela v Dolním Dvořišti ke kostelu v Rožmberku na základě listiny z roku 1279, která se ve skutečnosti týká kostela v Horním Dvořišti – „...ecclesiam in Rosenberch cum filia in Mericha“ jak dokázala KUBÍKOVÁ 1989, s. 210–211.

klenutými sklepy a se středověkými omítkami doplněnými štukovými rámy kolem oken a erbovním štítkem se zachovala až do výše prvního patra. Nové kněžiště vznikalo jen několik málo metrů od hlavního vstupu fary, a tak nás nepřekvapí, že byl zřejmě na přání duchovního při stavbě nového presbytáře přímo proti dveřím fary vložen do zdiva presbytáře sedlový portál, kterým se vchází za hlavní oltář.⁵³⁴

V posledním desetiletí 15. století pokračovala výstavba kostela ve Chvalšínách, tentokrát za rozhodující účasti cechu pekařů. Po zaklenutí kněžiště roku 1494 vyrůstala věž, obvodové zdivo lodi a jižní předsíně dokončené roku 1499.⁵³⁵ Jakob Krzechl, s největší pravděpodobností představený pekařského cechu, financoval stavbu hlavního jižního portálu s nápadnou a velmi výmluvnou reliéfní výzdobou tympanonu. Doprostřed mezi kružbové plaménky je položen erbovní štítek, kde z původně modré plochy vystupoval reliéf velkého zlatého preclíku⁵³⁶ a horní okraj doplnilo jméno šlechtného dárce, bohatého měšťana a cechmistra, které tak spatřil každý příchozí. V rezidenčním Českém Krumlově přinesla 90. léta 15. století stavbu zpěvácké kruchty (1491–1497) v kostele sv. Víta zprvu podle projektu Mistra hořického presbytáře, který na čtyřdílné arkádě a vysazeném arkýřku užil mnoho zdobných motivů totožných s hlavním portálem chvalšinského kostela. Někdy kolem roku 1495 Hans Getzinger převzal nedokončenou emporu, navrhl odlišný způsob jejího zaklenutí a také novou podobu vstupu na jižní schodiště.⁵³⁷ V krumlovském Latráně se rozsáhlých stavebních úprav dočkal především minoritský klášter, kde byl kolem roku 1491 zvýšen a nově zaklenut interiér kaple sv. Wolfganga původem ještě ze 14. století.⁵³⁸ Ve stejné době začalo⁵³⁹ vyrůstat navazující východní rameno křížové chodby, které bylo zaklenuto krátce po roce 1495.⁵⁴⁰ Ve stejné době bylo budováno také jižní podsklepené křídlo konventu, jak dokládají valené klenby a jednoduchý sedlový portál s kamenickými značkami zachycenými na kněžišti kostela sv. Jana Křtitele v Zátóni (dokončen 1491).

⁵³⁴ V principu totožné řešení se snahou o pohodlný přístup duchovního nalézáme téměř o století dříve u kostela sv. Víta v Českém Krumlově, kde farář chodil ze sousední fary vysutou chodbičkou a pak po schodišti v opěrném pilíři kněžiště, aby vyšel přímo za hlavním oltářem. K tomu viz: LAVIČKA 2007, s. 349.

⁵³⁵ Reliéfní letopočet 1499 je vytesán na překladu okénka pod střechou.

⁵³⁶ Portál byl sice roku 1933 důkladně zbaven veškerých nátěrů a stop povrchových úprav, ale stejnou barevnost nalézáme na cechovním znamení pekařského cechu na okraji nástěnné malby Posledního soudu z roku 1514 v lodi nad vítězným obloukem.

⁵³⁷ K rozboru a srovnání tvarosloví kruchty viz LAVIČKA 2009, s. 83–95.

⁵³⁸ Blíže k dataci a pozdně gotickým úpravám kaple sv. Wolfganga viz: LAVIČKA 2010a, s. 455–474.

⁵³⁹ SOKA Č. Krumlov, Prelátský farní úřad Č. Krumlov, F-1, *Liber Erektionis et foundationis*, fol. 92 v. - českokrumlovský měšťan Matěj z Vevěří odkázal 19. dubna 1491 ve svém testamentu do minoritského kláštera 50 kop „na stavění ambitu“.

⁵⁴⁰ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=9> – Český Krumlov, Latrán, klášter minoritů – č.p. 50, krov nad V chodbou ambitu – D. 1494/1495.

Petr a Oldřich z Rožmberka 5. dubna 1495 dovolili řádu paulánů, aby se usadili na „*poušti v lesích nad Kugelweidem*“ u sto let nevyužívaného kostela sv. Ondřeje a darovali jim nejen místo pro řádový dům, ale i vesnice a les.⁵⁴¹ Poustevníci obývající zpočátku zřejmě provizorní obydlí využívali malou starou svatyni, ale ještě před rokem 1500 přistoupili ke stavbě konventu s křížovou chodbou a velkolepým klášterním kostelem.

V první polovině 90. let 15. století bylo dokončeno obvodové zdivo kněžiště kostela sv. Petra a Pavla v Nových Hradech, ale interiér zůstal provizorně uzavřen plochým stropem.⁵⁴² Po krátkém přerušení se začalo před rokem 1500 se stavbou kostelní lodi doplněné zvonicí v jihozápadním koutu.⁵⁴³ Tvar obou portálů, podoba jižní předsíně, profilace soklů, říms, okenních ostění a motivy oslích obloučků se slepými kružbami na vrcholu opěráků vykazují těsnou příbuznost s lodí kostela sv. Mikuláše v hornorakouském Haslachu, která byla budována mezi lety 1490–1500⁵⁴⁴ a se severozápadním opěrákem lodi (datován 1498) kostela sv. papeže Sixta II. v hornorakouském Altenfeldenu,⁵⁴⁵ cca 11 km jihozápadně od Haslachu. Díky těmto úzkým formálním vazbám k rodišti vrchního kameníka Hanse Getzingera lze oprávněně předpokládat, že uvedené kostely, nebo jejich části navrhl právě on. Hypoteticky bychom tak mohli soudit, že i zde vrchní rožmberský kameník navrhl nějakou formu kroužené klenby, která však pravděpodobně z finančních důvodů zůstala nerealizována. Vzájemná podobnost tvarosloví kruchty kostela v Nových Hradech a v Rožmberku nad Vltavou prozrazuje, že stavba obou lodí probíhala současně a za účasti kamenického mistra, který byl obeznámen s oběma stavbami.

V 90. letech 15. století byla před západní průčelí lodi kostela sv. Jana Křtitele v Žumberku přistavěna zvonce, s hvězdově sklenutým přízemím sloužícím jako předsín a závětrí prostého sedlového portálku. Při současné úpravě kněžiště došlo ke zrušení starého sanktuáře, aby jeho funkci převzal nový, z kamene vytesaný svatostánek usazený na válcové přípoře a vrcholící štítkem.⁵⁴⁶ Velmi podobný sanktuář byl ve stejné době vsazen také do severní stěny kněžiště kostela sv. Bartoloměje ve Slavkově, ke kterému se na konci 15. století připojila sakristie s valenou lomenou klenbou v přízemí a stejně uzavřeným depozitářem v patře. Na konci 15. století vyrostla před sz. nárožím lodi sv. Petra a Pavla v Kaplici zvonce se zabezpečeným depozitářem v přízemí a po určité době byla v interiéru plochostropé raně

⁵⁴¹ TRAJER 1862, s. 298; MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. X, 304.

⁵⁴² To dokazuje interiérová omítka se zbytky malířské výzdoby nad nynější klenbou.

⁵⁴³ CECHNER 1921, s. 163 – ve věži kostela byl ještě v první čtvrtině 20. století zvon od mistra Bartoloměje z Prahy z roku 1490 nebo 1498.

⁵⁴⁴ PICHLER 2003, s. 590–591, 622–623.

⁵⁴⁵ ADAM & kol. 2003, s. 25–26.

⁵⁴⁶ Pozůstatky obou sanktuářů odhalil při restaurování nástěnných maleb na severní stěně kněžiště kostela sv. Jana Křtitele v Žumberku, ak. mal. Antonín Hamsík v srpnu roku 2010.

gotické lodi vložena dvouosá zpěváká tribuna a současně tři pilíře nesoucí klenbu nově vzniklého dvoulodí. Po vzoru kaplického farního kostela získal v samém závěru 15. století téměř stejnou formou dvoulodí s emporou původem starší kostel sv. Bartoloměje v nedalekých Malontech, kde před západním průčelím lodi vyrostla hranolová zvonice s dlátkovou střechou a pravouhlými okny zvonového patra.⁵⁴⁷ Velmi blízké tvarosloví kruchty, klenby a pilířů malontského dvoulodí dokazuje, že jej stavěla skupina pracující rovněž na velkém městském kostele v Kaplici. Oba kostely pravděpodobně ovlivnily volbu dvoulodní dispozice i pro raně gotický kostel sv. Václava ve Velešíně, který byl vysvěcen 1491.⁵⁴⁸ Z této doby pochází zřejmě portál sakristie a kamenný sanktuář, dnes usazený v přístavku na jižní straně kněžiště. Ovšem tvarosloví zachované konzoly napovídá, že práce na zaklenuí probíhaly zřejmě i po tomto datu, v době kolem roku 1500.

V posledním desetiletí 15. století byla do starší lodi kostela sv. Jakuba Většího v Benešově nad Černou vestavěna kruchta o třech klenebních polích, křížově sklenuto přízemí západní věže a do koutu při jihozápadním nároží lodi vložena kaple uzavřená prostou hvězdovou klenbou uprostřed se svorníkem ve tvaru kolčího štítu s reliéfní pětistou růží. Doba a forma zaklenuí původně plochostropé kostelní lodi zůstává i nadále otázkou.⁵⁴⁹ Na konci 15. století prošel pozdně gotickou přestavbou raně gotický filiální kostel sv. Vavřince v Klení nedaleko Benešova nad Černou. V té době vznikl sedlový portál otevírající severní stěnu kněžiště, dále se v západním průčelí lodi otevřel lomený portál mezi dvojicí okének osvětlujících původně prostor pod dřevěnou kruchtu. Ve stejné době vymezila prostor hřbitova nová ohradní zeď s půlkruhovou kamennou bránou na západní straně a lomenou brankou v severovýchodním úseku zdi.⁵⁵⁰ Kolem roku 1490 byla k západnímu štítu plochostropé lodi kostela sv. Ondřeje v Rychnově nad Malší přistavěna zvonice s dlátkovou střechou. Interiér věže s trámovými podlažními spojenými žebříky sloužil pro přístup na půdu

⁵⁴⁷ CECHNER 1921, s. 116 – zřejmě na závěr prací byl pořízen roku 1507 zvon ulitý mistrem Bartolomějem z Prahy.

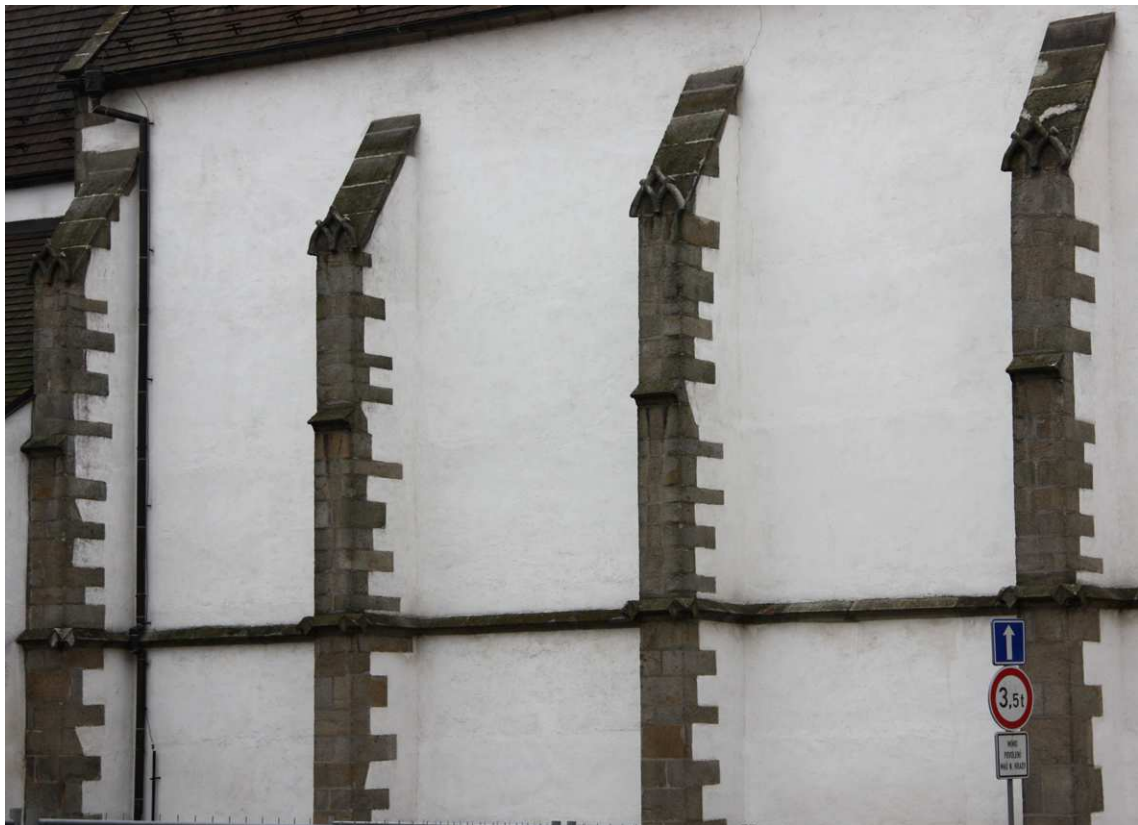
⁵⁴⁸ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 414–415: „...dne 21. srpna 1491 vysvětil kostel známý biskup z Valdštejna, který jemu k nápravě stavení a opatření knihami, kalichy, světly a jinými ozdobami. 1. září 1491 udělil odpustky.“ Dvoulodí nechal odstranit v roce 1754 farář Theofil Ignác Hostounský a dodnes se nám tak zachovaly zbytky sloupů druhotně použité při stavbě barokní kruchty a jedna konzola usazená pod přeneseným sanktuářem.

⁵⁴⁹ Opěrné pilíře a mírně zalomená omítaná čela zaniklé konstrukce nad nynější klenbou lodi dovolují uvažovat o zaklenuí interiéru formou dvoulodí již koncem středověku. Ovšem nynější trojosá pozdně gotická kruchta by se tak dostala do kolize s osově umístěnými podporami, a proto zůstává i nadále otázkou, zda zachované otisky klenby nepatří mladší, novověké konstrukci?

⁵⁵⁰ CECHNER 1921, s. 104 – ještě v první čtvrtině 20. století byl ve věži zvon ulitý roku 1485.

Srovnání opěráků na kostelech ovlivněných dílem H. Getzingera: zleva – Haslach, opěráky lodi (1495 – 1505, 2 sn), zcela vpravo opěrák sv. nároží lodi kostela v nedalekém Altenfeldenu (dat. 1498).

Nové Hrady, sv. Petr a Pavel, opěráky na severní straně lodi (1500 – 1510).

kostela a pro zavěšení zvonů v nejvyšším patře.⁵⁵¹ V roce 1495 začala z darů poustevníků a dalších dobrodinců vyrůstat kaple sv. Barbory v lesích u Branné nedaleko Třeboně (zanikla).⁵⁵² Prostá stavba s klenutým kněžištěm⁵⁵³ byla dokončena za tři roky a 6. srpna 1498 vysvětil biskup Jan Simbalienský⁵⁵⁴ svatyni se třemi oltáři a současně udělil čtyřicetidenní odpustky návštěvníkům, pokud přispějí na kapli.⁵⁵⁵

V 90. letech 15. století probíhala řada menších úprav převážně vesnických kostelů a kaplí na rožmberském panství. V roce 1492 byl v kněžišti kostela Všech svatých v Kamenném Újezdě vztyčen sedm metrů vysoký žulový, polychromovaný sanktuář ozdobený šesti dřevěnými sochami ve dvou patrech nad sebou a Bolestným Kristem na vrcholu.⁵⁵⁶ Na základě podobného tvarosloví lze soudit, že přibližně ve stejné době vznikly sanktuáře v kostele sv. Václava v Rychnůvku (dnes již neexistuje) nedaleko Frymburku⁵⁵⁷ a v kostele sv. Václava ve Velešíně.⁵⁵⁸ Mezi lety 1491 až 1493 zaklenul mistr Jakub vrcholně gotické kněžiště kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi jednoduchou síťovou klenbou milevského typu doplněnou dělicími žebry. Zřejmě ve stejné době byl do severní zdi presbytáře vložen nový kamenný sanktuář a klenbu nad hlavním oltářem doplnil malovaný letopočet dokončení spolu s erbem pánů z Rožmberka.⁵⁵⁹ V první polovině 90. let se dočkala rekonstrukce bývalá hradní kaple Božího Těla (dnes sv. Václava) v Lomnici nad Lužnicí.⁵⁶⁰ Starší stavba poškozená během husitských válek získala v kněžišti klenbu o jednom křížovém poli a vějíři šesti žeborů v závěru, které při stěnách podchytily půlválcové přípory s válcovými sokly. Do sakristie na jižní straně byl zřízen sedlový portál s diamantováním v rozích nadpraží. V letech 1493–1496 probíhala rekonstrukce kostela sv. Jakuba Většího v Boršově

⁵⁵¹ Kapsy v obvodovém zdivu a odlišná úroveň nynějších podlah dokládají, že přízemí a patro věže bylo zaklenuto dodatečně až na počátku 16. století, kdy zároveň došlo k vložení kručty a klenby dvoulodí. Dobu stavby zvonice podmíněně určuje dosud zachovaný velký zvon ulitý roku 1491 mistrem Jírou z Prahy (k němu viz: CECHNER 1921, s. 267) a udělení odpustků spolu s vysvěcením roku 1491 (k tomu viz: MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. XIII).

⁵⁵² VAČKÁŘ 1867, s. 132–133.

⁵⁵³ SOA Třeboň, Vs Třeboň, archiv do r. 1784, IA 3K^{alfa} 26, kniha účtů z let 1676–1705 (nepaginováno), uprostřed svazku. Někdy na počátku třicetileté války kostel vyhořel a snad kvůli válečnému dění pak zůstal po několik let bez opravy. Kniha kostelních účtů jej popisuje jako ruinu: „Zůstáváje mnoho let bez krovu, ačkoliv chůr byl klenutej, však od dešťův neškuli se nezbořil, ale ani nepromokl.“

⁵⁵⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{alfa} 40e, č. 117–118.

⁵⁵⁵ KOLÁŘOVÁ – ŠIMŮNEK 2010.

⁵⁵⁶ Podle archivně nepodložené tradice byl sanktuář zbudován roku 1492, což potvrzují kamenické značky a shoda s tvaroslovím jižního portálu chvalšinského kostela z let 1494–1499.

⁵⁵⁷ CECHNER 1921, s. 129, obr. 141 – zde kresba zaniklého sanktuáře.

⁵⁵⁸ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 421, obr. 343 d.

⁵⁵⁹ SVĚTECKÝ 1759–1761/1–4, díl I. s. 570; edice zprávy, in: MAREŠ 1893–1899/1, s. 145, č. 6; LINTNER 1898, s. 163.

⁵⁶⁰ SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{alfa} 49a - obec zřídila 7. února 1494 při svatyni kaplanské místo, což lze chápat jako přibližnou dobu ukončení rekonstrukce.

nad Vltavou,⁵⁶¹ kde byl do sakristie z vnějšku vložen nový pravoúhlý portál s přetínanou profilací, na severní straně lodi prolomen nový vstup a celý kostel opatřen omítkami. Roku 1493 byla k západnímu štítu na půdorysu U přistavěna hranolová zvonice,⁵⁶² která se na vrcholu zaklesnula do štítu a roku 1494 získala dlátkovou střechou.⁵⁶³ V Blansku u Kaplice se v první polovině 90. let 15. století přestavoval kostel sv. Jiří. Na místě starého vyrostlo nynější polygonální kněžiště a v něm byl do zdi vsazen sanktuář, z nějž se dosud zachovala pouze kovaná mřížka. Pravoúhlým portálem zdobeným protínanou profilací vedl přístup do sakristie nesoucí v patře depozitář. Na severní straně starší lodi se otevřel nový hlavní, pravoúhlý portál a po celé délce lodi se připojila předsíň a nízké plochostropé přístavky se sedlovým portálkem a pravoúhlými okénky. Na závěr byla u jižního průčelí lodi vyzdvižena hranolová zvonice s dlátkovou střechou.⁵⁶⁴ Ve stejné době obepnula hřbitov i nová ohradní zeď otevřená ze severu lomeným portálkem zdobeným diamantováním v patě soklu. Pravděpodobně v posledním desetiletí 15. století prošel úpravou kostel sv. Vincence v Doudlebech,⁵⁶⁵ kde byl v severní zdi kněžiště vložen kamenný sanktuář vrcholící štítkem ve tvaru oslího oblouku a v západní stěně lodi našel své místo nový, půlkruhový portál. V roce 1499 uzavřela Mladošovická obec s mistrem Tomášem zedníkem smlouvu na stavbu věže u kostela sv. Bartoloměje v Mladošovicích.⁵⁶⁶ Na přelomu století tak byla při jižní straně lodi vyzdvižena zvonice využívaná v přízemí jako předsíň,⁵⁶⁷ v patře sloužící jako přístup na půdu a v nejvyšším podlaží s velkými pravoúhlými okny se nalézalo zvonové patro. Věž provedená přesně podle smlouvy zřejmě nesla dlátkovou střechu až do roku 1767, kdy ustoupila nynější jehlancové konstrukci.⁵⁶⁸ Rozsáhlou přestavbou prošel na konci 15. století kostel Narození Panny Marie v Cetvinách, kde západní část starší, čtvercové lodi vyplnila tribuna na půdorysu

⁵⁶¹ Na jižní straně lodi je v omítce provedena nápisová páska se svinutými konci a malovaným letopočtem 1496. Po stranách vystupují kolčí štítky – levý s malovaným erbem Rožmberků, pravý pak s písmenem A s křížkem, což bývá vykládáno jako mistrovská značka, ale mohlo by jít také o zkratku latinského slova Abbas (opat) a pak by to byl poukaz na vyšebrodský klášter, který měl patronátní právo ke kostelu.

⁵⁶² Na hlavním, západním průčelí věže je pod parapetem velkého okna ve zvonovém patře v omítce vyškrobán letopočet 1493 doprovázený po stranách stranově převráceným párem kolčích štítků, dnes však bez jakékoliv stopy po výzdobě. Lze se ovšem domnívat, že minimálně na jednom z nich byla červená pětilistá růže a na druhém se mohla opakovat značka A, zachovaná na jižním fasádě lodi.

⁵⁶³ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=3> – Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího, krov věže – D. 1493/1494. Ve věži dosud visí zvon ulitý roku 1495 puškařem Mikulášem v Budějovicích – BRANIŠ 1900, s. 17.

⁵⁶⁴ CECHNER 1921, s. 7 – ve věži je dosud zavěšen zvon ulitý mistrem Jiřím roku 1494.

⁵⁶⁵ Z kostela pochází tři obrazy rozebraného skříňového oltáře, který je na výjevu Smrti Panny Marie datován 1494. Obrazy jsou vystaveny v AJG Hluboká nad Vltavou.

⁵⁶⁶ SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{alfa} 56x; edice listiny, in: Mareš MAREŠ 1893–1899/1, sloupec 302.

⁵⁶⁷ Gotický vchod do lodi kostela později zaslepila přípora vložené barokní klenby.

⁵⁶⁸ Letopočet 1767 je vytesán dvakrát na trámech v krovu věže.

L⁵⁶⁹ a dva páry osmibokých pilířů umožnily zaklenout interiér osmi poli křížové klenby podchycenými při vnějších stěnách polygonálními příporami. Místo devátého, severovýchodního klenebního travé zaujala starší zvonice. Působivý interiér nového trojlodí doplnila pozdně středověká malířská výzdoba. Pravděpodobně současně s ní pokryla valenou klenbu sakristie iluzivní síťová žebrová klenba a z kněžiště se otevřel prostý sedlový portál. K západnímu štítu plochostropé raně gotické lodi kostela sv. Markéty v Horní Plané byla ještě před koncem 15. století přistavěna hranolová zvonice členěná na plášti kamennými římsami a v patře otevřená velkými lomenými okny zvonového patra. Původní pozdně gotickou dlátkovou střechu⁵⁷⁰ nahradila při pozdějších úpravách nynější jehlancová střecha. Pravděpodobně ještě před rokem 1500 doplnila loď kostela sv. Vavřince v Přídolí u Českého Krumlova na severní straně nová předsíň sklenutá jedním polem hvězdové žebrové klenby a současně vyrostla při severním boku kněžiště zvonice.⁵⁷¹ V závěru 15. století doznal určité změny také kostel sv. Máří Magdaleny (dnes sv. Šimona a Judy) v Brlohu, což dokládají jeden lomený a dva prosté pozdně gotické sedlové portály.⁵⁷² U jižního průčelí vyrostla zvonice sloužící v přízemí jako předsíň a po pavlači se z interiéru lodi vstupovalo do klenutého depozitáře v patře, odkud pak průlezem vedl přístup na půdu a vyšších pater věže. Z úprav provedených v 90. letech u kostela sv. Bartoloměje v Ktiši⁵⁷³ se nám zachovala pouze přízemní část věže, jižní předsíň a kamenné nadpraží⁵⁷⁴ sedlového portálu osazené na východní straně sakristie. V kostele sv. Archanděla Michaela v Křemži byl ve stejné době vložen do severní zdi kněžiště nový sanktuář a v sousedství proražen sedlový portál do sakristie.⁵⁷⁵ V posledním desetiletí 15. století získal kostel sv. Mikuláše v Soběnově nový sanktuář, z něhož se nám zachovala dodnes pouze kovaná mřížka. Při západní průčelí lodi povstala zvonice sklenutá v přízemí křížovou žebrovou klenbou a ve zvonovém patře otevřená pravoúhlými okny.⁵⁷⁶

⁵⁶⁹ Zděné zábradlí krucht s vpadlými poli inspirované kruchtou kostela sv. Ondřeje v Rychnově nad Malší pochází až z rekonstrukce interiéru kostela v roce 2004.

⁵⁷⁰ WOLDRICH 1997, s. 11 – reprodukce barokního vyobrazení Horní Plané s poutním kostelem na Dobré Vodě.

⁵⁷¹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 360, 364 – do rekvizice za 1. světové války byl ve věži zvon ulitý roku 1522 Místrem Bartolomějem z Prahy.

⁵⁷² MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 18, obr. a–c.

⁵⁷³ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 299 – 30. června 1493 vysvětil biskup Beneš Kaminský z Valdštejna kostel, hlavní i ostatní oltáře udělil mu obvyklé odpustky, 27. srpna 1498 konsekroval biskup Jan Simbalienský v Ktiši oltář sv. Šebestiána.

⁵⁷⁴ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. XII.

⁵⁷⁵ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 286 – obr. 241b, s. 287 – obr. 242 f.

⁵⁷⁶ CECHNER 1921, s. 280 – ve věži byl do požáru roku 1833 zavěšen velký zvon ulitý mistrem Bartolomějem z Prahy roku 1530.

V letech 1499–1501 bylo po více jak sto letech zaklenuto dvoulodí farního kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi.⁵⁷⁷ Měšťané ovlivnění nepochybně právě dokončeným kostelem Nanebevzetí Panny Marie františkánského kláštera v Bechyni (po 1495) se rozhodli pro velmi neobvyklé zaklenutí vrcholně gotické lodi stejnou formou dvoulodí se sklípkovou klenbou. Bechyňský klášter byl nepochybně i díky řádovým vazbám vzorem pro sklípkové zaklenutí křížové chodby realizované mezi lety 1500–1510 v paulánském klášteře v Kuklově nad Brlohem.

Poslední desetiletí 15. století na rožmberském panství se vyznačovalo horečnou stavební činností, která znamenala zásadní proměnu lidských sídel a tím i celé krajiny. Nejen, že se kostely a domy modernizovaly podle dobové módy a výtvarného názoru, nejen, že se nad převážně nízkými domy mezi lešením zdvihaly dosud nevídaně vysoké a mohutné stavby kostelů, ale především se rozšířil dosud nepřilíš obvyklý prvek. Nad střechami usedlostí a domů vyrostly vysoké věže pro nově pořizované velké zvony, které již nemohly být nadále zavěšovány do sanktusníků nebo roubených zvoniček v kostelních krovech. Do poslední čtvrtiny 15. století bychom našli zděnou věž pouze u farního kostela v Českém Krumlově, Trhových Svinech, Soběslavi, Třeboni a nedokončeno zůstávalo dvouvěžové průčelí kostela v Prachaticích. Od konce 15. století začaly u řady venkovských kostelů vyrůstat nové zvonice a tím se v krajině objevily nové vertikální a pohledově významné komponenty, s kterými se středověký člověk na rožmberském panství dosud setkával jen zcela výjimečně.

IV. 5. Dokončování velkých staveb na počátku 16. století

V prvním desetiletí 16. století začíná pozvolna klesat intenzita stavební činnosti na církevních stavbách. Je to období, kdy se převážně dokončovaly velké stavby a jen výjimečně byly zahajovány nové projekty.

Kolem roku 1505 přistoupili měšťané ke stavbě nového východního závěru kostela v Trhových Svinech, který vyrůstal zvnějšku po obvodu staršího trojbokého kněžiště. Tvarosloví trhosvinenského trojlodí, dokončeného krátce před rokem 1500, se stalo vzorem pro zaklenutí tou dobou budovaného východního a severního ramene křížové chodby borovanského augustiniánského kláštera a několika blízkých kostelů. Stejný typ síťové klenby dokládá, že mezi lety 1500–1510 byla z části pod vlivem trhosvinenského kostela zaklenuta románská plochostropá loď kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici ve formě trojlodí s převýšenými bočními loděmi. K západnímu štítu se připojila hranolová věžice s hvězdově

⁵⁷⁷ LINTNER 1941, s. 58; KUBÁTOVÁ 1949, s.68; RADOVI, 1960, s. 449–450;

klenutou předsíní v přízemí a depozitářem v patře.⁵⁷⁸ Západní sedlový portál stropnického trojlodí se nápadně podobá jižnímu vstupu lodi kostela v Horním Dvořišti a portál na kruchtě stropnického kostela tvarově vychází ze stejně umístěného ostění v kostele v Dolním Dvořišti, což dokládá, že se provádějící stavitel inspiroval ještě jinými kostely na rožmberském panství. Shoda tvarosloví portálů posledně jmenovaných kostelů,⁵⁷⁹ ke kterým měl od konce 13. století patronátní právo vyšebrodský klášter, dává tušit působení mechanismu osobních a profesních vazeb při výběrů kameníků a výměně výtvarných motivů. Stejný typ síťové klenby a především tvar konzol potvrzují, že do okruhu staveb ovlivněných trhosvinenským městským kostelem lze s určitostí zařadit také nedaleký kostel sv. Jana Křtitele v Žumberku. Někdy kolem nebo po roce 1505 zde došlo k rozhodnutí zvýšit a rozšířit dosavadní loď na jižní a severní straně téměř do půdorysu čtverce. Nová jižní obvodová zeď vyrůstala zvnějšku hned vedle staré, což opět dokládá, že původní loď se obestavovala za provozu a staré zdi ustoupily až krátce před dokončením. Prostor v západní části zaujala čtyřdílná empora přístupná z interiéru lodi dnes neexistujícím točitým schodištěm.⁵⁸⁰ Na dvě trojice osmibokých pilířů a přízední klenební konzoly pak byly vloženy síťové klenby dokončené roku 1513,⁵⁸¹ přičemž zde vzniklo prostorově naprosto výjimečné krátké čtyřlodí. Do uvedené skupiny příbuzných staveb zřejmě patřilo také zaniklé dvoulodí⁵⁸² farního kostela sv. Václava ve Velešíně, kde raně gotickou plochostropou loď uzavřela po roce 1500 snad síťová klenba⁵⁸³ blízká výše uvedeným stavbám, nesená kamennými pilíři průřezu vyžlabeného oktogonu a kvadrilobu, jaký byl použit již v dvoulodních dispozicích v Kájově, Kaplici a v Malontech. Někdy po roce 1500 vyrostla v horní části náměstí ve Velešíně poměrně velká pozdně gotická kaple sv. Filipa a sv. Jakuba. Kněžiště zpevněné opěráky v nárožích osvětlovala lomená okna s kružbami. Interiér uzavřela křížová klenba s paprskem žeber v závěru, kde klínová žebra

⁵⁷⁸ CECHNER 1921, s. 293–294 - zřejmě na závěr prací byl do věže kostela pořízen roku 1514 zvon ulitý Václavem z (Nových) Hradů.

⁵⁷⁹ Dolní Dvořiště: PANGERL 1865, s. 31–33, list XXVI. –XXVII.; Horní Stropnice: PANGERL 1865, s. 38–42, list XXXIII. – XXXVII.,

⁵⁸⁰ Dosud se pod a na kruchtě zachovaly sedlové portály vstupu a výstupu, na vnějšku lodi se připojuje válcové těleso schodiště, jehož jednotlivé stupně jsou v převážné míře zapuštěny do dlažby při vchodu z návsi do prostoru bývalého hřbitova.

⁵⁸¹ Část pamětního nápisu s datací ve formě „• X III •“, tedy zkrácený tvar letopočtu: „(MD)XIII“ našel malíř Pavel Hála při rozšířeném restaurátorském průzkumu 4. srpna 2010. celý nápis odhalili restaurátoři 21. února 2012.

⁵⁸² Po barokní úpravě interiéru roku 1754 za faráře Ignáce Theofila Hostounského se nám z dvoulodní klenby zachovala pouze otisky klenebních čel na půdě, zbytky kamenných pilířů sloužící především jako podpora krucht a jedna jediná klenební konzola usazená pod přeneseným sanktuářem v přístavku na jižní straně kněžiště

⁵⁸³ Tvarosloví velešínského dvoulodí sice zapadá do uvedené skupiny kostelů, avšak ve farní kronice je na půdorysu kostela zachycujícím stav z doby před přestavbou roku 1748 zakresleno dvoulodí uzavřené formou prostých křížových kleneb. Otázkou zůstává, nakolik je půdorys věrohodným zachycením původního stavu a nakolik autorovou licencí. Plán uložen in: SOkA Č. Krumlov, fond F-34, Liber I. – Memorabilium Parochia Weleschin, ab 1732, fol. 107-108.

vybíhají z profilovaných zkrácených klenebních přípor. Lomeně sklenutý vítězný oblouk se otevíral do plochostropé lodi se dvěma páry kružbových oken po stranách, jejichž lomené záklenky jsou dosud zachovány na půdě objektu. Bývalá pozdně gotická kaple nesla strmou střechu mezi vysokými trojúhelnými štíty až do požáru roku 1906, kdy následovalo jejich snesení.

Mezi lety 1500–1510 byla u kostela v Nových Hradech dokončena věž a obvodové zdivo lodi, kterou však nakonec uzavřel provizorní trémový strop. Stejně jako v případě kněžiště, i tentokrát novohradští měšťané přecenili své finanční možnosti a na zaklenutí kostela si museli počkat téměř jedno století až do roku 1590. Krátce po roce 1500 prošel úpravami kostel sv. Jiljí v Rychnově u Nových Hradů,⁵⁸⁴ jak dokládají sedlové portály v podvěží a při schodišti na kruchtě.⁵⁸⁵ Mezi lety 1511–1517 se přestavoval kostel sv. Michaela Archanděla v Horním Dvořišti,⁵⁸⁶ kde vyrostl nový světlý presbytář, plochostropá loď s věží v severozápadním koutu a do jižní zdi lodi byl vložen rozměrný sedlový portál tvarově velmi blízký hlavnímu vstupu kostela sv. Mikuláše v Horní Stropnici (viz výše).

Na počátku 16. století došlo krátce před dokončením trojlodí kostela v Dolním Dvořišti k zásadní změně projektu. V době, kdy stály pilíře arkád a ze zdí vystupovaly klenební výběhy, bylo rozhodnuto interiér zvýšit a uzavřít místo hvězdové klenby nyní hustou sítí žeber. To se projevilo zřetelným zalomením nově nasazovaných žeber, níže položenými přízvedními oblouky na západní stěně a hmotou schodiště, které se z prostoru půdy náhle dostalo do interiéru kostela. Z větší části dokončený a pravděpodobně již zaklenutý kostel byl vysvěcen 11. července 1507.⁵⁸⁷ Nápadná podobnost tvarosloví spodní části kamenné kazatelny dolnovořištského kostela s křtitelnicí a především s jižním sedlovým portálem lodi kostela sv. Ondřeje v nedalekém Rychnově nad Malší dokládá, že pod vlivem stavby velkého městského kostela došlo někdy před rokem 1505 k přestavbě starší, dosud plochostropé lodi kostela. Z vnějšku vyrostly opěrné pilíře, v západní části byla vložena kruchta a na dva osmiboké pilíře pak usazena klenba dvoulodí, jejíž kápě ozdobila naprosto ojedinělá síť nepravidelně zakřivených žeber. Hranolová západní věž, postavená kolem roku 1490, prošla na počátku 16. století adaptací. Do nově valeně sklenutého přízemí byl z vnějšku zřízen portál s atypicky protínaným ostěním, čímž vznikla nová předsíň se vstupem do lodi. Křížová klenba bez žeber nahradila v patře dřevěný strop a vznikl tak zabezpečený deposit přístupný sedlovým portálem z právě zbudované kruchty. Komunikace na půdu vedoucí

⁵⁸⁴ SCHMIDT 1901, s. 20 – Odpustky, udělené kostelu 8. dubna 1500, byly určeny na opravu kostela.

⁵⁸⁵ CECHNER 1921, s. 131 – ve věži se dosud nalézá velký zvon z roku 1530.

⁵⁸⁶ MÄRTEN 1894, s. 169; CECHNER 1921, s. 65.

⁵⁸⁷ SCHMIDT 1900, s. 91;

původně interiérem věže se přesunula do lodi a dále na kruchtu. V druhém patře věže byla vytrhána trámová podlaha a snížen vstup z pudy lodi do zvonice. Práce na této stavební etapě skončily roku 1509, jak dokládá letopočet namalovaný na červenobílém dekorativním pásu pod korunní římsou jižního průčelí věže.⁵⁸⁸

Krátce před rokem 1500 převzal rozestavěnou loď kostela ve Chvalšínách vrchní rožmberský kameník Hans Getzinger, který zásadně změnil tvarosloví navržené ještě Mistrem hořického presbytáře. Někdy po roce 1506,⁵⁸⁹ ale ještě před rokem 1514⁵⁹⁰ uzavřel loď valenou klenbou s výsečemi, na níž rozehrál působivou síť kamenných kroužených žeber stejného typu, jako o několik let dříve v rodném Haslachu a později i v Rožmberku nad Vltavou. Pozoruhodná je nejen klenba, ale i malířská výzdoba rostlinnými motivy kolem kruhového svorníku, velký rožmberský erb a proti němu pak jméno Hanse Getzingera.⁵⁹¹ V prvním desetiletí 16. století se intenzivně budoval pavlánský klášter v Kuklově u Brlohu, kde bylo k roku 1509 dokončeno patrové východní křídlo konventu⁵⁹² s přilehlou částí křížové chodby uzavřené sklípkovými klenbami, které byly užity také v obdélném prostoru severního ramene. V přízemí kláštera se vedle kněžiště nacházel sedlový portál s letopočtem 1514 vytesaným v nadpraží a umožňující vstup do křížové chodby.⁵⁹³ Někdy kolem roku 1505 začalo v prostoru mezi starým kostelem sv. Ondřeje a konventem vyrůstat kněžiště nového klášterního kostela, jehož opěrné pilíře mají mnoho společných znaků s opěráky lodi kostela v nedalekých Chvalšínách (1499–1507). Lze proto přinejmenším soudit, že obě stavby navrhl stejný mistr a vzhledem k nevelké vzdálenosti je možno předpokládat i účast stejných kameníků. Sedlový portál mířící z klášterního kostela do křížové chodby je svým tvarem velmi podobný západnímu portálu kostela sv. Jana Křtitele v Zátoni, kde se po kratší pauze

⁵⁸⁸ Nepříliš zřetelný letopočet pod korunní římsou na jižní straně věže, je dosud čten jako 1709 a spojován s údajným zvýšením věže (k tomu viz CECHNER 1921, s. 264; – UPČ–3 1980, s. 277). Samotná zvonice s původní korunní římsou dokládá, že zvýšena nebyla a charakter letopočtu i tvar převrácené číslice pět je v době kolem roku 1500 zcela běžný, takže nic nebrání chápat letopočet jako 1509. Za konzultaci děkuji PhDr. J. Roháčkovi z ÚDU AVČR, v.v.i. v Praze. Stejný typ číslice pět nalézáme na západním arkýři kostela sv. M. Magdaleny ve Chvalšínách, kde je v omítce proveden letopočet 1507.

⁵⁸⁹ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=18> – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny, krov nad lodí – D. 1505/1506

⁵⁹⁰ Malba Posledního soudu nad vítězným obloukem je označena letopočet 1514, který určuje dobu, před níž byla loď zaklenuta.

⁵⁹¹ PAVELEC 2000, s. 86–91.

⁵⁹² Ve východním křídle konventu je na překladu pravoúhlého okna v prvním patře krátkého rizalitu vytesáno datum 1509.

⁵⁹³ ŠPAČEK 1862, s. 139 – „Na vchodu do chodby křížové, ..., jest viděti letopočet 1514 v gotických číslicích“; Mareš – Sedláček, Soupis Krumlovska 1918, s. 309 a obr. 254a – autoři mylně udávají rok 1512, neboť jak dokládá připojená kresba portálu, zaměnili poslední číslici letopočtu - gotickou čtyřku za arabskou dvojku, takže je zřejmé, že správný tvar letopočtu byl 1514, – na s. 305 uvádí „...hlavní brána ovální (?) z kvádrů, jíž šel vchod do konventu, na jejíž Hořejší části je vytesán rok 1514.“ Portál existuje, je skutečně označen letopočtem 1514 a dnes je zakryt mladší přístavbou.

budovala mezi lety 1500–1510⁵⁹⁴ nová větší loď, uzavřená nakonec valenou klenbou se sítí žeber vzniklou redukcí kroužených kleneb Hanse Getzingera. Hlavní sedlový portál (kolem 1505) zátoňské lodi skrytý v jižní předsíni se tvarově téměř shodoval s portálem ve zdi před západním průčelím kostela sv. Linharta v Horní Vltavici⁵⁹⁵ (zatopen přehradou Lipno). Díky velmi těsné příbuznosti obou vstupů můžeme oprávněně usuzovat na významnou pozdně gotickou úpravu vltavického kostela v prvním desetiletí 16. století, kdy vznikl pravděpodobně hlavní portál lodi přenesený při barokní úpravě kostela v letech 1766-1768 do ohradní zdi hřbitova.⁵⁹⁶ Kolem roku 1505 se začalo se stavbou nového a většího kněžiště u kostela Božího Těla⁵⁹⁷ (dnes sv. Tomáše) ve vsi Svatý Tomáš pod Vítkovým Kamenem, kde byla roku 1515 dokončena síťová klenba kněžiště⁵⁹⁸ zřetelně ovlivněná konstrukcemi, které použil Hans Getzinger u kostelů v Haslachu, ve Chvalšínách a také v Rožmberku. Mezi lety 1500–1510 pokračovala stavba zbylých křídel ambitu kláštera českokrumlovských minoritů se síťovými klenbami a okny doplněnými bohatými kružbami složenými z plaménkových a geometrických motivů. Severní křídlo konventu podél kostela zaujal dvoulodní prostor, jehož síťovou klenbu nesou stáčené sloupy. Tzv. kolační křídlo sloužilo ve středověku jak ke každodennímu večernímu shromáždění mnichů a předčítání kompletáře, tak k pravidelnému sobotnímu liturgickému mytí nohou za zpívání antifony „Mandatum novum“.⁵⁹⁹ Stavební úpravy kláštera se zřejmě protáhly do roku 1519, kdy máme ještě zachovánu zpráva o odkazu na jeho budování.⁶⁰⁰

Listinou vydanou 30. listopadu 1509 králem Vladislavem Jagellonským získal Petr z Rožmberka část zlatokorunského klášterního zboží, za což slíbil věnovat konventu 600 kop grošů českých na jeho opravu a stavbu. Rožmberský vladař měl zároveň dohlížet, aby

⁵⁹⁴ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 457 – letopočet 1510 se nalézal na rožmberském erbu vymalovaném na východním štítu lodi; LAVIČKA - ŠIMŮNEK 2008–2009, pozn. 41, s. 97 – v září 2008 byly na východním štítu lodi nalezeny v pravém horním rohu erbovního štítku nepatrné zbytky uvedeného letopočtu.

⁵⁹⁵ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 446 – obr. 360a, s. 448 – obr. 361.

⁵⁹⁶ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 441.

⁵⁹⁷ PANGERL 1865, s. 385 – Die Rosenbergische Chronik des Jakob von Gratzen (text dokončen r. 1479) - „Anno MCCCXLVII... obiit... Petrus de Rosenberg ...Item in Witigsteyn [ecclesia, capella] in honore *corporis Christi* [construxit]“; totéž: ZOUBEK 1868, s. 216–217.

⁵⁹⁸ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. XIII – roku 1512 přichází ještě odkaz na stavbu kaple sv. Tomáše pod Vítkovým kamenem; ILG 1891, s. 91 – uvádí, že v presbytáři viděl na štítku vytesaném na klenební přípoje letopočet ve tvaru „IVI7“ tedy rok 1515 a pod ním kamenickou značku, obojí je reprodukováno na připojené kresbě. Tvar gotického čísla 5 připomínající arabské číslo 7 nalézáme v letopočtu 1507 na arkýři západního průčelí kostela ve Chvalšínách a rovněž na jižním úseku korunní římsy věže kostela v Rychnově nad Malší s letopočtem 1509. Ani kombinace gotických a arabských čísel v jednom letopočtu nebyla ve středověkou výjimkou, jak dokládá letopočet 1494 na deskovém obrazu archy z Doudleb s výjevem Smrti Panny Marie (AJG Hluboká nad Vltavou), kde má první čtyřka gotický tvar měchýřku a druhá je namalovaná jako zrcadlově převrácená arabská číslice.

⁵⁹⁹ BINDING – UNTERMANN 1985, s. 200; KINDER 1997, s. 139–140.

⁶⁰⁰ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. XII.

zmíněný obnos nebyl použit jinak než na budování kláštera.⁶⁰¹ Zda a v jaké míře došlo k naplnění zmíněného závazku, však již dnes nelze zjistit. Někdy v první čtvrtině 16. století byla v Kaplici, při cestě západně od náměstí postavena kaple sv. Barbory. Barokně upravená, původně plochostropá budova měla polygonální závěr a v jihozápadním koutu malou zvoničku. Profilovaný kamenný sokl po obvodu stavby dokládá, že kaple má pozdně středověký původ i rozsah.

IV. 6. Kroužené klenby v letech 1510–1520

Právě v druhém desetiletí byly fyzicky realizovány kroužené klenby Hanse Getzingera (Chvalšiny, Rožmberk) a jeho tvorbou inspirované stavby, navržené však převážně již počátkem století.⁶⁰² Stavební činnost již prakticky ustala na většině kostelů v centrální části dominia a s ojedinělými novými projekty bychom se setkali spíše v okrajových a výše položených oblastech Šumavy.

Kolem roku 1505 zahájená stavba nového kněžiště se sakristií a tzv. křestní kaplí na severní straně kostela v Trhových Svinech se krátce po roce 1510 dostala pod střechu.⁶⁰³ Brzy poté byl prostor kněžiště uzavřen retrospektivní formou upravené parléřovské síťové klenby „milevského“ typu, vyrůstající na stěnách ze stáčených klenebních přípor. Křestní kaple dostala hvězdovou klenbu nesenou stejným typem stáčených přípor a v roce 1518 skládali kostelníci počty v nové (*křestní*) kapli.⁶⁰⁴ Již v roce 1520 stál v kostele nový hlavní oltář s ústřední sochou sedící Panny Marie s Ježíškem.⁶⁰⁵ Během dokončování východní části kostela, nebo i v kratším časovém odstupu došlo k rozhodnutí vybudovat před západním průčelím obrannou věž. Stavba na půdorysu písmene U byla přiložena na spáru ke dvojici opěráků, které tak předurčily její šířku a polohu. Kamenné klíčové střílny na exteriéru, z nichž krajní jsou diagonálně pootočené, a zbytky dřevěných příček pro zaklesnutí hákovnic ve špaletách uvnitř zřetelně dokládají, že se zde skutečně jednalo o obranný úmysl a nikoliv jen, jak bylo již počátkem 16. století běžné, o módní a reprezentativní užívání obranných prvků zvané krenelování.

⁶⁰¹ PANGERL 1872, list. CCLII., s. 574–576.

⁶⁰² LAVIČKA 2007a, s. 141–160.

⁶⁰³ <http://www.dendrochronologie.cz/databaze?pg=61> – Trhové Sviny, presbytář kostela – D. 1509/1510.

⁶⁰⁴ SOA Třeboň, CS, II–85–1p, fol. 3r. – 30. března 1518, soupis *klenotuov* svinenského kostela, vydaný kostelníky při počtu, předkládaném konšelům „v nové kaple“.

⁶⁰⁵ Letopočet 1520 namalovaný na soklu sochy, která je dosud na hlavním oltáři kostela.

Počátkem 16. století pokračovala přestavba kostela v Černici u Zlaté Koruny,⁶⁰⁶ kde se nový farář někdy po roce 1511 rozhodl zaklenout raně gotickou, dosud plochostropou loď.⁶⁰⁷ V interiéru byla na dva půlkruhové arkádové oblouky vložena kruchta a při podélných stěnách vyrostly vždy dva kamenné profilované pilíře vzájemně rozepřené segmentovými pasy usazenými v koutech na masivní kamenné konzoly, aby se tak rozesla váha klenební konstrukce mimo obvodové zdívo staré lodi postrádající nezbytné opěráky. Kýžené vertikality interiéru se dosáhlo vložením klenební skořepiny do prostoru krovu, čímž vrcholnice nové valené konstrukce značně přerostla korunu staršího zdiva, a proto musel být na západě lodi vyzděn nový trojúhelný štít, aby zakryl zvýšený prostor interiéru. V roce 1515 zaplatil farář Ondřej Czeliatnar za dokončení síťové klenby v lodi černického kostela celkem 144 kop a 23 grošů.⁶⁰⁸ Mezi lety 1510–1520 probíhala vestavba⁶⁰⁹ dvoulodí a západní zpěvácké kruchty do obvodového zdiva starší, dosud plochostropé lodi kostela sv. Kateřiny v Hořicích. Na jižní straně se otevřel nový sedlový portál s bohatě přetínaným ostěním, které má některé tvarové znaky shodné se spodní částí západního portálu kostela v Černici, pořízeného před zaklenutím lodi roku 1515. K západní stěně hořické lodi byla přiložena hudební kruchta usazená na dvoudílnou arkádu, podklenutá síťovou klenbou a přístupná původně zaniklým schodištěm při jižní zdi. V ose lodi vyrostly dva osmiboké pilíře v horní polovině s vyžlabenými hranami, aby podchytily dvě v principu valené klenby s výsečemi po stranách. Klenební kápě pokryla hustá síť žebor, v jejichž zdánlivě symetrické kompozici lze nalézt několik záměrných tvarových nepravidelností.

Ještě v druhém desetiletí 16. století pokračovala stavba pavlánského konventu v Kuklově nad Brlohem, neboť v roce 1514 uzavřela celý areál hlavní brána a současně byl pořízen vstup do křížové chodby.⁶¹⁰ Velkorysý projekt klášterního kostela, který měl mít ještě loď neznámého rozsahu⁶¹¹ musel být nakonec někdy koncem druhého nebo ve třetím desetiletí 16. století

⁶⁰⁶ PETR 1919, s. 7 – za papeže Alexandra VII. propůjčilo dvanáct římských kardinálů 2. října 1500 kostelu vždy ve svátek patronky kostela, sv. M. Magdaleny 100 denní odpustky všem, kteří přispějí na stavbu kostela.

⁶⁰⁷ Černice, inventář kostela sv. Máří Magdaleny z roku 1799, pag. 6 – rukopis uložen ve farním archivu. - V roce 1511 zemřel dosavadní černický farář Řehoř z Blanska u Kaplice (*Gregor de Blanska*) a na jeho místo nastoupil Ondřej Czeliatnar (*Andreas Czeliatnar*), což bychom mohli chápat jako možné datum post quem pro realizaci klenby lodi, kterou zaplatil a pravděpodobně i objednal.

⁶⁰⁸ Černice, inventář kostela sv. Máří Magdaleny z roku 1799, pag. 6 – rukopis uložen ve farním archivu.

⁶⁰⁹ MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 67 – krumlovský měšťan Pavel Hoch odkázal 28. prosince 1512 peníze na stavbu kostela v Hořicích.

⁶¹⁰ ŠPAČEK 1862, s. 139; V, s. 305, 309 a obr. 254a.

Mareš – Sedláček, *Soupis Krumlovsko* 1918, s. 305 – ještě v počátku 18. století zde stála hlavní brána oválná (?) z kvádrů, jíž šel vchod do konventu, na jejíž hořejší části vytesán rok 1514.

⁶¹¹ Profilovaný sokl náležející snad vítěznému oblouku je dosud patrný v jihozápadní části kostela a vyložené kameny v obvodovém zdivu kněžiště, tzv. „šmorce“ pro navázání další etapy, dokládají úmysl se stavbou pokračovat dále k západu.

zřejmě z finančních důvodů zredukován.⁶¹² Kněžiště v západní části provizorně uzavřela kamenná příčka s lomeným portálem, který měl bohatě členěné ostění. Zaklenutí křížové chodby a prázdné kapsy⁶¹³ ve zdivu kněžiště napovídají, že i v klášterním kostele se plánovala stejná, avšak nikdy nerealizovaná sklípková klenba. Otvory po trámech dřevěné kruchty v západní části kostela původně přístupné sedlovým portálem z patra kláštera zřetelně ukazují, že interiér byl liturgicky využíván, musel být proto zastřešen a pravděpodobně uzavřen trémovým stropem. Vzhledem ke zjištěným znakům úsporného dokončení lze oprávněně předpokládat, že do oken kostela nikdy nebyly vloženy plánované kružby.

Listinou vydanou 13. dubna 1491 spojil Papež Innocenc VIII. dohromady⁶¹⁴ poustevnu sv. Jana Křtitele s eremitáží ve Výtoni (Hýrově) u Frymburku.⁶¹⁵ Zároveň zde mohl být vystavěn nový kostel se zvonici a konvent s dormitářem, kde měly oba poustevnické řády žít společně, ale každý podle svých pravidel.⁶¹⁶ Již 29. dubna 1495 vizitátor Alexandr zjistil, že příslušníci obou řeholí se řídí regulemi eremitů.⁶¹⁷ Roku 1510 vydal administrátor pražské konzistoře Ambrož z Plzně odpustkový list pro poustevnu sv. Jana Křtitele.⁶¹⁸ Přibližně mezi lety 1515–1523 vyrůstal⁶¹⁹ na místě staré poustevny nový konvent s kostelem sv. Antonína (dnes sv. Filipa a sv. Jakuba).⁶²⁰ Ve dnech 3. a 4. května 1523 zde pobýval pasovský světící biskup Bernard Meurl von Liban. První den vysvětil hlavní oltář ke cti Nejsvětější Trojice a sv. Antonína, druhý den pak konsekroval v lodi šest bočních oltářů.⁶²¹ Zpráva dovoluje soudit, že klášterní kostel musel být v té době již alespoň zastřešen. Opěráky lodi a kněžiště sice dokládají úmysl stavbu zaklenout, ale pravděpodobně pro nedostatek finančních prostředků byl interiér svatyně provizorně uzavřen dřevěným stropem.⁶²² Opěrný pilíř kněžiště prorůstající interiérem sakristie ukazuje, že se s její stavbou zprvu nepočítalo. Na jižní straně kostela vyrostla v první čtvrtině 16.

⁶¹² MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 304 – roku 1512 odkázal krumlovský měšťan Mikuláš Slepíčka z Nažic 5 kop na mše, roku 1517 krumlovský měšťan Mikuláš Petrlík ze Strádova odkázal poustevníkům u sv. Ondřeje 10 kop a nejmenovaná paní 2 kopy míšeňské. Anna Sýkorová učinila odkaz klášteru ještě 27. května 1518.

⁶¹³ Zachované kapsy pro založení plánované klenby jsou však vzhledem k výšce oken a koruny kněžiště relativně nízko, což vyvolává otázku, zda během stavby nedošlo k rozhodnutí celou stavbu zvýšit.

⁶¹⁴ K problematice a lokalizaci obou pousteven naposledy: LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009, s. 91–92

⁶¹⁵ PANGERL 1871, s. 12.

⁶¹⁶ PANGERL 1871, s. 13.

⁶¹⁷ PANGERL 1871, s. 14.

⁶¹⁸ PANGERL 1871, s. 13.

⁶¹⁹ TRAJER 1862, s. 249–250 – uvádí, že poustevníci začali se stavbou kostela kolem roku 1522. Vzhledem k vysvěcení hlavního a dvou vedlejších oltářů již roku 1523 je zřejmé, že se stavbou muselo začít dříve; CECHNER 1921, s. 74 – roku 1515 přikročili mniši ke stavbě nynějšího kostela.

⁶²⁰ PANGERL 1871, s. 11 – kaple sv. Antonína je zde doložena 19. února 1474; TRAJER 1862, s. 250 – po restauraci kostela roku 1644 byl hlavní oltář vysvěcen 5. června 1645 ke cti sv. Filipa a sv. Jakuba.

⁶²¹ PANGERL 1871, s. 18.

⁶²² Zbytek erbu vyšebrodského opata Georga Wendschuha (1641–1668) a omítka nad klenbami na půdě kněžiště i lodi dokládají, že nynější žebrové klenby pochází až z let 1883–1886, kdy proběhla velká obnova kostela. K novogotické úpravě viz: CECHNER 1921, s. 74.

století budova konventu, z něhož se dosud zachovalo pozdně středověké východní křídlo navazující kolmo na sakristii. Paralelně vedené rameno předstupující před západní průčelí kostela zachytily fotografie ještě v první polovině 20. století. Ze snímků je zřejmé, že v 16. století byla postavena jen část o dvou okenních osách a šmorce⁶²³ vystupující z jihozápadního nároží dokládaly nikdy nerealizovaný plán na jeho dokončení. Pouze v návrhu zůstalo zřejmě i jižní křídlo, které by uzavřelo konvent a vytvořilo oddělený prostor vnitřního dvora. Zbývající zástavba zachycená fotografiemi a půdorysně na starých mapách⁶²⁴ vznikla zřejmě druhotně až po opuštění kláštera a sloužila novým majitelům k obytným i hospodářským účelům.

Ve dvacátých letech 16. století přistoupili měšťané ke zvýšení a dokončení kněžiště kostela v Rožmberku nad Vltavou, stojícího tu prozatím jen v podobě obvodového zdiva. Na staré klenební přípory a výběhy byla usazena konstrukce, kterou díky kvalitě provedení a očividné podobnosti s krouženými klenbami lodi kostela v Haslachu a ve Chvalšínách, kde je zachována signatura vrchního kameníka, lze bezpochyby připsat Hansi Getzingerovi. Roku 1525 byla dokončena druhá stavební etapa rožmberského kněžiště a také jižní předsň lodi,⁶²⁵ na jejíž hvězdové klenbě nalézáme motiv „nýtování“ žeber stejně jako u vítězného oblouku a v závěrové partii kněžiště.

Kolem roku 1515 byl v kostele sv. Víta v Českém Krumlově postaven vysoký sanktuář⁶²⁶ zdobený naturalistickým motivem suchých osekáných větví a v patě schránky polopostavou anděla nesoucího štítek s reliéfní trnovou korunou. Sochařská výzdoba a větší část původní polychromie je však ztracena. Ve stejné době vyrůstala vedle krumlovského farního kostela nová kaplanka s vysokými zubatými štíty.⁶²⁷ Již roku 1499 získal rožmberský kancléř Václav z Rovného dům perníkáře Krále⁶²⁸ a daroval jej zdejšímu kaplanům.⁶²⁹ Jelikož stavení záhy přestalo postačovat, koupil kancléř v roce 1513 od vdovy Kateřiny Promarové dům, „*který leží mezi schodem kostelním a domem Šlemarovým.*“⁶³⁰ „*Dům byl stavení lehkého a*

⁶²³ SOA Třeboň, pracoviště Č. Krumlov, sbírka fotografií a pohlednic, i. č. 8.168 A - tištěná pohlednice z doby po r. 1890, odeslána 1898, záběr označený „*Aus der ehemalig. Einsiedeler*“, kde z nároží objektu zřetelně vystupují šmorce. Kvalitní snímky zachycující stav nedokončeného západního křídla konventu v první polovině 20. století jsou uloženy ve fotoarchivu NPÚ ÚP Praha pod i. č. N059562, N059563.

⁶²⁴ Císařské povinné otisky ze stabilního katastru – mapa Hinter Heurauffel z druhé čtvrtiny 19. století, dostupné na: http://archivnimapy.cuzk.cz/cio/data/cio/9031-1/9031-1-001_index.html

⁶²⁵ V malované kartuši na klenbě v ose závěru při východní stěně nalézáme pod sebou tři letopočty „*1525 – 1628 – 1700*“. Charakter písma napovídá, že v první třetině 17. století byl na klenbě kněžiště novou formou přepsán středověký letopočet 1525 doplněný tehdy o datum 1628, které mělo připomínat celkovou obnovu kostela. Datum 1525 verifikuje rovněž znaková galerie na klenbě. Blíže k tomu viz: Lavička, Kroužené klenby 2007, s. 147-148.

⁶²⁶ LAVIČKA 2009, s. 75–83.

⁶²⁷ Štíty byly sneseny roku 1923 a dnešní podoba je výsledkem rekonstrukce z roku 1980.

⁶²⁸ KUBÍKOVÁ 1994, s. 158 – dnešní č.p. 168 v Kostelní ulici.

⁶²⁹ SOkA Č. Krumlov, Prelátský farní úřad Č. Krumlov, F-1, listina sign. I/124.

⁶³⁰ LANCINGER – MUK 1967, s. 1, 10–15; KUBÍKOVÁ 1994, s. 158 - dnešní č.p. 159 v Horní ulici.

chatrného, ..., proto obořiv ten dům téměř všecken, na tom místě jiný sem znova udělal a ustavil svým vlastním a znamenitým nákladem“, aby jej 2. listopadu 1518 převedl na kaplany.⁶³¹ Z darovací smlouvy s popisem jednotlivých místností vyplývá, že budova s příbytky jednotlivých kaplanů, s kaplí sv. Pavla,⁶³² s pokojem pro hosty, čeledí a pokojem pro nemocné či komorami na ukládání věcí, byla postavena mezi lety 1513–1518 a úplně dokončena roku 1520.⁶³³ Zatímco v interiéru na chodbách, černé kuchyni a v kapli sv. Pavla nalézáme ještě pozdně gotické sedlové portály a síťové klenby vycházející z kroužených kleneb Hanse Getzingerera, k jehož dílu se hlásí také nárožní arkýř obrácený k severozápadu do Horní ulice, tak profilace ostění velkých křížových oken a jižního portálu s půlkruhovým tympanonem již oznamují nezadržitelný nástup renesance.⁶³⁴

Rožmberské panství zasáhl svou činností zcela okrajově mistr Wendel Roskopf ze Zhořelce, který v letech 1515–1516 představoval radnici v Táboře a pravděpodobně také zámek v Bechyni. Někdy v té době na žádost měšťanů navrhl kruchtu ve farním kostele sv. Petra a Pavla v Soběslavi, odkud byl snad počátkem roku 1517 odvolán do Zhořelce. Stavbu prováděl bez náležitých zkušeností a nepříliš pečlivě jeho pomocník, takže se empora nakonec roku 1519 zřítily.⁶³⁵ Kruхта s půlkruhově klenutou trojosou arkádou, lomenými bezžebernými klenbami a zděným parapetem členěným patnáctidílnou slepou arkaturou byla opravena a dokončena již bez Roskopfovi přímé účasti.

V roce 1523 byla upravována nebo snad i nově postavena věž kostela Povýšení sv. Kříže ve Veselí nad Lužnicí nákladem cechu pekařů. Ten zanechal svůj znak v kolčím štítu položeném doprostřed letopočtu vytesaného v nadpraží sedlového portálu, kterým se původně vstupovalo z interiéru lodi do patra věže farního kostela.

Stavitel Ambrož dokončil v roce 1535 kostel sv. Filipa a Jakuba ve Velešíně, kde byl omítnut a vymalován interiér plochostropé lodi.⁶³⁶ V roce 1534 byl v neznámém rozsahu upraven kostel sv. Máří Magdaleny v Majdaleně, o čemž hovoří malovaná nápisová páska nad vítězným obloukem: „AN[N]O DOMINI M[D]XXXV“. K uvedenému datu lze snad

⁶³¹ KUBÍKOVÁ 2006, č. 3, s. 195; KUBÍKOVÁ 1994, s. 158.

⁶³² SOkA Č. Krumlov, fond Purkmistrovský úřad Č. Krumlov 1341–1791, sign. K-1 321, Testament Búech, fol. 4v -5r/v – Markéta pražská ve svém testamentu 14. června 1515 uvedla: „Item najprve odkazuji na okno do fary, kdež se Boží Tělo uchovati má V. kop [grošů]. Tento odkaz by bylo s ohledem na uvedené souvislosti možno interpretovat jako příspěvek na stavbu kaple v nově budované kaplance.

⁶³³ V půlkruhovém tympanonu jižního vchodu je vytesán pamětní nápis „ANNO [SALVTIS [MCCCCXX [VENCESLAVS [ROWNENSIS“, který je potřeba chápat jako dokončení prací.

⁶³⁴ Současná podoba západního průčelí se stupňovitým štítem je výsledkem velké rekonstrukce realizované roku 1980 na základě průzkumu a dobových vyobrazení.

⁶³⁵ KOTRBA 1968, 116–117, s. 124 – pozn.11.

⁶³⁶ Nápisové pásky na západní stěně lodi a nad vítězným obloukem s textem: „1535 / AMBROŽ / 1535“ odkryl během restaurování interiéru na konci března a počátkem dubna 2011 restaurátor Jiří Bláha. Páska na východní stěně musela být z provozních důvodů opět zakryta.

vztáhnout zřízení pravoúhlého portálu s okoseným ostěním na jižní straně kněžiště a vznik konzoly s rožmberským erbem na severní stěně. Otázkou nadále zůstává, zda byla původní kaple roku 1534 nahrazena nynějším klenutým kněžištěm a lodí, nebo se jednalo o rekonstrukci menšího rozsahu.

IV. 7. Kostel ve Frymburku a dohasínání jihočeské pozdní gotiky

Stejně jako kostel v Kájově na pomyslném začátku, tak výrazně a osamoceně stojí kostel ve Frymburku na samém závěru rozmanité a pozoruhodné pozdně středověké stavební produkce na Rožmberském dominiu.

Někdy v druhé polovině 20. let 16. století začalo město a cechy se stavbou nového velkého kostela sv. Bartoloměje ve Frymburku. K roku 1530 byla dokončena⁶³⁷ sakristie s kostnicí v suterénu a s depozitem v patře, a ke koruně vyzdviženo obvodové zdivo kněžiště s opěrnými pilíři, které jako jediné ve sledované oblasti vrcholí zhoupnutou stříškou.⁶³⁸ Nový závěr s velkými trojdílnými okny spojil s lodí půlkruhově klenutý vítězný oblouk. Krátce na to byl presbytář uzavřen hustou síťovou klenbou s polovinou hvězdového pole v závěru, které se svým půdorysným průmětem nápadně podobá téměř současné východní části klenby v kněžišti kostela sv. Ondřeje v Rychnově nad Malší, dokončené někdy na přelomu první a druhé třetiny 16. století, nebo snad až kolem roku 1537,⁶³⁹ ale svou základní koncepcí vycházející ještě z kroužených kleneb Hanse Getzingera.⁶⁴⁰ Hustá síťová klenba frymburského kněžiště je svou konstrukcí velmi blízká, avšak nikoliv totožná se síťovou klenbou presbytáře kostela v Nových Hradech, která byla někdy ve 20. nebo 30. letech 16. století vložena v interiéru na starší klenební přípory a konzoly (viz výše). Ve stejné době spojil sakristii s kněžištěm novohradského kostela pravoúhlý portál s již čistě renesanční profilací ostění. Po sklenutí presbytáře kostela ve Frymburku následovala vzápětí, ještě během 30. let 16. století stavba velmi prosté lodí, která má stejně profilovaný sokl a od počátku byla koncipována jako plochostropá, o čemž svědčí absence opěrných pilířů. Na

⁶³⁷ Na sv. opěrném pilíři kněžiště je vytesán letopočet 1530.

⁶³⁸ Zhoupnuté stříšky byly použity na opěrných pilířích při stavbě lodí kostela sv. Mikuláše v Haslachu mezi lety 1490–1500.

⁶³⁹ CECHNER 1921, s. 263 : „Obec...byla cí. Ferdinandem I. v roce 1537 povýšena na městečko...“.

⁶⁴⁰ LAVIČKA 2007a, s. 151–152.

závěr vyrostl na západní straně strmý trojúhelný, nebo lichoběžníkový štít střechy,⁶⁴¹ z něž se po požáru dodnes při nárožích zachovaly jen paty s ostrými náběhy kamenných říms.

Výrazně členěné ostění vstupu do sakristie kostela ve Frymburku se třemi exempláři stejné kamenické značky dokládá spojitost s podobným sedlovým portálem, druhotně osazeným v hospodářské budově fary v nedalekém Světlíku. Profilace ostění se stejnou kamenickou značkou vznikla redukcí frymburského vstupu, jako dílo stejného kameníka kolem roku 1525. Vzhledem ke zbytku sedlového portálu v prvním patře věže kostela sv. Jakuba staršího ve Světlíku lze předpokládat, že téměř současně se stavbou nedalekého frymburského kostela prováděla stejná skupina kameníků přinejmenším přestavbu věže nebo celé svatyně. Zmíněný portál a několik dalších profilovaných kamenných prvků uložených dosud na farním dvoře ve Světlíku mohou být pozůstatkem pozdně gotické stavební etapy, která zanikla při novorománské přestavbě kostela v letech 1872–1874.⁶⁴² Úvahu o příbuznosti uvedených kostelů podporují nejen stejné architektonické detaily a kamenické značky, ale navíc skutečnost, že obě farnosti spadaly nejpozději od počátku 14. století⁶⁴³ pod duchovní správu nedalekého premonstrátského kláštera Schlägl v Horních Rakousích. Jak ukazuje průzkum architektury, měl tento statut velký vliv také na tvarosloví kostela ve Frymburku. Nalézáme u něj podobné hvězdicové konzoly a vyžlabené klenební přípory jako u empor kostelů v Nových Hradech a Rožmberku nad Vltavou a v kněžišti kostela tamtéž, budovaných kolem roku 1500 a v prvním desetiletí 16. století, zjišťujeme rovněž některé shody v tvarosloví i s o málo starším kostelem sv. Antonína (dnes sv. Filipa a sv. Jakuba) v nedaleké Výtoni. Frymburský kostel se však v řadě ohledů vymyká ze souboru pozdně gotické architektury na rožmberského panství. Již raně renesanční profilaci kamenného soklu ve tvaru zvonovnice bychom zde hledali marně, ale vzhledem ke zjištěným vazbám nepřekvapí, že ji nalézáme na soklu severozápadní části chrámu Nanebevzetí Panny Marie premonstrátského kláštera ve Schläglu (OÖ), která vznikla před rokem 1514.⁶⁴⁴ Jelikož byl klášterní kostel po požáru roku 1626 výrazně barokizován, objevujeme očekávané formální souvislosti teprve v blízkém okolí. Z architektonického hlediska velmi příbuzný kostel sv. Víta se zachoval 20 km jižně od Frymburku v obci St. Veit im Mühlkreis (OÖ), kde se kolem a po roce 1520

⁶⁴¹ WENZIG – KREJČÍ 1860, s. 265 – velké škody utrpěl Frymburk při požáru roku 1857; http://www.ckrumlov.info/docs/cz/region_histor_fkosfr.xml; František Schusser, Farní kostel sv. Bartoloměje ve Frymburku – střecha kostela shořela roku 1866.

⁶⁴² MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. 398–399.

⁶⁴³ TRAJER 1862, s. 261, 247; PRÖLL 1877, s. 40, 26–27; PICHLER 2003, list 14, s. 34–35, list. 62–63, s. 79–81; – Vítěk z Krumlova věnoval klášteru kostel ve Světlíku, což 16. června 1258 potvrdil biskup Jan III. z Dražic; – Jindřich z Rožmberka předal kostel sv. Bartoloměje ve Frymburku klášteru 29. května 1305.

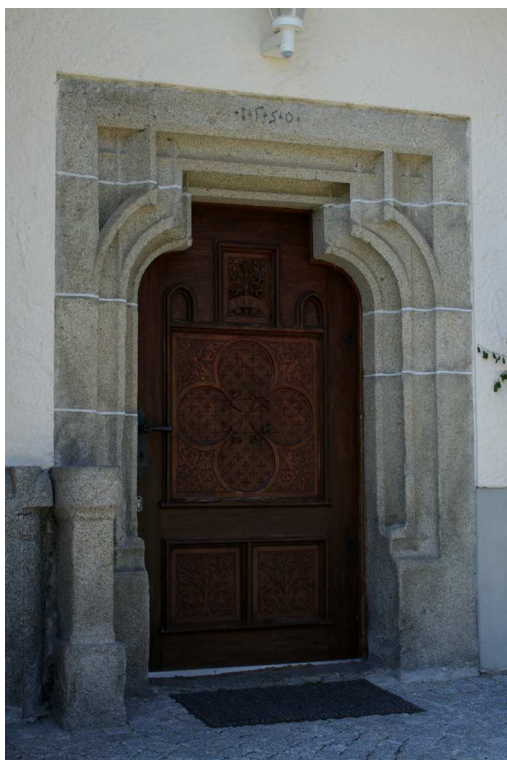
⁶⁴⁴ ADAM & kol. 2003, s. 815 – po požáru v letech 1498/1499(?) byl kostel – „*corpus ecclesie de novo reparatum*“ – roku 1514 vysvěcen.

budovalo kněžiště⁶⁴⁵ se sakristií na jižní straně, se soklem tvaru zvonovnice, opěrnými pilíři členěnými shodně profilovanými římsami a ukončenými prohnutou stříškou s protínanými profily na krajích. V interiéru jsou sokly arkád empory a vložených pilířů srovnatelné svou profilací se spodní partií frymburského vítězného oblouku. V kněžišti svatovítského kostela zjišťujeme totožně tvarované sedile, ale především v závěru vyrůstají stejně vyžlabené klenební přípory z válcových soklů, které jsou svým provedením a reliéfem prakticky identické se stejnou partií kněžiště kostela ve Frymburku. Architektuře frymburského kostela není příliš vzdáleno ani dvoulodí kostela sv. Jiljí budované roku 1525 v obci Schenkenfelden (OÖ) blízko Bad Leonfeldenu,⁶⁴⁶ tedy přibližně 22 km jihovýchodně od Frymburku. V obou zmíněných stavbách samozřejmě pozorujeme i řadu osobitých forem a konstrukcí, které bychom u kostela ve Frymburku nenašli. Uvedené srovnání však napovídá, jak probíhal výběr a výměna tvarových motivů. Kamenické značky sice dokládají ve Frymburku účast kameníků, kteří pracovali po několik desetiletí na stavbách kostelů na Krumlovsku, ovšem použitý tvarový rejstřík se výrazně liší od kostelů na rožmberském panství. Již připomenutá vazba Frymburku ke Schläglu dokládá, že klášter jako patron hrál zásadní roli při volbě kamenického mistra.⁶⁴⁷ Je pravděpodobné, že tento mistr vedl počátkem 16. století renovaci premonstrátského klášterního kostela a v druhém desetiletí pracoval na stavbách několika kostelů v blízkém okolí. Ve 20. letech 16. století přišel do Frymburku, aby řídil stavbu nového farního kostela, kde pracovali místní kameníci podle jeho osobitých předloh, ale částečně i s využitím „domácího“ tvarosloví.

⁶⁴⁵ Na severní straně kněžiště je v nadpraží sedlového portálu vytesán letopočet 1520.

⁶⁴⁶ Nad hlavním jižním portálem lodi je vsazena kamenná deska s vytesaným pamětním nápisem: „Das • Gepau • ist // gemacht • in der // Pauern • Krieg //1525 WH“

⁶⁴⁷ Stejný vliv měl i klášter ve Vyšším Brodě, jak dokládá tvarosloví kostelů v jeho správě (viz výše v textu).

Vlevo St. Veit im Mülkreis, sv. Vít – severní portál kněžiště (dat. 1520),
Vpravo Frymburk, sv. Bartoloměj – portál sakristie (před 1530).

Vlevo St. Veit im Mülkreis, sv. Vít – klenební přípora v kněžišti (kolem 1520),
Vpravo Frymburk, sv. Bartoloměj – klenební přípora v kněžišti (před 1530).

IV. 8. Nástup renesance a reminiscence gotiky po polovině 16. století

V druhé polovině 16. století byly kostely na rožmberském panství již jen nepatrně upravovány převážně přístavbami předsíní nebo vkládáním hřebínkových kleneb do vedlejších prostor.

V letech 1542–1544⁶⁴⁸ zakryla jižní, raně gotický portál kostela Povýšení sv. Kříže ve Veselí nad Lužnicí již čistě renesanční předsíň s křížovou hřebínkovou klenbou.⁶⁴⁹ Na třech volných stranách vrcholí trojdílnými obloučkovými štíty, které v nárožích zpevňují věžičky s cimbuřím a klíčovými střílnami jako čistý příklad prvku zvaného krenelování. Krátce po polovině 16. století se k jižnímu průčelí klášterního kostela Navštívení Panny Marie v Borovanech připojila předsíň s trojdílným obloučkovým štítem.

Roku 1545 došlo k opravě věže⁶⁵⁰ a vzápětí nato i kněžiště kostela sv. Petra a Pavla v Soběslavi, jak nás o tom dodnes informují dva ve štuce provedené kolčí štítky na vnější straně ostění levého okna závěru. Na obou rožmberských erbech zjišťujeme v černém poli⁶⁵¹ namalovanou červenou pětistou růži, kterou na pravém znaku při horním okraji doplňuje rytý letopočet 1546 a na protějším štítku nalézáme poškozený nápis „GIRz... BISKVP“.⁶⁵²

V době kolem poloviny 16. století došlo k zaklnutí přízemí starší věže kostela sv. Vavřince v Přidolí u Českého Krumlova. Z valené klenby vystupují dvě hvězdová čtyřcípá pole, kde však klenební žebra nahradily štukové hřebínky. Lomená přízdní čela prozrazují, že se již nacházíme na přelomu gotiky a renesance. Ve stejné době zakryla hlavní portál kostela sv. Ondřeje v Rychnově nad Malší patrová jižní předsíň. Zatímco vnější vstup má ještě lomený záklenek, v interiéru přízemí zdobí valenou klenbu s výsečemi tři překřížené štukové hřebínky ve tvaru šestiramenné hvězdy. Depozit v patře nese valenou klenbu s výsečemi jejichž hrany opět zvýrazňují hřebínky ve tvaru kříže a krycí štítek klíčové dírky na kovových dveřích v patře má rovněž renesanční tvar. Kolem roku 1550 došlo k zaklnutí jižní, původně plochostropé předsíně kostela sv. Jana Křtitele v Žumberku, kde z plochy vložené valené klenby opět vystupují tři překřížené štukové hřebínky. V jižní předsíni kostela sv. Máří Magdaleny ve Chvalšinách byla na klenební výběhy z doby před rokem 1499 usazena v druhé polovině 16. století žebrová hvězdová klenba. Vrcholový svorník ve tvaru znakového štítku nese polepšený „Ursiniovský“ erb, který páni z růže používali od roku

⁶⁴⁸ UPČ–4 1982, s. 219.

⁶⁴⁹ Na západní stěně předsíně se zachovaly značky, nápisy a letopočty 1560 a 1562 provedené rudkou.

⁶⁵⁰ LINTNER 1901, č. 4, s. 5.

⁶⁵¹ Netypická barevnost erbů je pravděpodobně výsledkem jedné z předchozích oprav.

⁶⁵² I nadále zůstává otázkou, zda tu bylo původně napsáno *Jindřich*, nebo *Jirzik Biskup*, přičemž se zde pravděpodobně nejedná o označení duchovního - biskupa, ale o jméno stavitele, nebo stavebníka, či jiného významného měšťana, který se zasloužil o opravu kostela.

1556.⁶⁵³ Severní předsíň kostela v Rožmberku nad Vltavou získala v roce 1567 novou polovalbovou stříšku nesenou lichoběžníkovým štítkem doplněným ve vrcholu rytým letopočtem.

V druhé polovině 16. století došlo k rozšíření raně gotické lodi kostela sv. Markéty v Horní Plané.⁶⁵⁴ Na severní straně stavba zaujala místo odtěženého svahu a z jihu byla k raně gotické zdi zevnitř přisazena vyšší stěna nového dvoulodí. Při západní stěně vyrostla kruchta nesená čtyřdílnou arkádou na válcových sloupech a podklenutá křížovými hřebínkovými klenbami.⁶⁵⁵

V interiéru se zvedly dva kamenné osmiboké pilíře, aby podchytily šest křížových žebrových polí. Klenba v jihozápadní části zakryla z jedné čtvrtiny sedlový portál, kterým se vstupuje do interiéru pozdně gotické zvonice. I přes celkový koncept s křížovými klenbami vycházející ještě z gotického stavitelství prozrazuje hornoplánské dvoulodí již zřetelně nástup renesance.

Pozdně gotická stavební tradice doznívala na Rožmberském panství ještě na konci 16. století. Po téměř devadesáti letech od zahájení nechali rožmberští měšťané v roce 1583 zvýšit pilíře trojlodí kostela sv. Mikuláše v Rožmberku nad Vltavou,⁶⁵⁶ aby je spojily převýšené půlkruhové arkádové oblouky sloužící jak k podepření krovu, tak pro usazení síťových hvězdových kleneb. Ovšem šišaté „kruhové“ svorníky a křivý průběh žeber zřetelně prozrazují, že provádějící zedníci a kameníci zoufale zápasili s požadavkem zaklenout interiér „*po starém způsobu*“ v době, kdy se tak již téměř půl století nestavělo.

Definitivně poslední realizací ještě s gotickými reminiscencemi bylo zaklenutí kostela sv. Petra a Pavla v Nových Hradech, který zůstal na počátku 16. století snad kvůli nedostatku peněz v interiéru provizorně uzavřen rovnými stropy, ač klenební přípory v kněžišti a opěrné pilíře po obvodu kostela zřetelně dokládají úmysl zaklenout chrám již při jeho výstavbě. Někdy na přelomu druhé a třetí třetiny 16. století byla v kněžišti vložena klenba s hustou sítí žeber a roku 1590 se konečně přistoupilo k zaklenutí lodi.⁶⁵⁷ Na stěnách vyrostly zkrácené půlválcové přípory vybíhající z konzol zdobených renesančními maskarony a na ně byla

⁶⁵³ Na to upozornili: MAREŠ – SEDLÁČEK 1918, s. X. a 92.

⁶⁵⁴ Na svorníku dvoulodí je opět namalován polepšený rožmberský erb užívaný po roce 1556.

⁶⁵⁵ SOMMER 1992, s. 36–37.

⁶⁵⁶ V jižní boční lodi, je vpravo od vítězného oblouku zachován pamětní nápis o zaklenutí trojlodí: „*Anno • Domini • 1•5•8•3 •H: vmb Johannis der // Tauffers ist Diefes Lankh hauß angefangen worden zu ge- // welben zu Gottes lob Ehr vnd Preiß. Vndt ist vmb Micha-// elis dies Gemelte Jar Glücklich volendet worden. Geschehen vnder der // Regierung des wolgeborenen Herrn Herrn Wilhelm Hern //von Rosenbergs vnder der Coladur. Des Ehrwürdigen heren Geor-//gen Taxer Abten zu Hohenfurth vnd Herrn Hannsen Vichoch der // Zeit Pfarrherrn, Hansen Schreiner vnd Benedict Achtmitt beide= // Kirchwatter alhie • Stephanus Zimerman Schülmeister - // Andre Haibruchner vnd Gregor Blefuß beide Zechleuth*: Pod tímto pamětním nápisem je na stěně odkryt druhý, prakticky doslovný přepis pořizovaný během renovace kostela roku 1628.

⁶⁵⁷ PÁNEK 1985/1–2: díl. II., s. 496 – (1590) 8. juli, v neděli po sv. Alžbětě, hejtman novohradský takto panu vladařovi napsal: „*Oznamuji Vaší Milosti, že již Novohradští dali kostel svůj do konce dohotoviti a zadní kůr bez pilířů dali sklenouti. Což jistě milostivý pane, pěkný sklep jest a chrám Páně, jako se brzy mu rovný (ne)najde.*“

vložena valená klenba pokrytá sítí kamenných žeber s hvězdovými figurami, kterou tehdy na jihu Čech používal budějovický stavitel Vincenz Vogarelli (*Strakonice sv. Markéta, Hamr, kostel Nejsvětější Trojice*).⁶⁵⁸ Proto lze i u klenby novohradského kostela uvažovat o jeho autorství, i když na jiných kostelech již kamenná žebra dávno nahradily štukové hřebínky.

V. Závěr

Charakter pozdně gotických sakrálních staveb na Rožmberských panstvích v pozdním středověku odrážel soudobé výtvarné proudy v jižním Německu a Podunají, odkud k nám přicházeli kameníci školení v tehdejších velkých dómských hutích, z oblastí, s kterými probíhaly také čilé obchodní styky, představující přirozený způsob přenosu informací, idejí a vzorů. Architektura v 80. a na počátku 90. let 15. století převzala a transformovala typy portálů, oken a kleneb vycházejících z tvarového rejstříku starších objektů. Stavebníci i kameníci však i v počáteční fázi velmi rychle reagovali na soudobý vývoj a objednavatelé (obce a cechy) neváhali během i dvou desetiletí trvající realizace projektu zásadně změnit požadavky na výslednou podobu stavby, kterou financovaly. V době kolem roku 1500 a v první čtvrtině 16. století se architektonická tvorba na jihu Čech ocitla na vrcholu a v ničem nezaostávala za soudobými realizacemi v sousedních oblastech Rakouska a Bavorska. Velmi netradiční, ale příznačné bylo dokončení některých staveb v poslední čtvrtině 16. století ještě s použitím gotického tvarosloví, které však nedokázalo zakrýt převahu nového slohu v konstrukci celku.

Výjimečnost souboru sakrálních staveb na Rožmberském panství tkví nejen v rozsahu, relativně uceleném výtvarném projevu, ale i v kvalitě kamenické práce prováděné v místní tvrdé a mnohdy i svou strukturou nepřilíživě kvalitní žule. Nalezneme zde jak bohaté hvězdové, síťové a kroužené klenby, tak i tou dobou na jihu Čech naprosto ojedinělé sklípkové klenby pocházející ze Saska a rozšířené sem prostřednictvím františkánů v Bechyni. V příznačném architektonickém tvarosloví – diamantování, protínání a zalamování profilů, zjišťujeme několik vzácných příkladů naturalismu (osekané suché větve). Na základě srovnání je však potřeba konstatovat, že se jedná v rámci sledované oblasti o velmi vzácný motiv, který sem

⁶⁵⁸ JAKUBEC 2011.

přišel z Horního Rakouska spolu s Getzingerem, Rubikem a dalšími kameníky. V žádném případě jej nemůžeme spojovat s dílem Wendela Roskopfa, tvořícího v první čtvrtině 16. století v Bechyni, Táboře a Soběslavi.

Z rozboru architektury vyplývá udivující množství a rozsah staveb realizovaných během několika desetiletí a vyžadujících na tehdejší dobu nezanedbatelné náklady. Finanční prostředky pocházely převážně od obcí, cechů a jednotlivců. Rožmberkové spolufinancovali přímo především své klášterní donace (Vyšší Brod, Třeboň, Český Krumlov, Kuklov) a stavby v rezidenčním městě, v dané situaci však sehrála důležitou úlohu jejich hospodářská politika a podpora ekonomiky poddanských měst a městeček umožňující v konečném důsledku realizovat reprezentativní stavby městských farních kostelů. A stejně jako v případě velkých středověkých katedrál, i zde nalézáme řadu příkladů, kdy velkolepý záměr přesáhl možnosti stavebníka a řada projektů zůstala nedokončena. Při hledání příčin a podmínek vzniku tak rozsáhlého souboru kostelů je potřeba se zamyslet nad dosavadními představami o výkonnosti tehdejší městské a vesnické ekonomiky, která spočívala především na vývozu surovin, potravin a základních druhů zboží do sousedních oblastí Podunají a jižního Německa. Stejně tak při otázce po původu kvalifikovaných pracovních sil je třeba uvažovat nejen odkud kameníci přišli a kde se školili, ale kde našli během klesající stavební aktivity na přelomu druhého a třetího desetiletí 16. století uplatnění. Zda se smířili s řadou menších stavebních zakázek při přestavbách měšťanských domů a nebo odešli do jiného regionu?⁶⁵⁹

⁶⁵⁹K problematice pozdně gotické církevní architektury na rožmberském dominiu je z poslední doby k dispozici několik přehledných prací: KUTHAN 2000, LÁTAL 2004 (k tomu reakce LAVIČKA 2005a), LAVIČKA 2005, BENEŠOVSKÁ 2009 s. 231–283; KUTHAN 2010, KUTHAN 2011, LAVIČKA 2011, LAVIČKA 2011a.

VI. PŘÍLOHY

VI. 1. Zachované letopočty a zprávy na kostelech

V případě potřeby určení doby vzniku stavby a nebo její části jsme v naprosté většině odkázáni na důkladné studium zachované architektury, rozbor a srovnávání tvarosloví. Jen výjimečně máme k dispozici archivní zprávu a jen zřídka nám pomůže zachovaný autentický letopočet,⁶⁶⁰ u kterého však musíme být obezřetní při jeho interpretaci.⁶⁶¹

14(?)0– Český Krumlov, kostel sv. Víta – zpráva o odkrytí letopočtu v interiéru trojlodí, zřejmě 1410 nebo 1470(?)⁶⁶²

1461 – České Budějovice, kostel sv. Jana Křtitele – jižní průčelí věže

1471/1474 – Kájov, kostel P. Marie – zmizelý pamětní kámen na severní předsíni (zpráva o zahájení stavby kostela)

1484, 26. srpna – zpráva o posvěcení základního kamene ke kostelu sv. Alžběty v Třeboni (zanikl).⁶⁶³

1485 – Trhové Sviny, kostel Nanebevzetí P. Marie – jižní předsíň trojlodí

1485 – Kájov, kostel P. Marie – zmizelý pamětní kámen na severní předsíni (zpráva o dokončení stavby kostela)

1488 – Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí – klenba kněžiště

1488 – Kájov, kostel Smrti P. Marie – pamětní kámen v kněžišti

1488 – Polná na Šumavě, kostel sv. Martina – letopočet u sanktuáře

1489 – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny – portál sakristie

1491 – Zátoň, kostel sv. Jana Křtitele – klenba kněžiště

⁶⁶⁰ Převážnou část dat důležitých pro studium jihočeské pozdně gotické architektury shromáždil KUTHAN 2010, s. 284-287.

⁶⁶¹ K tomu viz: LAVIČKA 2009a.

⁶⁶² MAREŠ 1900–1901, s. 337 – 338: „... při restauraci kostela roku 1899 přišlo se na vítězném oblouku na zbytky číslic, z nichž se daly určitě toliko dvě první jako 14 rozluštit, potom následovala dolejší část 7 (nebo 1) a nuly.“ Naproti tomu ve strojopisu Soupis památek města: MAREŠ – SEDLÁČEK 1915, heslo - Die St. Veitskirche, nestr., je uvedeno: „... bei der Kirchenrestoration i. J. 1899 kam man auf der Frontmauer oberhalb des Musikchors auf die beschädigte Jahreszahl 14(10 ?).“ Není známo proč stejný autor zaměnil místo nálezu, ale z jiných analogií vyplývá, že se tak důležitý letopočet obvykle nalézal nad vítězným obloukem, kde byl dobře patrný a všem přítomným stále na očích.

⁶⁶³ Orig. SOA Třeboň, I A 3K^β 39 b - podle: KADLEC 2004, s. 136, s. 142, pozn. 83; edice zprávy, in MAREŠ 1893–1899/1, s. 299.

1491 – Bechyně, kostel Nanebevzetí P. Marie – sedile v kněžišti

1492 – Dolní Dvořiště, kostel sv. Jiljí – kovaná mřížka sanktuáře

1493 – Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího – západní průčelí věže, pod parapetem velkého okna

1493 – Rožmberk, kostel sv. Mikuláše – zpráva o nápisu na nároží věže⁶⁶⁴

1493 – Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla – zpráva o nápisu na klenbě kněžiště zaklenutým mistrem Jakubem⁶⁶⁵

1494 – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny – klenba kněžiště

1496 – Boršov nad Vltavou, kostel sv. Jakuba Většího – letopočet na jižní straně lodi

1499 – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny – okno jižní předsíně

1500 – Prachatice, kostel sv. Jakuba Většího – letopočet nad vítězným obloukem v trojlodí a nápis

1506 – Jindřichův Hradec, Špulířská kaple při kostele kostel Nanebevzetí P. Marie – severní opěrák

1507 – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny – arkýř na západním štítu lodi

1509 – Rychnov nad Malší, kostel sv. Ondřeje – jižní strana věže pod korunní římsou

1509 – Kuklov, konvent paulánů – okno v 1. patře východního rizalitu konventu

1510 – Zátoň, kostel sv. Jana Křtitele – východní štít lodi

1513 – Žumberk, kostel sv. Jana Křtitele – klenba čtyřlodí nad vítězným obloukem „**XIII**“ společně se jménem mistr Jana ze Svinů

1514 – Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny – malba Posledního soudu nad vítězným obloukem

1514 – Kuklov, konvent paulánů – jižní portál konventu

1514 – Staré Město pod Landštejnem, kostel Nanebevzetí P. Marie – zpráva o letopočtu v interiéru trojlodí⁶⁶⁶

1515 – Černice, kostel sv. Máří Magdaleny – (zpráva o zaklenutí lodi)⁶⁶⁷

1515 – Svatý Tomáš, kostel sv. Tomáše – (zpráva o letopočtu na klenbě kněžiště)⁶⁶⁸

1520 – Český Krumlov, kaplanka – tympanon jižního portálu

1523 – Veselí nad Lužnicí, kostel Povýšení sv. Kříže – portál v 1. patře věže

⁶⁶⁴ K podobě zmizelého letopočtu na nároží věže viz. LAVIČKA 2005, s. 70.

⁶⁶⁵ SVĚTECKÝ 1759–1761/1–4, díl I. – A° 1759, s. 570; edice zprávy, in: MAREŠ 1893–1899/1, s. 145, č. 6; LINTNER 1898, s. 163.

⁶⁶⁶ NOVÁK 1901s. 355.

⁶⁶⁷ Černice, inventář kostela sv. Máří Magdaleny z roku 1799, pag. 6 – rukopis uložen ve farním archivu.

⁶⁶⁸ ILG 1891, s. 91 – uvádí, že v presbytáři viděl na štítku vytesaném na klenební přípoře letopočet ve tvaru „JV17“ tedy rok 1515 a pod ním kamenickou značku, obojí je reprodukováno na připojené kresbě.

1525 – Rožmberk nad Vltavou, kostel sv. Mikuláše – klenba kněžiště

1525 – Dubné, kostel Nanebevzetí P. Marie – zpráva o nálezu letopočtu na klenbě kněžiště

1525 – Jindřichův Hradec, kostel Nanebevzetí P. Marie – křtitelnice v jižní boční lodi

1530 – Frymburk, kostel sv. Bartoloměje – sv. opěrák kněžiště

1534 (?) – Majdalena, kostel sv. Máří Magdaleny – letopočet v lodi nad vítězným obloukem:
„AN[N]O DOMINI M[D]XXXV“

1535 – Velešín, kostel sv. Filipa a sv. Jakuba – dokončení lodi, letopočet dvakrát nad vítězným obloukem, potřetí na západní stěně lodi se jménem stavitele Ambrože

1544 – Veselí nad Lužnicí, kostel Povýšení sv. Kříže – západní štít lodi

1546 – Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla – levé okno kněžiště

1567 – Rožmberk nad Vltavou, kostel sv. Mikuláše – štít severní předsíně lodi

1583 – Rožmberk nad Vltavou, kostel sv. Mikuláše – klenba trojlodí

1575 – Dubné, kostel Nanebevzetí P. Marie – zpráva o nápisu na snesené kostelní věži:

„STAWIEL WOGIRZ 1575“

1590 – Nové Hrady, kostel sv. Petra a Pavla – zpráva o zaklenutí lodi⁶⁶⁹

⁶⁶⁹ PÁNEK 1985/2 s. 496: „...hejtman novohradský takto panu vladařovi napsal: Oznamuji Vaší Milosti, že již Novohradští dali kostel svůj do konce dohotoviti a zadní kůr bez pilířů dali sklenouti...“

VI. 1. 2. Zachované rožmberské erby na kostelech

15. století

- Benešov nad Černou – svorník s erbem pětিলisté růže v kapli při jz. nároží lodi (1500–1510).
- Blansko – tři malované erby na vrcholu zvonice (1490–1500).
- Borovany – erby pětिलisté růže na svornících v křížové chodbě kláštera (kolem 1500).
- Boršov nad Vltavou – erb pětिलisté růže na jižní fasádě lodi s datem 1496.
- Cetviny – tesaný erb s reliéfem pětिलisté (kapustové) růže na již. pilíři trojlodí (kolem 1500).
- Černice – malovaný erb na jižní předsíni kněžiště (počátek 16. století).
- Český Krumlov, sv. Vít – rožmberský erb a zbrojnoš s erbem na jižní předsíni (1400–1405), velký rožmberský erb v interiéru, na západním průčelí hlavní lodi – skryt (1410)
- Český Krumlov, kaplanka – rožmberský erb uprostřed trnové koruny na arkýři (kol. 1520).
- Dolní Dvořiště – reliéf pětिलisté růže na vrcholu jihovýchodního opěráku (před 1488), reliéf pětिलisté růže v závěrovém svorníku kněžiště (před 1488), vrchol ostění hlavního jižního portálu (1490–1500), – dva erby s pětिलistou růží v tympanonu ostění západního portálu (1490–1500), svorník s reliéfem pětिलisté růže na klenbě jižní předsíni a jižního deponitáře (1490–1500), reliéfní pětिलisté růže na svornících v trojlodí (1500-1507), zábradlí kruchty – slepá kružba tvaru pětिलisté růže (kolem 1500), křtitelnice zdobená erby s pětिलistou růží (1500–1510). Nad záklenky oken prázdné štukové štítky, zdobené ve středověku malovanými pětिलistými růžemi (foto kolem 1900), okno na severovýchodní straně polygonu má štukový, dnes prázdný štítek ve tvaru pětिलisté růže. Znakové štítky s malovanými pětिलistými růžemi byly na východním štítu lodi, rovněž na jižní fasádě lodi a jižní předsíni (rekonstrukce 19. století).
- Doudleby – jižní portál lodi, erb v nadpraží portálu (kolem 1530).
- Frymburk – erb pětिलisté růže v tympanonu sanktuáře (kolem 1530).
- Horní Planá – tři pětिलisté rožmberské růže na jižním průčelí zvonice (1490–1500), malovaný rožmbersko-ursiniovský erb na svorníku klenby dvoulodí (po 1556).
- Horní Stropnice – tři malované erby s pětिलistou růží na plášti trojlodí (1500–1510), v interiéru devět růží na klenebních čelech trojlodí (skryté, 1500–1510), v západní předsíni malba vlevo od portálu, svorník v západní předsíni (1500–1510)
- Hořice – erb s pětिलistou růží na vrcholu sanktuáře (datováno 1487), závěrový svorník klenby s dvojitou pětिलistou růží v kněžišti (po 1487, kolem 1490)
- Chvalšiny – dva svorníky s pětिलistou růží na klenbě v sakristii (kolem 1489), tympanon

sanktuáře s erbem pětিলisté růže (kolem 1489), pamětní deska kovářského cechu s erbem pětিলisté růže nad vstupem do sakristie (dat. 1489), kružba ve východním okně ve tvaru pětিলisté růže (před 1494), závěrový svorník klenby s dvojitou pětिलisté růže v kněžišti (dat. 1494), dvě konzoly s rožmberskými erby v západní části lodi nad kruchtou (1500–1505), rožmberský malovaný erb na klenbě lodi (1507–1514), svorník s rožmbersko-ursiniovským erbem ve vrcholu klenby jižní předsíně (po 1556).

- Kájov, dva erby s pětिलistou růží na kovaných dvířkách sanktuáře (kolem 1480), erby na konzolách arkády severní předsíně a ve vrcholovém svorníku předsíně (1480–1485), – pamětní deska o dokončení přestavby kostela v parapetu východního okna kostela Smrti Panny Marie s reliéfem pětिलisté růže v kvadrilobu (dat. 1488), pětिलistá růže na konzole hlavního, jihozápadního a bočního severovýchodního vstupu na bývalý hřbitov (před 1490). Jižní průčelí východního křídla farní budovy – malovaný rožmberský erb (kolem 1500).
- Kamenný Újezd – reliéf pětिलisté růže v tympanonu na čelní straně schránky sanktuáře (1492?)
- Kaplice, sv. Florián – dva malované rožmberské erby na plášti kněžiště na jižní a jv. straně polygonu (1490-1510).
- Majdalena, konzola s rožmberským erbem na severní straně kněžiště (1520–1530).
- Polná, pětिलistá růže v tympanonu sanktuáře (dat. 1488).
- Prachovice, sv. Jakub – dvě pětिलisté růže na svornících klenby západní předsíně (kolem 1500), – rožmberský erb na jihozápadním nároží sanktuáře nad reliéfem sv. Václava (1508), – dva malované rožmberské erby s datací 1500 v lodi nad vrcholem vítězného oblouku.
- Přední Výtoň, kružba tvaru pětिलisté růže v jižním okně kněžiště (před 1525), erb s pětिलistou růží na poprsnici krucht (1520–1530), reliéf pětिलisté růže na štítku severozápadního nárožního opěráku lodi.
- Rožmberk nad Vltavou – konzola s erbem pětिलisté růže na severní straně kněžiště (kolem 1500), kružba tvaru pětिलisté růže v jv. okně kněžiště (před 1525), malovaný rožmberský erb na klenbě kněžiště (1525); malované rožmberské erby na plášti kněžiště, trojlodí a na plášti zvonice (1500–1525).
- Rychnov nad Malší – malovaný rožmberský erb nad záklenkem jv. okna kněžiště (kolem 1520)

- Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla – malovaný erb s datem 1493 na klenbě kněžiště (zakryto), dva erbovní štítky s malovaným rožmberským erbem na jižním okně závěru (dat 1546).
- Trhové Sviny, erb s pětilistou růží na sz. a jižním opěráku trojlodí (kolem 1485), svorník s pětilistou růží v přízemí jižní předsíně (dat 1485), trojlodí, svorník v jižní lodi (1497–1500), svorník v kapli sv. Barbory s růží (kolem 1400), malované erby na plášti kněžiště a sakristie (1520–1525), erby rožmberského vladařského páru na renesanční křtitelnici z roku 1569
- Třeboň, bývalý augustiniánský klášter – kaple sv. Barbory, erb s pětilistou růží na klenbě kaple (1491)
- Zátouň – malované rožmberské erby na východním a západním štítu (dat. 1510).
- Žumberk – čtyři malované rožmberské erby na klenbě čtyřlodí (dat. 1513)

VI. 1. 3. Zachované smlouvy

1407, 22. dubna	Český Krumlov, kostel sv. Víta – dokončení stavby ⁶⁷⁰
1415	Vodňany, stavba kněžiště ⁶⁷¹
1369, 11. listopadu	Jindřichův Hradec, klášter minoritů – stavba křížové chodby ⁶⁷²
1485, 14. ledna	Soběslav, kostel sv. Petra a Pavla – stavba zvonice ⁶⁷³
1499	Mladošovice, kostel sv. Bartoloměje – stavba zvonice ⁶⁷⁴
1512	Tábor ⁶⁷⁵
1584, 18. října	Vodňany, přestavba kostela po zřícení klenby ⁶⁷⁶

⁶⁷⁰ Zachoval se jen neúplný dobový opis smlouvy, kde schází úvodní část, in: SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Velkostatek Č. Krumlov, I 3K alfa 43 b. V literatuře často uváděný text je opis smlouvy, který zhotovil na konci 16. století rožmberský archivář Václav Březan, in: SOA Třeboň, pobočka Český Krumlov, Velkostatek Č. Krumlov, T 3K alfa 43 b - , který v úvodu poznamenal: „*Tato paměť stran kostela farního v městě Krumlově na dvou škartách se nachází.*“ Naposledy k problematice smluv LAVIČKA 2007.

⁶⁷¹ LOUŽENSKÝ 1996, s. 9–10.

⁶⁷² SOMMER 2004, s. 113–128.

⁶⁷³ LINTNER 1898, s. 162.

⁶⁷⁴ SOA Třeboň, Vs Třeboň, IA 3K^{alfa} 56x; edice listiny, in: MAREŠ 1893–1899/1, sloupec 302.

⁶⁷⁵ TECL 2003–2004.

⁶⁷⁶ LOUŽENSKÝ 1996, s. 11–12.

VI. 1. 4. Listiny k dějinám cechů

1497– list Petra IV. z Rožmberka, kterým svoluje H. Getzingerovi, aby na jeho panstvích zřídil cech kameníků

*„My Petr z Rožmberka, nejvyšší hejtman království Českého, vyznáváme veřejně tímto listem každému, kam přijde, že před nás předstoupil počestný, nám obzvláště milý a věrný mistr Hanns Gezinger kameník a nás pokorně poprosil, abychom dali jemu a ostatním mistrům a tovaryšům kamenickým, kteří se na našem panství a statcích zdržují a pracují, svolení k jejich cechu a bratrstvu a abychom je přitom milostivě zachovali. Když se však, ale na našem panství v klášterech, kostelech, hradech, také v městech a městečkách denně buduje mnoho staveb a My přitom soudíme, aby byl ve zmíněných dílech na našem panství přijat dobrý řád, jak to vyžaduje potřeba, aby tyto stavby byly prováděny zkušenými mistry a tovaryši bez vad a nedostatků, také aby v tomto cechu a bratrstvu byla rozmnožována služba Bohu a povznášen obecný prospěch, a proto jsme My po zralé úvaze přijali zmíněného mistra Hannse Gezinger a ustanovili [jej] nejvyšším mistrem kamenického řemesla na našem panství a dali jsme a dáváme mu také plnou moc zříditi cech a bratrstvo s mistry a tovaryši, kteří na našem panství a statcích pracují a nadále pracovat budou, a postupovat podle řádu a způsobu, jak se to děje na stavbách hlavní hutě kapituly v Pasově, a zmíněnému mistru Hannsovi byl vypsán na naší žádost mistrem a parléřem této hlavní hutě [cechovní] řád zřetelně a jasně z jejich [cechovní] knihy a předán, a také peníze (dávky) týmž mistrem a tovaryši budou odvedeny do pokladnice podle jejího dobrého obyčeje a starého právního zvyku. Peníze mají být složeny ve farním kostele v našem městě Krumlově ke chvále a cti Boha všemohoucího a nám milé Panny [Marie] a milého svatého Víta na bohoslužby po zralé úvaze váženého pana faráře téhož kostela a téhož mistra Hannse a jejich nástupců. Také má zmíněný mistr Hanns Gezinger dbát u mistrů a tovaryšů, aby řádně pracovali na kamenickém díle, aby lidé na stavbách nepřišli k úrazu. Také nemá žádný cizoložit a ani v jiných ohledech neřádný život vésti, nýbrž všude se má počestně chovati podle řádného zvyku a obyčeje téhož řemesla ve všech ohledech, jak v sobě zahrnuje a vykazuje zmíněné zapsané ponaučení od mistra a parléře hlavní hutě v Pasově. Tomu na potvrzení My dáváme zmíněnému mistru Hannsovi Gezingerovi tento list, zapečetěný a potvrzený naší vlastní přivěšenou pečeti, který je dán na Krumlově ve čtvrtek Nalezení sv. Štěpána, po narození Krista našeho Pána roku tisícistého čtyřstého a devadesátého sedmého. [Na rubu listu přípis:] Kameníkům a zedníkům [m] v Haslachu.“ – K překladu bylo užito edice František MAREŠ (ed.), *Materiálle k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným*, Památky archaeologické a místopisné 16, Praha 1893–1895, s. 300–301.*

1564 - Práva cechu kameníků, zedníků a tesařů⁶⁷⁷

„My, Vilém z Rožmberka etc. vladař a správce domu rožmberského etc. římského císařského majestátu etc. rada a nejvyšší zemský komoří království Českého. Za nás sebe i na místě pana Petra Voka, pána z Rožmberka etc., našeho milovaného bratra, i všech našich dědiců a potomků, vyznáváme veřejně přede všemi tímto listem, kamkoli přijde a bude předčítán nebo poslouchán, že se před nás dostavili naši poddaní a milí věrní starší [cechmistři] a mistři řemesla kameníků, zedníků a tesařů, obyvatelé našich měst a městeček a zvláště našeho města Českého Krumlova a dali nám nejponíženeji na vědomí, jak se jednomyslně dohodli v těchto řemeslech na některých artikulích, které mají sloužit ke cti Božího majestátu, pak k udržování dobrého pořádku a veřejného prospěchu při výstavbě všelijakých výškových staveb a budov a přitom nás s nejponíženejší pilností prosili, abychom jim a jejich dědicům i všem ostatním jejich řemesla i těm, kteří budou do jejich cechu řádně přijati, tyto artikule potvrdili formou písemné listiny a jim to milostivě prokázali. Kteréžto artikule jsou zde slovo od slova vypsány a znějí takto:

Za první.

Aby se šířila čest a chvála Všemohoucího [Boha], zřizuje se tento cech na počest jeho Božského jména, a aby to zůstalo navždy, mají se ročně konat bohoslužby podle církevního pořádku křesťanské církve u oltáře svatého Linhartu v našem farním kostele zde v Českém Krumlově. K tomu se má dělat i osvětlení, tak, jak je tomu u ostatních řemesel a cechů.

Za druhé.

Protože řemesla musejí být uchovávána v řádném pořádku, nemají být řízena jinak, než osobami, které jsou v těchto záležitostech představenými. Proto také chceme podle jejich vlastního a svorného souhlasu, aby mistři těchto tří cechů mezi sebou po všechny časy každoročně volili a ustanovovali své představené a starší cechmistry, jimž pak mistři a tovaryši mají být ve všech spravedlivých věcech poslušni a prokazovat jim náležitou úctu. A cechmistři, kteří budou takto zvoleni, jsou povinni chovat se vůči všem tak, jak se sluší a patří.

Za třetí.

Aby se mohlo veškeré bratrstvo důstojně udržovat s patřičnou bohoslužbou a ostatními slušnými potřebami, má každý mistr, ať jsou to kameníci, zedníci nebo tesaři, který chce vstoupit do tohoto bratrstva a má být do něj přijat, napřed podat věrohodná svědectví o svém manželském původu a vyučení v řemesle a přísazným starším [cechmistrům] slíbit, že bude zachovávat poslušnost těmto artikulům a pořádkům bratrstva. Pak každý takový mistr, který by chtěl provozovat huť a provádět kamennou stavbu nebo i zednickou práci, musí osvědčit, kde se dostatečně [vyučil] svému umění na hlavní huťi, na do výše vyhnaném kamenickém díle, stejně i na jiných církevních stavbách včetně patřičné výšky, šířky a pevnosti zdí a základů. Rovněž i mistři tesařského řemesla, když prokáží své mistrovské kusy v tesařství, mají být pak bez zdráhání přijati do tohoto bratrstva. A každý

⁶⁷⁷ K překladu bylo užito edice NEUWIRTH 1899.

takový mistr, ať je to kameník, zedník či tesař, má ihned složit jeden zlatý a jednu libru vosku do bratrstva, a potom má dávat každý kvartál kvatembrový peníz do pokladnice - jeden malý groš nebo 7 českých feniků.

Za čtvrté.

Kdyby nějaký mistr nějaké kamenické dílo předem založil nebo měl v rukou stavbu a pak by třeba zemřel a přišel tam jiný mistr, který by toto tesané dílo našel zasazené nebo nezasazené, pak tento [nový] mistr nemá – ledaže by to bylo na radu [a] se souhlasem ostatních řemeslníků – takovéto zasazené dílo znovu vyzvedávat. Též vytesané nezasazené [nepoužitě] kamenické dílo [kamenické články] nemá v žádném případě zavrhnout. Stejně [tak] kdyby se chtěl nějaký mistr tesařského řemesla ujmout nějaké zvláštní tesařské práce a zvláštní stavby, že to musí být dohodnuto a sjednáno za odpovídající zaplacení vždy s předběžným vědomím starších [cechmistrů]. A kdyby pak mistr nějakou stavbu zanedbal, musí [onen] mistr podle seznání [starších cechmistrů] řemesla zaplatit odpovídající odškodnění, aby tak nikdo nebyl přiveden do zbytečných výdajů.

Za páté.

Kdyby někde na panstvích tohoto království Českého nebo v jeho městech vznikla nějaká nová díla nebo budovy, ať malé či veliké, které před tím neexistovaly, ať jsou budovány v námezdní práci nebo na dohodu a k tomu přijde nebo bude povolán zvláštní mistr, aby je provedl, a ten pak byl kvůli tomu ve smlouvě nebo v ujednání a kdyby pak snad přišel nějaký jiný mistr toto dílo prohlédnout a chtěl je potom zastavit, tak se nemá žádné zastavení dovolit, nýbrž tomu prvnímu mistrovi se nemá v díle nijak bránit a má být ve všem ponechán bez překážení, leda že by se výslovně zjistilo, že první mistr od toho díla předem upustil a odešel. To platí i pro ty mistry kameníky, zedníky a tesaře, kdož jsou cechmistry, kteří takovým dílům rozumějí, jsou k tomu schopni a vhodni.

Za šesté.

Když se zjistí, že chce někdo započít kamenické dílo rozměrů nebo výšky, které by nebyl schopen provést z toho důvodu, že by se řádně nevyučil u nějakého mistra a nevyužil podpory nějaké huti, tomu se nesmí v žádném případě dovolit ujmout se takové věci a díla. Kdyby se přesto toho [díla] chtěl svévolně ujmout, nesmí mu pomáhat žádný tovaryš ani jej podporovat, nýbrž přísežní mistři spolu s polírem, který má podporu huti, jimž je svěřeno toto bratrstvo a pořádek, [a] ti mají mít moc, projednávat, odstraňovat a trestat podle toho všechny spory a nesváry týkající se kamenického díla na kterémkoli území naší vrchnosti, jakož i všechny ostatní nedostatky zedníků a tesařů, jak nejlépe umějí. Nesmějí však zasahovat do práv žádného města a naší vrchnosti, a jim mají v tom [ohledu] být vždy poslušni všichni mistři, políři, tovaryši a sluhové, zvláště se nemá žádný tovaryš u žádného mistra vyhýbat práci, ale denně patřičnou dobu, totiž od pěti hodin rána s výjimkou doby na jídlo pracovat až do sedmi večer na půlstroji [hodiny s dvanácti číselným ciferníkem] pod trestem, který stanoví mistři.

Za sedmé.

Kdyby byl nějaký mistr obžalován jiným mistrem z nečestných věcí vůči bratrstvu, nebo nějaký tovaryš se podobně dostal do sváru s jiným tovaryšem a kteroužto žalobu nebo stížnost přísežní mistrové i s řemeslníky a staršími [cechmistry] začnou projednávat a bude stanoven termín pro vyslechnutí obou stran, pak nemá mezi tím

žádný tovaryš svého mistra, ať je to kameník, zedník či tesař, a ani mistr svého tovaryše opomíjet [nerespektovat apod.], nýbrž podporovat až do chvíle než bude záležitost vyslechnuta a po uznání obecného bratrstva na vhodném místě projednána nebo zamítnuta, ať je to trestem nebo pokutou kromě zločinů tak, že celé bratrstvo s tím bude srozuměno a uspokojeno. Kdyby však nějaký tovaryš chtěl z vlastní vůle kvůli tomu povstat a zastavit mistrovi práci a kdyby chtěl ostatní čeládku přemlouvat k neposlušnosti, má být podle uznání bratrstva přísně potrestán.

Za osmé.

Co se týče všelijakého nátlaku, porušování práv a rušivých momentů.

Když nějaký mistr přinese doporučující dopis od cizího pána a jinému mistrovi do jeho stavby, která je mu přenechána, by se chtěl s takovou podporou vměšovat tak, že by byl vytlačen předchozí mistr, o takovém se nemá myslet nic dobrého. Žádný tovaryš ani učedník nemá takovému mistrovi pomáhat, dokud se původnímu mistrovi nevrátí stavba nebo dokud mu nebude podle rozhodnutí bratrstva dáno odškodnění.

Stejně se nemá dovolit žádné narušování [stavby] ani u tesařů, ale pokud by se v této oblasti jednu míli cesty kolem města bez předchozího vědomí a souhlasu obecného bratrstva nějaký mistr nebo tovaryš odvážil zvláštní práce, jako [krovů] kostelů, [střech] věží nebo pohyblivého zařízení [mlýnů, pil?] na vodních tocích, také předsazených hrázděných pater domů [?? – „außgetzogene griempoden“] a díla na fošnách, ať jsou to falcové dveře a podlahy nebo jiné zfalcované kříže a okenní práce, ten má být potrestán především tak, že jeho nářadí ihned propadne z jedné poloviny do naší komory a druhá polovina do obecného bratrstva, tak, že napřed musí [jím zjednaní] tesaři dostat denní mzdu a [pak] on má dát jako pokutu 8 liber vosku do bratrstva.

Za deváté.

Žádný mistr nemá přijmout sluhu nebo učedníka, leda že je manželského původu a přislíbí sloužit pět let, aby se naučil a zvládl kamenickou práci, ale zednickou nebo tesařskou práci za tři roky. Potom když odslouží stanovená učební léta a složí 40 bílých grošů, bude zcela vyvázan a uznán bude obecným bratrstvem za tovaryše.

Za desáté.

I tovaryši, kameníci, zedníci a tesaři, pokud řádně přišli a odpovídající dobu pracují, jsou povinni vždy složit a uhradit do svých pokladen pondělní peníz.

Za jedenácté.

Nikomu, ať mistrovi nebo tovaryšovi, se nemá povolit žádná neřest ani smilstvo, nýbrž, pokud nějaký mistr nebo tovaryš přitom bude přistižen, že žije v nemanželském poměru nebo páše nějaké jiné smilstvo, má být potrestán a podle uznání bratrstva má být napomenut, aby takové neřesti zanechal. Když by se ale po takovém napomenutí nechtěl umírnit, má se mu řemeslo zakázat.

Protož My svrchu zmíněný Vilém pán z Rožmberka z těchto shora vyložených artikulí [seznáváme, že uvedená pravidla slouží] nejen k povznesení obecného blaha a k podpoře dobrého pořádku, ale zvláště i k rozvoji zmíněných řemesel a jejich rozkvětu, proto jsme jejich poníženou prosbu nemohli odmítnout, ale jim navíc ze zvláštní milosti povolujeme, jakž to činíme mocí a silou tohoto listu, že napříště a v budoucnu zmínění mistři

těchto tří řemesel kameníků, zedníků a tesařů našich panství, měst a městeček a také všichni ostatní jejich příbuzní a potomci nyní i budoucí mohou používat všechny tyto svrchu vypsané artikule se všemi jejich klauzulemi a body a jimi ve svých řemeslech uspořádat všechno tak, jak je to zde popsáno, aniž by tomu kdokoli zbraňoval. Avšak jakožto panstvo a vrchnost si předem vyhrazujeme, že kdyby [bylo třeba] v budoucnu k obecnému prospěchu těchto řemesel v artikulích něco zlepšit, že My a nebo naši dědicové budeme mít kdykoli [k tomu] řádné právo a moc [toto změnit]. Všechno [tu uvádíme] věrně a beze lsti a k potvrzení i k většímu svědectví toho všeho jsme dali přitisknout naši vlastní větší pečeť k tomuto listu. Ten je dán v Českém Krumlově v pátek po dni svatého Mikuláše roku 1564 [8. prosince 1564].

Literatura

Zkratky časopisů a sborníků

AH (Archaeologia Historica)

ArchČ (Archivní časopis)

AT (Archivum Trebonense)

AUC–HUCP (Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis)

AUC – Philos. et Hist. (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica)

CB (Castellologica bohemica)

ČČH (Český časopis historický)

ČČM (Časopis českého museum)

ČL (Český lid)

ČsČH (Československý časopis historický)

ČSPSČ (Časopis Společnosti přátel starožitností českých)

Glaube und Heimat (Glaube und Heimat. Kirchenblatt für das Bistum Budweis)

HČ (Historický časopis)

HT (Husitský Tábor)

JVS (Jindřichohradecký vlastivědný sborník)

MCC (Mittheilungen der k. k. Central-Commission)

MVGDB (Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen)

OH (Opera Historica)

Ostbairische Grenzmarken (Ostbairische Grenzmarken. Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde)

PA (Památky archeologické a místopisné)

PJČ (Památky jižních Čech)

PP (Průzkumy památek)

SAP (Sborník archivních prací)

SH (Sborník historický)

SHK (Sborník Historického kroužku)

SMB (Studia Mediaevalia Bohemica)

SMBCO (Studien und Mitteilungen aus dem Benedictiner und Cistercienser Orden)

SNM (Sborník Národního muzea v Praze)

SPFFBU (Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity)

TA (Táborský archiv. Sborník Státního okresního archivu v Táboře)

VKČSN (Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko–historicko–jazykozpytná)

Výběr (Výběr z prací členů Historického klubu v Českých Budějovicích / Výběr. Časopis pro historii a vlastivědu jižních Čech)

ZDVK (Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft)

ZPP (Zprávy památkové péče)

ZS (Zlatá stezka)

Zkratky pramenných edic

AČ (Archiv český). – **CDM** (Codex diplomaticus Moraviae). – **CIM** (Codex juris municipalis regni Bohemiae). – **FRB** (Fontes rerum bohemicarum). – **LC** (Libri confirmationum...). – **LE** (Libri erectionum...). – **MGH** (Monumenta Germaniae Historica).

Přehled použité literatury

ADAM & kol. 2003 = Adam, Peter et al.: Dehio-Handbuch Oberösterreich. Band I. Mühlviertel. Horn – Wien 2003.

ANONYM 1933 = Anonym (Braniš, Josef, po roce 1933): Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech. Historická studie. Výroční zpráva Městské spořitelny v Trhových Svinech. Trhové Sviny s. 1–7.

ANTL 1900–1901 = Antl, Theodor: O cechovníctví v Třeboni. PA 19, 1900–1901, s. 127–138.

BENEŠOVSKÁ 1999 = Benešovská, Klára: Petr Parlěř architekt. In: Petr, Chotěbor (ed.): Petr Parlěř, Svatovítská katedrála 1356-1399, Praha 1999, s. 16–20

BENEŠOVSKÁ 2001 = Benešovská, Klára: Jednotlivá hesla architektury. In: Deset století architektury II., architektura gotická. Praha 2001, s. 45; s. 242, kat. č. 2.162; s. 282, kat. č. 2.207; s. 283, kat. č. 2.208; s. 284, kat. č. 2.209; s. 285, kat. č. 2.210; s. 286, kat. č. 2.211 a 2.212; s. 287, kat. č. 2.213; s. 288, kat. č. 2.214; s. 289, kat. č. 2.215.

- BENEŠOVSKÁ 2009 = Benešovská, Klára: Čechy doby jagellonské (1471 – 1526). In: Petr Kratochvíl (ed.), Velké dějiny zemí Koruny české. Architektura, Praha – Litomyšl 2009, s. 231–283, zejm. s. 269–283.
- BINDING – UNTERMANN 1985 = Binding, Günther – Untermann, Matthias: Kleine Kunstgeschichte der mittelalterlichen Ordensbaukunst in Deutschland, Darmstadt 1985.
- BINDING 1987 = Binding, Günther: Der mittelalterliche Baubetrieb Westeuropas. Katalog der zeitgenössischen Darstellungen, Köln 1987.
- BIRNBAUM 1931 = Birnbaum, Vojtěch: Architektura – gotické umění. In: Zdeněk Wirth (ed.) Dějepis výtvarného umění v Čechách. I. Středověk. Praha 1931, s. 99 – 180.
- BLOCH 1999 = Bloch, Jiří: Vývoj povrchových úprav domu čp. 32 v Českém Krumlově. PP 6, 1999, č. 2, s. 114–121
- BRANIŠ 1889 = Braniš, Josef: Děkanský chrám Nanebevzetí Panny Marie v Trhových Svinech. Pátá roční zpráva České reálné školy v Českých Budějovicích za školní rok 1889. České Budějovice 1889.
- BRANIŠ 1890 = Braniš, Josef: Die Kirchen zu Forbes, Schweinitz und Gratzen. Ein Beitrag zur Geschichte der Spät-Gothik in Süd-Böhmen. MCC (N. F.) 16, 1890, s. 164–171.
- BRANIŠ 1892 = Braniš, Josef: Dějiny středověkého umění v Čechách. Díl první, Od počátku křesťanství v Čechách do roku 1306. Praha 1892.
- BRANIŠ 1893 = Braniš, Josef: Dějiny středověkého umění v Čechách. Díl druhý, Od roku 1306 do počátku nového věku. Praha 1893.
- BRANIŠ 1900 = Braniš, Josef: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... VIII. Politický okres Česko-Budějovický. Praha 1900.
- BRANIŠ 1896–1897 = Braniš, Josef: Některé zvláštnosti starších chrámových staveb jihočeských. PA 17, 1896–1897, s. 37–44, 207–214.
- BRANIŠ 1909 = Braniš, Josef: Obrazy z dějin jihočeského umění. Praha 1909.
- BRUCHER 1990 = Brucher, Günter : Gotische Baukunst in Österreich. Wien 1990.
- BUCHOWIECKI 1952 = Buchowiecki, Walther: Die gotischen Kirche Österreichs. Wien 1952.

- BUKAČOVÁ – HÁJEK 2001 = Bukačová, Irena – Hájek, Tomáš: Příběh drobných památek. Praha 2001.
- CECHNER 1921 = Cechner, Antonín: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... XLII. Politický okres kaplický. Praha 1921.
- CECHNER 1929 = Cechner, Anton: Topographie der historischen und Kunst-Denkmale in Böhmen... XLII. Der politische Bezirk Kaplitz. Prag 1929.
- CONRAD 2009 = Conrad, Dietrich: Kirchenbau im Mittelalter. Bauplanung und Bauausführung. Leipzig 2009.
- ČECHURA 1989 = Čechura, Jaroslav: Cechy rožmberských měst a městeček do poloviny 16. století. JSH 58, 1989, s. 113–124.
- DENKSTEIN 1932–1933 = Denkstein, Vladimír: Stavební dějiny katedrálního kostela sv. Mikuláše v Č. Budějovicích. Část I. Doba gotická, Farní věstník 2–3, České Budějovice 1932–1933.
- DENKSTEIN 1953 = Denkstein, Vladimír, Architektura. In: Denkstein, Vladimír – Matouš, František: Jihočeská gotika. Praha 1953, s. 11–37.
- DVOŘÁK & kol. 1948 = Dvořák, František & kol.: Český Krumlov. Jeho život a umělecký růst. Praha 1948 (hlavním redaktorem Václav Mencl).
- EBELOVÁ 2001 = Ebelová, Ivana: Pražská a venkovská stavební řemesla v době renesance a baroka, Praha 2001.
- EBNER 2004 = Ebner, Johannes: Sigismund Pirchan Episcopus tit. Salonensis († 15. Juni 1472). In: Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines 149a: (2004): Jahrbuch des Oberösterreichischen Musealvereines, s. 469–477. Dostupné na: http://www.landesmuseum.at/pdf_frei_remote/JOM_149a_0469-0477.pdf
- FÄHNRIICH 1911 = Fähnrich, V.: Farní chrám Páně Narození P. Marie v Miličíně. PA 24, 1911, s. 369–376.
- FAKTOR 2010 = Faktor, Ondřej: Nově objevené pozdně gotické nástěnné malby v presbytáři kostela sv. Jakuba Většího v Prachaticích. PP 17, 2010, č. 1,
- FEHR 1961 = Fehr, Götz: Benedikt Ried. München 1961.
- FEHR 1969 = Fehr, Götz: Architektur der Spätgotik. In: Swoboda, Karl Maria (hg.): Gotik in Böhmen. München 1969, s. 322–360.
- GROSS 1900–1901 = Gross, Hynek: Z bývalých cechů v Českém Krumlově.

PA 19, 1900–1901, s. 193–204, 307–320.

GROSS 1900–1901a = Gross, Hynek: Ze řemesel a živností v Českém Krumlově v 15. a 16. století. PA 19, 1900–1901, s. 533–546.

GRUEBER 1879 = Grueber Bernhard, Die Kunst des Mittelalters in Böhmen., Vierter theil, Die Spätgotik, 1437 bis circa 1600. Wien 1879.

GRUND 2007 = Grund, Claudia: Der Dom zu Eichstätt. Lindenberg 2007.

HAHN-WOERNLE 1997 = Hahn-Woernle, Birgit: Die Frauenkirche in Esslingen. Esslingen 1997.

HANSOVÁ 2003 = Hansová, Jarmila: Popis křemežského kostela ze druhé čtvrtiny 19. století, in: Farní list. Měsíčník pro farnost Křemže – Brloh – Zlatá Koruna, Křemže 2003.

HAVLICE 2010 = Havlice, Jiří: Kostel sv. Mikuláše v Boleticích na Českokrumlovsku ve světle archeologie, Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok 22, 2010, s. 115–126.

HAAS 1960 = Haas, Antonín (ed.), Privilegia nekrálovských měst českých z let 1453–1500. Praha 1960, IV./2.

HEJNIC 1973 = Hejnic, Josef: Václava Březana Posloupnost krumlovských farářů.

AT [2], 1973, s. 217–247.

HLEDÍKOVÁ 2009 = Hledíková, Zdeňka: Tabulae, tabulae ecclesiae, StR 39, 2009, s. 9–32.

HLUBŮČEK 1951 = Hlubůček, Karel: Historické, umělecké a přírodní památky trhosvinenska. 1. město Trhové Sviny, 1. Chrám v Trhových Svinech. Trhové Sviny 1951. [rozmnoženo jako strojopis]

HOROVÁ 2010 = Horová, Veronika: Pozdně středověká reprezentace šlechty a měšťanů Prachatic. Nově odkryté nástěnné malby v kostele sv. Jakuba. Umění 58, 2010, s. 211–226.

HOŘEJŠÍ 1965 = Hořejší, Jiřina: Katalog architektury. In: Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Katalog. Hluboká nad Vltavou 1965, s. 97–123.

HOŘEJŠÍ 1984 = Hořejší, Jiřina: Pozdně gotická architektura. In: Chadraba, Rudolf (ed.): Dějiny českého výtvarného umění I/2. Praha 1984, s. 498, 515–525.

HRADILOVÁ 1992 = Hradilová, Marta: Soběslavské kšafty z let 1455–1523, TA 4, 1992, s. 47–107.

HŮLKA 1880 = Hůlka, Josef: Farní chrám sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách, Method 6, 1880, č. 2, s. 13–18.

CHOTĚBOR 1999 = Chotěbor, Petr: Stavební hut' ve středověku; Založení katedrální huti v Praze. In: Petr, Chotěbor (ed.): Petr Parlér, Svatovítská katedrála 1356–1399, Praha 1999, s. 7–14.

CHOTĚBOR 2001 = Chotěbor, Petr: Jednotlivá hesla architektury. In: Deset století architektury II., architektura gotická. Praha 2001, s. 264, kat. č. 2.187; s. 301, kat. č. 2.226 a 2.227.

CHVÁTAL 2011 = Chvátal, Tomáš: heslo – Křtitelnice XXVII. 44. In: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaži – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek (edd.), Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, České Budějovice 2011, s. 552.

ILG 1891 = Ilg, Albert: Kunst-topographische Mitteilungen aus den fürstlich Schwarzenbergischen Besitzungen in Südböhmen IV. (Schluss). MCC (N. F.) 17, 1891, s. 89–97.

JAKUBEC 2011 = Jakubec, Ondřej: Sakrální architektura v době posledních Rožmberků. In: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaži – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek (edd.), Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, České Budějovice 2011, s. 410–415.

JANTZEN 1993 = Jantzen, Hermann: Stiftskirche in Tübingen. Tübingen 1993.

JENNI 1998 = Jenni, Ulrike: Realistische Elemente im Krumauer Bildercodex, in: King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of His Era, ed. Klára Benešová, Praha 1998, s. 260–269.

JIREČEK 1871-1873= Jireček, Josef: Některé statky kláštera Vyšebrodského. PA 9, 1871–1873, s. 702–718.

JIREČEK 1875= Jireček, Josef: Statky pánův z Rožmberka. PA 10, 1875, s. 343–350.

KADLEC 1950 = Kadlec, Jaroslav: Pavláni v jižních Čechách. ČSPS 68, 1950, s. 40–52.

KADLEC 2004 = Kadlec, Jaroslav: Klášter augustiniánských kanovníků v Třeboni, Praha 2004.

KADRMAS 1983 = Kadrmas, Pavel: Pozdně gotická přestavba kostela sv. Jana Křt. a sv. Prokopa v Českých Budějovicích. Umění 31, 1983, s. 214–218.

KAINDL 1930 = Kaindl, Dominik: Geschichte des Zisterzienserstiftes Hohenfurt in Boehmen, Böhm. Krumau 1930.

KAINDL 2008 = Kaindl, Dominik: Dějiny kláštera Vyšší Brod v Čechách.

- [Ed. čes. překl.]: Hlinomaz, Milan. Libice nad Cidlinou 2008.
- KALINA 2009 = Kalina, Pavel: Benedikt Ried a počátky záalpské renesance. Praha 2009.
- KALNÝ 1993 = Kalný, Adolf: Popravčí kniha pánů z Rožmberka. Třeboň 1993.
- KAVKA 1993 = Kavka, František: Zlatý věk Růží. Kus české historie 16. století. Praha 1993, 2, vydání.
- KINDER 1997 = Kinder, Terryl N.: *Die Welt der Zisterzienser*, Würzburg 1997.
- KLIMESCH 1897 = Klimesch, Johann Matthäus: Norbert Heermann's Rosenberg'sche Chronik. Prag 1897.
- KOBLER 1999 = Friedrich, Kobler: Der Tauffstein von Gojau/Kájov. Ostbairische Grenzmarken 41, 1999, s. 81-84.
- KOEPF 1969 = Koepf, Hans: Die gotischen Planrisse der Wiener Sammlungen, Wien – Köln – Graz 1969.
- KOLÁŘOVÁ – ŠIMŮNEK 2011 = Kolářová, Eva – Šimůnek, Robert: Poustevna při kapli sv. Barbory u Branné a poustevnictví na Třeboňsku (1400–1600). AT 12, 2011, s. 23–35.
- KOLDA 1986 = Kolda, Vlastimil: Epigrafické památky města Trhových Svinů. AT [6], 1986, s. 148–161.
- KOTRBA 1960 = Kotrba, Viktor: Příspěvek k terminologii gotického stavebnictví – pokštal, franpogn a prampouch. Umění 8, 1960, s. 578–586.
- KOTRBA 1965 = Kotrba, Viktor: Architektura. In: Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Katalog. Hluboká nad Vltavou 1965, s. 61–96.
- KOTRBA 1968 = Kotrba, Viktor: Wendel Roskopf, „Mistr ve Zhořelci ve Slezsku“ v Čechách. Umění 16, 1968, s. 109–126.
- KOTRBA 1970 = Kotrba, Viktor: Architektura. In: Pešina, Jaroslav (ed.): České umění gotické 1350–1420. Praha 1970, s. 56–70, 93–94.
- KOTRBA 1965 = Kotrba, Viktor: Architektura. In: Jihočeská pozdní gotika 1450–1530. Katalog. Hluboká nad Vltavou 1965, s. 61–96.
- KOTRBA 1968 = Kotrba, Viktor: Wendel Roskopf, „Mistr ve Zhořelci ve Slezsku“ v Čechách. Umění 16, 1968, s. 109–126.
- KOVÁŘ 2007 = Kovář, Daniel: Zaniklý hrad v Trhových Svinech. JSH 76, 2007, s. 5–29.

KRÁSA 1978 = Krása, Josef: Nástěnná malba. In: Homolka, Jaromír – Krása, Josef – Mencl, Václav – Pešina, Jaroslav – Petráň, Josef: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526). Praha 1978, s. 255–314.

KROPÁČEK 1981 = Kropáček, Jiří: Severní Čechy. Praha 1981.

KUBÁTOVÁ 1949 = Kubátová, Taťána: Sklípková klenba. Středoevropská zvláštnost pozdně gotického stavitelství v době okolo roku 1500. PA 43, 1949, s. 67–69, 159.

KUBÍKOVÁ 1984 = Kubíková, Anna: Pernštejnský znak na českokrumlovském zámku. JSH 53, 1984, s. 153–154.

KUBÍKOVÁ 1994 = Kubíková, Anna: Dva českokrumlovské kaplanské domy. JSH 63, 1994, s. 158–159.

KUBÍKOVÁ 1995 = Kubíková, Anna: Něco málo k černickému zvonu, Českokrumlovské listy, 1995, č. 221, s. 10.

KUBÍKOVÁ 1987 = Kubíková, Anna: Staré náhrobní kameny v Českém Krumlově. JSH 56, 1987, s. 24–35.

KUBÍKOVÁ 1989 = Kubíková, Anna: Spor o Dolní Dvořiště? JSH 58, 1989, s. 210–211.

KUBÍKOVÁ 1996 = Kubíková, Anna: Březanův soupis listin na panství Prachatice a Hus. AT [8], 1996, s. 80–95.

KUBÍKOVÁ 1996a = Kubíková, Anna: Příspěvek k životu a dílu Hanse Götzingera. Památkové listy č. 11 (= příl. ZPP 56, 1996), s. 8–9.

KUBÍKOVÁ 1997 = Kubíková, Anna: Českokrumlovský dům číslo 22. Výběr 34, 1997, s. 131–137.

KUBÍKOVÁ 1998 = Kubíková, Anna: Jan II. z Rožmberka a generace jeho synů. In: Českokrumlovsko v době jagellonské 1470–1526. Český Krumlov 1998.

KUBÍKOVÁ 2002–2010/1–8 = Kubíková Anna: Historická topografie Českého Krumlova (1424) 1459–1654. [I.] Náměstí Svornosti – severní, východní a jižní strana. JSH 71, 2002, s. 185–204; [II.] Náměstí Svornosti – západní strana, Panská ulice, Radniční ulice, Dlouhá ulice – jižní strana. JSH 72, 2003, s. 108–128; [III.] Soukenická ulice, Široká ulice – východní strana, Na louži. JSH 73, 2004, s. 195–214; [IV.] Kájovská ulice, Široká ulice – západní strana, Na ostrově. JSH 74, 2005, s. 271–298; [V.] Dlouhá ulice – severní strana, Radniční ulice u Lazebnického mostu. JSH 75, 2006, s. 204–223; [VI.] Parkán.

JSH 76, 2007, s. 177–201; [VII.] Masná, Šatlavská ulice. JSH 77–78, 2008–2009, s. 231–254; [VIII.] Horní, Kostelní ulice. JSH 79, 2010, s. 119–154.

KUBÍKOVÁ 2005 = Kubíková, Anna: Rožmberské kroniky krátký a sumovní výťah od Václava Březana. České Budějovice 2005. [Aktualizovaná reedice vydávaná in: JSH 57, 1988, s. 83–91, 131–137, 198–206; JSH 58, 1989, s. 20–28, 81–87, 143–154, 193–209; JSH 59, 1990, s. 26–43, 81–96, 150–164.]

KUBÍKOVÁ 2005a = Kubíková, Anna: Rožmberské kroniky. Krátký a sumovní výťah od Václava Březana. České Budějovice 2005.

KUBÍKOVÁ 2006 = Kubíková, Anna: Českokrumlovský měšťan Václav z Rovného. Výběr 43, 2006, s. 194–199.

KUČA 1996–2008/1–7 = Kuča, Karel: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–VII. Praha 1996–2008. [Doposud písmena A–U.]

KŮRKA 1936 = Kůrka, Karel: Trhové Sviny. Historický nástin do poloviny XIX. století. Trhové Sviny 1936.

KUTHAN 2000 = Kuthan, Jiří: Architektura rožmberského dominia v době Jagellonské. In: Dana Bořutová – Štefan Oriško (edd.): Pocta Václavovi Menclovi. Zborník štúdií k otázkám interpretácie stredoeurópskeho umenia. Bratislava 2000, s. 169–192.

KUTHAN 2002 = Kuthan, Jiří: Die Architektur des rosenbergischen Dominiums in der Jagiellonenzeit. In: Die Jagiellonen. Kunst und Kultur einer europäischen Dynastie an der Wende zur Neuzeit. Hg. Popp, Dietmar – Suckale, Robert. Nürnberg 2002, s. 289–298.

KUTHAN 2003 = Kuthan, Jiří: Das Herzogtum Österreich, Salzburg, Bayern und Südböhmen – zu den Beziehungen der Baukunst in der Zeit der Spätgotik. In: Lothar Schultes – Gerhard Winkler (edd.), Gotik Schätze Oberösterreich. Symposium im Linzer Schloss, von 20. bis 22. September 2002, Linz 2003, s. 13–54.

KUTHAN 2003a = Kuthan, Jiří: Das Herzogtum Österreich, Salzburg, Bayern und Südböhmen – zu den Beziehungen der Baukunst in der Zeit der Spätgotik. In: Schulte, Lothar – Winkler, Gerhard (edd.): Gotik Schätze Oberösterreich. Symposium im Linzer Schloss, von 20. bis 22. September 2002. Linz 2003, s. 13–54.

KUTHAN 2010 = Kuthan, Jiří: Architektura a umělecká tvorba v rožmberském dominiu a v přilehlých oblastech jižních Čech. In: Kuthan, Jiří: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I. Král a šlechta. Praha 2010, s. 194–287.

KYNCL – KYNCL 1999 = Kyncl, Josef – Kyncl, Tomáš Kyncl: Dendrochronologie Českého Krumlova (stav ke konci roku 1999), PP 6., 1999, č. 2.

LANCINGER – MUK 1967 = Lancinger, Luboš – Muk, Jan: Český Krumlov, č.p. 159 – kaplanka. SHP objektu. Praha 1967.

LANCINGER – KAŠIČKA 1998 = Lancinger, Luboš – Kašička, František: Borovany. Kostel Navštívení Panny Marie se starým konventem býv. proboštsví augustiniánů kanovníků, SHP, Praha 1998.

LÁTAL 2004 = Látal, Hynek: Pozdně gotické kostely v jižních Čechách 1480 – 1520, Umění LII, 2004, s. 136 – 151.

LÁTAL 2006 = Látal, Hynek: Původ klenebních obrazců Hanse Getzingerera, Umění LIV, 2006, s. 118 – 134.

LÁTAL 2007 = Látal, Hynek: Úvahy nad objevenou disertací Viktora Kotrby, Umění LV, 2007, s. 69 – 73.

LÁTAL 2008 = Látal, Hynek: Poznámky ke stavební historii kostela sv. Jiljí v Dolním Dvořišti, Průzkumy památek XV, 2008, č. 1, s. 135 – 142.

LAVIČKA – KUBÍKOVÁ 2010 = Lavička, Roman – Kubíková, Anna: Kameník Michal Rubik a jeho rodina. In: Gaži, Martin (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, s. 681–690.

LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2008–2009 = Lavička, Roman – Šimůnek, Robert: Venkovský kostel v pozdním středověku. Zátoň 1480–1520. JSH 77–78, 2008–2009, s. 85–135.

LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2010 = Lavička, Roman – Šimůnek, Robert: Městský kostel v pozdním středověku. Trhové Sviny 1480–1520. JSH 79, 2010, s. 62–98.

LAVIČKA – ŠIMŮNEK 2011 = Lavička, Roman – Šimůnek, Robert: Městský farní kostel ve středověkých Čechách. Trhové Sviny 1280–1520. České Budějovice 2011.

LAVIČKA 2003 = Lavička, Roman: Kostel sv. Máří Magdaleny a architektura tzv. Rožmberské huti v pozdním středověku. Diplomová práce. Katedra dějin umění FF UK Praha. Kamenný Újezd 2003.

LAVIČKA 2003a = Lavička, Roman: Boží muka na rožmberském panství. Poznámky k typologii, tvarosloví a dataci. Výběr 40, 2003, s. 14–33.

LAVIČKA 2003b = Lavička, Roman: Špulířská kaple při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci. Nové určení datace, osoby donátora a místa mezi stavbami s krouženou klenbou. Jindřichohradecký vlastivědný sborník. Jindřichův Hradec 2003, sv. 15, s. 11–29.

LAVIČKA 2003c = Lavička, Roman: Městský kostel sv. Kateřiny ve Freistadtu, klenba presbytáře a křestní kaple. Nové určení datace klenby presbytáře, křestní kaple a jižní empory. Jindřichohradecký vlastivědný sborník. Jindřichův Hradec 2003, sv. 15, s. 43–55.

LAVIČKA 2004 = Lavička, Roman: Rožmberská stavební huť. K problematice studia jihočeské sakrální architektury pozdní gotiky. JSH 73, 2004, s. 33–93.

LAVIČKA 2005 = Lavička, Roman: Jihočeské pozdně gotické kostely. Reakce na článek Hynka Láta. Umění 53, 2005, s. 395–400.

LAVIČKA 2005a = Lavička, Roman: Pozdně gotické kostely na jihu Čech z jiného pohledu. JSH 74, 2005, s. 47–103.

LAVIČKA 2005b = Lavička, Roman: Kostel sv. Prokopa a sv. Jana Křtitele na Starém Městě v Českých Budějovicích. Stavební vývoj a význam architektury kostela ve středověku. Staré Budějovice 1, 2005, s. 20–44.

LAVIČKA 2005c = Lavička, Roman: Špulířská kaple při kostele Nanebevzetí Panny Marie v Jindřichově Hradci. In: doba Jagellonská v zemích České koruny (1471-1526). Sborník z konference k založení Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze uskutečněné ve dnech 2. – 4. října 2003 na KTF UK Praha. Praha 2005, KTF UK Praha, s. 363-379.

LAVIČKA 2007 = Lavička, Roman: Kostel sv. Víta v Českém Krumlově ve světle smlouvy z roku 1407. In: Žena ve člunu. Sborník Hany J. Hlaváčkové. Praha 2007, s. 345–370.

LAVIČKA 2007a = Lavička, Roman: Kroužené klenby Hannse Gezingera na jihu Čech. Svorník 5, 2007, s. 141–160.

LAVIČKA 2007b = Lavička, Roman: Gotické umění. Průvodce sbírkou středověkého umění Alšovy jihočeské galerie. Hluboká nad Vltavou 2007.

LAVIČKA 2007c = Lavička, Roman: Zlatokorunská stavební huť. In: Klášter Zlatá Koruna. Dějiny, památky, lidé. Ed. Martin Gaži. České Budějovice 2007, s. 66–78.

LAVIČKA 2008 = Lavička, Roman: Zámecká kaple na Hluboké. Proměny podoby, funkce a vybavení. In: Gaži, Martin (ed.): Schwarzenbergové v české a středoevropské kulturní historii. České Budějovice 2008, s. 183–206.

LAVIČKA 2009 = Lavička, Roman: Českokrumlovský kostel sv. Víta v pozdním středověku. *Studia Mediaevalia Bohemica* 1, 2009, s. 75–98.

LAVIČKA 2009a = Lavička, Roman: Jahreszahlen an mittelalterlichen Baudenkmalern. In: Schlotheuber, Eva – Seibert, Hubertus (edd.): *Böhmen und das Deutsche Reich. Ideen- und Kulturtransfer im Vergleich (13.–16. Jahrhundert)*. München 2009, s. 143–158.

LAVIČKA 2009b = Lavička, Roman: Die Wenzelskirche in Velešín in der Zeit des Spätmittelalters. In: Andrášová, Hana – Ernst, Peter – Spáčilová, Libuše (edd.): *Historia vero testis temporum. Festschrift für Václav Bok zum 70. Geburtstag*. Wien 2009, s. 87–103.

LAVIČKA 2010 = Lavička, Roman: Křížová chodba cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě. In: Dvořáčková-Malá, Dana – Charvát, Petr – Němec, Bohumír (edd.): *Za zdi kláštera. Cisterciáci v českých dějinách*. České Budějovice 2010, s. 25–41.

LAVIČKA 2010a = Lavička, Roman: Kapitulní síň – kaple sv. Wolfganga minoritského kláštera v Českém Krumlově. In: Gaži, Martin (ed.): *Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví*. České Budějovice 2010, s. 455–474.

LAVIČKA 2010b = Lavička, Roman: Kostel sv. Mikuláše v Boleticích – stavební vývoj objektu a jeho rekonstrukce na přelomu tisíciletí, *Monumentorum tutela – Ochrana pamiatok* 22, 2010, s. 127–143.

LAVIČKA 2011 = Lavička, Roman: Kostel sv. Víta v Českém Krumlově a architektura kolem roku 1400 na rožmberském panství. In: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaži – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek (edd.), *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 386–390.

LAVIČKA 2011a = Lavička, Roman: Pozdně gotická sakrální architektura na rožmberském panství. In: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaži – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek (edd.), *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 454–471.

LAVIČKA 2011b = Lavička, Roman: heslo – V. 2. Hlavice božích muk z Kamenné. In: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaži – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek (edd.), *Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011, s. 116–117.

LÍBAL – ZAHRADNÍK 1999 = Dobroslav, Líbal – Zahradník, Petr: *Katedrála sv. Víta na Pražském hradě*, Praha 1999;

- LÍBAL 1948 = Líbal, Dobroslav: Gotická architektura v Čechách a na Moravě. Praha 1948.
- LÍBAL 1949 = Líbal, Dobroslav: Stavitelství. In: Kutal, Albert – Líbal, Dobroslav – Matějček, Antonín: České umění gotické. Praha 1949, díl I.
- LÍBAL 1961 = Líbal, Dobroslav: Gotická architektura. In: Architektura v českém národním dědictví. Praha 1961.
- LÍBAL 2001 = Líbal, Dobroslav: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001.
- LINTNER 1898 = Lintner, Josef : Obraz z církevních dějin soběslavských. In: Karel Lustig (ed.), Národopisná školní, průmyslová a včelařská výstava v Soběslavi, Soběslav 1898, s. 155-175.
- LINTNER 1901 = Lintner, Josef: Vysoká věž soběslavská. In: Lustig, Karel (ed.): Musejní sborník. Soběslav 1901, č. 4, s. 3–8.
- LINTNER 1941 = Lintner, Jan: Soběslav 1390–1940. Pětsetpadesát let města Soběslavě. Soběslav 1941.
- LINTNER 2009 = Lintner Petr: Pohledy soběslavské. Soběslav 2009, díl 1.
- LOR 1–4 = Rynešová, Blažena: Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka 1418–1462 I–IV. Praha 1929–1954 (díly I–IV. s Josefem Pelikánem).
- LUSCHIN 1894 = Luschin, Arnold: Das Admonter Hüttenbuch und die Regensburger Steinmetzordnung vom Jahre 1459, MCC, N. F. 20, 1894, s. 168–171, 227–241.
- LOUŽENSKÝ 1996 = Louženský, Jiří: Děkanský kostel Narození Panny Marie ve Vodňanech. Vodňany 1996, s. 9-10.
- MACEK 1998 = Macek, Josef: Jagelonský věk v českých zemích. Praha 1998, díl 3. Města.
- MACEK 1999 = Macek, Josef: Jagelonský věk v českých zemích. Praha 1998, díl 4. Venkovský lid. Národnostní otázka.
- MACEK 2001 = Macek, Josef: Víra a zbožnost jagellonského věku. Praha 2001.
- MÁDL 1893–1895 = Mádl, Karel B.(ed.), Řád zedníků a kameníků pražských v XVI.století, PA 16, 1893–1895, s. 639–654;
- MAREŠ – SEDLÁČEK 1900 = Mareš, František – Sedláček, Jan: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... X. Politický okres Třeboňský. Praha 1900.

MAREŠ – SEDLÁČEK 1913 = Mareš, František – Sedláček, Jan: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... XXXVIII. Politický okres Prachatický. Praha 1913 [reprint 1995].

MAREŠ – SEDLÁČEK 1915 = Mareš, František – Sedláček, Jan: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... [XLI/2]. Politický okres Krumlovský II. Krumlov. Rukopis, cca 1915. SOA Třeboň, pob. Český Krumlov, ZLA Český Krumlov, karton 156.

MAREŠ – SEDLÁČEK 1918 = Mareš, František – Sedláček, Jan: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... XLI/1. Politický okres Krumlovský I. Okolí Krumlova. Praha 1918.

MAREŠ 1893–1899/1–3 = Mareš, František: Materiálie k dějinám umění, uměleckého průmyslu a podobným. [I.] PA 16, 1893–1895, s. 141–148, 297–302, 399–404, 465–478, 569–578, 663–666, 777–792; [II.] PA 17, 1896–1897, s. 43–52, 233–246, 349–356, 461–468, 637–660, 731–740; [III.] PA 18, 1898–1899, s. 91–110.

MAREŠ 1900–1901 = Mareš, František: Stavitel Linhart z Aldeberka. PA 19, 1900–1901, s. 335–340.

MAREŠ 1921 = Mareš, František: Kronika budějovská, VKČSN 1921 (zvl. otisk).

MATOUŠ 1975 = Matouš, František: Mittelalterliche Glasmalerei in der Tschechoslowakei. Prag 1975.

MÄRTEN 1894 = Märten, Johann: Heimatskunde des Bezirkes Kaplitz, Krummau 1894.

MENCL 1935 = Mencl, Václav: Vznik a vývoj gotické kroužené klenby. Zvláštní otisk Ročenky pro pěstování dějin umění za rok 1934. Praha 1935.

MENCL 1974 = Mencl, Václav: České středověké klenby. Praha 1974.

MENCL 1978 = Mencl, Václav: Architektura. In: Homolka, Jaromír – Krása, Josef – Mencl, Václav – Pešina, Jaroslav – Petráň, Josef: Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526). Praha 1978, s. 73–166.

MENCLOVÁ 1976/1–2 = Menclová, Dobroslava: České hrady I–II. Praha 1976.

MÍKA 1970 = Míka, Alois: Osud slavného domu. Rozkvět a pád rožmberského dominia. České Budějovice 1970.

MOSTECKÝ 1940/1–3 = Mostecký, Václav: Dějiny bývalého královského města Vodňan I–III. Praha 1940.

- MUK 1977 = Muk, Jan: Konstrukce a tvar středověkých kleneb, *Umění XXV*, 1977, s. 1–19.
- MUK 1985 = Muk, Jan: O pozdně gotických klenbách české architektury. In: Homolka, Jaromír – Krása, Josef – Mencl, Václav – Pešina, Jaroslav – Petráň, Josef: *Pozdně gotické umění v Čechách (1471–1526)*. Praha 1985, pouze ve 2. vydání, s. 165 – 166.
- MUK 1993 = Muk, Jan: Neznámý českokrumlovský karner. *Českokrumlovské listy*, roč. IV., č. 30, 30. 7. 1993
- MÜLLER 1986 = Müller, Jan: Umělecké památky Borovan. In: *Borovany 1186-1986*. Borovany 1986, s. 115-118.
- NEJDELÝ – BÁRTA – LINHA – DANĚK – HOŘEJŠÍ 1994 = Nejedlý, František – Bárta, Josef – Linha, Jan – Daněk, Václav – Hořejší, Zdeněk: *Z dějin Křemežska*. Křemže 1994.
- NĚMEC 2001 = Němec, Bohumír: Rožmberkové. *Životopisná encyklopedie panského rodu*. České Budějovice 2001.
- NEUWIRTH 1890 = Neuwirth, Joseph: *Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372-1378*, Praha 1890.
- NEUWIRTH 1898 = Neuwirth, Joseph: *Mittelalterliche Kunstdenkmale in Südböhmen*. Budweis 1898.
- NEUWIRTH 1899 = Neuwirth, Joseph: (ed.), *Die Ordnung der krummauer Steinmetzen, Maurer und Zimmerleute aus dem Jahre 1564*, *MVGDB 37*, 1899, s. 427–453.
- NOVÁK 1901 = Novák, Josef: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... XIV. Politický okres Jindřicho-hradecký*. Praha 1901.
- NOVÁKOVÁ 2010 = Nováková, Stanislava: *Krajčřové z Krajku. Z Korutan do zemí České koruny*. Praha 2010.
- NUSSBAUM – LEPSKY 1999 = Nußbaum, Norbert – Lepsky, Sabine: *Das gotische Gewölbe, Eine Geschichte seiner Form und Konstruktion*. Darmstadt 1999.
- PANGERL 1865 = Pangerl, Mathias: *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen*. Wien 1865.
- PANGERL 1871 = Pangerl, Mathias: *Die Eremitage in Heuraffel*. *MVGDB 9*, 1871, s. 131–147.
- PANGERL 1872 = Pangerl, Mathias: *Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldenkron in Böhmen*. Wien 1872.

- PÁNEK 1985/1–2 = Pánek, Jaroslav: Václav Březan. Životy posledních Rožmberků I–II. Praha 1985.
- PALOUŠOVÁ 2001 = Paloušová, Zdenka: Kapličky na Českokrumlovsku. In : Kapličky na Vyšebrodsku. Český Krumlov 2001.
- PALOUŠOVÁ 2009 = Paloušová, Zdenka: Kamenná boží muka v jižních Čechách a přilehlé Moravě. České Budějovice 2009.
- PAŘEZ 2000 = Pařez, Jan: Založení tkalcovského cechu v Benešově nad Černou Petrem z Rožmberka r. 1519. Výběr 37, 2000, s. 317–326.
- PÁTKOVÁ 1998 = Pátková, Hana: Bratrstva a cechy v Českém Krumlově v době jagellonské. In: Českokrumlovsko v době jagellonské 1470–1526. Český Krumlov, Státní okresní archiv 1998, s. 62–69.
- PÁTKOVÁ 2000 = Pátková, Hana: Bratrstva ke cti Božie. Poznámky ke kultovní činnosti bratrstev a cechů ve středověkých Čechách. Praha 2000.
- PAVELEC 2000 = Pavelec, Petr: Pozdně gotické nástěnné malby v kostele sv. Máří Magdaleny ve Chvalšínách. Umění 48, 2000, s. 86–92.
- PAVELEC 2010 = Pavelec, Petr: Středověká nástěnná malba v Českém Krumlově. In: Gaži, Martin (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, s. 371–424.
- PAVELEC 2011 = Pavelec, Petr: Středověké nástěnné malby v rezidenčních městech Rožmberku Českém Krumlově. In: Jaroslav Pánek – Eliška Fučíková – Martin Gaži – Roman Lavička – Petr Pavelec – Robert Šimůnek (edd.), Rožmberkové. Rod českých velmožů a jeho cesta dějinami, České Budějovice 2011, s. 430–443.
- PELIKÁN 1953 = Pelikán, Josef: Rožmberské dluhopisy z let 1457–1481. Praha 1953
- PETERSOHN – KARP 1996 = Petrsohn Wilde, Johannes – Karp, Hans-Jürgen. In: Die Bischöfe des Heiligen Römischen Reiches 1448 bis 1648. Ein biographisches Lexikon, hg. Erwin Gatz u.a., Berlin 1996, s. 759.
- PETR 1919 = Petr, Jan: Černice, dějiny a popis kostelíka. Praha 1919.
- PEXA 1979 = Pexa, Herbert: Peter von der Linden. Vom Linzer Bürger zum geadelten Gutsbesitzer in Böhmen und Stifter des Klosters Forbes (Borovany). Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1979, s. 21–58.

PEXA 1986 = Pexa, Herbert: Borovany 1186-1477. In: Borovany 1186-1986. Borovany 1986, s. 49-63.

PICHLER 2003 = Pichler, Isfried H.: Urkundenbuch des Stiftes Schlägl.

Die Rechts- und Geschichtsquellen der Cisterce Slage und des

Prämonstratenserchorherrenstift Schlägl von den Anfängen bis zum Jahr 1600. Aigen 2003.

PLETZER 1971 = Pletzer, Karel: Zvonař Mikuláš Bux z Budějovic? Výběr 8, 1971, č. 3, s. 150.

PRÖLL 1877 = Pröll, Laurenz: Geschichte des Prämonstratenserstiftes Schlägl im oberen Mühlviertel. Linz 1877.

PSÍKOVÁ 2005 = Psíková, Jiřina: Třeboň a rožmberská města v době jagellonské.

In: Doba Jagellonská v zemích České koruny (1471–1526). Konference

k založení Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze (2.–4. 10. 2003).

České Budějovice 2005, s. 43–54.

RADOVI 1960 = Radovi, Milada a Oldřich: Sklípková klenba a prostor.

Umění 8, 1960, s. 437–465.

RADOVI 1998 = Radovi, Milada a Oldřich: Kniha o sklípkových klenbách. Praha 1998.

RAZÍM 1997 = Razím, Vladislav: Sakrální stavby v systému obrany středověkých měst. AH 21, 1996, s. 151–167.

ROUBIC 1992 = ROUBIC, Antonín: Benedikt z Valdštejna, olomoucký probošt a biskup v Pomořanech – Benedictus Episcopus Caunicensis in Marchia, VVM 44, 1992, s. 45–57.

RŽIHA 1881 = Ržiha, Franz: Studien über Steinmetz-Zeichen, MCC, N. F. 7, 1881, s. 26–49, 105–117.

RŽIHA 1883 = Ržiha, Franz: Studien über Steinmetz-Zeichen, MCC, N. F. 9, 1883, s. 25–45.

RŽIHA 1884 = Ržiha, Franz: Beiträge zum Studium der Steinmetz-Zeichen, MCC, N. F. 10, 1884, s. 54–58.

SEDLÁČEK 1882–1927/1–15 = Sedláček, August: Hrady, zámky a tvrže království Českého I–XV. Praha 1882–1927.

SCHRAML 1993 = Schraml, Rainer F.. Katalog der Grabdenkmäler. In: Koch, Rudolf – Prokisch, Bernhard (hrsg.): Stadtpfarrkirche Steyr. Baugeschichte und Kunstgeschichte. Steyr 1993, s. 209–264.

SCHMID 1920 = Schmid, W. M. , Alt-Passauer Zünfte V. Niederbayerische Monatschrift 9, 1920, s. 103–166.

SCHMIDT – PICHA 1906 = Schmidt, Valentin – Picha, Alois: Ein Gojauer Pfarrinventar aus dem Ende des 15. Jahrhunderts. MVGDB 44, 1906, s. 180–209.

SCHMIDT – PICHA 1908 = Schmidt, Valentin – Picha, Alois: Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen I (1253–1419). Prag 1908.

SCHMIDT – PICHA 1910 = Schmidt, Valentin – Picha, Alois: Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen II (1420–1480). Prag 1910.

SCHMIDT 1900 = Schmidt, Valentin: Bausteine zur böhm. Kunstgeschichte. MVGDB 38, 1900, s. 88–91.

SCHMIDT 1901 = Schmidt, Valentin: Nachträge zum Hohenfurter Urkundenbuch. SMBCO 22, 1901, s. 434–445, 610–621.

SCHULTES – LOIDOL 2002 = Schultes, Lothar – Loidol, Norbert: Gotik Routen Oberösterreich. Weitra 2002.

SLAVKO 1986 = Slavko, Pavel: Urbanistické hodnoty Borovan. In: Borovany 1186-1986. Borovany 1986, s. 109-114.

SOJKA 2001–2002 = Sojka, Jaroslav: Goticko-renesanční svatostánek farního chrámu sv. Jakuba v Prachaticích. ZS 8–9, 2001–2002, s. 45–60.

SOMMER – ADÁMEK – VŠETEČKOVÁ 2001 = Sommer, Jan – Adámek, Jan – Všetečková, Zuzana : Středověký kostel Panny Marie v Písku. Písek 2001.

SOMMER 1992 = Sommer, Jan: Poznámky k výkladu stavebního vývoje několika středověkých kostelů v nejjižnějším cípu Čech I. ZPP 52, 1992, č. 8., s. 35–38.

SOMMER 1993 = Sommer, Jan: Poznámky k výkladu stavebního vývoje několika středověkých kostelů v nejjižnějším cípu Čech II. ZPP 53, 1993, č. 1., s. 27–28.

SOMMER 1997 = Sommer, Jan: K charakteru pozdně gotických přestaveb jihočeských kostelů. Kostel Panny Marie v Rožmberku. In: Dobřš '96. Sympózium o obnově Dobřše, problematice ochrany a údržby historických památek v regionu. Praha 1997, s. 33–37.

SOMMER 2004 = Sommer, Petr: Smlouva o výstavbě křížové chodby v minoritském klášteře v Jindřichově Hradci jako snímek středověkého každodenního života. In: Martin Nodl – Petr Sommer (edd.), Verba in imaginibus. Františkovi Šmahelovi k 70. narozeninám, Praha 204, s. 113–128.

SOMMER 2005 = Sommer, Jan: K nové vlně výzkumu jihočeských pozdně gotických staveb, on-line: <http://sweb.cz/evk/evkclanky/evkclanky2005/evkrec050810jiznicechy.htm> od 10. 8. 2005.

SOUKUP 1910 = Soukup, Josef: Soupis památek historických a uměleckých v Království českém... XXXIII. Politický okres Písecky. Praha 1910.

SPURNÝ 1993 = Spurný, František (ed.), Artikule cechu kameníků a zedníků v Olomouci z roku 1548, Rekonstrukce památek 4, 1993, č. 2, s. 131-133

STARÝ 1994 = Starý, Václav: Spor města Netolic se sladovnickým cechem o vaření piva v letech 1563–1566. In: Státní okresní archiv v Prachaticích 1981–1994. Prachatice 1994, s. 35–43.

STEJSKAL – VOIT 1990 = Stejskal, Karel – Voit, Petr: Iluminované rukopisy doby husitské, Praha 1990.

STEJSKAL 2001 = Stejskal, Aleš: Třeboňské opevnění z let 1525–1526 v písemných pramenech (Geneze a průběh stavby, pracovní síly, finanční náklady, jednotlivci), PP 8, 2001, č. 1, s. 3–20.

ŠEDA 1968 = Šeda, Oldřich: Matěj Kozka z Rynárce a sekularizace borovanské augustiniánské řeholní kanonie v šedesátých letech 16. století. JSH 37, 1968, s. 87–97, 133–143, 225–238.

ŠEDA 1986 = Šeda, Oldřich: Borovany a okolí v předbělohorském období a v době českého stavovského povstání. In: Borovany 1186-1986. Borovany 1986, s. 65-100.

ŠIMÁNEK – LAVIČKA – HAVLICE – STERNECK 2008 = Šimánek, Jan – Lavička, Roman – Havlice, Jiří – Sterneck, Tomáš: Doudleby. Historie, památky, tradice. České Budějovice 2008.

ŠIMEČEK 1971 = Šimeček, Zdeněk: Obchod jižních Čech s Rakousy v 2. polovině 15. a na počátku 16. století. ČsČH 19, 1971, s. 683–710.

ŠIMŮNEK – LAVIČKA 2011 = Šimůnek, Robert – Lavička, Roman: Páni z Rožmberka 1250–1520. Jižní Čechy ve středověku. České Budějovice 2011.

ŠIMŮNEK 2004 = Šimůnek, Robert: Smlouva o výkon úřadu/služby jako typ pramene a možnosti jeho badatelského využití (S edicí pramenů z let 1477–1485), HT 14, 2004, s. 363–388.

- ŠIMŮNEK 2007 = Šimůnek, Robert: Tábor a jeho sousedé. Typ modu vivendi v pohusitských Čechách. In: Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách. VI. mezinárodní husitologické sympozium, Tábor 12.–14. října 2004. Tábor 2007, s. 317–340.
- ŠIMŮNEK 2008 = Šimůnek, Robert: Pozdně středověké odpustkové desky z Kájova. PJČ 1, 2008, s. 111–135.
- ŠIMŮNEK 2009 = Šimůnek, Robert: Zlomky neznámé knihy register centrální rožmberské správy (ca. 1450–1465) II. Hospodářská registra a Libri obligationum. TA 14, 2009, s. 57–75.
- ŠIMŮNEK 2009a = Šimůnek, Robert: Historikův virtuální svět. Interiér kostela jako typ reprezentativního prostoru v pozdně středověkých Čechách, in: Rituály, ceremonie a festivity ve střední Evropě 14. a 15. století, red. Martin Nodl – František Šmahel, Praha 2009, s. 257–298.
- ŠIMŮNEK 2010 = Šimůnek, Robert: Český Krumlov v 15. století. Pozdně středověké město jako jeviště sakrální reprezentace. In: Gaži, Martin (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, s. 475–520.
- ŠIMŮNEK 2011b = Šimůnek, Robert: Karel IV. a páni z Rožmberka v 50. letech 14. století. Rituály moci a hledání modu vivendi, HT 17, 2011, v tisku.
- ŠNEJD – PAVELEC 2010 = Šnejd, Daniel – Pavelec, Petr: K stavebnímu vývoji českokrumlovského Horního hradu. In: Gaži, Martin (ed.): Český Krumlov. Od rezidenčního města k památce světového kulturního dědictví. České Budějovice 2010, s. 77–100.
- ŠKABRADA 2000 = Škabrada, Jiří: Konstrukce historických staveb. Praha 2000.
- ŠPAČEK 1862 = Špaček, Karel: Něco o Kugelweitu. PA 5, 1862, s. 138–139.
- TECL 2003–2004 = Tecl, Rudolf: Nejstarší znaky tábořských cechů. TA 12, 2003–2004, s. 157–195.
- TEICHL 1899 = Teichl, Anton: Geschichte der Herrschaft Gratzen mit Zugrundelegung des Urbars vom Jahre 1553. Gratzen 1899.
- TRAJER 1862 = Trajer, Johann: Historisch-statistische Beschreibung der Diözese Budweis. Budweis 1862.
- TRÍSKA & kol. 1986 = Tříška, Karel & kol.: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku V. Jižní Čechy. Praha 1986.

UHL 1991 = Uhl, Eleonore: Haslach – die letzten hundert Jahre. In: Gierlinger, Hans: Webermarkt Haslach a.d. Mühl, Rohrbach 1991.

ULM – FEUCHTMÜLLER 1983 = Ulm, Benno – Feuchtmüller, Rupert: Architektur des Donaustiles im Raum von Wien, Steyer und Admont. In : Die Kunst der Donauschule 1490 – 1540. Linz. 1965. Katalog.

ULM 1971 = Ulm, Benno: Das Mühlviertel. Seine Kunstwerke, historischen Leben und Siedlungsformen. Salzburg 1971.

ULM 1983 = Ulm, Benno: Die Bauhütte der Rosenberger (1497) und die Pfarrkirche von Haslach. Oberösterreichische Heimatblätter 37,1983, č. 1, s. 135–155.

ULM 1988 = Ulm, Benno: Gotische Architektur des Mühlviertels. Ein Überblick. In: Das Mühlviertel. Natur. Kultur. Leben. Beiträge. Linz 1988.

ULM 1988a = Ulm, Benno: Rechnung zum Ausbau der Katharienkirche zu Freistadt. In: Das Mühlviertel. Natur. Kultur. Leben. Katalog. Linz 1988, Gothiche Architektur. s. 255–256.

ULM 1988b = Ulm, Benno: Die Stadtpfarrkirche zu Freistadt St. Katharina. In: 700 Jahre Stadtpfarrkirche Freistadt 1288 – 1988, Freistädter Gesichtsblätter, Heft 7, Freistadt 1988, Teil 1., s. 8–25.

ULM 1988c = Ulm, Benno: Der Bau des Ostchores (1483 – 1501). In: 700 Jahre Stadtpfarrkirche Freistadt 1288 – 1988, Freistädter Gesichtsblätter, Heft 7, Freistadt 1988, Teil 1., s. 26–59.

UPČ-1 1977 = Poche, Emanuel (ed.): Umělecké památky Čech 1. Praha 1977, díl 1, A-J.

UPČ-2 1978 = Poche, Emanuel (ed.): Umělecké památky Čech 2. Praha 1978, díl 2, K-O.

UPČ-3 1980 = Poche, Emanuel (ed.): Umělecké památky Čech 3. Praha 1980, díl 3, P-Š.

UPČ-4 1982 = Poche, Emanuel (ed.): Umělecké památky Čech 3. Praha 1982, díl 4, T-Ž.

UPM-1 1994 = Samek, Bohumil (ed.): Umělecké památky Moravy a Slezska 1. Praha 1994, díl 1, A-I.

VAČKÁŘ 1867 = Vačkář, Josef: Dějiny někdejší slavné Řeholní kanonie svatého Augustina v Třeboni a některé památnosti tohoto starobylého města. Praha 1867.

VÍTOVSKÝ 2004 = Vítovský, Jakub: heslo Andreas; heslo Gezinger. In: Pavel Vlček (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů a kameníků v Čechách. Praha 2004, s. 24, 197.

VLČEK – SOMMER – FOLTÝN 1997 = Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan: Encyklopedie českých klášterů. Praha 1997.

- VLČEK & kol. 2004 = Vlček, Pavel & kol.: Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách. Praha 2004.
- VOREL 1999 = Vorel, Petr: Staré pověsti a rodinné příběhy pernštejské. (Sebereflexe aristokratického rodu v polovině 16. století). In: Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé k sedmdesátinám. Brno 1999, s. 137–148.
- WENZIG – KREJČÍ 1860 = Wenzig, Josef – Krejčí, Johann: Der Böhmerwald. Natur und Mensch, Prag 1860.
- WINTER 1896 = Winter, Zikmund: Život církevní v Čechách II, Praha 1896.
- WOLDRICH 1997 = Woldrich, Traudl (ed.), Wie's daheim war: Erinnerungen an Oberplan in Böhmerwald, Grafenau 1997.
- WUTZEL 1965 = Wutzel, Otto (Hrsg.): Die Kunst der Donauschule 1490 – 1540. Katalog. Linz 1965.
- WUTZEL – HOLTER 1967 = Wutzel, Otto – Holter, Kurt (Hrsg.): Werden und Wandlung. Studien zur Kunst der Donauschule. Katalog. Linz 1967
- ZAUNER 1974 = Zauner, Alois: Die „Kirchweihchronik“ des Stiftes St. Florian. In: Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs. Linz 1974, 11. Band, s. 184-228. Dostupné na: http://www.ooegeschichte.at/uploads/tx_iafbibliografiedb/moela_11_0184-0211.pdf; - http://www.ooegeschichte.at/uploads/tx_iafbibliografiedb/moela_11_0212-0228.pdf.
- ZOUBEK 1868 = Zoubek, František: Církevní stavby pana Petra z Rosenberka. PA 7, 1868, s. 216–217.

PRAMENY

KOTRBA 1965a = Kotrba, Viktor: Pozdněgotická architektura jižních Čech ve světle středoevropského vývoje. Praha 1965, nepublikovaný strojopis a rukopis.

Archiv ÚDU AVČR v.v.i. v Praze, fond: pozůstalost ing. arch. Viktora Kotrby, karton č. 60.

SVĚTECKÝ 1759–1761/1–4 = Světecký, Petr Kašpar: Historische Nachrichten meistens zu Behuf und Verbesserung, auch Continuation des Paprocký... angeleget... 1759 [Rkp. SOA Třeboň, sign. A 22/I–IV]. I. Erster Carmasin

Rother Kwatern oder Protocol, 1759; II. Zweyter Schwarzer Kwatern oder

Protocol, 1760; III. Dritter Schwarzer Kwatern oder Protocol, 1761; IV.

[bez titulního listu].

ZAHRADNÍK 2003 = Zahradník, Pavel: Překlad latinské kroniky Series abbatum.

Rkp. Praha 2003 (= Projekt institucionálního výzkumu NPÚ v ČB, Expozice kláštera ve Zlaté Koruně – II. část).

- LÁTAL 2010 = Látal Hynek: Transformace klenebních figurací v širším okruhu podunajské pozdně gotické architektury. Disertační práce na FFMU Brno 2010.

Autor této práce se o existenci disertace dozvěděl v krátké době před dokončením tohoto textu, takže na ní nemohl adekvátně reagovat.

PLÁNY A SHP

MUK – VILÍMKOVÁ 1976 = Muk, Jan – Vilímková, Milada: Jindřichův Hradec – státní zámek. Stavebněhistorický průzkum. Praha 1976.

MURUS 2002 = Murus, monumenta renovamus: Zaměření kostela sv. Jana křtitele v Zátóni. České Budějovice. Plánový archiv NPÚ, ú.o.p. České Budějovice, a. č. 3056.

RESTAURÁČSKÉ ZPRÁVY

BLÁHA – KRHÁNKOVÁ – ŠRŮTEK – WAISSEROVÁ 2006 = Bláha, Jiří – Krhánková, Kateřina Krhánková – Šrůtek, Michal – Waisserová, Jana: Kostel sv. Jana Křtitele v Zátóni. Restaurování nástěnné malby v presbytáři. Praha, září – listopad 2006. Archiv NPÚ, ú.o.p. České Budějovice, rest. zprávy – a. č. 3411.

ČECH 1998 = Čech, Jiří: Zpráva o restaurování gotických nástěnných maleb v presbytáři kostela sv. Martina v Polné na Šumavě, Praha 1998.

NOVOTNÝ 1996 = Novotný, Josef: Chvalšiny, kostel sv. Máří Magdaleny. Restaurátorská dokumentace, Kadaň 1996, Archiv NPÚ, ú. o. p. České Budějovice, i. č. 2135;